

10.256

~~25/1~~

KLASSZIKUS

REGÉNYTÁR

SZK

KELLER

OLD HENRIK

I

N. M.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

011200

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

25

3

~~Ki-104m~~

USAK

Klasszikus Regénytár

3.

Klasszikus Regénytár

Szerkesztik

Ambrus Zoltán és dr. Voinovich Géza

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Zöld Henrik

04

I

Irta Keller

Fordította Ignótus

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T.

1909

~~2. közt.
69/0~~

(2B)

10.256/25/1

10 670

ELSŐ FEJEZET.

Származásom dicsérete.

Apám paraszti volt, ősrégi faluból való, mely nevét attól az alemán embertől vette, ki a földosztás idején azon helyt szúrta lándzsáját a földbe, s oda építette udvarát. Minek utána, századok rendjén, a névadó nemzetségnek a népben nyoma veszett, valamely hűbéres úr predikátumnak váltotta a falu nevét, s kastélyt épített, melyről ma már senkisé sem tudja, hol állott, s ezenképp nem tudni azt sem, mikor halt meg ama nemzetségből az utolsó nemes ember. De a falu még megvan, s egyre népesebb és elevenebb, míg a néhány tuczat predikátum változatlan maradt, s futnia kellett, ivadékról ivadékra, mind a számos és messzeágazó nemzedékek számára. A kis temetőkert, mely a vén létére is mindig szép fehérre meszelt templomot körülveszi, minden földestül valósággal az elébbjárt nemzedékek feloszlott csontjaiból áll; nincs lehetsége, hogy tíz lábnyi mélységig bár egy porszem akadna, mely vándorlását nem emberi tetemen át vette s nem segített egykor a többi földet földhányni. De nyilván túlzok, s megfélemlézem a négy szál fenyődeszkáról, mely minden alkalommal maga is belekerül a földbe, s környöskörül a zöld hegyekről ugyanolyan régi óriás nemzetségektől származik; meg elfelejtetem a halottas-ingek becsületes durva vásznát, mely ezeken a mezőkön termett, itt szőtték s fehérítették, s éppúgy a familiához tartozik, mint ama fenyődeszkák,

s nincs akadályára, hogy a mi temető-kertünk földje csak oly jó hűvös és fekete legyen, mint bármely egyébé. A fű is buján zöldel rajta, rózsá meg jázmin isteni rendtelenségben s bőségben lepi el, úgy hogy nem is egyes töben ültetik a sírra, hanem a sírt kell belevágni a virág-erdőbe, s csak a sírásó igazodik el e kuszaságban, hogy mely mesgyénél kell megkezdeni a friss ásást.

A falunak alig van kétezer lakosa, kik közül egy-pár száznak csomónként ugyanaz a neve — ám ezeken belül legfeljebb húszan vagy harminczan tartják az atyafiságot, mert emlékezésük ritkán száll fel a dédapáig. Az idők beláthatatlan mélységéből bukkanván föl a napvilágra, ezek az emberek úgy a hogy elsütkéreznek benne, tesznek-vesznek és óják a bőrüket, hogy jól vagy rosszul megint eltűnjenek a sötétségben, ha órájuk ütött. Ha orron fogják magukat, kész a hitük, hogy harminczkét ősapának szakadatlan rendje járt előttük, s a helyett, hogy ezeknek egymásrakövetkezésén törnék a fejüket, inkább azon vannak, hogy maguknál ne szakadjon meg e láncz. Így esik, hogy környékünknek mindenféle meséit és csudálatos történeteit töviről-hegyire el tudják mondani, a nélkül, hogy tudnák, hogy és mint történt, mikor nagyapó a nagyanyó fejét bekötötte. Minden virtusoknak kiki magát tudja gazdájának, legalább is azoknak, a melyek az ő sorában az ő számára igazi virtusok, — a mi pedig a rossz cselekedeteket illeti: a parasztnak csak oly oka van rá, mint az úrnak, hogy az apákét feledségbe temettnek kívánja, mert hiszen bármily nagyratartó is, néha mégis csak ember ő is.

Nagy kerek tag föld meg erdő elpusztíthatatlan gazdag vagyona a lakosoknak. E gazdagság elejétől fogva nagyjában egyforma volt; ha olykor-olykor egy-egy eladó leány egy részt magával visz is, viszont a legények gyakori portyázással nyolcz órányira is eljárnak, s így gondoskodnak elegendő kárpótlásról, valamint arról is, hogy a lelki hajlandóságok s a testi ábrázatok kellőképp sokfélék maradjanak, a miben bölcsebb és mélyebb átlátást mutatnak az egészséges továbbtenyésztés iránt, mint számos gazdag patriciusi vagy kalmárváros, s mint az Európa-beli fejedelmi nemzetségek.

Am a birtok megosztása évről-évre meg-megváltozik egy keveset, s fél század leteltével szinte rá sem ismerni többé. A tegnapi koldus fiai ma tehetősei a falunak, ezeknek utódjai pedig holnap már lenn tengenek-lengenek a középosztályban, hogy aztán vagy egészen elszegényedjenek, vagy megint föllendüljenek.

Apám oly korán meghalt, hogy nem is hallhattam, a miket a maga apjáról beszélhetett; erről az emberről hát jóformán semmit sem tudok; csak annyi bizonyos, hogy az ő idejében a tisztos nincsetlenség sora az ő szűkebb familiájára került. Minthogy föl nem tehetem, hogy teljesen ismeretlen dédapánk semmirekellő szerzet lett volna, alkalmasint úgy lehetett, hogy nagy gyermekáldásban vagyona szétforgácsolódott, a minthogy van is egy csomó távoli atyámfia, a kiket elmémben alig tudok már hova tenni, s a kik hangya módjára nyüzsögve éppen abban a járatban vannak, hogy a mindenféleképp szétaprózott s átszántott telkek egy jó részét megint magukhoz váltsák. De sőt nem egy öreg közülük egy ideig ismét gazdag volt, s gyerekei megint elszegényedtek.

Az akkor időkbeli Svájc nem az volt már, mely Werther követségi titkár szemében oly nyomorúságosnak tetszett s ha a francia gondolatok zsenge vetését be lepte is mindenféle osztrák, orosz, sőt francia szállás-czéduláknak roppant hófúvása: a mediációs-alkotmány* mégis enyhe nyárutóját engedett meg, s nem gátolta apámat abban, hogy egy reggel ne legeltesse tovább a teheneit, hanem bekerüljön a városba, valami jó mesterséget megtanulni. Ez időtől fogva a falubeliek számára jóformán nyoma veszett, mert nehéz, de becsülettel megállt legényesztendők után hajlandósága mind merészebb röptöt véve, a messzeségbe vitte, s mint ügyes kőfaragó messze országokat bejárt. Ezenközben azonban a waterlooi csata után kikelt szelid pattanású papirbimbós tavasz mint mindenüvé, a svájci föld minden sarkába is elvetette az ő kékes gyertyafényét; apám falujába, melynek

* Uj alkotmány, melyet 1803 elején Napoleon kényszerített rá Svájcra, s mely különben szabadabb volt a réginél, mert egyenlő joguvá tette a kantonokat, holott azelőtt voltak uralkodó és alattvaló kantonok. Ford.

lakói a kilenczvenes években szintén fölfedezték, hogy időtlen-idők óta köztársaságban élnek: ebbe a faluba is bevonult ünnepélyesen s minden czekkerestül és iskátulástul a Restauráció nevezetű tisztos nemzetes asszony, s elhelyezkedett a kis fészekben, ahogy tudott. Árnyas erdők, hegyek, völgyek, tele kedves kirándulóhelyekkel, sokhalu, tiszta folyóvíz, s mind e jó dolgoknak messzi, élénk, még egypár lakott kastélylyal is büszkélkedő vidéken való megisméltődése: mindez egy egész had vadászó, halászó, tánczos, énekes és evő-ivó vendéget hitt a városból a vidékbeli urakhoz. Annál könnyebben esett a mozgás, mert az abroncsos szoknyát s a parókát bölcsen ott hagyták, a hová a forradalom vetette, s a császárság görög viseletét öltötték fel, bár az ezen a vidéken egy kicsit rossz hírű volt. A parasztok álméltkodva nézték az ő úri asszonyságaiknak fehér libegésű istenasszony formáját, furcsa kalapjaikat, még furcsább ingvállukat, mely szoroson karjuk alatt volt övvel átszorítva. Az úri kormányzat pompája legnagyobb hullámát a paplakokba vetette. A svájczbeli vidéki reformált papok nem voltak oly szegény alázatos éhenkórászok, mint az ő északi tisztársaik. Minthogy az ország egyházi javadalmi szinte csakis az uralkodó városok polgárai számára állottak nyitva, az uralom rendszerében mintegy kiegészítései voltak a világi tisztségeknek, s a papok, kiknek atyafisága a kardot forgatta, kivették részüket a hatalomból s a dicsőségből, tettek, vettek és kormányoztak a maguk módján, a többiek szerint, vagy gondtalan, vidám életre adták magukat. Többnyire már otthonról gazdagok voltak, s a vidéki paplakok inkább urasági kastélyokhoz hasonlítottak, — aztán sok nemes ember is akadt köztük, a kiket a paraszt nemzetes tiszteletes uramnak volt köteles hívni. Hát ilyen ugyan nem volt az én falumbeli pap, gazdag meg éppen nem, de különben régi, városi családbeli lévén, személyében s háza tartásában a megtollasodott városiasság minden gögjét, rangbeliségét s vidámságát egyesítette. Nagyra volt azazal, hogy mágnásnak láttassék, s egyházi méltóságába erőltetés nélkül játszott bele az érdes, katonás uriasság, mert azon időkben még nem igen ismerték, sem névről,

sem valóságában a mai keneteskedő konzervativságot. Volt is drága dolog a házában; a hívek bőven szolgáltaták, a mit földjük meg istállójuk hozott, a vendégek maguk jártak az erdőségben nyúl, szalonka meg fogoly után, s mivel a hajtóvadászatnak még nem volt divatja, helyébe a parasztokat nagy halászatokra csalták tyúkkal-kalácscsal, a mi mindig nagy ünneppel járt, s a paplak így sohase volt vidámság és lárma híján. Bejárták a vidéket keresztül-kasul, vége-hossza nem volt látogatásnak és vendéglátásnak; sátrat vertek, tánczra keredtek alatta, vagy fölibe terítették a tiszta patakoknak s a görög menyecskék megfürdöttek alattuk; meghrohantak csapatostól valami hús, magános malmot, vagy elmerülésig teli csónakokon tavakra s folyóvizekre szálltak, a pap mindenütt legelől, ruczázó puskával a hátán, vagy hatalmas spanyolnád bottal a markában.

Lelki szükségét e körökben nem igen ismertek; a pap világi könyvtára, a minőnek még magam is láttam, néhány ó-francia pásztorregényből állott, továbbá Geszner Idylljeiből, Gellert vígjátékaiból, s egy agyonolvasott példány Münchhausen kalandjaiból. Két vagy három kiszakított kötet Wieland nyilván a városból volt kölcsönvéve és vissza nem adatott. Hölty verseit énekelgették, s legfeljebb az ifjúság ha kapott Mathissonon. Maga a pap, ha ilyesmi került szóba, harmincz esztendőn át állandóan azt kérdezte: „Olvasta a Klopstock *Messiás*-át?” s ha erre, természetesen, igen volt a felelet, óvatosan hallgatott. Egyebekben a vendégek sem tartoztak ahhoz a legfinomabb világhoz, mely az uralkodó érdekekkel egybevágó műveltségen megfeszített lélekkel munkál, s finom pallérozottsággal igyekszik gyarapítani, hanem a jókedvű osztályból voltak valók, melynek elég, ha amannak fáradsága gyümölcseit élvezi, s fejét nem sokat fájdtja, hanem éli világát, míg a búcsuba tart.

Ám a nagy dicsőség már magában hordta a romlás csíráját. Volt a papnak egy fia meg egy leánya, kiknek mind a kettejüknek hajlandóságai elütöttek a körülöttük valóktól. Míg a fiú, ki maga is pap volt s arra volt rendelve, hogy apját kövesse hivatalában, parasztleányekkel barátkozott, naphosszat velük ödögött a földeken

vagy bejárt a marhavásárra és értő szemmel mustrál-gatta az üszöket: a leány, a mint csak tehette, szegre akasztotta a görög ruhákat, s kiszökött a konyhába s a veteményes-kertbe, arra vetve gondját, hogy a nyug-hatatlan vendégnépnek, ha kirándulásairól hazatér, ha-rapni valója legyen. Ez a konyha nem is utolsó csalo-gatója volt a torkos városbelieknek, s a jól megmívelt nagy kert szívós szorgalomról s nagy rendtudásról tett tanúságot.

A fiú az ő elrugaszkodását azzal koronázta, hogy egy jó módú tenyeres-talpas parasztlányt vett el, annak házába hurczolkodott s a hat hétköznapon át annak földjét és jószágát látta el. Eljövendő magasabb tiszt-jére azzal készült, hogy magvetőül az istenadta magot gondos hajítással szórta a barázdákba, s a gazt valósá-gos gaz formájában irtogatta. Nagy volt ezen a paplak-ban az ijedség s a felháborodás, kivált ha meggondolták, hogy a parasztmenyecske egykor háziasszonyként fog bevonulni oda, holott sem kellő magakelletéssel nem tud a fűben heverni, sem annak úri módja és rendje szerint nem tudja sem megsütni, sem feltálalni a nyúlat.

Ezért közönségesen az volt a kívánság, hogy a leány, kinek első ifjúsága lassankint elvirult, vagy vala-mely rangjához hű ifjú lelkészt csaljon a házhoz, vagy egyéb mó maradjon még sokáig annak együttartó lelke. Ám ezek a reménységek is hívságosak voltak.

MÁSODIK FEJEZET.

Apám, anyám.

Mert egy nap az történt, hogy az egész falut föl-verte egy szép, karcsú férfi eljövele, a kin újszabású, finom zöld frakk volt, szűkre szabott fehér nadrág és sárgaszárú Suvarov-csizma. Ha esőre hajlott az idő, ve-res selyemernyővel járt, s finom munkájú nagy arany-órája a parasztok szemében igen nagy úrnak mutatta. S úri illedelemmel járt-kelt ide-oda a falu utczáin, barát-ságosan tért be az alacsony ajtókon, mindenféle né-

némasszonyoknál és bátyámuramoknál téve tiszteletét, s nem volt más, mint a messze földet bejárt Lee nevű kőfaragólegény, a ki hosszú vándorlegénységét dicsőséggel befejezte. Dicsőséggel, mondhatni, ha meggondoljuk, hogy tizenkét esztendővel azelőtt, mint tizennégyéves gyerek, szegényen és egy szál ruhában vándorolt el a faluból, majd mesterénél hosszú keserves munkával róván le a tanuló-időt, sovány iszákkal, kevés pénzzel ment idegenbe, most meg íme ilyenképpen tér vissza, valóságos úriember képpen, a hogy a falubeliek mondogatták. Mert a rokonság alacsony házfedele alatt két hatalmas ládája állott: egyik színültig tele ruhával s finom fehérneművel, a másik mintákkal, rajzokkal és könyvekkel. Volt valami lendületes e huszonhatéves férfi egész mivoltában; szeme mintegy a belső melegség és lelkesedés állandó fényétől égett; mindig felnémet nyelven beszélt, s a legsemmibb dolgoknak is legszebb és legjobb felét kereste. Bebarangolta volt Németországot keresztül-kasul, s minden nagyobb városban munkában állt; a szabadságharczok egész ideje egybeesett vándorlegény korával, s magába szította ama napok hangját és műveltségét, már a mennyiben hozzáfért és megértette; kivált a jó középosztályoknak egy szebb és jobb világ eljövételébe vetett reménységében osztakozott, semmit sem tudva azokról a lelki kényeskedésekről és hóbotokról, melyek az időtt az úri társadalom némely részeiben elburiáztak.

Csak egynehány, vele egyformán gondolkozó munkabélije volt első. ritka, titkos csirája annak a megnevesedésnek s felvilágosodásnak, mely húsz esztendővel később a vándor kézmívesek rendjét átjárta, kik büszkeségüket vetették abba, hogy a legjobb és legkeresettebb munkások legyenek. s ennek révén, s szorgalom és mértékletesség segítségével megszerezték a hozzá való, hogy elméjüket is kimíveljék, s már vándor-eszten-deikben is kívül-belül tiszteletreméltó és jóra való embe-rekül álljanak a világ előtt. Különben a kőfaragónak az ó-német építészet nagy munkái megvilágosították elméjét s besugározták útját, derűs művészi sejtelmekkel töltvén el őt, s igazán csak most igazolván azt a homá-

lyos ösztönt, mely a legelő pástjától a város teremtő élete felé hajtotta. Vasszorgalommal tanult rajzolni, egész éjszakákat s ünnepnapokat töltött azzal, hogy mindenmű munkákat és mintákat lemásoljon, s minekutána vésőjét a legékesebb alakok és diszítések hajlásaira is rá tudta jártni, s tökéletes lett a maga mesterségében, pihenése akkor sem volt, hanem megtanulta a kömet-szést, sőt olyan tudományokat is, melyek az építésnek egyéb ágaiba vágnak. Mindenütt nagy, nyilvános építkezésekhez igyekezett bejutni, a hol sokat láthatott és tanulhatott, s figyelmetessége hamar annyira juttatta, hogy építőmesterei csak annyi munkát adtak neki írószobájukban a rajzoló- vagy az íróasztal körül, mint künn az építés körül. Hogy aztán ott nem tette ölbe a kezét, hanem jó néhány ebéd-időt arra fordított, hogy átrajzolja, a mit talált, s kiszámítsa, a mihez hozzájutott: az magától értetődik. Ilyen módon nem lett ugyan iskola-végzett s mindent kitanult művész, de mégis olyan valaki lett, a kiben föltámadhatott a vakmerő eltökélés, hogy szülőföldje székvárosában jóra való pallérmester akarjon lenni. Ezt a kimondott szándékot vallotta a faluban is, pereputtyának nagy álmélkodására, a mely csudálkozás még növekedett, mikor finom kézelős inget öltve, s a mily ékes felnémet beszéddel csak tudott, elvegyült a paplak francia-görög népessége közzé, s megkérte a paplyány kezét. A falusi hajlandóságú bátya közbenjárásával, vagy legalább is biztató példával szolgált: a hajadon a virágjában lévő kérőt hamar megajándékozta szívével, s a bonyodalmat, a mi mindebből támadóban volt, hamar megoldotta a szülőknek hirtelen egymásra következő halála.

Ekképpen csendes lakodalmat ültek, s beköltöztek a városba, nem vetve többé ügyet a paplak tündöklő multjára, — abba meg menten behurczolkodott a fiatal pap, teli szekér kaszákkal, sarlókkal, cséphadarókkal, gereblyékkal, vasvillákkal, roppant mennyezetes ágyakkal, rokkákkal, lengerebenekkel, az ő friss és helyre menyecskéjével, a kinek füstölt szalonnája és kiadós gölödénye hamar kiszorított a házból s a kertből minden fátyolruhát, legyezőt és napernyőcskét. Csak egy

fal pompás vadászfegyver, melyhez az utód is tudott, az csalt még ősztájt egy-egy vadászt a faluba, s úgy a hogy megkülönböztette a paplakot a parasztházaktól.

A városban a fiatal pallér azon kezdte, hogy egy pár embert munkába állított, s maga is reggeltől estig dolgozván, minden fajta kisebb munkát elvállalt, s ezekben annyi ügyességgel és megbízhatósággal járt el, hogy egy esztendő sem telt bele, s üzlete máris kiterjeszkedett s hitele megállapodott. Olyan leleményes volt, olyan jóeszű, olyan ügyes és nem habozó, hogy csakhamar sok polgár kereste tanácsát és munkáját, ha építeni vagy átépíttetni valója akadt. Közben egyre azon igyekezett, hogy a szépet a hasznossal kösse össze, s örömet tette, hacsak az építtető hagyta, úgy, hogy nem egy diszítés, nem egy tisztább arányú ablak vagy párkány épült számukra, a nélkül, hogy ezért a pallérjuk ízlését drágán kellett volna megfizetniök.

Felesége meg valóságos nekibuzdulással vitte a házat, melyet soknémű munkás- és cselédnép tett igen hamar terjedelmessé. Tudással és hatalommal volt ura egy csomó nagy piaczi kosár megtöltetésének s kiürítésének, ijedelme volt a kofáknak, kétségbeejtője a mézszárosoknak, a kiknek az ő öröklött jogaik minden erejét neki kellett vetniök, hogy egy csontszilánkot vethessenek a latba, ha Leené asszony számára mérték a húst. Ha Lee mesternek magának nem kellett is semmi, s az ő számos princípiumai között a takarékoság első helyen állott, mégis úgy szeretett használni, s olyan jólelkű volt, hogy számára a pénz csak úgy ért valamit, ha akár ő, akár más valamit jó végre vihetett, vagy valakin segíthetett vele. Ezért csakis feleségének köszönhette, a ki egy fillért sem adott ki ok nélkül, és büszkeségét vetette abba, hogy senkinek egy garassal kevesebbet vagy többet ne juttasson a járandónál: annak köszönhette, hogy egy-két esztendő múlva már volt egy kis megtakarított pénze, mely a hitellel együtt, a minék már nem volt híján, vállalkozó hajlandóságát bővebben táplálhatta. Régi házakat vásárolt össze a maga szakállára, a miket aztán lehordatott, s helyükbe mutatós polgári házakat épített, melyeket mindenféle maga kitalá-

lású vagy idegen berendezéssel szerelt föl. E házakon többé-kevésbé nyereséggel adott túl, menten új vállalkozásokba kapva, s minden épületén rajt' volt bélyege a forma- és gondolatbeli gazdagságra valló állandó törekvésnek. Ha a tanult építész nem is tudta mindig, hogy mindezeket az itt-ott elhelyezett ötleteket hová tegye gondolatban, és bizony rá kellett sütnie sok mindenre, hogy kusza vagy kirívó: mégis meg kellett adnia, hogy igazi gondolatok, s ha volt szíve hozzá, meg kellett dicsérnie ezt a szép igyekezetet az építkezésnek ama lelki szegénysége s ridegsége közepett, mely azon időkben legalább a művészi világ félrébb eső tartományai-ban dívott.

Ez a dolgos élet a fáradhatatlan embert egy széles kör középebe tette, melyben a polgárok vonatkozásba fűződtek vele, s közülök egy szűkebb csoport egyérvésű s fogékony lelkű férfi vált ki, kiket mind eltöltött az ő szépre s jóra törő lankadatlan igyekvésével. A huszas évek közepe táján volt ez, mikor magában a polgári osztály kebelében számos művelt ember újra fölkapva a nagy forradalom megtisztult gondolatait, termékeny és hálás talajt munkált meg a júliusi napok számára, s a műveltség s az emberi méltóság nemes javait ápolta lelkes gondnal. Lee meg a többiek ezeknek voltak jóra-való folytatása a maguk vidékén s a munkás közeposztályban, melynek gyökerei régtől fogva a vidéki nép mélységeibe nyúltak, a mely ezeken át frissült föl. Míg ama tudósabbak s előkelőbbek az állam jövő alakját, a bölcselet és a jog igazságait foglalták le maguknak: a fürge kézművesek inkább maguk közt és lefelé dolgoztak, s csak úgy a maguk egyszerű parasztesze szerint igyekeztek úgy berendezkedni, a mily jól csak tudtak. Sok mindenféle egyesületbe álltak, nem egybe elsőbe a maga nemében, a melynek célja többnyire valami biztosíték volt a tagok vagy hozzátartozóik számára. Összeálltak iskola állítására, hogy a kis ember a fiát jobban nevelhesse; egyszóval: egy egész csomó efajta s akkori időben még új és érdemes intézmény adott e jó népeknek dolgot, s egyben maguk művelésére is alkalmat. Mert számtalan összejövetelekben minden rendű

statutumokat kellett megtervelni, megbeszélni, átnézni, jóváhagyni, főembert kellett választani, s kifelé-befelé jogokat és eljárásokat kellett megállapítani és megtartani.

Hozzájárult e sokféle hatáshoz s együtt hatott rájuk a görög szabadságharcz, mely itt is, mint mindenütt, a nagy ernyedtség közepett először verte föl megint s emlékeztette újra a lelkeket, hogy a szabadság ügye az egész emberiségé. A hellén tüntetésekben való részvétel a nem nyelvtudós hívekben is fölszította egyéb lelkesedésük mellett a nemes világpolgári hevületet, s a nyílt elméjű iparosokról a bugrisság s a cziviskedés utolsó színét is letörölte. Lee mindebben elül járt; megbízható és kezére járó barátja volt valamennyinek tiszta lelkéért, nemes elméjéért mindenki becsülte, sőt tisztelte. S annál boldogabbnak tekintették, mert hiúság azért nem töltötte el, sőt most fogott javában újra a tanuláshoz, hogy pótolja, a mit még elérhetett. Erre serkentette barátait is, s csakhamar egy sem akadt köztük, a kinek ne lett volna egész kis gyűjtemény történelmi és természettudományi könyve. Minthogy ifjú korában majd valamennyinek egyformán szükös neveletésben volt része, valamennyiük előtt főképp a történelembe való behatolás gazdag és kiadós mezőséget tárt fel, melyet egyre nagyobb gyönyörűséggel jártak be. Vasárnap reggelenként egész szobákat töltöttek meg összejövetelükkel, vitakoztak s elmondták egymásnak új felfedezéseiket, hogy teszem ugyanazon ok minden időben ugyanolyan következtetéseket termelt, s egyéb effélet. Ha Schillert nem tudták is az ő bölcseleti munkái magaslatába követni, annál jobban épültek történelmi munkáin, s ilyen szemmel olvasták költői munkáit is, melyekbe ezen mód egészen kézzelfoghatóan élték bele magukat, ha nem is igen ügyelve tovább arra a művészi számadásra, melyet a nagy férfiú magára rótt. Végtelenül elgyönyörködtek alakjain, s nem ismertek semmi effélet, a miben ekkora gyönyörűségük telt volna. Egyenletes, tüze s gondolatainak s nyelvének tisztasága hívebb tolmácsa volt az ő együgyű, szerény munkásságuknak, mint a mai tudós világ nem egy Schiller-tisztelője mivoltá-

nak. De egyszerű és gyakorlati emberek lévén, az otthonkában való pusztá olvasás nem elégítette ki őket. A jelentős eseményeket elevenen és színesen kívánták maguk előtt látni, s mivel az akkori svájci városokban állandó színházról szó sem volt, megint a Lee biztatására maguk szánták rá magukat, s maguk játszottak, ahogy tudtak. Persze: a színházat s a gépezetet hamarabb nyélbe ütötték, mint a hogy a szerepüket megtanulták, s nem egyik a vállalt föladata nagysága felől azzal igyekezett magát ámítani, hogy kettőzött erővel vert be szöveget s fűrészelt ketté léczeket — de nem lehet eltagadni, hogy a kifejezésbeli s viselkedésbeli ügyességnek, mely majd valamennyi akkori barátban megmaradt, jó része ezeknek a gyakorlatoknak volt köszönhető. Mikor idősebbek lettek, abba hagyták ugyan az effélét, de a tanulságos dolgok iránt való érzésüket híven megőrizték. Ha manapság azt találnák kérdezni, hogy honnan vették mindehhez a ráérő időt, hogy azért munkájuk és házuk kárát ne lássa: arra azt lehetne felelni, hogy elsőbb is friss és egyszerű emberek voltak, nem pedig tépelődők, a kiknek minden cselekvéshez és a rendesen felül való munkához egy vagyont érő idő kell, hogy mindent elébb ízekre szedjenek és laposra tapossanak, mielőtt bekebelezik, másodszor pedig, hogy a reggel héttől este tízig való idő, ha egyenletesen használják föl, sokkal több időt tesz ki, mint a mai polgár hinné, ki azt boros-pohár mellett, dohányfüstben kvaterkázgatja el. Akkor még nem voltak egy had korcsmárosnak a hűbéresei, hanem jobbnak látták, hogy ősztájt a nemes növényt maguk szüreteljék le, s nem volt egy sem e kézművesek közt, akár jómódú volt, akár szegény, a ki ne szégyelte volna, ha az esti összejövetelek végén nem tud egy pohár karczossal szolgálni, hogy azt a korcsmából kellett volna hozatnia. Napközben egyet sem lehetett látni vagy legfeljebb futtában és titokban, a legények előtt dugva, hogy a másik műhelyébe könyvet vagy papirtekercset hozott volna, s ilyenkor olyanok voltak, mint az iskolásgyerekek, a kik a pad alatt járatnak körül valami dicsőséges hadjáratra való tervet.

Ám ez izgalmas élet egyéb módon vált végzetessé.

Lee egy napon, az ő halmozott munkája s állandó meg-eröltetése közepett, igen kimelegedett, azután vigyázatlanul megfázott, a mi egy veszedelmes betegség csíráját oltotta belé. S akkor aztán, a helyett, hogy kímélte volna magát, nem tudta sürgését-forását abbahagyni, hogy maga is neki ne látott volna, a hol valami tenni-való volt. Már az ő sokféle rendes kenyérkeresete is lefoglalta egész munkásságát, melyről azt hitte, nem szabad csökkenteni. Számolt, tervelt, szerződést kötött, nagy útakat tett meg bevásárolni, egyazon perczben fönnjárt az állvány tetején s lenn a pincze fenekén, kikapta a napszámos kezéből a lapátot s maga emelt rajt' egyet-kettőt, hatalmasat, türelmetlenül nekifeküdt az emelő rúdnak, hogy valami rop-pant köterhet lecsúsztasson vele, s ha sokallotta, míg az emberei odajöttek, a gerendát is fölkapta vállára, hogy lihegve vigye, a hová való, s ekkor aztán, pihenés helyett, még azon este valamelyik egyesületben élénken adott elő vagy késő éjszaka egészen színét váltva járt a színpadon, tüzesen fölhevülve, dicső eszméssel való fáradságos birkózásban, mely még jobban meg kellett hogy erőltesse, mint a nappali munka. A vége az lett, hogy hirtelen meghalt, fiatal, viruló ember léte, olyan korban, melyben mások csak belefognak életük munkájába, java tervelgetése és reménységei közepett, s nem látva már az idő virradását, melynek barátaival együtt oly biza-kodva nézett elébe. Feleségét, egy ötesztendő kis fiúval hagyta itt magára — s ez a fiú én vagyok.

A minek az ember híjával van, azt a sorssal való számadásában kétszer drágábban írja, mint a mije meg-van. Ezért is anyámnak hosszú elmondásai mind nagyobb áhítózással töltöttek el apám után, kit már nem ismertem. Legvilágosabb róla való emlékem különösképen teljes egy esztendővel halála elé esik, egy külön-váló szép pillanatra, mikor egy vasárnap este karján vitt a földekre, kihúzott a földből egy burgonyabokrot, meg-mutatván duzzadó gumóit, már akkor is azon igyekezve, hogy átlátást ébresszen bennem s a teremő iránt való háládatosságot. Most is látom még zöld ruháját s a fényes érczombokat arczom közelében, s csillogó szemét,

melybe álmélkodva néztem a burgonyabokor mellől, a mit magasan tartott a levegőbe. Anyám gyakran dicsérte aztán, hogy ő meg a velünk járt szolgáló mennyire épültek az ő szép beszédein. Még korábbi napokból is megmaradt előttem a képe, idegenül és meglepően teljes hadi készültségében, a hogy egy reggel elbúcsúzott tőlünk, többnapos gyakorlatra vonulván, — s mivel vadász volt, e kép is egybeesett számomra a kedves zöld színnel s az ércz vidám csillogásával. Ám utolsó idejéből csak kusza képem maradt s főképp arcza vonásaira már nem tudok emlékezni.

Ha meggondolom, hogy hív szülék még legrosszabb gyermekükön is mily hévvel csüggenek s nem tudják szívökből számkivetni, úgy mindenképp természetellenesnek ítélem, ha úgynevezett tisztességes emberek az ő nemzőiket elhagyják és veszni hagyják, a miért rosszak vagy szégyenben élnek, s dicsérem annak a gyermeknek a szeretetét, ki lerongyolódott és megvetett apját nem hagyja el s nem tagadja meg, s megértem a leánynak végtelen, de magasztos fájalmát, ki bűnbeesett anyja mellől a vérpadon sem tágít. Ezért nem is tudom, vajjon különösen uraskodó érzés-e, hogy kétszeresen boldognak érzem magam, a miért becsületes és tisztelt szülőktől származom, s az volt-e, hogy elpirúltam az örömtől, mikor embersorba kerülve, először gyakorlottam mozgalmas időkbén polgári jogaimat, s ilyenkor, gyűléseken, nem egy idősebb ember lépett hozzám, megszorította kezemet, azt mondván, hogy barátja volt apámnak s örül, hogy most ott lát a helyén; majd még többen jöttek oda, mindegyik ismerte „azt a derék embert“, s mind azt remélte, hogy méltóan követem. Nem tudom megállni, bármennyire át látom is hívságát, hogy gyakori légvárakat ne építgessek, s ki ne számítgassam, mennyire vittem volna, ha apám meg nem hal, s a világ minden teljességével kora ifjúságomtól fogva nyitva állott volna számomra; a derék ember minden nap egy lépéssel tovább vitt volna s második ifjúságát élte volna át bennem. A mennyire idegen, de ugyanúgy irigylendő előttem a testvérek együtt élése s nem tudom megérteni, mint szakadhatnak el egymástól, hogy egyebütt ke-

ressenek barátokat: annyira újnak, érthetetlennek, irigylendőnek tetszik előttem, bár mindennap látom, apa és felnőtt fia közt a viszony — annál ilyenebbnek, mentül fáradtságosabb gondolatban kifejtenem, s a soha át nem éltet magam elé képzelnem.

Ilyenképpen meg kell elégednem annyival, hogy mentől előbb megféríjasodom és haladok sorsom felé, annál inkább ura leszek magamnak s lelkem mélyében csöndben elgondoljam: Mit cselekednék ő a te helyeden, s ha élne, mint ítélne vajjon a te cselekedetedről. Az élet delelőjéről lépett vissza a kifürkészhetetlen mindenségbe, az élet örökbevett aranyfonalát, melynek kezdetét senkisé ismeri, az én henye kezemben hagyván. Az én sorsom az, hogy becsülettel bogozzam bele a sötét jövőbe, vagy egészen meg is szakítsam, ha én is meghalok. — Sok esztendő múltán anyám hosszú időközönként újra meg újra úgy álmodott velem, hogy hosszú útról vagy messzeségből tért vissza, szerencsét és örömet hozva magával. Reggel aztán mindig elmesélte álmát, maga mély elmélázásba s emlékezésbe merülvén, míg én, szent borzongástól átjárva, próbáltam elgondolni, milyen szemmel nézne rám az a drága ember, s mi válnék abból, ha egy napon valóban megjelennék ilyenmód.

Mentül homályosabb a kép, mely külsejéről él bennem, annál világosabban és tisztábban épült fel előttem az ő belső mivolta, s e nemes kép számomra részévé lett a nagy végtelenségnek, melyben legvégsőbb gondolataim összefutnak, s melynek oltalmában vélek e világban járni.

HARMADIK FEJEZET.

Gyermekkorom. Első istenes tudományom. Iskolapadok.

Az apám halála után való első idő özvegye számára a gyásznak s a gondnak nehéz ideje volt. Minden hagyatéka függőben maradt hátra, s hosszas tárgyalások kellettek, hogy tisztázódjanak. Szerződések teljesítés közben szakadtak meg, vállalkozások megakadtak, nagy folyó számlákat kellett beváltani s be is hajtani minden-

felé; építő készleten veszteséggel kellett túladni, s kétséges volt, hogy a dolgok a perczen volt állása közepett marad-e egy fillér is, a miből a gondbaborúlt asszony megélien. Törvénybeli emberek jöttek, lepecsételgettek, majd lefeszegették; a megboldogult barátjai meg számos üzletemberek jöttek-mentek, tettek-vettek; átnéztek, számígtattak, különrendeztek és dobra üttettek. Vevők s új vállalkozók jelentkeztek, s igyekeztek az árakat lejjebb nyomni vagy többet kaparítani magukhoz, mint amennyijük járt. Olyan lárma volt, olyan izgalom, hogy anyám, ki éber szemmel állt résen, a végén már nem tudta, hogyan segítsen magán. Lassankint lehiggadt a zavar, az üzletek rendre lebonyolódtak, kötelezettségek beváltattak, járandóságok biztosítottak, s ekkor kiderült, hogy vagyon egyéb nem maradt, mint legutóbbi lakóházunk. Magas vén épület volt, sok helyiségű, aljától tetéjéig lakott, mint a méhkas. Atyám azzal a szándékkal vette, hogy újat építsen helyébe — de mivel ódon építkezésű volt, s ajtain és ablakain értékes művészi munka nyomai maradtak, nehezen szánta rá magát, hogy lebontassa, s egyelőre maga lakott benne egy had lakóval. A házra volt ugyan egy és más betáblázás, de az ügyes ember hamarjában olyan jól rendezte és adta bérbe, hogy a bérből megmaradó évi fölösleg hátra maradtjainak elég volt az ő szerény életükre.

Legelsőbb is abba fogott anyám, hogy minden fölöslegeset megszüntessen vagy szűkebbre fogjon, s ilyenbe vétetett mindennemű szolgáló kéz is. Ez özvegyi sor csendjében támadt első eszmélkedésem, mely gazdáját gyakorlatul föl-levitte a lépcsőn, a ház belsejében. Az alsó emeletek sötétek, — a szobákban a szűk utcza miatt, folyosókon meg lépcsőházakban azért, mert minden ablak szobából nyílt. Egy pár bemélyedés és szárnyfolyosó nevelte e homályt s e kúszaságot, s még felfedendő titkokúl állott előttem — de mentül magasabbra hág az ember, annál világosabb és barátságosabb a ház, mert a legfelsőbb emelet, a hol mi laktunk, túlnő a szomszéd házakon. Egy magas ablak bőséges fényt vet a szellős eszterháj sokféleképp áttört lépcsőzetére és különös fakarzataira, a mi mind világos ellentéte a mély-

ség hűs sötétjének. Lakószobánk ablakai teméntelen sok apró udvarra néztek, a milyeneket gyakran zár magába egy-egy házcsoport, s rejtett, kellemetes zümmögésüket az utcán nem sejteni. Napközben órákhosszat elnéztem e kis udvarok belső házi életét; kicsi kertjeik kis paradicsomok voltak szememben, ha délutáni napfény süttött rájuk, s lágyan libegett bennük a kiteregetett fehérnemű. Csudálatosan idegennek és mégis ismerősnek tetszettek előttem a messziről látott emberek, ha aztán egyszerre szobánkban találtam őket s édes anyámmal beszélgettek. A magunk kis udvarában magas falak közt egy csöppecske pázsit húzódott meg, két berkenyebokorral; egy fáradhatatlan kutacska csorgatta vizét egy egészen megzöldült kőmedenczébe — s az egész zug hűvös, szinte megborzogtató, kivéve nyáron, mikor a nap egy pár órát odasüt. Ilyenkor a rejtett pázsit zöldje kapunyitáskor a sötét folyosón át oly kaczerul nevet ki az utcára, hogy az arramenőt szinte kert után való hönvág fogja el. Ősszel ezek a napsütések egyre kurtulnak és enyhülnek, — s ha aztán a két bokor levelei megsárgúlnak, bogyói kipirosodnak, a vén falak bús aranszínbe borulnak, s a kutacska vize egy csepp ezüstöt vegyít hozzá: ez a kis elzárt hely oly csodálatosan, mélabúsan megkapó, hogy az ember lelkét úgy elteli, mint a legmesszebb kilátású vidék. Különben napszállatkor figyelmem a házak mentén a magasba szállt, mind magasabba, mentül jobban kivörösödött s színpompába derült a háztetők világa, melyen ablakainkból végignézhettem. E háztetők mögött egyelőre véget ért számomra a világ — mert a havasok illatos koszorúját, mely az utolsó fedélcsúcsok mögött még félig-meddig meglátszik, sok ideig, mivel a földdel nem láttam összekötve, egynek néztem a felhőkkel. Mikor később először ültem lovagolvást a mi magas és írdatlan háztetőnk legfelsőbb gerinczén, s végignéztem a tó teljes szétterülő pompáján, melyből a hegyek kemény formában emelkedtek ki zöld lábukon, akkor persze már messzebb kirándulásokból ismertem a természetet. Most azonban váltig mondhatta anyám, hogy azok nagy hegyek s az isten mindenhatóságának tanúságai: nem tudtam őket jobban megkülön-

böztetni a felhőktől, melyeknek vándorlása és váltakozása foglalkoztatott esténkint egyedül s melyeknek neve éppoly üres szó volt a számomra, mint a hegy szó. Mivel a messzi havas csúcsok hol elfedve, hol világosan vagy sötéten, fehérén vagy veresen jelentkeztek, nyilván valami eleven, csudálatos, hatalmas dolgoknak néztem őket, mint a felhőket is, s egyéb dolgokat is elkereszteltem hegynek vagy felhőnek, ha tiszteletet vagy kíváncsiságot keltettek bennem. Még most is, bár gyengén, megcsendül a fülemben, s azóta sokat el is mondogatták nekem, hogy az első asszonyi alakot, mely megtetszett nekem, s a ki egy szomszédból való leány volt, fehér felhőnek neveztem a hatás szerint, melylyel fehér ruhájában megkapott. Már több okkal hittam hegynek főképp egy magas és elnyúlt templomfedele, mely hatalmasan túlelmedett minden házcsúcsokon. Nyugotnak néző széles teriméje a szemem számára megmérhetetlen mezőség volt, melyen mind újabb gyönyörűséggel pihent, ha a nap sugarai rávetődtek — s a sötét város fölött ez a lejtős, veresen izzó sík volt igazában az én számomra az, a mit különben boldog ligeteken vagy mezőségeken ért a képzelet. A fedélből karcsú, tűnyi hegyes tornyocska nőtt ki, melynek hegyén csillogó aranykakas forgott. Ha alkonyatkor megszólalt csengetyűje, anyám istenről beszélt nekem s imádkozni tanítgatott; én megkérdeztem: mi az isten? ember? s azt felelte: nem, az isten lélek! A templom fedele lassankint elmerült a szürkességbe, a fény feljebb kúszott a kis tornyon, míg végre már csak az aranyozott szélkakason csillogott — s egy este hirtelen azon a hiten kaptam magamat, hogy ez a kakas az isten. Valami homályos jelenvalóságban szerepelt is kis gyermekimáimban, melyeket nagy gyönyörűséggel tudtam elmondogatni. De mikor aztán egy képeskönyvet kaptam, melyben egy pompásan tarkázott tigris is le volt képezve, ültében, igen tekintélyesen: istenről való elgondolásom lassankint erre szállt át, a nélkül azonban, hogy csakúgy, mint a kakasról, egy szó véleményt is mondtam volna minderről. Egészen belső elgondolások voltak ezek, s csak ha isten nevét ejtették ki előttem, akkor libegett képzeletemben elébb a csillogó madár, majd később

a szép tigris. Fokonkint ha nem is világosabb kép, de nemesebb felfogás vegyült gondolataimba. Miatyánkomat, melyet tagoltsága és kerekded volta könnyen elmémbe vésett s ismétlését kellemetes gyakorlattá tette, mesterialien imádkoztam el és sok változattal, hol ezt, hol azt a részét kétszer-háromszor is elmondván, vagy egyik mondatnak gyors elsuttogása után a következőt lassan, hangos nyomatékkal mondván el, s mindezek után visszafelé is elimádkozva, hogy a Miatyánk szó a végére esett. Ebből az imádságból afféle sejtelem ülededett meg bennem, hogy az isten olyan valaki lehet, a kivel egy-két okos szót csak válthat az ember, inkább, mint ama tigrisfajtájú állatokkal.

Ilyen mód éltem, ártatlanul, derüs vonatkozásban a legfőbb valósággal — nem tudtam sem szükségről, sem háládatosságról, se igazságról, se igazságtalanságról, s hagytam nyugodt lélekkel az istent istennek lenni, ha figyelmemet valami elfordította tőle.

Am hamar alkalmam támadt, hogy tudatosabb összeköttetésbe kerüljek vele s először fordúljak hozzá emberi igényeimmel, mikor, hat esztendő koromban, egy szép reggel egy szomorú teremben találtam magam, a hol vagy ötven-hatvan kis gyerekek meg leánynak taníttatása folyt. Hét más gyerekekkel félkörben állva egy nagy betűkkel diszelgő tábla körül csöndesen és feszülten figyeltem az elkövetkezendőkre. Mivel mind új gyerekek voltunk, az igazgató-tanító — egy nagyfejű, durvavonásu ember — maga vállalta az első óra vezetését, s felszólított bennünket, hogy nevezzük meg egyenkint azokat a furcsa figurákat. Valamikor, jórégen hallottam valahol a *pumpernikkel** szót, s roppantúl tetszett nekem, csak éppen hogy semmi testi alakot nem találtam számára, és felvilágosítani sem tudott senki, mert az a micsoda, a minek ez a neve, tőlünk jó száz órányira járta. Most egyszerre a nagy német P betűt kellett néven neveznem, mely szememben mindenestül igen különösnek és mulatságosnak tetszett. Hirtelen világosság szállt elmémbe és nagy biztossággal szóltam: Ez itt a *pumpernikkel*! Semmi kétségem nem volt, sem a világ felől, sem magam

* Zabkenyér, Észak-Németországban eszik.

felől, sem a pumpernikkel felől, s szívem fenekéig boldog voltam, — de mentül komolyabb és magával megelégedettebb volt ábrázatom e perczen, az igazgató annál hunczutabb és szemtelenebb kópénak tartott, a kinek rosszságát menten meg kell törni. Nekem esett hát, s úgy megrázott egy perczig, a hajamnál fogva, hogy szemem szám elállt bele. Ez a támadás, szokatlanságában s újságában, olyannak tetszett előttem, mint valami rossz álom, — azon perczen nem is igen vettem föl, csak éppen némán és könnytelen, de nagy lelki szorongással néztem föl arra az emberre. Mindig bosszantottak az olyan gyerekek, a kik ha hibát követtek el, vagy egyéb visszásságba keveredtek, a legkisebb érintésre vagy csak közeledtére is utálatos és fültépő jajveszékülésben törnek ki — s ha efajta gyerekek ez ordítózásuk miatt olykor dupla-porczió verést kapnak, én viszont az ellenkező véglet betege voltam s ilyen ügyeimet bajaimat azzal vadítottam el, hogy egy könnyet sem tudtam bíráim előtt ejteni. Most is, mikor az igazgató azt látta, hogy nem is sírok, csak csodálkozva kapok fejemhez, újra nekem esett, hogy a nyilvánvaló daczosságot s megátalkodottságot gyökeresen kiirtsa belőlem. Ez már igazán fáj, de a helyett, hogy bögtém volna, szorongásom közepett, esdekelve kiáltottam: De szabadíts meg a gonosztól! — istenre gondolván ezzel, kiről gyakran hallottam, hogy a szorongatottaknak segítő apja. Ennyi meg éppen túlságos sok volt a derék igazgatónak; az eset rendkívüli eseménynyé nőtt, menten ki is eresztett a kezéből, őszinte aggodalommal töprendkedvén, micsoda elbánás volna itt helyénvaló. Délelőttre elbocsátottak bennünket, engemet ő maga kísért haza. Nekem csak ott eredt el a könnyem, titokban, a mint az ablaknak fordúlva álltam, s homlokomról letörülve a kitépett haját, elhallgattam, hogy anyámmal mily komoly tárgyalást folytat ez az ember, ki a mi szobánk szentségében kétszeresen idegennek és ellenségesnek tetszett előttem, s mint akarja anyámat meggyőzni, hogy valami gonosz tanítástól máris meglehetek mételyezve. Anyám éppúgy elcsudálkozott, mint mi ketten, s erősködött, hogy minkenképpen csendes gyerekek vagyok, a ki soha sem került el a szeme elől,

és semmiféle rossz hajlandóságot nem mutatott. Furcsa ötleteim vannak ugyan olykor, de azok nem fakadnak rossz lélekből, — nyilván még bele kell egy kicsit szoknom az iskolába és jelentőségébe. Az igazgató színre megnyugodott, de csak fejcsóválva, s lelke mélyén, mint több esetben kiviláglott, biztos volt benne, hogy veszedelmes hajlandóságaim vannak. Nagy nyomatékkal mondotta is búcsúzáskor, hogy lassú víz partot mos. Ezt a mondást sokszor hallottam még további életemben, és mindig bántott, mert senki szívesebben el nem beszélget mint én, ha felmelegszem. De észrevettem, hogy sok ember, a ki mindig a hangos szót viszi, nem okosodik ki azokból, a kik ő miatta nem jutnak szóhoz; mire elkészültek fecsegésükkal és csend van, már a rossz véleményük is elkészült. Ha meg amazok egyszer s váratlanul megszólalnak, akkor az még gyanúsabbnak tetszik előttük. Csöndes gyerekekkel való összekerülésben valóságos szerencsétlenséggé válhatik, ha a nagy fecsegők nem tudnak másképp boldogulni, mint azzal a közhelyel, hogy lassú víz partot mos!

Délután megint iskolába küldtek, s nagy bizalmatlansággal léptem a veszedelmes termekbe, melyek különös és szorongó álmok megvalósulásainak tetszetek előttem. A rossz mestert azonban nem kellett meglátnom; egy rekesztékben tartózkodott, mely afféle titkos szobául szolgált neki, a hol uzsonnázgatni szokott. A rekeszték ajtaján kerek ablakocska volt, s a zsarnok ezen dugta ki fejét, ha odakünn lárma támadt. Az ablakocska üvege jó ideje hiányzott már, s üres rááján át fejét mindig bedughatta az iskolaszobába, bőséges körültekintésre. Nos: e végzetes napon történt, hogy a házmester történetesen ebéd idején bevágta a hiányzó üveget, s éppen szorongva bandzsítottam afelé, mikor nagy csörömpölve kitört, s ellenségem nagy feje bukott elé belőle s rajta keresztül. Első indulatom szívből való örvendetes ujjongásnak indult, csak mikor azt láttam, hogy ugyancsak megjárta s vérzik bele, akkor fogódtam el, s harmadszor szállván világosság elmémbe, megértettem az ígét: És bocsásd meg a mi vétkeinket, mint mi megbocsátjuk az ellenünk vétetteket! Ilyenformán sokat tanultam én

ezen az első napon; azt ugyan nem, hogy mi légyen a pumpernikkel, de igenis, hogy szorongattatás közepett istent kell híni, hogy isten igazságos s egyben arra tanít bennünket, hogy gyűlölséget s bosszúállást ne forraljunk magunkban. Abból a parancsból, hogy bántóinknak megbocsássunk, ha követjük, magától kikel arra való erőnk is, hogy ellenségeinket szeressük; mert a fáradságért, melybe a magunk legyőzése kerül, bért kérünk, s ez a bér természet szerint és kéztől esően az ellenség iránt való jóindulat, ha már közömbös nem maradhatott számunkra. Jóindulat és szeretet nincs olyan, hogy vallóját neme-sebbé ne tenné, s legragyogóbban akkor teszi azzá, ha olyasvalakinek szól, a kit ellenesnek vagy ellenségnek szokás nevezni. A keresztyénségnek e legsajátságosabb főtanítása hajlandó lélekre akadt bennem, mert könnyen megbántható, hirtelen haragú létemre épp ily hamar kész voltam a feledésre s a megbocsátásra. Később, mikor elmém már elzárkózóban volt a kinyilatkozásos tanítás elől, sok igyekvéssel próbáltam kitudni, mennyire az emberiségben már meglévő s megismert szükségnek megfelelője ama tanítás, mert úgy tapasztaltam, hogy tisztán és érdektelen az embereknek csak egy része követi, az tudniillik, melynek amúgy is ez a természetes hajlandósága. A többiek, ha az ő eredendő bosszúérzésüket le-bírták, s megtorló jogukról, bár kinnal, letettek: úgy vettem észre, több haszonnal kerekedtek így ellenségük fölé, mint a mennyi a tiszta önzetlenséggel megfér, mert a bölcs okosság folytán, mely a megbocsátásban rejlik, egyedül az ellenes az, ki magtalan méregben emészti magát. S ugyancsak e megbocsátás az, mely nagy történelmi küzdelmekben a győztesnek, ha harczát férfiasan megvívta, felsőbbségét neveli, és tanúságot tesz ennek erkölcsi teljességéről is. Ekkép a lesujtott ellenség kimélése és megnyílatkozása inkább a közönséges világi bölcsesség dolga; de valósággal szeretni, s virágjában, nekünk való ártása közepett szeretni ellenségünket, nem láttam sehol.

NEGYEDIK FEJEZET.

Isten dicsérete s anyámé. Az imádságról.

Az első iskolás évek rendjén gyakori alkalmam volt istennel való társalkodásomat kibővíteni, mivel kis élelményeim mind gyarapodtak. Hamar megnyugodtam a világ sorában, s mint egyéb gyerekek, tettem, a mit kellett. Minek folytán hol elégedett voltam, hol bajba kerültem, a mint vagy jó magamviselete vagy kötelességeim elhanyagolása hozta magával, egyéb kis rosszalkodásokkal egyben. De minden balságban istenhez fordultam, s mikor egy-egy válság delelőhöz közeledett, belsőmben néhány jó rendbe illesztett szóval kegyes döntésért, veszélyből való mentségért imádkoztam — s szégyenletemre kell megvallanom, hogy mindig vagy lehetlent, vagy igazságtalant kértem. Megtörtént olykor, hogy bűneim mintegy elcsúsztak a többivel, — s ilyenkor nem mulasztottam el a menten és szívből való hála-imádságot, mely annál derültebb volt, mert a büntetés megérdemlett volta iránt mindaddig nem volt érzékem, míg tudva nem vétkeztem. S így esengéseim a legkülönösebben elegyültek; egyszer azt kértem, hogy ki tudjak kászolódni valami nehéz számtani feladatból, vagy verje meg az isten vaksággal a tanítót, hogy ne lássa meg a poczát, a mit irkámon ejtettem; máskor meg, Józsuá módjára, meg akartam állíttatni a napot, ha féltem, hogy elkésem, — de imádkoztam egy darab süteményért is, a mit másnál láttam. Mikor a hajadon, kit fehér felhőnek kereszteltem volt, egyszer hosszabb időre elutazott, s este ájtott hozzánk búcsúzni, mikor én már ágyacskámban feküdtem, de mindent hallottam: forrón és esdekelve kértem mennyei atyámat, tegye, hogy a lány ne feledkezzék meg rólam a függönyeim mögött, és csókoljon meg mégegyszer isten igazában. Ugyanazon rövid mondatocska állandó ismétlése közben végre elaludtam, s máig se mtudom, beteljesült-e kívánságom.

Egy napon büntetésből az iskolában fogtak ebéd-időre, úgy hogy csak estére ehettem. Ekkor ismertem

meg először az éhséget, s egyben anyám intelmeinek értelmét, ki istent főképp mint minden teremtett állatok eltartóját és táplálóját dicsőítette, s a mi jó házi kenyérünk szerzője gyanánt festette elém, a könyörgés szavaihoz képest: A mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma! Általában érdeklődni kezdtem a táplálkozásba vágóak iránt és belelátni a minémiségükbe, majdnem csakis asszonyok társalkodását figyelvén, melynek főtárgya az élelem megbeszélése és megszerzése volt. A házon keresztül-kasul való vándorlásaim rendjén mind beljebb hatoltam a lakók háztartásába, gyakran meg is kínáltattam magam főztjükből, s háládatlan mód az étel mindenütt jobban ízlett, mint anyámnál. Minden gazdasszony, bárha egy előírás szerint főz is, az ételnek a készítés módjával külön ízt ad, egyéniségének megfelelőt. Ennek vagy annak a fűszerszámnak vagy zöldségnek egy kis elsőséget adván, nagyobb zsirosság vagy soványság, keménység vagy puhaság révén a főztjüknek határozott zamata ismerszik meg mindig, mely rávall a főzője torkos vagy rendes, szelid vagy kardos, hirtelen vagy hüvös, tékozló vagy fősvény természetére, s egészen biztosan ki lehet ismerni a gazdasszonyt a polgári éteksor néhány fogásából. Magam is, korán értő lévén, üres húsléből is ki tudtam ízlelni az ösztönt, a mely szerint a szerzőjével szemben viselkedjem. Ám anyámnak főztje híjával volt, hogy úgy mondjam, mindennemű sajátosságának. A leveise se kövér nem volt, se sovány, a kávéja se erős, se gyenge, egy szemernyi sóval többet vagy kevesebbet a kelletténél el nem használt, annak rendje és módja szerint főzött, keresettség nélkül, mint a művészek mondják: a legtisztább arányokban; ételleiből bőven jól lehetett lakni, a nélkül, hogy gyomrukat megrontsák. Az ő bölcs és mértéktartó kezével, a tűzhely mellett állva, mintha mindennap az a közmondás vált volna benne testté: Az ember eszik, hogy éljen, de nem azért él, hogy egyék! Soha semmi mód nem látszott meg főztjén semmi bőség, de éppily kevéssé szűkösség. Ez a józan középszer untatott engem, ki ínyemet imitt-amott megmegcsiklandoztattam, s rákaptam arra, hogy ételleiről igen

keményen ítélkezem, mihelyt jól laktam s az utolsó falat is lecsúszott. Mivel anyámmal magunk ültünk egy asztalnál, s ő inkább beszélgetésre hajlott, s arra, hogy jól ellegyünk egymással, semmint átgondolt nevelésbeli rendre, nem hurrogott le kurtán és büntetéssel, hanem ékesszólóan czáfolt meg, s főképp, emberi sorsokra és pályafutásokra áttérve, azt főstötte elém, hogy egy nap talán örülnék, ha asztalánál ülhetnék, de ő már akkor nem lesz a világon. Noha az időtt még nem igen láttam át, mint fog ez végbemenni, mégis mindannyiszor megindultam, titkos borzongás fogott el, s egyszer s mindenkorra legyőztem. Ha még a hálátlanságra is figyelmeztetett, melybe istennel szemben estem, az ő jó adományaiiban gáncsoskodván: akkor meg éppen szent félelemmel óvakodtam attól, hogy a mindenható adományozót tovább is sértegessem, s mély gondolkodóba estem az ő kiváló és csudálatos tulajdonságai felől.

Am úgy esett, hogy amely mértékben kézzelfoghatóbbá vált előttem, s valósága mind áldásosabbá, mely nélkül mind kevésbbé tudtam ellenni: istennel való társalkodásomra is mind szemérmetesebb fátyol vetődött, s mire imádságaimnak határozott értelme kezdett lenni, mind növekvő idegesség fogott el attól, hogy hangosan imádkozzam. Anyám egyszerű s józan elméjü asszony volt, éppen nem kegyeskedő, de igenis istenfélő. Az ő számára isten nem mindenféle homályos és dagadó szívbéli kívánságok kielégítője és tisztelője volt, hanem tisztán és egyszerűen a gondoskodó s a megtartó atya, a Gondviselés. Rendes szavajárása az volt: a ki istenről megfélemedezik, arról ő is megfélemedezik; az isten iránt való ájtatos szerelemről azonban sohasem hallottam beszélni. De annál jobban tanított reá; elhagyatottságunk közepett, hosszú és homályos jövő előtt állván, főfontosságú lett előtte, hogy isten mint táplálóm és védőm mindig szemem előtt legyen, s kitartó gonddal vetette meg bennem ágyát az istenben való eleven bizodalomnak.

E megható igyekvése rendjén s valami hitvány kép-mutató asszonyszemély besúgására egy vasárnap, mikor éppen asztalhoz ültünk, szokássá akarta tenni az asztali imádságot, mely eladdig nem volt házunkban szokás, s

e célra valami régi kis népi imádságot rágott a számba, azzal a felszólítással, hogy most és ezentúl ezt mindig mondjam utána. De mennyire elcsodálkozott, mikor csak az első szókat nyögtem ki valahogy szárazon, aztán hirtelen elnémultam s nem tudtam folytatni!

Az ebéd az asztalon párolgott, a szobában csend volt, anyám várt, de én nem tudtam kimondani egy hangot sem. Anyám megismételte kívánságát, de sikertelen, — én néma maradtam s levert, ő pedig ez egyszer ráhagyta, viselkedésemet a rendes gyerek-szeszélynék véelve.

Másnap azonban megisméltődött a jelenet, s ekkor már komolyan aggódott s így szólt: „Mért nem akarsz imádkozni? Szégyelled magad?“ Ez így is volt ugyan, de mégsem tudtam rá igent mondani, mert hiszen nem abban az értelemben lett volna igaz, mint ahogy ő értette. A terített asztal áldozó oltárnak tetszett előttem, a párolgó tálak előtt való kézkulcsolás és ünnepies imádság szertartásnak, mely legyőzhetetlenül elriasztott. Nem a világ előtt való szégyenkezés volt ez — mint a lelkész mondja — hogy' szégyelltem volna magamat egyedül ott lévő édesanyám előtt, a ki előtt, az ő jóságos voltában, semmit sem szoktam volt eltitkolni? Magam előtt szégyelltem magamat; magam nem tudtam magamat imádkozni hallani, és soha többé nem vittem annyira, hogy legmélyebb magánosságban s rejtekben hangosan imádkozzam.

„No, most nem eszel, a míg nem imádkoztál!“ szólt anyám, én pedig fölkeltem az asztaltól s a sarokba vonultam, a hol nagy szomorúságba estem, mely azonban daczczal vegyült. Ám anyám ülve maradt s úgy tett, mintha ennék, noha valójában egy falatot sem tudott lenyelni. Komor feszültségféle terjeszkedett közénk, aminőt nem éreztem eddig, s elszorította szívemet. Anyám hallgatagon tett-vett s leszedte az asztalt — de mikor az iskola ideje közeledett, visszahozta ebédemet, szemét törülgetve, mintha porszem esett volna bele, mondván: „Ne, edd meg, makacs fiú!“, mire én nagy síró-zokogó kitöréssel ültem neki az ételnek, melylyel különben derekasan elbántam, mihelyt a nagy indulat elült. Iskolába

menet nem is mulasztottam el a vidám hálaadó sóhajtást szerencsés megszabadulásomért s a kibékülésért.

Mikor későbbi években szülőfalumban látogatóban jártam, meleg emlékem kelt erről az esetről egy másik történet által, mely több száz esztendejénél, hogy megtörtént ugyanott egy kis leánygyermekkel, s rám mély hatással volt. A temető falának egyik szegletébe kicsiny kőtábla volt beillesztve, melyen nem állt egyéb egy félig elmosódott címernél s az 1713. évszámnál. Az odavalók e helyet a boszorkánygyermek sírjának nevezték, kiről mindenféle kalandos és kísérteties történetet meséltek, melyek szerint azt a gyermeket valamely úri, városbeli leánygyerek létre az ittvaló paplakba adták, hol akkor igen istenes és szigorú tiszteletes volt a pap, hogy istentelenségéből s érthetetlenül időnek előtte való boszorkányosságából kigyógyíttassék. A mi azonban nem sikerült; főképp arra nem lehetett a kis leányt rávenni, hogy a Szent Háromság három nevét ajakára vegye — mind meg is maradván ezen istentelen nyakasságában, s nyomorultul el is pusztulván. Pedig, mondták tovább, igen finom és okos kis leánygyermek lett volna, hét esztendőös gyenge palánta, s mindazonáltal a leggonoszabb boszorkány. Kiváltképp felnőtt férfiszemélyeket rontott volna meg, s babonázta volna meg őket, ha csak rája is néztek, hogy halálosan belészerettek a kicsiny gyermeki lányba, miatta vad veszekedésekbe keveredvén. S hogy megboszorkányozta volna még az aprómarhát is, névszerint a falu minden galambjait a paplakba csalván, s megbájolván a kegyes tiszteletest is, minek folytán az istenes férfi azokat ott fogta, meg is ette, nagy kárát vallván ennek. De szinte még a folyóvízbeli halakat is megigézte, napokhosszat a parton ülvén, s a vén bölcs pisztrángokat révületbe ejtvén, kik is ott mulattak nála, hívságos maguk kelletésivel ficzkándozván előtte s magukat a nap világában csillogtatván . . . A vénasszonyok ijesztésül szokták volt e meséket elmondogatni, ha a gyerekek nem voltak jámborak, s még mindenféle különös és káprázatos adalékokkal toldották meg ezeket. A paplakban viszont valóban ott függött egy régi, megvakult olajfestmény, mely ez emlékezetes gyermek ké-

pét ábrázolta. Gyengécske kis leány volt, halaványzöld damaszkruhában, melynek szegélye széles körben meredt szét, lábát nem is láttatván. Karcsú derekát aranyláncz övezte, elől a földig hullván alá. Fején korona formájú pártácska ékeskedett, arany-ezüst pikkelyes, selyem-gyöngyzinórral átfűzött. Gyermeki kezében egy más gyermeki koponyát tartott, s egy fehér rózsát. Soha olyan édes, szép, lelkes gyermekábrázatot nem láttam, mint e kis leány halovány orcája. Inkább keskeny volt, mint gömbölyű, mély szomorúsággal teljes; ragyogó sötét szeme nagy bánattal, szinte segítségért könyörögve nézett vissza nézőjére, míg csukott szája körül mintha egy csöpp hunczutság vagy mosolygó keserűség nyoma rezgett volna. Valami nagy szenvedés koraérettséget, asszonyosságot vetett a kis arcra, s önkéntelen vágyat keltett a nézőben, hogy bár csak magát az eleven kis leányt látná, hogy kedveskedhessék neki s megsímogathassa. A minthogy az ódon falu emlékezetének öntudatlanul kedves és drága volt, s a róla szóló mesékbe és történetekbe önkéntelen részvét is vegyült — csak annyi, mint iszonyat.

Valósággal a dolog úgy történt, hogy a kis leány nemesi, büszke s igen igazhitű családból származván, mégis imádság s mindennémű isteni tisztelet iránt makacs idegenséget mutatott, imádságos könyvet, a mit kapott, eltépett, ágyában a fejét a takaróba bebugyolálta, ha szájába mondták volna az imádságot, keservesen visított, ha a komor, hideg templomba vitték, hol, így adta okát, a szószéken lévő fekete embertől félt. Valami boldogtalan első házasságbeli gyermek volt, s így egyébként is valahogy megbotránkozás köve lehetett. Ilyenformán aztán, miután semmi mód nem tudták amaz érthetetlen rosszaságról leszoktatni, elhatározták, hogy próbára kiadják ellátásba a roppant istenességéről híres tiszteleteshez. S ha már maga a család is a dolgot valamely hírüket-nevüket megbecstelenítő szerencsétlenség számba vette: a rideg és érzéstelen férfi meg éppen pokoli jelenségnek nézte, melylyel minden erejét szembe kell szegeznie. Ehhez mérte aztán eljárásait is, s egy tőle származó s a paplakban őrzött megfakult s megsárgult

diárium fel is jegyez egyet-mást ezekből, s a boldogtalan teremtés sorsáról bővebb és elegendő felvilágosítással szolgál. A következőket, különös foglalatuk kedvéért, leírtam belőle, s ezennel ide zárom, hogy a magam emlékei között megőrizzem, mely különben feledésbe menne, ama gyermek emlékezetét.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Meretlein. (A kis Emerenzia története.)

„Ez mái napon Nemes Nemzetes és Istenfélő M.-né Nagyasszonyomtul az első Quartálisra járandó Koszt-Pénzt annak rendi 's módja szerént meg kapván, mindigárt a' Quietantziát meg íram, nem különben a' Referátomot. Item a' kitsiny Emerentziának ő hetenként ki járó Corretzióját meg adám, kit gyarapitanék is, padra a' kis Lyányt fektetvén, 's friss vesszővel tsapkodván, nem kímélvén esdeklést és gyakor sóhajtást az Úrhoz, ha ezen szomorúságos mívelkedetet jó végre vinné. Keservesen jaj-veszékelvén azomba a kis Lyány, 's aláztatosan 's töredelmesen Pardont kiáltván, mind azon által ő Makats voltában meg marada, el hajítván a' 'Soltáros Könyvet, kit tanulásra elejében adnék. Mellyért magát ő kitsinyég ki fúván, bé kultsolám a' setét Szalonás Kamarába, holott zokogna 's szepegne, utána el tsendesedvén, majd hirtelen Kántálásba 's Ujongásba fogna, nem különben, mint ama három Boldog Férfiak a' Tüzes Kementzében, 's fülelvén meg ismerém ugyan azon Versifikált 'Soltárokat énekelnie, kiket egyébként meg tanulni Refutált volna, — de olly hasznotlan 's ez Világ beli képpen, mint amaz együgyü kába Dajkák 's Gyermekek Nótái; melly viselkedést is ezért a' Gonosznak új Intselkedetének s Kártékonyságának tekinteni kételenítettém.“

Tovább:

„Igen panaszos Irás érkezék Madámtúl, nyilván való jeles és Igaz hívő Személytül. Ki is mondott Levelet könny hullatással feresztené vala, 's nekem Ő Férje Urának nagy Keservét is jelentené, az kis Merettel való

dolgok jobbra nem fordúlván. Mit is bizonyára nagy Calamitásnak lenni itélek, ki ezen nagytekintetű 's híresneves Nemzetséget érte volna, az hiszemben kelletvén lenni, tisztesség nem esik, mondván, hogy ő Apai ágon való Nagyatytya Urának bűnei, ki istentelen Ádáz 's tzéda Gavalér lett volna, ezen boldogtalan kitsiny Teremtésben fakadnának ki 's büntettetének meg. Mútálám a' kis Leány aránt Tractátziómat, Próbát akarván tenni immáron Koplaltatással. Item Asszony Feleségemmel goromba 'sáknak való ruhából a' Leánykának szoknyátskát varraték, meg tiltván, ha ne talán ezen Meretre más Habitust adnának, Penitentziás viselet Conveniálván ő nekie leginkább. Makats nyakasság dolgában ugyan azon Punctumon állván.“

„Mái napon a' kitsiny Demoazelt minden Paraszt gyermekekkel való társalkodástól 's mulatástól el zárni kételenítettém, ki osonván ő ő vélek az erdőbe, ott helyt a' halas tóban meg fürödvén, 's Penitentziás Ümögét, kit nékie Ordinálnék vala, ágra fel akasztván, 's előtte mezitelen ugrándozván 's tántzolván, azon képpen mind ő Tzimboraít is ortzátlan Tsufolkodásra 's Roszszalkodásra ösztökélvén. Tetemes Correctzió adatván.“

„Mái napon vala nagy Tsödület s Viszálkodás. Eljövén némi nemű nagy Behemóth Legény, nevezet szerint a' Molnárék Janijok, 's ő belém kötvén azon Meretnek miatta, kit monda naponkéd sikoltozni 's visítani hallania, 's én ő vele Disputálat, közben jöve még a' fiatal Oskola Mester is, Mamlasza! fenyegetődzvén engemet ő Investigálatnia, nékie esvén a' gonosz Teremtésnek, ötet apolgatván, simogatván etc. etc. Kit is minden haladék nélkül meg fogatnék, 's a' Szolga Biróhoz vitetnék. Szinte azon Molnárék Janijoknak is reája kelletvén még kerülnöm, bátor ő Kazdag Ember 's Violentziákkal jeles volna. Mind ennen magam is közel az hívő lévén, kit a' paraszti népek mondanának, Sci Licet ezen Gyermeket Boszorkány lennie. Ha is ezen Opinio Rátziónak nem Contradicálna. Minden képpen azomban Ördög lakozván ő benne, kiért tetszik fáradságos dolgot vállaltam legyen.“

„Teljes ezen elmúlt héten Pictort Tractálék há-

zamban, kit Madám küld, ha a' Kisasszonkát képen ki ábrázná. Kinek is meg látogatott Nemes Familiája nem kívánja a' Leánykát többet vissza vitetni, tsak képe' Mását, keserves emlékezetnek, Penitentziás Nézten Nézetnek, nem különben 'a Gyermekek' ő nagy szépségének okáért. Különös képpen az Nemzetes Uram Perseverálván ezen Ideában. Asszony Feleségem napokéd két kanna Bort ad az Pictornak, Sufficiálnia azonban nem láttatik, estennen ő a' Veres Oroszlányban menván, ott is az Kilorgóssal Kártya jádván. Fenn hajazó Ember lévén, ez okért gyakorta Tsukátskát avagy Szalonkát adatok fel nékie elejében, kit az Madám Quartális Kontójában kellették bé jegyezni. Kezdetben ő a' Gyermekekkel jádózni 's nékie kedveskedni kívána, az is menten húzván hozzája. Kiért meg értetném Pictorral, ne interveniálna én Procedálatomba. Mikorou a' Gyermekeknek ő örzeni eltett Ruhátskáit 's Ünneplőjét elejében hoznák 's Pártástul Övestül rája adnák, nagy örömben ő esék 's Tántzolni kerekedék. Melly öröme hamar meg keseredék, hozatván én Asszony Mamánjának Parancsolattyára, 's nékie kezében adván 1 halotti Kaponyát, kit is semmi mód el venni nem akarna, annak utána mint tüzes vasat tartván kezében, reszketvén sírván. Bátor az Pictor bizonykodnék, hogy ő az Kaponyát Fejből is le tudná képezni, ő Mesterségének Elementumaihoz tartozandó az lévén, mind azon által én így meg nem engedém, mivel hogy Madám ezeket irta volna: „Valami az Gyermekekre fájdalom száll, Mi reánk is száll, s ő fájdalmiban is alkalmasság adatván Mi Penitentziánkra, kit érette tehetünk; mellyért is Nagy Tiszteletű Uram alább ne hagyna gondoskodásában s ő föl nevelésében. Melly Leánykánk edgy koron, az mi ként az Mindenható 's Irgalmas Istenben hiszem, ha meg világosodván megmenhetik, kétségetlen igen nagy öröme lészen, hogy Penitentziáját jó Részt meg tevé Nyakas voltát el hagyat, kit reánk mérni az Meg Ismerhetetlen Mesternek méltoltatnék.“ Melly derék Szavakat eszembe vévén, alkalmasnak látám a' Leánykát azon Kaponyával komor Penitentziát tennie. Egyébb aránt tsak kitsiny könnyü Gyermekek Kaponya kellették, Panaszolván Pic-

tor az nagy Férjúi Kaponyát formátlan lennie kitsiny kezeknek, Secundum Artis Regulam. Kit ez ért az Emerentzia szivesebben is tartana, még hozzája tűzvén a' Pictor fehér Ró'sa Szálat is, kit szívesen hagynék, találván ez Symbolum gyalánt."

"Mái nap ellent parantsolatot vevék az Pictura felől, kit én ne az Várossá Transmittáltatnék, hanem itt fognék. Melly derék munkáért nagy kár, kit a' Pictor mívelt volna, majd szinte meg bájlott lévén a' Leánykának ő kellemés voltáért. Kit ha elébb tudok, a' Pictor ezen költség fejében magam képe Mássát pingálhatná vala az vászonyra, már úgy is föl menvén ama jó elesegek a' Saláriummal egyben."

"Ujabb Parantsolatot vevék, hogy minden világi tanításokat abban hagynék, kivált képpen az Frántz nyelv bélit, nem íteltetvén ez többé szükséges lenni. Item Asszony Feleségem is Desistálna a' Spinétet Instructziótul, kit is a' Leánykának fájlalni tetszik. S' inkább annak rendi 's módja szerént való nevelőbe adott Gyermekül Tractálnám, egyébire nem ügyelvén, ha tsak Publicum Botránkozást ne okozna."

"Tegnap előtt a' kis Emerentzia Deserála minket, kiért igen szoronkodnánk, mig ma délben 12 órakor reá nem bukkannánk leg feljül az Bikkháton, hol is anya szült Meztelen ülne ő Penitentziás Ruhátskáján, maga kéjént a' Napon sütkérezvén. Ki is ő hajzatát egészen meg oldaná vala, bikk fa leveléből koszorutskával átfonván, hasonló képpen Derekát is Tzingálván, fekvén még előtte szép Eperjnek sokasága, kiből Torkig s Hasa' Gömbölyödtéig lakott volna. Kiket minket meg látván, megint el futamni kívánna, de ő mezítelenségét szégyenelvén, Ruhátskáját fel ölteni igyekvék, mi közben mi jó Szerentsével le fognók. Beteg azomba 's Confundált lenni tetszik, nem felevén értelmesen."

"A' kis Meretnek állapottya javulóban volna, ha nem változton változnék, mind el oktalanulván, kukulván. Kihez Medicus hivattatván, ő Consultuma szerént az Leányka elméje boldulván 's örjülvén Medicae Tractationi Permittáltatnia kellene. Melyre is ő maga menten magát Offerálná, ketsegetvén az Gyermeket megént

talpra állatnája, ha is az ő házában helyeztettetnék. De ám veszem észben Kilorgós Uramnak csak az jó Tartás-Pénzre foga fájnia, nem különben az Madám Prezentyeire, kiért is valónak jelentém, hogy Urnak ő Szándékát ő Teremtménye aránt ime el végezni tetszenék, min emberi kezeknek változtatni sem illendő, sem szabad nem volna, mi való is.“

Öt-hat hónapot átlapozván, ezek álltak tovább:

„Mind azon által ezen Stupor Közben a' Gyermekek jó egészségben lenni tetszik, piros-posgás Ortzát vallván. Nap hosszat az Paszuly kertben mulatgat, hol nem látatnék s véle nem törődne, több botránkozást nem okozván.“

„Az Meret Leány az Paszuly Ágy közepett kitsiny Palotát raka, kit fel fedeznének, holott rendes Vizitán fogadná a' Paraszt Gyermekeket, kik néki Gyümölsöt 's egyéb Eleségeket hoznának, kiket ügyesen el ásna 's készületben tartana. Ott helyt találák meg el ásva ama Gyermekek Kaponyát is, ki régen hibádzanék, s Egyházfinak Restituáltatni nem leheték. Hason képpen verebeket 's egyéb madarakat oda tsalna 's meg szelídítene, kik az Paszulyban sok kárt tennének vala, mind azon által én nem löhetvén a' Paszuly Karók közzé, az kitsiny Benn lakó miatta. Item játszadozék edgy némely mérges kigyóval is, ki a' sövényen át kusznék 's ő nála tanyát vert volna: In Summa tsak megént az házba bé vinni 's ott benn fogni kellették.“

„Az Piros ismént elhagyá Ortzáját. Kilorgós mondja már nem sokká Praestálnia. Kit is megirnék Szüléinek.“

„Ma Elő hajnal korban a' szegény kis Emerentziának ő ágyatskájából ki szökhetnie, az Paszulyban ki osonhatnia, 's ott helyt ez világbul el ki mulhatnia kellették vala, mi találván őt azon helyt holtan néminemő gödrötskében, kit az Földben vájt volna, mint edgy hogy abban bé bujnék. Vala egész testje merevedett, 's hajzata vala mint Ingetskéje tsurom víz 's nehéz a' harmattul, ki ő Ortzája' meg maradt gyenge Pirosára is tiszta Gömbölyeg Tseppekben rá szállott volna, nem különben mint Alma Virágjára. Ki érette nagy zavarodás

és kavarodás ez mái napon, ide érkezvén ő Uraságok is a' Várasból, Asszony Feleségem is éppen az szomszéd Helységben bé nézvé, hogy hol mi Tsemegéket 's Eleségeket vásárlna, ő Uraságoknak udvarolnunk 's őket Tractálnunk. Ki miatt Fejemet sem tudnám, 's volna nagy futkosás és szaladgálás, kellvén az Szolgáló Leányok az kis Tetemet is meg mosnák 's szinte edgyben jó Harapni Valóról is gondoskodnának. Denique megsüttetém az Pájtzott Sódort, kit Asszony Feleségem nyoltz Napja Etzetbe tétetett volna, nem külömben a' Jakab ki fogá hármát azon szelid Pisztrangoknak, kik közzel-közzel még az Kertig fel usznának, noha az Boldogult (!) Merét a' Vizhez mennie rég tiltatnék vala, Melly Ételekkel még elegendő Betsületet is vallanék, Szája izére esvén azok Madámnak. 'S vala nagy Szomorúság 's két órákon túl tölténk imádsággal 's Halálról való Elmélkedéssel, nem külömben sopánkodó Beszédekkel az megholt Leányka boldogtalan Betegsége felől, kiről is sokasított vigasztalásunkra ime feltenni kellett szarmazásának lennie ő Vérének 's Agy béli Velejének Fatális Dispónáltatásából. Ezen fölött még a' Gyermekek egyéb természetű jeles tulajdonságai felől is elbeszélgeténk, gyakor okos és kellemes Improptus Elméjében Ötlődései felől, ez mindeneket a' mi ez földi Rövidet Látásunkban edgyet az mással Conciliállani mi nem tudván. Holnap dél előtt a' Gyermekek keresztyéni Temettetése lészen, ő Nemes Szüléinek Praesentziájokkal, ne hogy külömben a' Parasztok ellenkednének."

„Ezen mái nap vala legtsudálatosabb 's legijedete-sebb napja nem tsupán mi olta ama boldogtalan Teremtéssel közösködésünk lett volna, de mind általam fogva ki ez én nyugadalmas Életemben Accidálhasson vala. Mivel mi koron órája el jövé s tízet ütvé, az kitsiny Holt-Tetem utána indulnánk, s a' Tzinteremnek feléje tartanánk, melly közben az Egyházi az kitsiny Harangot szólátná, kit azomban nem nagy igyekezettel tehet vala, szólván az szinte keservesen, Fele Részt ő szava erős Széltül is el nyeletvé, ki vadul fujt volna: 'S lévén az Ég is mind setét és rekkenyő, nem külömben a' Tzinterem is Emberektől El Hagyatott, az mi kis Con-

ventusunk kívül, viszontag az Falak kivülette edgyben gyülekezve lévén mind a' Parasztság, Nyakokat kívántsian által nyujtogatván: 'S im mi koron éppen az Koporsótkát eresztenék le az Sirban, különös Kiáltás halatnék az Koporsó belől, kiért mi felette hevesen meg ijednénk, 's a' Sér ásó ijedtében meg ugranék vala. Szinte azomban a' Kilorgós, ki elé futna vala, hamarosan a' Fedelet meg 's le emelé, 's ott is a' kitsiny Halott Elevenül fel emelkedék, 's fírgén az Sérből ki mászék, s ő Szeme mi reánk pillanik vala. 'S ezen Szem-Pillantásban a' Fébusz Sugárai is különösen és szúrósan a' Felhők által törvén, vala a Leányka ő sárga Selyem Kön-tösében 's tsillogó Pártátskájával Látat szerint nem különben mint Tündér Leányka. Kinek is ő Asszony Mámánja azon hevenyében el ájult 's Atyja Ura sírván az Földre le rogyadt volna, én magam Tsodálat 's Ijedet miá álló helyemből ki nem mozdulván, 's azon Momentomban Firmissime Bűbájosságban hívén. Szinte azomban a' kis Leány hamar talpra kele, 's a Tzinteremen által 's a' Faluba ki penderedék, nem különben mint Matska, mind a' Népek iszonykodva Házukban futván, 's Ajaik reteszelvén. 'S azon idő lévén Letzke idő vége, 's a' Gyermek az Últzán nyüzsögvén: mi koron az Kitsinyek az Dolgot látnák, tartóztatni őket nem leheté, ám nagy Tsapat a' kis Tetemnek nyomában futa, üldözvén aztat, 's megettök szaladván még a' Mester is ő Páltzájával. Szinte azomban husz lépéssel mind elébb járt a' kis Tetem, 's meg sem is állott volna, mig a' Bikkhátra fel nem ért, 's ott helyt is holtra váltan el nem esnék vala, a' Gyermekeket ötet körülnyüzsögvén 's hijában simogatván, apolgatván. Kik mi mind ezen dolgokat tsak utóbb tudnók meg, nagy ügygyel-bajjal az Pap lakban menekedvén, mélységes Desoláltatásban ott helyt várakozván, mig a' kis Tetemet el nem hoznák. Kit is derekaljra nyujtóztatnának, az Uraság ez után el utazván, kitsiny kő Táblát hagyván hátra, kin egyéb sem találatnék faragva, ha nem ő Nemzetségök Tzímere nem különben ezen Esztendőnek Numeri Nótája. Immár a' Gyermek Halott gyalánt feküvén, mi ám le feküdni Félelem miá nem merénk. A' Medicus azonba mellette

ülvén, mondván ötet immár megnyugosztalt lenni hinnie.“

„Ma a' Medicus külömb-külömbféle Experimentumok utána a' Gyermekeket igazán halott lenni mondá, ki is tsöndben eltemettetnék, egyebek többé nem Eveniálván etc. etc.“

HATODIK FEJEZET.

Továbbiak a jó isten felől. Margit asszony s a nála találtatók.

Nem mondhatnám, hogy isten, minek utána a táplálónak s a megsegítőnek határozott és csillogás nélküli való alakját váltotta számomra, szívemet abban a köromban gyengédebb érzésekkel vagy mélyebbre ható lelki örömmel töltötte volna el, főképp, miután az alkonyat pirosának ragyogó öltözetéből kieszlott, jóval későbbi időkben öltvén azt fel ismét. Ha anyám istenről és szent dolgokról beszélgetett velem, továbbra is főképp az ó-szövetségnél időzött, Izráel gyermekeinek pusztabeli történeteinel, vagy Józsefnek s az ő testvéreinek gabona-árusainál, az özvegy asszony olajos korsójánál s egyéb efféléknél, avagy kivételképpen, az új-szövetségből, az ötezer ember jóllakatásánál. Mind ez események igen tetszettek neki, s mindet hév ékesszólással mondotta el nekem, viszont inkább kötelesen kegyes elbeszélő hangba csapott át, mikor a Krisztus kinszenvedéseinek mozgalmas és véres színjátéka került szóba. Bármennyire tiszteltem is hát a jó istent és bármennyire soha sem tévesztettem el szem elől, mégis üres maradt lelkem és képzeletem, míg addigi tapasztalataimon kívül új táplálékot nem szítt magába; s ha csak történetesen valami alkalmi könyörgés meghallgatásához nem jutottam, bizony az isten mind színtelenebb és unalmasabb személy lett számomra, ki mindenféle töprengésekre és különösségekre gerjesztett, kivált, mivel sokat lévén magam, mégsem ment ki fejemből.

Igy egy ideig nem csekély gyötrődésem származott abból, hogy beteges kísértés fogott el istent durva

csúfnevekkel, sőt szitkokkal illetnem, a minőket nyilván az utczán hallottam. A kísértés mindig valamifajta meleg és dévajon meghitt lélekállapottal kezdődött, míg aztán, hosszú harcz után, nem tudtam tovább ellentállni, s a szentségtörés teljes tudatával sebtében kiböktem valamilyen szót, azzal a nyomban való fogadkozással, hogy nem ér, és bocsánatért való könyörgéssel; majd még sem állhattam meg, hogy ne ismételjem, s ne úgyszinte a töredelmes jóvátételt is — és így tovább, míg csak ama különös izgalom el nem oszlott. Kivált elalvás előtt gyötörgetett ez a jelenés, noha aztánra semmi nyugtalanságot vagy meghasonlást nem hagyott bennem hátra. Később úgy ítéltm, hogy alkalmasint tudattalan kísérletezés volt isten mindenütt jelenvalóságával, mely szintén foglalkoztatni kezdett, s hogy akkor elevenedett meg bennem a tompa érzés, mely szerint: isten előtt a mi belső életünk semmi pillanata nem lehet rejtett vagy igazán büntetendő, ha ő valóban az az eleven lény a mi számunkra, a kinek tartjuk.

E közben azonban olyan barátságot kötöttem, mely kezére járt termékeny képzeletemnek, s megmentett e terméketlen gyötrődésektől, anyámnak egyszerűségéhez és józanságához képest az lévén számomra, a mik egyébként mesemondó nagyanyák és dajkák szoktak táplálékot sóvárgó gyermeki elmék számára lenni.

A szemközt való házban homályos, nyitott, csarnokszerű bolt volt, teljes teli mindenféle kafaczokkal. A falak minden fajta régi selyemruhákkal, hímzett szövetekkel s szőnyegekkel voltak tele aggatva. Rozsdás fegyverek és szerszámok, megfeketedett s átlyukgatott olajfestmények borították az ajtófélfát, kétfelé a ház falán is szétterjeszkedvén, egy rakás asztalon meg egyéb bútoron pedig csudálatos üvegnemű és porcellán volt feltornyozva, fából meg cserépből való mindenféle figurákkal vegyesen. Beljebb és lejebb hegyszámra s rétegenkint feltorlaszolja szorongtak az ágyak s egyéb bútorok és házi szerszámok, melyeknek lapjain s párkányain, néha valamely veszedelmesen külön meredő szélén, mindenütt ott állt még egy-egy czikornyás óra, feszület, viaszk-angyal vagy egyéb efféle. Legbelül, leg-

hátral pedig mindig ott ült egy öreg, vastag asszonyság, ódon divatú ruhában, borongó félhomályban, miközben egy nálánál is öregebb, egérorrú, galambősz emberke egy pár alárendeltje segítségével künn a boltozat alatt tett-vett, s elkészült a nagy csomó emberrel, kik egyre jöttek-mentek. Az üzlet lelke azonban az asszony volt; ő tőle indult minden parancs és rendelkezés, noha soha a helyéről el nem mozdult, s még kevésbbé látták valaha az utcán. Mindig meztelen karral járt; hófehér ingújja mesterséges módon volt megránczolva, a hogy már sehohsem lehetett látni, s tán már száz esztendő előtt így viselhették. A világ legkülönösebb asszonya volt, s negyven esztendeje, hogy urával ideköltözött a városba, tudatlanul és szegényen, mint a templom egere, hogy itt keresse meg kenyérét. S minekutána napszámban és keserves munkával egy sor fáradságos esztendőn átvergődött, sikerült egy zsidó-boltot nyitnia, s idővel, szerencsével s vállalkozásaiban való ügyességével kényelmes jólétre szert tennie, melyet a legtulajdonabb módon kormányzott. A nyomtatott betűt is nehezen olvasta, írni meg egyáltalában nem tudott, hasonlóképpen nem tudta soha megtanulni az arab jegyekkel való számolást. A számvetésben való minden fölszereltsége a római egyes, ötös, tizes, és százaz ismeretében állott. Ahogy e négy számjegyet legkorábbi ifjúságában, valahol isten háta mögött való vidéken, ezeresztendős használat átszármazásban örökbe kapta, úgy bánt ezekkel csudamód ügyesen. Könyvet nem vitt, írásai nem voltak, de minden szempillantásban képes volt egész forgalmát, mely néha ezerekig emelkedett, s mind csupa kis tételben, egészben áttekinteni, olyformán, hogy az asztal lapját gyorsan teleírta egy kis krétavéggel, a mi mindig akadt nála, ama négy számból alakított hatalmas oszlopokkal. Ha ekképp az összegeket emlékezetéből lezövekelte, céljához egyszerűen úgy jutott, hogy megnedvesített újjával s ugyanoly fürgén egy sort a másik után rendre kitörölt, közben pedig, egyre számolgatva, az eredményeket oldalt jegyezte föl. Így aztán újabb s kisebb számcsoportok támadtak, melyeknek jelentését s elnevezését csak ő maga ismerte, mivel valójában nem

volt egyebe, mint ama négy puszta számjegy, s mások számára úgy festettek, mint holmi pogánykori varázsigé. E mellett nem tudta annyira vinni, hogy teszem tolal vagy czeruzával, vagy akár palavesszővel s palatáblára tudta volna megcselekedni mindezt, mert asztallappnyi hely kellett neki, s természetes számjegyeit is csak puha krétával tudta megalkotni. Gyakran panaszkodott, hogy semmi lejegyzettet megőrizni nincs módjában, de éppen e réven szerezte meg rendkívüli emlékezetét, melyből ama nyüzsgő számsokaságok hirtelen és elevenen felrajzottak, hogy éppoly hirtelen el is tűnjenek. A bevétel és kiadás közt való viszony nem sok dolgot adott neki; házi meg egyéb kiadásokra egy azon zacskóból vett ki, melyen az üzlet forgalma is sarkalt, s ha fölös pénz gyűlt egybe, azt menten aranyra váltotta át, s elzárta kincses ládjába, a hol az mindenkorra ott maradt, hacsak egy részét valami külön vállalkozás vagy kivételképp való kölcsön számára ki nem vette, mivel egyébként kamatra nem adott kölcsön. Főképp mindenfelől való parasztsággal volt dolga, kik szerszámaikat nála vásárolták, és mindenkinek hitelbe adott, a min gyakran sokat nyert, de gyakran vesztett is. Így történt, hogy nagyon sok ember került tőle való függetegségbe vagy baráti vagy ellenséges viszonyba, s alig lehetett hozzáférni a haladékot kérőktől vagy fizetőktől, a kik vagy hogy lábáról levegyék, vagy hála fejében a legkülönfélébb ajándékokkal kedveskedtek neki, akár csak valami szolgabírónak vagy apáczafejedelemasszonynak. Mindenfajta veteményt meg gyümölcsöt, tejet, mézet, szőlőt, sonkát, kolbászt hoztak neki hatalmas kosarakkal, s ezeken a készületeken épült aztán az az eleven jómód, mely menten megindult, mihelyt a zajos bolt bezárult, s a még furcsább lakószobán az estéli házi élet lett úrrá.

E szobában halmozta fel s rendezte el ékességül Margit asszony mind a czók-mókot, mi élete és üzlete során legjobban megtetszett neki, — mert volt szíve megtartani, a mire maga vetett szemet. Arany fundamentomra festett szentképek lógtak a falon, az ablakokba festett üvegek voltak bevágva, s mind e dolgoknak valami csodálatos származását vagy éppen titkos hatal-

mát tudta, mely mindegyiket szentté s továbbadhatatlanná tette számára, ha még úgy fáradt is olykor egy-egy értő, hogy a valóban értékes emlékeket kiváltsa az ő tudatlanságától. Egy ébenfából való ládában arany emlékérmeket tartogatott, ritka tallérokat, filigrán-munkákat s egyéb értékes bibelődő holmit, a mit különösen kedvelt, s csak igen nagy haszonnal ha túladott rajt. S legvégül egy fali polczon nagy csomó formátlan régi könyv volt fölhalmozva, a mi fajtán különösen kapott. Különböző bibliák voltak ezek, régi kozmogrfiák, teméntelen sok fametszettel, mesékkel tarkázott úti leírások, s főképp különös mythológiák a múlt századból, nagy, összehajtogatott rézmetszetekkel, jórészt gyűröttekkel és vásottakkal, s Margit asszony ez együgyüen írott munkákat egyszerűen pogány- vagy bálványozókönyveknek nevezte. Továbbá nagy gyűjteménye volt olyan ponyvakönyvekből, melyek valamely ötödik evangyélistáról adtak hírt, vagy a Jézus ifjúkoráról, pusztabeli ismeretlen történeteiről, épen maradt tetemének megtalálásáról, kellő oklevelekkel megtámogatva, vagy egynémely pokolban égő szabadgondolkodónak megjelenéséről s tanuságtételéről. Mindezeket fölül egypár krónika, fűvészkönyv és próféccziálás tette teljessé a gyűjteményt. Margit asszony számára minden nyomtatványban, mint a nép szóbeli hagyományában is, foglaltatott bizonyos igazság, s az egész világ s minden tükrözése, a messziek s a tulajdon élete mind egyformán csodálatosnak s jelentősnek tetszettek előtte, hajlíthatlan épségben élvén benne, minden finomodás és csiszolódás nélkül, a régmúlt idők babonája. Kíváncsi hajlandósággal kapott mindenben; készpénznek vette, a mit hullámzó képzelete eléje vetett, s menten felruházta a népiesség kézzelfoghatóságaival, hogy mintegy azokhoz a nehéz érczből való edényekhez hasonlítottak, melyek roppant régi létükre is a folytonos használattól mindig fényesek maradnak. A régi s a mai pogány népek minden istenei és bálványai úgy történetükkel, mint az ábrázolatokban találató képükkel igen foglalkoztatták, főképp mert való és eleven teremtéseknek tekintette mindet, kiket az igaz isten üldöz és kiirt; s efféle félig legyőzött rossz lelkek

kisértése és hazajárása éppoly hátborzongatóan veszedelmes volt számára, mint valamely atheistának szörnyű mívelkedetei, — a min olyan embert értett, s nem is érthetett másfajtat, mint a ki noha tudja, hogy van isten, éppen ezért és csak azért is makacsúl és megátalkodottan tagadja. A délszaki nagy majomfajták, melyek felől az ő régi úti könyveiben olvasott s a mesebeli sellők egyebek sem voltak szemében, mint egészen istentelen s állattá lett népek, vagy olyatén egyes istentagadók, kik ím ezen szomorúságos állapotban tesznek, félig bűnbánóan, félig daczosan, tanúságot az isten haragjáról, s egyúttal mindenféle pajkos incselkedésekkel boszszantják az embereket.

Ha aztán, így beesteledvén, pattogott a tűz, gőzölögtek a fazekak, az asztalt ellepték a nem kákabélűeknek való népi nyalánkságok, és Margit asszony kényelmesen és tekintetesen ült az ő finom czifrájú székén, lassanként egészen másfajta követői és társai gyűltek köréje, mint a minők nappal szoktak volt boltjában találatni. Szegény asszonyok meg emberek, kik részint a vendéglátó asztal illatától, részint a magasabb rendű dolgokról való társalkodástól odavonzatva, ott kerestek, s találtak is, változatos üdülést a nappali fáradság után. Egypár képmutató élősdin kívül valamennyien őszintén érezték szükségét, hogy számukra nem mindennapi dolgok felől való beszélgetésektől s tanulságoktól melegedjenek föl, s kivált vallás és csudabéliek dolgában fűszerebb táplálékot találjanak, mint a milyent a nyilvános műveltségi intézmények szolgáltatnak nekik. Kielégítetlen lélek, eloltatlan szomjúság igazság s megismerés után, s ily nyugtalan hajlandóságoknak e testi világban megkísérlett kielégítése okozta élmények sodorták ide ezeket az embereket, s azonfelül még mindenféle különös felekezetekbe, melyeknek belső életéről és folyamatairól Margit asszony sűrűn meséltetett magának, ő maga túlságosan világi és kényelmes is lévén arra, hogysem az effélékben részt is vegyen. Sőt inkább keményen megfeddte a buslakodókat, s piszkálódó ás keserű lett, ha túlságos sok titokzatosságbeli burjánt vett észre. Ő is szükségét érezte a csodásnak, a titokzatosnak, de a kézzel-

foghatóságokban, az életben s a földi sorsban s mind-ezek változatos jelenéseiben — ám belső, lélekbeli csodák, kiválasztottak s csak ilyeneknek adatott látomások s egyéb effélék felől tudni sem akart, s jól leszidta vendégeit, ha ilyesmikkel akartak előhozakodni. Azonfelül hogy isten, mint mind a csodálatos dolgok és történetek elmés és mesteri teremtője élt a számára, főképp egy tekintetben volt előtte észbe venni és dícsérni való: tudniillik mint az okos és dolgos emberek hű segítője, kik semmivel, annál is kevesebbel kezdik, s maguk a maguk szerencsájének kovácsai és vizik valamennyire. Ezért legnagyobb öröme olyan fiatal teremtésekben telt, kik homályos és szükös származásból tehetséggel, takarékos-sággal s okossággal valami jó állásba jutottak, vagy éppen hatalmas pártfogásuk akadt. Ilyen pártfogoltjainak zöld ágra jutását olybá vette, mint a magáét, s ha ezek végre annyira vitték, hogy jó lélekkel s szerényen egyet-mást már megengedhettek maguknak, az asszonyság nagy elégtételnek vette, hogy ehhez ő is bőven hozzájárulhasson s a jó módnak velük együtt örülhessen. Lelke mélyéig jótékony volt, teli kézzel adott, szegényeknek s szegényül maradónak állandó, megszabott részt, olyanoknak pedig, a kiknél láttatja volt a segítségnek, a saját tehetőségéhez képest valósággal pazarlóan. Ilyen zöld ágra jutottaknak rendszerint természetükben volt, hogy egyéb, jelentősebb összeköttetések közben a különös asszony hajlandóságát is gondosan ápolják, míg csak az ujonnan felcseperedő nemzedék ki nem szorította őket — s így esett, hogy nem egyszer s nem is egy finoman öltözködött s előkelő formájú úri ember találkozott a szegény hívek közepett, ezeket, magára tartó viselkedésével, megzavarodásba, kényelmetlenségbe ejtve. S e szegények, ha olyas urak nem voltak jelen, szemére is vetették az asszonyságnak az ő világiakon s földi dicsőségen való csüggését, a mi sohse múlt el élénk megbeszélés és vitatkozás nélkül.

A boldogulásban, szerzésben és dolgozásban való gyönyörködése tehette, hogy a maga körül szívesen láttak közzé egypár házaló zsidó is bekerült. Fáradhatatlanságuk s állandó résen állásuk, s a hogy, az asz-

szonyságnál gyakran megfordúlva, s rengeteg terheiket lerakva hitvány burokból teli erszényt hámoztak elé s adták őrizetébe egy szó váltása, egy betű írás kérése nélkül, — igazságos jólelkőségük, kíváncsi szerénységük, az üzletben való megzavarhatatlan furfangosságukkal elegy; szigorú szertartásaik, bibliai származásuk, még a keresztyénséggel szemben való ellenséges állásuk s apáiknak vétkes mívelkedetei is e sokat üldözött s lenézett embereket csak még érdekesebbé s jó szívvel látottá tették a jó asszony előtt, ha az estéli összejövetelekbe bekukkantottak, s Margit asszony tűzhelyén kávéfőztek vagy halat sütöttek maguknak. Ha jámbor keresztyén asszonyságok, bár kíméletesen, de orruk alá dörgölték, hogy még nincs nagyon nagy ideje, mikor a zsidók bizony gonosz ádázok voltak, keresztyén gyerekeket raboltak és kútakat mérgeztek meg, vagy ha Margit asszony azt állította, hogy az örök zsidó Ahasvérus most tizenkét esztendeje egyszer a Fekete Medvében hált meg s ő maga két óra hosszat leste a ház előtt, de hiába, mert már napfelkelte előtt tovább vándorolt: a zsidó emberek csöndesen a bajszuk alá mosolyogtak, s nem zavartatták magukat jókedvükben.

De mivelhogy istent ők is félték és keményen megszabott vallásuk volt, még mindig jobban beleillettek e körbe, mint a hogy nem hitte volna az ember, hogy ott talál két más embert, akik mindenképp másüvé illettek, mint éppen ide — mindazonáltal mintha sóul kellett volna, s így érezték volna hijukat, ha ott nincsenek e különös elegyületben.

HETEDIK FEJEZET.

Folytatódnak a Margit asszonyról szóló dolgok.

Két kimondott atheista volt ez a két ember. Az egyik csöndes, egyszerű asztalos, ki jó néhány száz koporsót megcsinált s leszögezett már, s igen derék ember, a ki olykor, ha éppen sora kerül, egypár száraz szóval megmondta, hogy épp oly kevésbé hisz örök életben,

mint a hogy isten felől sem lehet tudni semmit. Egyéb-ként soha arczátlan beszédet vagy csúfolódó szót nem hallottak tőle; jóízűen szitta kurta pipáját, és nyugodtan tűrte, ha az asszonyok előntötték térítő beszédeikkel. A másik egy öreges szabómester volt, őszhajú, fészkelődő, nem jószívű, kinek nyilván nem egy rosszalkodás nyomta a lelkét. Míg amaz meghúzta magát, s csak ritkán állott elé az ő rideg hitvallásával, emez támadó természet volt, s gyönyörúsége telt benne, hogy e hívő lelkeket durva kétségekkel s tagadásokkal, nyers tréfákkal s ocsmányításokkal bántsa s ijeszse meg, hogy kiforgassa az egyszerű szót és vastag mókával a szegény embereket bü-nös nevetésre gerjeszse. Se sok esze nem volt, se tiszteletet nem érzett semmi iránt, még a természet iránt sem, csak mintha a melle kívánta volna, hogy az isten valóságát tagadja vagy eltagadja — holott az asztalos csak nem vetett rá nagy ügyet, viszont vándorló korában figyelemmel vette szemügyre a világot, most is egyre okult, és sok mindenféle dologról nagy szeretettel tudott beszélni, ha szava fölengedt. A szabónak csak kakaskodásban, ugratásban s a nekihevílt asszonyokkal való lármás veszekedésben telt kedve, — már a zsidók iránt való viselkedése is nevezetes volt, a koporsógyártóéhez képest. Míg emez jóindulattal s barátsággal bánt velük, mint magához hasonlókkal, a szabó piszkálta és bosszantgatta őket, a hol csak tehette, s igazi keresztyén dölyffel mindenféle közönséges zsidó-tréfát követett el rajtuk, a mi csak eszébe jutott, úgy, hogy a szegény ördögök néha igazán megharagudtak s ott-hagyták a többieket. Ilyenkor Margit asszony is türelmét vesztette, és kiharancsolta házából a gonoszt; de az csakhamar újra bejáratos lett, és újra jó szívvel voltak hozzá, ha régi módjára egy kicsit tartózkodóbban és simább szavakkal újra rákezdett. Úgy tetszett, mintha a sokbeszédű és vitáju gyülekezet el sem lehetett volna nélküle, mint az eleven atheista példája nélkül, már a hogy ők ezt értették, — a mint hogy valóban ilyen is volt, mert igazában észre lehetett venni, hogy az istenbe s a lélek halhatatlanságába vetett hitet inkább csak elnyomni igyekezett magában, mert nyűgözi és megza-

varja az ő kicsinyes és haszontalan imposztorkodásai-
ban, s a mikor halálának órája ütött, oly kislelkűen s tö-
redelmesen állt elébe, oly vinnyogva, fogvaczogva s
imádság után nyöszörögve, hogy a jó népeknek fényes
diadala telt benne, holott az asztalos éppoly nyugodtan
és érdekeletlen gyalulta utolsó koporsóját, melyet magá-
nak szánt, mint annak idején az elsőt.

Ilyen természetű volt a gyülekezet, mely sok este,
kivált télen, ott találkozott Margit asszonynál — s nem
tudom, mint esett, hogy magamat hirtelen s gyakran nap-
pal az eleven boltban, a tevő-vevők közepett, este pedig
az asszonyság lábánál ülve találtam, a ki nagy hajlan-
dósággal fogadott. Nagy figyelemmel tűntem ki, mikor
a világ legcsudálatosabb dolgai kerültek szóba. Persze,
az istenes és erkölcsös elmélkedéseket az első eszten-
dőkben nem értettem még meg, noha olykor elég gyer-
mekesek voltak — de ezek már akkor sem foglaltak le
sok időt, mert a társaság mindig elég hamar áttért a tör-
téneteknek, a kézzelfogható tapasztalatoknak, s ezekkel
bizonyos fajta természetbölcseleteknek mezejére, a hol
már én is otthonos voltam. Különösen a lelkek világának
jelenségeit, a sejtelmeket, álmokat s egyéb efféléket pró-
bálták eleven összefüggésbe hozni, s kíváncsi szemmel
igyekeztek kifürkészni a csillagos ég titokzatos helyisé-
geit, a tenger mélységét s a tűzokádó hegyeket, melyek-
nek híre hozzájuk vetődött, s végül mindez vallásos véle-
kedésekre térítettett vissza. Álomlátók könyvei olvas-
tattak fel, különféle égi testeken történt megtudni érde-
mes utazások s egyéb ilyen felvilágosítások, minek utána
ezeket Margit asszonynyal megvétették, aztán megbes-
szélték, s a képzelet a legmerészebb gondolatokkal telt
el. Egyik vagy másik még egy és más fölszedegetett
tudományt is hozzáadott, hogy' s mint hallotta egy csil-
lagnéző inasától, hogy annak teleszkópiomán át eleven
teremtéseket láthatni a holdban s tüzes hajókat a na-
pon. Margit asszonynak volt mindig legelevenebb kép-
zelete, s nála menten minden hússá-vérré vált. Sokszor
éjnek idején fölkelt, kinézni az ablakon, hogy meglássa,
mi történik a csöndes, homályos világban, s mindannyi-
szor fölfedezett valami gyanús égi testet, mely nem volt

olyan, mint máskor, vagy hulló csillagot vagy véres fényt, melynek mindnek mindjárt nevet tudott adni. Minden jelentett valamit, minden eleven volt számára. Ha a nap egy pohár vízre rásütött, s azon át a világosra politérozott asztalra: a hét szivárványló szín az ő szemében egyenes postája volt a gyönyörőségeknek, melyek magában a menyországban találtak. Mondogatta is, hogy: nem látjátok a szép virágokat, koszorúkat, zöld sövényeket, piros kendőket, aranycsengőket, ezüstkútakat? — s valahányszor a nap a szobába sütött, megtette a próbát, hogy, mint mondá, egy kicsit bele nézzen a menyországba. Az ura meg a szabó ilyenkor kinevette, s a gazda rá is mondta, hogy képzeli ő tehén. Ám jobban megvethette a lábát, ha kísértetekről volt szó, mert e dologban tagadhatatlan sok tapasztalata volt, mely elég verejtékébe került, — különben a többieknek is kinek-kinek volt mit ilyet elbeszélni valója. Persze, mióta a házból ki nem tette lábát, élményei nem terjedtek túl holmi kopogásokon, régi szekrényekben való gyanús mozgolódásokon, s legfeljebb valamely fekete kosznak éjféltájt az utcán való kísértéséről, ha éjjel vagy hajnalban őr állott az ablakban. Az is megesett, hogy a kapu aljában valami pöttön emberkét fedezett föl, a ki, mialatt ő élesen szemügyre vette, hirtelen megnőtt, föl, egészen ablakáig, hogy alig ért rá azt becsapni s visszaszökni az ágyba. De fiatalabb korában mindez elevenebben járta, mikor, főképp még a vidéken, éjjel-nappal erdőn-mezőn át voltak útjai. Ilyenkor fejetlen emberek órákhosszat eljárogattak mellette, s mentül hévebben imádkozott, annál közelebb kerültek hozzá; parasztok hazajáró lelke bukkant föl hajdani birtokukon, s könnyörögve nyújtották felé karjukat; akasztott emberek suhantak le magas fenyőfákról, ijesztő üvöltéssel, hogy egy jó keresztyén nő üdvösséges közelébe jussanak — s megindító szavakkal írta le gyötrelmes állapotát, mikor meg nem tudta állani, hogy a kísérteties szerzetekre rá ne sandítson, holott tudta, hogy ez mily kártékony. Néha bele is dagadt az az oldala, a melyiken a kísértetek vele futottak, és orvost kellett hivatnia. S tudott ezenfelül boszorkányságokról, bájolatokról, melyek az ő fiatal

korában, a múlt század vége felé, még nagyban járták a parasztság között. Éltek a szülőföldjén gazdag, hatalmas paraszti családok, a kiknek régi pogány könyveik voltak, s ezek erejével a leggonoszabb garázdálkodást vitték végbe. Hogy eleven lánggal úgy tudtak lyukat égetni a szalmakévékbe, hogy éppen csak lyuk égett bennök, vagy hogy a vizet meg tudták igézni avagy a kéményből a füstöt tetszésük szerint tudták felszállatni s furcsa figurákat képzetni: az csak legártatlanabb volt tréfáik közül. De borzalmas volt, ha ellenségeiket lassan ölték meg, oly módon, hogy számukra három szöget vertek egy fűzfába, megfelelő ráolvasással (a Margit apja is hosszan senyvedt egyszer egy ilyen barátságos művelkedet következtében, míg fel nem fedezte s egy kapuczinus barát meg nem mentette), — vagy ha a szegény embereknek lábon égették el a rozsát, hogy aztán kigúnyolják őket, ha éheznek és szűkölködnek. Igaz, megvolt aztán az az elégtételük, hogy az ördög egyiket-másikat nagy készülettel elvitte, ha erre megérett, — de ez viszont szintén csak ijedséget okozott a szegényeknek, s nem volt éppen kellemes dolog a véres havat, a kitépett haját ott találni a helyszínén, mint ez az asszonyossággal is megesett. Ezeknek a parasztoknak teméntelen sok volt a pénzük, s lakodalmakon vagy halotti torokon vékával és kádszámra mérték egymásnak. A lakodalmak az időtt még igen nagyszabásúak voltak. Maga is látott még olyat, a melyikre mind a vendégek, emberek, asszonyok, lóháton jöttek, s majd száz ló volt így együtt. Az asszonyok aranyfüst-koronát viseltek, és selyemruhát, egymásrarakott aranypénzből való lánczot, három-négy-szer is körülvetve, de az ördög látatlanul velük lovagolt, s ebéd után nem a legerkölcösebb volt a dolgok menete. A hetvenes években, mikor nagy éhség volt, ezeknek a parasztoknak abban telt kedvük, hogy tizenkét emberrel tágra nyitott pajtában csépeltessenek, a mihez vak hegedüssel játszottak, kinek egy nagy kenyéren kellett ülnie, — s ha aztán elegendő éhes koldus gyűlt a pajta elé, a vad kutyákat rászabadították a védtelen csürhére. Tudni kell, hogy a népbeli hit e gazdag falusi zsarnokokat sok helyt a régi uraság elparasztosodott utódainak

nézte, értvén ezen az országban mindenfelé elszórt várak és tornyok hajdani lakóit.

Kalandos hajlandóságú társak számára kiadós mezőség volt még a katholicizmus is, hátrahagyott üres klastromházaival vagy még eleven kolostoraival, a hol ilyek a katholikusként maradt szomszédságban akadtak. A mihez sokban hozzájárultak a barátok is, főképp a kapuczinusok, kik még ma is barátságban megosztják a hóhérokkal azt a munkát, hogy a babonás református parasztsággal mindenféle ördögűzést s tudákos mesterséget folytassanak. Némely félreeső vidékeken tudatlan, elzüllött protestantizmus uralkodott — a parasztok nem felettük állottak a katholikusként, mintegy elnézve azok elbutított feje felett, hanem hűségesen velük hitték minden meséjüket, csak éppen hogy gonosznak s elvetendőnek ítélték a tartalmukat, s nem nevettek a katholicizmuson, hanem félték tőle, mint valamely kísérteties pogány dologtól. Éppúgy, mint a hogy szabad gondolkozónak nem tudtak olyan embert elképzelni, a ki belül igazán nem hisz semmiben, azonmód nem tudták feltenni, hogy valaki túlságos sokat hihet; minden mértékük az volt, hogy a dolgok közül, a melyekben hittek, vallomást csak azok felől tesznek, a melyek istentől való s nem a gonosztól.

A Margit asszony ura, Jakab apó (ő csak apónak hitta) tizenöt esztendővel volt nálánál idősebb, s közel járt a nyolczvanhoz. Épp oly élénk képzeletű volt, mint felesége, s emlékei még mélyebben belenyúltak a múltak mesevilágába; de mindent tréfára fordított, mivel világéletében hunczut s elég haszontalan ember volt, s így épp annyi bolondos kísértetjárásról, fejük tetejére állított emberi történetekről tudott mesélgetni, mint felesége komorokról s ijedelmesekekről. — Kicsi korába még bele estek az utolsó boszorkánypererek, és sok vidámsággal írta le szájhagyomány szerint a boszorkányünnepeket s lakomákat szakasztott úgy, a hogy azokat ama pererek irataiban, hosszadalmas vádjaikban s kikényszerített vallomásaikban megoldvashatni. E mezőségen legszívesebben időzött, s komoly ábrázattal állította egy pár különösebb emberről, hogy igen jól értenek a seprőn való

lovagláshoz. Fogadkozott is, mindennap újra, egész életében, hogy valamely boszorkány ismerésétől szerez abból a kenőcsből, a melyikkel meg kell kenni a seprőket, hogy rajtuk a kéményen át kilovagolhassanak. Ez nekem mindig nagy örömet szerzett, kivált ha apróra vette s vidám kilátásokkal festette ki a megtervelt utazást, szép időben, mikor is előtte ülnék a seprő nyelén, s ő fogna, hogy le ne essem. Megnevezett nem egy szép cseresnyefát valamely magaslaton, vagy némely jeles szilvafát, a hol megállnánk és torkoskodnánk, vagy bizonyos különösen finom eperfajtát ebben vagy abban az erdőben, a hol derekasan belaknánk, miközben a seprőt valamelyik fenyőfához kötnők. A szomszédos vásárookra is el látogatnánk s különböző mutogató bódékba is bejutnánk, fizetség nélkül, a kéményen át. Persze, egy bizonyos faluban, az ismerős lelkésznel, ha az ő híres kolbászaiból kóstolót akarunk, a seprőt el kell majd dugnunk az erdőben, s úgy tennünk, mintha gyalog jöttünk volna, hogy ebben a szép időben a nagytiszteletű urnak udvarlására lehessünk. Ellenben egy másik falubeli gazdag boszorkánykorcsmárosnéhoz hetykén a kéményen át kell belovagolnunk, hogy balgatagul holmi reménybeli és jót ígérő boszorkánylegényeket hívén, hogy magánál lát, az ő híres szalonnás rántottájával és friss lépes mézzel szíve szerint megvendégeljen bennünket. Hogy útközben magas fákon és sziklákon a legritkább madárfészkekbe történik majd betekintés, a madárfiókok közül a legtöbbre valók kikerestetvén: az magától értetődött. Hogy mindez mint mehessen végbe kár nélkül, arról már volt útbaigazítása, valamint az ígét is tudta, melylyel, mulatságunk végeztén, az ördögöt a maga jussából ki lehet majd fogatni.

Kísértetjárások körül is igen tapasztalt volt, de ezeket is vidámra forgatta át. A mi szorongást e kalandjaikor érzett, az mindig roppant mulatságos volt, s mindig valami hunczutságban lyukadt ki, a mivel, ha igaz, kínzóit megtréfálta.

Ilyen mód jól kiegészítette a felesége vérmes képzeletű voltát, s ily módon volt magamnak is alkalmam, hogy frissen, forrásból merítsem, a mit egyébként a mű-

veltek gyerekei számára, külön mesekönyvekben szó-kás szájuk ízéhez igazítani. Ha nem is ilyen ártatlan dolgok kerültek elém, s nem együgyű gyermeki erkölcs számára szerkesztettek: emberi igazság valamennyiben volt, s főképp azzal, hogy a Margit asszony mindenféle zakotái révén valóságos kincsesbánya szolgáltatott kiegészítő testi szemléletet az elképzeltékhez, képzeletem hamar, sőt korán éretté lett, s erős benyomások iránt fogékonyná, körülbelül úgy, mint a hogy a népbeli gyermekek korán megszokják a felnőttek erős italait. Mert hiszen a mit hallottam, nem csupa mesevilágbeli dolog volt; megbeszéltek előttem, s néha vad indulattal, a maguk, a mások sorsát, s főképp a Margit asszony meg az ura hosszú élete volt teli szomorú és vidám történetekkel, igazság és igazságtalanság példáival, veszedelem, szükség, bonyodalom és megszabadulás eseteivel; láttak éhséget, háborút, zendülést — de különösen egymáshoz való viszonyuk oly különös és indulatoktól hántorgatott volt, az emberi természetnek oly eredendő sötét hatalmait kivillantató, hogy gyermeki szemem csudálkozva nézett a vad lobogásba, s mély benyomásokkal teltem el.

A dolog úgy állt, hogy míg Margit asszony lelke és megtartója volt a háztartásnak s a mostani jólétnek ő vetette meg ágyát s a gyeplőt mindig kezében tartotta: az ura az a fajta ember volt, a ki semmi rendeset se nem tanult, se végbevinni nem tudott, s így arra kell fanyalódnia, hogy kéztül adója legyen a cselekvékeny asszonynak, s meglehetősen haszontalanul töltse annak kormánypálczája alatt dicstelen életét. Mikor az asszony, főképp az első években, az idők járásának rész kihasználásával és magának eszébe jutott furfangokkal a szó szoros értelmében két kézzel merte az aranyat: az ember a szolgálattelvő házbéli törpe szerepére szorult, a ki ha ellátta dolgát, kedvére lakott azzal, a mit az asszony juttatott neki, mindenféle bolondot cselekedve hozzá, a min mindenki jót mulatott. Hogy oly férfiatlan szükében volt tanácsnak s megbízhatóságnak, s hogy válságos helyzetekben sohasem volt igazi támaszték: ez a tapasztalt Margit asszonyt az embere

egyéb képességei iránt is vakká tette, s megmagyarázta az ártatlanságot, melylyel az asszony magától értetődően kizárta az embert a kincses láda birtokosságából. Nem is gondolt mellette hosszú ideig egyikük se semmit, míg egy pár fülbesúgó, legelől a cselzővő szabó, az embernek helyzete megalázó voltát orra alá nem dörgölte, s föl nem lovalta, hogy kérjen végre részt a szerzeményből, s egyenlő uraságot a házon s az üzleten.

Az ember menten roppantul nekiberzenkedett, és, maga mögött a gonosz tanácsadókkal, törvénnyel fenyegette a megijedt asszonyt, ha nem adja ki részét a „közös szerzemény“-ből. Az asszony érezte, hogy ez inkább rablás, mint igazságtevés, s kézzel-lábbal kapálódzott ellene, kivált mert tudta, hogy hiszen ezentúl is csak ő lesz lelke a háznak. De a törvény ellene volt, mert nem tehetett különbséget a szerző erők közt, s azonfölül az ember úgy tett, mindenféle hetvenkedő váddal hozakodva elő, mintha osztozkodás után válni is akarna — míg az asszonyt végre elkábították, agyonbeszélték, s az, betegesen félig eszén sem léve, kiadta minden birtoknak a felét. Az ember pedig rudakba rakta a különböző nagyságu aranyakat, s kit-kit külön kolbászformájú zacskóba varrva, az egészet ládába tette, a ládát a padlóhoz szegezte, ráült, s czinkosainak, a kik részt reméltek a kalandból, fület mutatott. Egyebekben megmaradt a feleségénél, s úgy élt vele tovább is, mint addig, a kincshez csak akkor nyúlva, ha valami külön kedvtelésre kellett. Az asszony csakhamar felocsúdott, s kis idő múlva a maga részét megint kiegészítette, sőt egy pár év alatt meg is duplázta; de az osztozkodás napja óta egyetlen gondolata az volt, hogy juthatna megint az elvettek birtokába — ez pedig csak az ura halálával volt lehetséges. Ezért mindig szívébe szúrta, ha az ember egy-egy aranyat felváltott, és szívós kitartással várta az ura halálát. Az meg épp ily epekedve várta az övét, hogy akkor majd egyetlen ura s mestere lehessen az egész vagyonnak, s teljes függetlenségben tölthesse hosszú élete fogyatékát. Ezt a borzalmas viszonyt, igaz, első látásra nem sejtette volna az ember, mert úgy éltek egymással,

mint két jó öreg cseléd, s apónak anyónak nevezték egymást. Főképp Margit asszony az ura iránt is mindenben az a jó és bőkezű asszony maradt, a ki mások iránt volt s az ő negyven esztendei élettársa s annak bolondos incselkedései nélkül egy napig sem tudott volna tovább élni — a minthogy az ember elég jól megvolt vele, s tréfás katuskasággal látta el a konyhát, mialatt az asszony, az ő ábrándos társaságában, szabadjára eresztette túltömött képzeletét.

De minden évszakban egyszer, mikor a természetben a nagy változások történtek, s az öreg embereket az élet gyors mulandóságára emlékeztették s testi nyavalyáikat különösen éreztették velük: többnyire homályos, álmatlan éjszakákon rettenetes czivakodás ütött ki köztük, hogy felültek bele széles, ódon ágyukban egy ugyanazon menyezet alatt, s pitymallatig, nyitott ablakoknál vágták egymáshoz a halálos sértéseket és szitkokat, hogy a csendes utcák viszhangzottak bele. Messzi, távoli, érzékien átélt ifjúságuk megtévedéseit vetették egymás szemére, s olyan dolgokat kiáltottak ki a hangtalan éjszakába, melyek jóval e század fordulója előtt mentek végbe, olyan hegyek közt és mezőkön, a hol azóta egész sűrű erdők nőttek újonnan vagy tűntek el, s melyeknek részvevői rég elporladtak sírjukban.

Majd a felől vonták egymást kérdőre, mi oka van az egyiknek azt hinni, hogy majd túléli a másikat? s nyomorúságos vetélkedésbe keveredtek, hogy vajjon melyiküknek lesz meg az az elégtétele, hogy a másikat holtan lássa maga előtt.

Másnap aztán, ha akárki megfordult náluk, ott folytatták a borzalmas czivakodást minden belépő előtt, lett légyen az ismerős vagy idegen, míg az asszony ki nem merült bele és sírni s imádkozni nem kezdett, viszont az ember az élénket adta, vidám nótákat fütyürészett, rántottát süttött, hozzá állandóan valami figurás beszédet dünnyögve. Ily mód egész álló reggel nem mondott egyebet, mint egyre ezt: ötvenegy! ötvenegy! legfeljebb olyasmivel tarkázva, hogy: Tudja isten, mindig azt hiszem, hogy odaát az a vénasszony ma hajnalban kilovagolt! tegnap vett egy új seprőt! láttam vala-

mit a levegőben libegni, nyilván az ő veres alsószoknyája volt; furcsa! ejnye, ejnye! ötvenegy! — és így tovább. E mellett halálos méreggel volt színültig tele a szíve, és tudta, hogy feleségét e magaviseletével kétszeresen gyötri, mert az asszony nem volt sem olyan gonosz, sem olyan kötekedő, hogy a harcot így tudta volna folytatni. S a mit ez állapotukban egymás ellen rosszat tettek, többnyire csak pazar bőkezűség volt, melylyel mindenkit megajándékoztak, a ki kezük ügyébe ért, mintha mindegyik szinte a másik szeme láttára akarta volna fölélni a vagyont, a melyikért mindketten epekedtek.

Az ember nem volt éppen istentelen ember, de ugyanazon különös mód, a hogy, mint kísértetekben s boszorkányokban, istenben s az ő menyországában is hitt: hagyta az istent istennek lenni, s éppen nem gondolt arra, hogy azokkal az erkölcsi tanításokkal is törődjék, melyek e hitből származnának. Evett, ivott, nevetett, káromkodott s elkövette mókáit, semmiképp sem törekedve arra, hogy életét valamely komolyabb parancsossal szerezze összehangzásba. De az asszonynak sem jutott eszébe, hogy indulatai a vallásos viselkedéssel valahogy szembekerülhetnének, s lakmározó híveinek azzal járt előttük, hogy soha féket nem vetett annak kifejezésére, a mi éppen hántorgatta. Szeretett és gyűlölt, áldott és átkozott, s leplezetlen s fékezetlen engedte át magát lelke minden gerjedelmének, nem is gondolva arra, hogy bűnbe eshetik, s ártatlan biztossággal hivatkozva egyre istenre s roppant hatalmára.

Mindkettejüknek nagy had szegény rokonsága volt, mely szétszórva élt a vidéken. Ezek annál jobban leskelődtek, kiki a maga részéről, a tetemes örökségre, mert Margit asszony, a javíthatatlanul szegényen maradók ellen való makacs kelletlenségében, a bőségből éppen csak cseppentett nekik, s csak sátoros ünnepeken lakatta jól őket. Ilyenkor aztán előkerültek mindkét félről a vén bátyák és nénék, ángyok meg sógorok, kiéhezett leányikkal s halovány fiaikkal, tarisznyákkal meg kosarakkal, melyekben szegénységük hitványka adományait hozták, hogy a rigolyás öreget megnyerjék velük s érőbbet

vihessenek érte haza. Ez a pereputty is ridegen két táborra különbözött el, mely a két főszemély iránt való háborúskodásban ugyancsak az ellenfél korábbi halálára vágyó reménységnek adta magát, hogy majd nagyobb rész jusson rá. Azon vadul gyűlölködtek s ellenségeskedtek, a hogy Margit asszony s az ura mutattak rá példát, s valahányszor a nagy gyülekezet a szokatlan bőségben belakott, fölmelegedett s az eleinte való tartózkodás hetvenkedéssé szabadult fel: hatalmas veszekedés tört ki a két felekezet között, úgy, hogy a férfiak a megmaradt sokkákat, mielőtt a tarisznyába tették volna, egymás fejéhez vágták, a szegény emberek pedig az egymás halvány, hegyes orra alá nyelveltek, és megnyugasztalt gyomruk felett irigységgel és méreggel teli szívet vittek magukkal hazafelé. Szegényesen felczipázott fejkötőik alól szúrósan csillogott ki szemük, mikor hosszú léptekkel, hónuk alatt teli batyúkkal, mentek ki a kapun, s haraggal váltak el a keresztúton, hogy messi kunyhóik felé siessenek.

Igy járta ez sok esztendeig, míg aztán az öreg asszony kezdte meg a meghalást, s maga is átköltözött a lelkek és kísértetek ama mesés birodalmába. Váratlanul végrendeletet is hagyott, mely egy szál ifjú embert tett egyetlen örökössé — a legutolsót s legfiatalabbat ama kedveltjei közül, kiknek élelmességében s boldogulásában kedve tellett, s azzal a hittel halt meg, hogy az ő jó pénze nem kerül rossz kézbe, hanem életrevaló embereknek lesz ereje és gyönyörűsége. Temetésére mindkét félről összesereglett a rokonság, s nagy volt a siralom, mikor így megcsalatra látták magukat. Dühükben mind a szerencsés örökös ellen röffentek össze, a ki nyugodtan rakott föl mindent, a minek hasznát vehette, egy nagy szekérre. Nem hagyott ott az éheseknek egyebet, mint a mi eleség volt a kamarában, s a mi ritkaságai s könyvei maradtak a megboldogultnak, már a mennyiben nem voltak aranyból, ezüstből vagy egyéb ilyen értékből való. Három nap és három éjjel ott maradt a jajveszékelő had a halottas házban, míg fel nem törték az utolsó csontot, hogy velejét az utolsó falat kenyérral kimártsák. Aztán elszéledtek, kiki elvive, a mi emléket még fel tudott

szedni. Az egyik egy rakás pogány- meg bálványozó könyvet vitt a vállán, vastag kötéllel egy husángthoz hozzátörnyozva, hóna alatt meg egy zacskó szárított szilvát; a másik a botja végén egy szüzanyát lógatott a háta mögött, fején meg egy czifrán kifaragott szekrényt himbált, melyet ügyesen megtöltött, minden fiókját, krumplival. Hosszú, vékony hajadonok kecses régmódi fűzfakosarokat s tarka skatulyákat vittek, teli csinált virággal s elsárgult asszonyi lim-lommal; gyerekek viasz angyalokat szorongattak karjukban vagy kínai korsókat vittek kezükben — egészben mintha egy csomó képromboló vonúlt volna ki valamely kifosztott templomból. De mindegyikük most már abban volt, hogy zsákmányát mint a megboldogultra való drága emlékeztetőt őrizze meg, végtére mind mégis csak megemlékezésén a sok vett jóról s bánatosan menvén útjokra, míg a főörökös, a ki ott lépegetett kocsija mellett, hirtelen megállította a szekeret, egyet gondolt, s az egész rakományt eladta egy zsidárúsnak, magának egy szeget sem tartott meg. Aztán ötvöshöz ment, a kinek az emlékérmeket, kelyheket és lánczokat adta el, s végre kemény lépésekkel vonúlt ki a kapun, vissza se nézve, teli zacskójával és botjával. Mintha örült volna, hogy túl van ime egy kellemetlen s hosszadalmas dolgon.

A házban pedig az öreg ember maradt ott, egymaga s egymagára a régi osztozkodás lefogyott részével. Még három évet élt, s azon nap halt meg, melyen az utolsó aranyat kellett felváltani. Addig azzal verte agyon az időt, hogy eltökélte és elgondolta, mint ugratja majd a túlvilágon a feleségét, ha az majd ott is „az ő hóbortos gondolataival nyügösködik“, s mily mód tréfálja majd meg az apostolok s a próféták előtt, hogy ezeknek a vén embereknek is legyen min nevetniök. Sok meghalt ismerősére is visszaemlékezett, s örült a viszontlátásnak s hogy viszontlátáskor megint a bolondját járathatja velök, mint régen. Mindig ily vidám mód hallottam a jövőendő életről beszélni. Vak volt már s közel a kilenczvenhez, s ha fájásoktól, rosszkedvtől, szegénységtől meglátogatva elszomorodott s panaszkodni kezdett, nem ezekről a dolgokról beszélt, hanem egyre azt hajtogatta, hogy az em-

bert agyon kéne verni, mielőtt így megöregszik s elnyomorodik.

Végre kilobbant, mint a mécs, melynek utolsó csepp olaja is felemésződött, elfeledtetve a világtól, s én, akkor már meglett ember, a hajdani napokból talán egyetlen ismerőse voltam már, ki az összeesett maradék hamut sírjáig elkísértem.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Gyermeki büntett.

A régiek színdarabjainak kórusához hasonlóan szemlélttem kora ifjúságomtól fogva a szomszéd ház életét és eseményeit, s mindenkor figyelmes részvevőjük voltam. Kijártam, bejártam, ott ültem egy sarokban vagy elvegyültem a cselekvők s lármázók közé, ha valami végbement. Előszedtem a könyveket, elkértem, a mit a látni valókból kívántam, vagy eljátszottam a Margit asszony csecsebecsével. Mind a sokfajta ember, a ki a házban megfordult, engemet is ismert s jó szívvel volt hozzám, hogy pártfogónémnak kedvében járjon. Én meg nem kotyogtam, hanem arra ügyeltem, hogy a történőkből semmi se maradjon számomra láttatlan vagy hallatlan. S mind e benyomásokkal eltelve, mentem az utca másik felére haza, s az itt szerzett matériát szobánk csöndjében álmatag nagy szövedékekké terítettem szét, melyeket izgatott képzeletem szegett be. S úgy összeszövődtek valóságos életemmel, hogy alig tudtam azokat ettől elkülönöztetni.

Csakis ebből magyarázhatok meg a többi közt egy dolgot, melyet körülbelül hétéves koromban követtem el, s melyet e nélkül nem tudnék megérteni. Egy nap az asztal mellett ültem, valami játékkal elfoglalva, s egypár illetlen, igen durva szót mormogtam hozzá, melynek jelentését nem tudtam s nyilván az utczán szedhettem föl. Valami asszony ült éppen anyámnál s beszélgetett vele, mikor ezeket a szókat meghallotta s figyelmeztette rájuk anyámat. Anyám komolyan kérdőre vont, ki tanított

ezekre, az idegen asszony meg különösen faggatott, a min igen elcsodálkoztam, s egy pillanatig elgondolkozva, egy fiú nevét mondtam, a kit olykor az iskolában láttam. S azután még kettőt vagy hármat tettem hozzá, csupa tizenkét-tizenhárom esztendőset, a kikkel egy szót is alig váltottam. Néhány nap múlva, nagy elcsodálkozásomra, a tanító ott fogott az iskolában, s velem együtt a négy megnevezett fiút, a kik szememben már félig meglett emberszámba mentek, annyival nagyobbak és idősebbek voltak nálam. Megjelent a lelkész, ki hitoktatónk volt s egyebekben az iskola előljárója, s a tanítóval az asztalhoz ült, engemet is maguk mellé ültetve. A fiúknak ellenben az asztal előtt kellett sorba állaniok, várván az elkövetkezendőket. Elsőbb is ünnepi hangon megkérdezték őket, hogy vajjon mondtak-e bizonyos szavakat az én jelenlétemben; nem tudtak mit felelni, s igen elcsodálkoztak. Erre a lelkész hozzám fordult: „Hol hallottad ama bizonyos dolgokat, ezektől a fiúktól?“ Én menten benne voltam a kerékvágásban, s habozás nélkül, száraz biztossággal feleltem: „A kiserdőben!“ Ez az erdőcske egy órányira van a várostól; soha életemben ott nem jártam, de gyakran hallottam emlegetni. „Hogy és mint történt minden, s hogy’ kerültetek oda?“ kérdeztek tovább. Én meg elmondtam, hogy’ vettek rá a fiúk egy napon, hogy velük sétáljak, s mint vittek magukkal az erdőbe, s körülményesen leírtam mindent, olyasféleképp, a hogy nagyobb fiúk kisebbit rosszkodásra magukkal visznek. A vádlottak oda voltak az elképedéstől, és sírva bizonykodtak, hogy részben régen nem, részben egyáltalában sohasem jártak abban az erdőcskében, s legkevesébbé énvelem! E közben ijedséges gyűlölettel néztek rám, mint valamely mérges kígyóra, s szemrehányásokkal s kérdésekkel akartak megrohanni, de nem hagyták őket s nekem megparancsolták, hogy mondjam meg az útát, a melyen kimentünk. Ennek képe menten szemem előtt állott, feltűzelve az ellentmondástól, s attól, hogy letagadják mesémet, melyben immár magam is hittem, mert e nélkül semmi mód sem tudtam volna megmagyarázni a jelenvaló eset valóságos mibenlétét, pontosan megmondtam útát, ösvényt, mely ama hely felé visz. Csak

félfüllel hallottam róla s bár aligha ügyeltem rá, minden szó jókor tolult nyelvemre. Azt is elmondtam, hogy útközben diót vertünk le, tüzet gyújtottunk, s lopott krumplit sütöttünk rajta, s egy parasztyereket is istentelenül elnászpágotunk, mikor közbe akarta magát vetni. Az erdőbe érve, czimboráim magas fenyők tetejére másztak, a magasban kurjogatni kezdtek, s a tanítót s a lelkészt mindenféle csúfnevekkel illették. E csúfneveket, a két férfiú testi formáján elgondolkozva, már régesrég magam sütöttem ki magamban, de senkinek el nem mondtam, ez alkalommal azonban túladtam minden, s az urak felbőszülése éppoly nagy volt, mint a dologba belekevert fiúk elcsodálkozása. Miután a fákról leszálltak, nagy veszszöket vágtak s rámparancsoltak, hogy magam is felmászszam egy fácskára, s onnan felülről én is csúfneveket kiabáljak. Mikor vonakodtam, egy fához kötöztek, s addig vertek a vesszőkkel, míg mindent elkiabáltam, a mit kívántak, azokat az illetlen szókat is. Miközben kiabáltam, a hátam mögött elsomfordáltak, s e perczen ért oda egy parasztember, hallotta erkölcstelen beszédemet, s fülön ragadott. „Megállj kölyök, rossz kölyök, — kiáltott, — ezt az egyet megfogtam!” — s ezzel jó néhányat végigvágott rajtam. Azután ő is elment s ott hagyott, miközben már esteledett. Nagy fáradtsággal kiteptem magam, s a sötét erdőben hazafelé kerestem az utat. Csakhogy eltévedtem, egy mély patakba estem, melyben egészen az erdő széléig hol úszva, hol gázolva jutottam tovább, s így, többféle veszedelmek kiállása után, megtaláltam az utat. De közben még egy fekete bakkecske is nekem támadt, a kit azonban egy hirtelen kiszakított sövénykaróval visszavertem és elkergettem.

Soha az iskolában ily beszédesnek nem láttak, mint ez elbeszélés alatt. Senkinek sem jutott eszébe, teszem anyámnál kérdezősködni, hogy valamely nap csakugyan átázva s esti órákban jöttem-e haza? Ellenben az én kalandomat összeköttetésbe szerezték azzal, hogy egyik-másik a fiúk közül épp azon időben, a melyikről én szoltam, valóban iskolát került. Hittek úgy fiatalságomnak, mint előadásomnak, mely váratlanul s elfogódás nélkül potytyant le egyébkor való hallgatagságom mennyországából.

A vádlottakat elítélték, ártatlanul, mint elvadúlt, rossz hajlandóságú legényeket, s makacs és egyhangú tagadásukkal s igazságos felbőszülésükkel és kétségbeesésükkel még inkább rontottak a dolgukon. A legkeményebb büntetést mérték rájuk; a szégyenpadra ültették s ezenfelül még szüleik is elverték s bezárták őket.

A mennyire, homályosan, vissza tudok emlékezni, a baj, a mit okoztam, nemcsak hogy közömbösségben nem hagyott, de szinte megelégedéssel töltött el, hogy a költői igazságszolgáltatás az én kigondolásaimat ily szépen s láthatóan kikerekítette, s hogy valami feltűnő dolog történt, míveltetett és ért embereket, mind az én teremő szavam következtében. Nem értettem, mit jajgatnak a megkínzott fiúk oly szörnyen, s hogy' lehetnek úgy ellenem bőszülve, mikor a történet helyes menete egészen magától értetődött, s én éppoly kevésbé tudhattam rajt' változtatni, mint a régi istenek a Fátumon.

A bajtól értek mind olyasfélék voltak, a kiket a gyerekvilágban is jóra való embereknek lehetne nevezni, nyugodt, megállapodott fiúk, kik addig nem adtak okot nagyobb gáncsra, s azóta csendes és dolgos ifjú polgárok váltak belőlük. Annál mélyebb gyökeret eresztett beléjük az én ördögösségemről s az elszenvedett igazságtalanságról való emlékezés, s mikor esztendőik múltán szememre vetették, pontosan visszaemlékeztem az egész elfelejtett históriára, s majd minden szava megelevenedett előttem. Csak most gyötrött az eset, kétszeres és állandó dühvel, s valahányszor rá gondoltam, a vérem a fejembe szállt tőle, s mindenképp minden hibáját a könnyen hívő vizsgáló-bírákra szerettem volna tolni, sőt még azt a pletykálgató asszonyt is kedvem lett volna vádolni, a ki ama tilalmas szókat meghallotta, s nem volt nyugvása, míg pontos származásuk meg nem állapíttatott. Hárman a hajdani iskolatársak közül megbocsátottak, s nevettek, látván, mint nyugtalanít utólag a dolog, s örültek, hogy, elégtételükre, minden egyes részletre olyan jól emlékszem. Csak a negyedik, a kinek sok baja lett az életben, nem tudott különbséget tenni a gyermeki s a későbbi idő között, s úgy neheztelt reám a rajta elkövetett méltatlanságért, mintha most, meglett elmével kö-

vettem volna el. Mély gyűlöléssel ment el mellettem, s ha sértően nézett rám, nem tudtam pillantását viszonzni, mert a hajdani igazságtalanság rám nehezedett, s egyikünk sem tudta elfelejteni.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Iskola derengése.

Valahogy beleilleszkedtem az iskolába, s jól el voltam benne, mivel az első tanulás menete gyors volt s napról-napra haladt. Az iskola intézményeiben is sok volt a mulattató; szívesen és buzgalommal jártam bele; a közéletet jelentette életemben, s afféle volt számomra, mint a régiék számára a törvényháza s a színház. Nem nyilvános intézet volt, hanem egy közhasznú egyesület vállalkozása — arra való, hogy a jó elemi népiskolák akkori szűkében a kevésbé tehetősek gyerekeinek jobb nevelést juttasson, ezért szegényiskolának is hitták. A Pestalozzi-Lancaster tanítási módot alkalmazták benne, azaz a buzgalommal és nekifekvéssel, mely a magános vállalkozású iskolai emberek tulajdonsága. Apám, a míg élt, rajongott ez intézet elrendezéseért s eredményeiért; ellátogatott bele, megszemlélte, s gyakran elhatározta, hogy első iskolai évemet itt tölteti velem, ebben is arra a nevelésbeli szabályra igyekezve, hogy legzsengőbb esztendeimet a város legszegényebb gyerekeinek társágában töltssem, hogy már csirájában kiveszszem, el-sorvadjon bennem minden gőg és osztályézés. E szándéka anyám számára szent hagyomány volt, s könnyűvé tette, hogy milyen iskolát válasszon számomra. Egy nagy teremben vagy száz gyereket tanítottak, felét fiút, felét leányt, öttől tizenkét éveset. Hat hosszú iskola-pad állt a közepén, egy nembeliektől végigülve; mind-egyik pad egy-egy korosztályt foglalt össze, s előtte egy haladottabb tíz-tizenkétéves tanuló állott, s tanította az egész rábízott padot, miközben a másik nembeliek félkörben álltak hat pulpitus körül, mely a falak mentén volt felállítva. Minden kör közepett egy székecskén ugyancsak egy tanítófiú vagy leány ült. Az igazi tanító

egy magas katedrán trónolt, hogy belássa az egészet; két segédtanító járt kezére, körbe-körbe járva az elég homályos termet, itt-ott közbelépve, segítgetve, a nehezebb dolgokat maga tanítgatva. A tárgyakat félóránként váltogatták, a főtanító csengetett, mire, ügyes művelettel s megállapított mozgással és tartással a száz gyerek, pontosan csengetyűszóra, felemelkedett, rendbe állt, fordult s kiszámított meneteleivel egy perc alatt helyet változtatott, úgy, hogy az ötven aki elébb ült, most állóvá lett, és megfordítva. Mindig igen boldog perc volt, mikor, szabály szerint, kezünket a hátunkon összekulcsolva, fiúk a leányok előtt elvonultunk, s katonás járásunkat pompáztattuk, az ő liba-tipegésükhöz képest. Nem tudom, kedves és hagyományos ráhagyás volt-e vagy talán szándék is, hogy meg volt engedve virágot hoznunk magunkkal s tanítás közben kezünkben tartanunk — én legalább semmi más iskolában nem találtam e kedves szabadságra; pedig szép volt nézni, a vidám menetelés alatt, hogy majd minden kis leánynak háta mögött, ujjai közt rózsa vagy szegfű volt, míg a fiúk a virágot szájukban tartották, mint a pipát, vagy legényesen fülük mellé dugták. Csupa favágó gyereke volt vagy napszámosé, szegény szabóé, vargáé vagy alamizsnán élő népeké. Jobbfajta iparos rangja s hitele miatt nem küldhette ide gyerekét. Ezért én voltam közöttük a legjobban s legtisztábban járatott, s félig-meddig uri számba mentem, noha igen hamar összeismerkedtem a tarka-barkán foltozott szegény ördögökkel, erkölcsökkel, már a mennyire túlságos idegenek és barátságtalanok nem voltak számomra. Mert bár a szegények gyerekei nem rosszabbak vagy rosszabb indulatuak, mint a gazdagoké vagy egyébként ellátottaké, sőt inkább sokban ártatlanabbak s jobblelkűek, van mégis olykor külsőségeikben s mozdulataikban valami vigyori durvaság, mely egy pár tanuló társamtól elidegenített.

Akkori öltözet ruhám fűszín volt, mivel anyám apámnak egyenruhájából szabott egyet vasárnapra, egyet hétköznapra. Egyéb hátrahagyott ruhái is majd mind zöldek voltak, s tizenkétéves koromig mind futották számomra, köntöskékre, zekécskékre, főképp

anyámnak a ruha kimélésére, tisztán tartására vetett szigorúságánál s figyelménél fogva, úgy, hogy e változatlan szín révén hamar elneveztek „Zöld Henrik“-nek s ez volt a nevem városszerte. Ilyenül váltam az iskolában s az utczán ismert kis alakká, s népszerűségemet arra használtam, hogy állandóan folytassam megfigyeléseimet, s kóruszerű részvételemet minden körül és mindenben, a mi megesett és végbevitetett. A legkülönbféle gyerekekkel, a hogy sora került vagy kedvem szottyant, a legkülönbféle szülői házakon kerültem belül, s mint szemre csöndes és jó gyereket szívesen láttak, mialatt én pontosan szemügyre vettem a szegény emberek háztartását és szokásait, azután elmaradtam, hogy Margit asszonynál való főhadiszállásomba vonuljak vissza, hol mégis csak a legtöbb látnivaló akadt. Az asszonyosság örült, hogy képes voltam nemcsak németül folyékonyan felolvasni neki, de az ő régi könyveiben gyakran előforduló német betűket megmagyarázni, valamint az arabs számokat, melyeket sohasem tudott megtanulni. Német betűkkel mindenfélét feljegyeztem számára apró papírszeletekre, melyeket megőrzött s jól el tudott olvasni, s ilyenformán valóságos kis titkárja lettem. Nagy elmének tartott; egyet látott bennem az ő jövődő okos maguk szerencséjét kovácsolóiból, s előre örült ragyogó pályafutásomnak. A minthogy valóban a tanulás se nehezemre nem esett, se nem gyötrött, s magam sem tudom, hogyan, fölemelkedtem arra a méltóságra, hogy a kisebbeket taníthassam. Ez újabb örömmre szolgált, kivált mert a jutalmazás és a büntetés hatalmával fölszereltem, kicsiny sorsokat alakíthattam, mosolyt és könnyet, barátságot és ellenségeskedést varázsolhattam elő. Sőt még a szerelem első zsenge reggeli felhőcskéi is közbevegyültek. Ha kilencz-tíz kisleány félkörében közepütt ültem, a főhely vagy mellettem volt, vagy legmesszebb tőlem, ahhoz képest, hogy a terem mely részében gyülekeztünk. Én pedig azokat a leányokat, a kiket jól szívelhettem, vagy állandóan fen tartottam a dicsőség és az erény tájékain, vagy levettem őket a bűn, az elfeledtetés sötét vidékeire, mindkét esetben az én zsarnoki szívem legközelébe. S ez a

szív erősen vele hánykolódott, mikor, gyakran, az érdemetlen felmagasztalt szép leánytól nem vettem háládatos mosoly; mikor a meg nem szolgált tisztességet úgy fogadta, mint a mi kijár neki, s pajkos és tekintet nélkül való rosszalkodással végtelen nehézzé tette, hogy feltűnő igazságtalanság nélkül tudjam fenntartani a sima magaslaton.

Csak két dolog volt az iskolában számomra gyötrelmes és ijesztő, s maradt bántóan emlékezetemben. Az egyik a komor üldöző mód volt, a hogy az iskolai igazságszolgáltatást kezelték. Ez egyrészt lelke szerint volt a régi időknek, melyeknek még mesgyéjén állottunk, másrészt a személyes hajlandóságából fakadt, s rosszul illett az iskola egyéb ildomosságához. Kikeresetten kínos és megbélyegző büntetéseket eszeltek ki e gyengéd életidő számára, s alig múlt el hónap valamely szegény bűnösön való ünepélyes példaadás nélkül. Hiszen igaz: többnyire igazi gonosztévők sujtattak, de mégis vizás dolog volt, mert a gyerekeket korán rászoktatta az elítélésre, pedig amúgy is különös jelenség, hogy a gyerekek, még ha tudják is, hogy ugyanazon vétségben ludasok, csak éppen hogy őket nem büntették meg: a megbüntettetett és megbélyegzettet megvetik, üldözik és kigúnyolják, míg az ügy utolsó hulláma el nem simúlt vagy az üldözők maguk is hálóba nem kerültek. A míg az aranykor el nem jő, a kis fiúkat bizony el kell náspágolni; de bántó volt, mikor egy-egy boldogtalan bűnöst, a nagy feddő prédikáció után átvittek egy félrébb eső szobába, s ott levetköztették, padra fektették, s megbotozták, vagy a mikor egy már nagyobbacska kis lánynak ráakasztott felirással egy álló napon át egy magas szekrényen kellett ülnie. Végtelenül szánakoztam rajta, bár nyilván nagyot vétkezhetett. De az is lehet, hogy ártatlanul ítélték el! Egy pár esztendő múlva ugyan ezen leány konfirmációra való előkészülőben, a vízbe ölte magát, nem tudom már, miért, de emlékszem a gyászoló részvétre, melylyel a halott iránt viseltettem, mikor temetni vitték, nagy csapat fehérbe öltözött tizenöt-tizenhatéves leánytól kísérve, a kik virágot vittek a koporsó után. Megadták neki e tisztességet, noha nem ke-

resztyéni halállal halt meg, nagy fiatalsága mián, mivel egyben leplezni s mérsékelni is kívánták ezzel az esemény rikító voltát.

Iskolai éveim másik kínos emléke a Kis Káté s a tanulására rendelt órák. Egy kis könyvet, tele száraz, vértelen kérdéssel és felelettel, a szent írások eleven életéből kiszakítottal s idős és magátalkodott emberek rideg elméjének valóval: a végtelennek tetsző gyermeki esztendők rendjén állandó kérődzéssel kellett könyv nélkül megtanulnunk s értetlen beszélgetésben újra meg újra elmondanunk. Kemény szavak és kemény büntetések voltak a magyarázat, szorongó félelem, hogy el ne felejtünk egyet is e homályos szavakból: ez volt a sarkalás vallásos életünkhöz. Zsoltárversek, versszakaszok, ugyancsak kirángatva összefüggésükből s ezért keservebben megtanulhatók, mint egész összefüggő költemények: nem fejlesztették, hanem megkuszálták emlékeztünket. A hogy e meglett emberek elvadult bűnössége ellen vetett, tenyeres-talpas mezítelen parancsokat oda-sorakozva láttuk az érzékfölötti s kézzelfoghatatlan hit-beli tételekhez: nem a szelid emberi fejlődés lelke szellő-jét éreztük, hanem a durva és nyers barbárság füledt lehelletét, melynek számára az a fő, hogy az ifjú és gyengéd sarjadékot e gyors és kényszerű fehéritőn minél korábban kikészítse és felelőssé tegye a való élet és gondolkodás teljes terjedelmére. E tantárgy kínja akkor érte tetőpontját, mikor évente többször rám került a sor, hogy vasárnap a templomban, az egész község előtt, hangos szóval én folytassam a lelkészszel való különös párbeszédet, a ki tőlem messze a szószéken állt, úgy, hogy minden akadozás vagy elfeledés nyilvános szégyenné vált. Igaz, hogy sok gyerek éppen e szokás révén szerezte meg azt az ügyességet, hogy kenetességgel, pergőnyelvvel, néha szemtelenséggel pompázzék, s e nap számukra diadal és öröm napjává alakult. Ám épp ezeknél mindig bebizonyosodott, hogy mindez csak magtalan üresség. Vannak született protestánsok, s én magamat is közéjük számítanám, mert nem a vallásos érzék híja tette, hanem, persze tudtomon kívül, rég kiégett máglyák utolsó finom füstfellegecskéi tették, mintegy átlebegve a

visszhangos templomon, számomra bántóvá az ottlételet, mikor ott ez egyhangú erőszakos tételeket ide-oda dobálták. Nem mintha abban képzelődném, hogy valami különös éleseszűen vitatkozó csodagyerek lettem volna, velem született érzés dolga volt az egész.

Ilyen mód erőszakkal visszaszorítottak az istennel négy szemközt való közlekedésemre, s megmaradtam abban a szokásomban, hogy imádságaimat s kegyességeimet magam lássam el magam áhítózása szerinti időre és akkor, mikor szükségét éreztem. Csak a Miatyánkot mondtam el reggel-este rendszeren, de azt is magamban.

Am belső és külső játékaimból s mulatozásaimból is kiszorult a jó isten, s nem tudta benntartani se Margit aszony, sem édes anyám. Hosszú éveken át az isten gondolata prózai képzet volt számomra, olyan értelemben, mint a hogy a rossz költők prózainak érzik a való életet a kitalálthoz és mesebelihez képest. Különösképpen az élet, a kézzelfogható természet volt számomra a mesevilág, melyben gyönyörűséget kerestem, míg istenné vált előttem a szükséges, de józan és iskolás valóság, a kihez csak úgy tértem vissza, mint az agyonbetyárkodott éhes gyerek a mindennapos leveshez, melyet mentül hamarabb fölkanalaz. Ezt okozta az a mód, melylyel a válást és gyermekkoromat egybeszerezték. Legalább nem tudok rá visszaemlékezni, noha az az idő világos tükörképben áll előttem, hogy elmém kibontakozása előtt, bár egyszer is és bármily gyermeteg módon, ájtatos elmerülést éreztem volna.

Éppen legpuhább, legalakíthatóbb esztendeimnek e félig istentelen idejét, mely jó hét-nyolcz esztendeig tartott, olybá veszem, mint valamely rideg és hideg utat, s csakis a kis kátét és kezelőit feleltetem érte, mert ha különös élességgel próbálok visszahatolni amaz elmúlt, homályos lélekállapotba, még most is észreveszem, hogy gyermekkorom istenét nem szerettem, csak szükségem volt rá. Csak most válik előttem világossá a homályos és hideg fátyol, mely azon időmre ráborúl, fele életemet elborította, s magamat gyámoltalanná s félénkké tett, a ki az embereket nem értettem meg, s magamat nem tud-

tam velük megismertetni, úgy, hogy nevelőim úgy álltak előttem, mint valamely talány előtt, mondván: „Furcsa egy palánta, az ember nem tud vele mihez fogni!“

TIZEDIK FEJEZET.

A játékos gyermek.

Annál buzgóbban közlekedtem magamban önnön-magammal, abban a világban, melyet magamnak kellett magam számára felépítenem. Anyám csak igen kevés játékot vett nekem, mert legfőbb gondja az volt, hogy minden fillért a jövőre tegyen el javamra, s a maga esze szerint fölöslegesnek ítélt minden kiadást, melyet nem a legegyszerűsebben legszükségesebbek számára áldoztunk. Ennek kárpótlásául folytonos szóbeli mulattatással igyekezett foglalkoztatni, s ezerfélélt mesélt úgy a maga életéből, mint a másokéból, magánosságunk közepett édes megszokást találván ebben. Ám e sok beszélgetés, de még a furcsa szomszédház élete sem tudta végül minden órát kitölteni, s valami kézzelfoghatóra volt szükségem, alakító kedvem martalékaul. Így hamar arra szorultam, hogy játékomat magam teremtsen magamnak. Papir meg fa, az ilyen esetekben való rendes kisegítő, hamar kifogyott, főképp, mert nem volt mesterem, a ki a fogásokra s mesterségekre megtanított volna. S a mit ilyformán az emberektől meg nem kaptam, megadta a néma természet. Messziről más fiúknál láttam, hogy csinos kis természeti gyűjteményeik vannak, főképp kövek meg pillangók, s tanítóik meg apjuk tanítgatják őket, hogy kirándulásokon effélék után járjanak. Ezt utánoztam hát a magam szakállára, s merész utazásoknak indultam a patak s a folyó medre mentén, hol tarka hordalék tűndöklött a napon. Nemsokára tekintélyes gyűjteményem volt csillogó és színes ásványokból, csillámok, kvarczok s olyan kövek, melyek különös formájukkal tűntek ki. Ragyogó salakdarabokat, melyek a hámorokból kerültek a folyóba, ugyancsak értékes daraboknak ítélttem, megömlött üveget drágakőnek, a Margit asszony zakotáiból

pedig csiszolt márványtöredékekből s félig átlátszó alabástromczifraságokból való hulladékok kerültek hozzám, melyeket még a régiesség zománca is beragyogott. E dolgok számára rekeszeket s tartályokat gyártottam, s furcsaságokkal teleírkált czédulákat dugdostam melléjük. Ha a nap besütött kis udvarunkba, leczepeltem az egész kincstárt, minden darabját külön megmostam a kutacs-kánál, s kirakosgattam a napra, hogy száradjanak, s gyönyörködjem csillogásukban. Majd megint elrakosgattam mindet az iskátulákba, a legfényesebbeket gyapotba burkolva, melyet a nagy kötegekből csipkedtem ki a kikötő-téren s a raktárak körül. Így folytattam hosszú ideig, de csak színre volt épülesemre, s mikor észrevettem, hogy azok a fiúk minden kőnek külön nevét tudták, s minden-féléjük volt, érdekes, a mihez én hozzá nem juthattam, teszem kristályuk és érczneműjük, mely az én számomra mindenképpen idegen volt: a játék elsorvadt számomra s elkedvetlenített. Ezen időben pedig semmi halottat vagy eldobottat nem tűrhettem magam körül; a minnek hasznát nem vehettem, azt hevenyében elégettem vagy messze távolítottam magamtól, s egy nap úgy hordtam ki, nagy fáradsággal, a köveim egész terhét a folyóhoz, elsülyesztettem a habokba, s búsan és leverten tértem haza.

Ennek utána pillangókkal s bogarakkal próbálkoztam meg. Anyám elkészítette a hálót, s maga is ki-kijött velem a rétre, mert e játéknak egyszerű és olcsó volta őt is megnyerte. Összefogdostam, a mihez csak hozzáférhettem, s töméntelen sok hernyót tettem foglyommá. De nem ismertem az ételüket, s különben sem tudtam velük bánni, úgy, hogy nem is került ki egy pillangó sem az én tenyészetemből. A mit pedig eleven pillangót fogtam, valamint a csillogó bogarak: keserves fáradságomra voltak megöletésükkel s épen tartásukkal, mert e gyenge állatok mégis szívós életerőt vallottak az én gyilkos kezeim közt, s mire mindazonáltal élettelenekké lettek, oda volt hamvuk és színük, s tűim hegyéről szánnivaló vértanuk elrongyollódott társasága meredt az ember elé. Megölésük magában is kifárasztott, s túlságosan felizgatott, mert a filigrán állatkákat nem tudtam szen-

vedni látni. Ez nem volt holmi, gyerekek természetében nem lévő, érzelgősség; kellemtelen vagy közömbös állatokat épp úgy el tudtam kínozni, mint más gyerekek; inkább igazságtalan együttérzés volt ezekkel a tarkább istenteremtéseivel, a kikhez jó szívvel voltam. S minden ilyen szerencsétlen állatmaradék annál mélabúsabbá tett, mert egy szabadban töltött napnak s kalandnak emléke volt. Az elfogatásától kínos haláláig eltelő idő olyan sors lefolyása volt, mely egyben engem is ért, s a néma maradványok szemrehányó beszéddel szóltak hozzám.

Ez a mulatság is megfeneklett végre, mikor először láttam állatseregletet. Mentem eltökéltem, hogy magam is összeterelek ilyet, s nagy határ ketreczet meg kaliczkát építettem. Sok fáradsággal kis ládákat alakítottam át ilyenekké, ragasztottam is lemezipapírból és fából, s drótból vagy czérnából feszítettem elé rostélyt, a szerint, hogy mily erős állatnak szántam. Az első lakó egy egérke volt, kit az egérfogóból börtönébe olyan körülménységgel szállítottam át, a mennyivel medvéket szokás elhelyezni. Egy kölyök házinyúl következett utána, egy pár veréb, egy kúszmakígyó, egy nagyobb kígyó, több fajta színű és nagyságú gyík; egy hatalmas szarvasbogár több más bogárral ott senyvedt nemsokára a tartályokban, melyek ugyancsak egymás tetejére voltak halmozva. Több nagy pók valósággal a tigrisek helyét töltötte be számomra, mert rettenetesen félttem tőlük, s csak nagy kerülővel fogtam meg őket. Borzongó gyönyörűséggel szemlélttem védetlenségüket, míg egy nap egy keresztspók előtört rekesztékéből, s örülten vágatott végig kezemen és ruhámon. Az ijedség azonban csak növelte a kis állatsereglet iránt való érdeklődésemet, igen pontosan etettem, más gyerekeknek is megmutogattam, s nagy fennen magyarázgattam nekik a bestéket. Egy fiatal héja, a melyhez hozzájutottam, a nagy királysast személyesítette, a gyíkok a krokodilokat, a kígyókat pedig nagy gonddal hámoztam ki takaróikból s egy bábúnak raktam tagjai köré. Majd órákhosszat elüldögéltem a búsongó állatok előtt, s megfigyeltem mozdulataikat. Az egér rég átrágtá magát, s elillant, a kúszmakígyó rég eltört, s a krokodilnak minden letört

farkuk; a házinyúl csontvázzá soványodott, de mégse fért el ketreczében, a többi rendre megdöglött, s elkomorított, úgy, hogy elhatároztam, hogy mind megölöm s elásom. Egy hosszú vékony vaspálczát megtüzesítettem; reszkető kézzel hatoltam be vele a rostélyok mögé, s rettenetes vérfürdőt rendeztem. Ám a szegény párák szívemhez voltak növe, a szétroncsolódó szervezetek vonaglásai is megijesztettek, — abba kellett hagynom. Lesiettem az udvarra, gödröt ástam a berkenyebokrok tövében, s az egész frekvenciát, döglöttet, félholtat, elevent minden ládástól egymás tetejébe dobáltam, és sietve elföldeltem. Anyám, ezt látva, rám szólt, hogy az állatokat csak ki kellett volna vinnem, a hol megfogtam őket, a szabadba, majd magukhoz tértek volna. Ezt magam is átláttam, s megbántam cselekedetemet; a pázsit sokáig kíséreties hely volt számomra, és sohasem mertem annak a gyermeki kíváncsiságomnak engedni, mely arra ösztökéli a kis embert, hogy a mit elásott, megint kiássza és megnézegeesse.

Margit asszonynál nyilatkozott meg előttem az czután következett játék. Valami hóbortos teozófiában, melyet ott találtam könyvei között, utasítás foglaltatott a négy elementom szemléletessé tételére, egyéb gyermekes kísérletekkel s a hozzájuk való táblás rajzokkal. Ez előírás szerint egy arra való nagy üvegcsövet negyedrészt homokkal töltöttem meg, más negyedrészt vízzel, fölötte olajjal, míg a legfelső negyedrészt üresnek hagytam, vagyis: levegővel tele. E matériák nehézségük szerint elkülömböződtek, s ily mód, az elzárt térségben, a négy elementomot képezték: a földet, a vizet, a tüzet (mécesbe való olaj!) s a levegőt. Jól fölráztam, a miből a kaosz állott elő, mely is annak rendje és módja szerint szépen kihiggadt, én pedig nagy gyönyörűséggel ültem a roppantul tudományos jelenség előtt.

Majd ívpapirosra, a könyv utasítása szerint, nagy szférákat rajzoltam, körökkel, vonalakkal, keresztbe, hosszába, színekkel elhatárolva, s számokkal s latin betűkkel megrakva. A négy égtáj, zónák és sarkok, mennybeli tartományok, elementumok, temperamentumok, virtusok, bűnök, emberek meg lelkek, föld, pokol, s a mi

a kettő közé csik, meg a hét menyország: mindez ész nélkül s mégis bizonyos rend szerint volt össze-vissza dobálva, s megfeszített, de érdemes fáradsággal járt. Minden szféra a megfelelő lelkekkel népesült be, a kiknek a körülményei kedveztek. A szférákat csillagokkal jeleztem, a lelkeket nevekkel; a legboldogságosabb apám volt, az isten szeme legközelében, belül a háromszögön, s e mindentlátó szemén át, mintha minket nézett volna, anyámat s engemet, a kik a föld legszebb vidékén sétáltunk. Ellenségeim pedig mind, valamennyien a pokolban senyvedtek, hol a Gonosz igen tetemes farkkal volt kitüntetve. Viselkedésük szerint váltogattam az emberek helyét, tisztább vidékekre helyeztem át őket, vagy levettem a sírásnak és fogak csikorgatásának birodalmaiba. Némelyeket, megpróbáltatásképpen, a bizonytalanságban lebegtettem, azt is megtettem, hogy kettőt, a ki az életben nem állhatta egymást, összezártam valami messzeeső vidékre, míg más kettőt, a ki jó szívvel volt egyik a másikhoz, elválasztottam, hogy sok megpróbáltatások után megint összehozzam őket, üdvösségesebb helyeken. Ily mód, titokban, pontosan szemmeltartója és sorra alakítója voltam minden ismerősömnek, fiatalnak öregnek egyaránt.

A teozófiában az is el volt rendelve, hogy, nem tudom már, minek képzésére, olvasztott viaszkot öntsenek vízbe. Több orvosságos üveget megtöltöttem vízzel, s mulattam a figurákon, a mikbe a beöntött viaszk összeállt, be is dugtam az üvegeket, s gyarapítottam velük tudományos gyűjteményemet. Ez az üvegekkel való babra igen kedvemre volt, s új tárgyához jutottam, mikor egyszer nagy borzongással egy kórháznak mellé adott anatómiai gyűjteményen volt átszaladásom. Egy pár sor magzat meg koraszülött azonban megtetszett, s igen arravalónak mutatkozott gyűjteményem gyarapítására, ha utánozni próbálom. Egy szekrényben ott őrizte anyám nyers vagy fehéritett darabonkint egymás fölé rakva a szabad idejében szőtt vásznat, s itt tartott, elrejtve s elfeledve, egy pár tábla tiszta viaszkot is, hajdani szorgalmas méhészetünk megavult tanuit. Ezekből törtem le mind tetemesebb darabokat, s kicsiben épp olyan

nagyfejű, fura népeket formáltam, a minőket láttam, s arra igyekeztem, hogy még neveljem káprázatos alakulataik különbözőségét. Felhajsoltam a hány fajta s nagyságú üveget csak tudtam, s ezek szerint alakítottam a viaszfigurákat. Hosszú, vékony, otkolonyos üvegekben, melyeknek nyakát levágtam, épp ily hosszú legények lógtak zsinegjükön, míg a tömzsi kenőcsös üvegekben gumóformájú növények tanyáztak. Pálinka helyett vízzel töltöttem meg az üvegeket s mindegyik lakót kit-kit olyan névre kereszteltem, mely megfelelt vidám érdeklődésemnek, amely a pusztán megtanítottból mulattatóba átment munka iránt támadt bennem. Vagy harmincz tagja gyült így össze ennek a szép szövetségnek, s a viasz majd mind elfogyott, mire teremtményeimet elkereszteltem Hebrencsnek, Ugrifülesnek, Pókhasnak, Nyakiglábnak, Kaszáslábúnak, Csillagrúgónak, Madárfejűnek, Köldökszájúnak, Viaszkrágónak, Méznyalónak s mi egyébnek, s állandó multságom volt velük, mert egyben mindegyiknek megírtam rövid életírását, a mint az végbe-mehetett a hegyen, a honnan dajkáink meséi szerint a kis gyerekeket hozzák. Egy pár szférás táblaképet is készítettem számukra, melyekre mind rá voltak helyezve erkölcsös vagy helytelen magukviselete szerint, s ha valamelyik kiesett gráciámból, épp úgy rosszabb vidékre tettem át, mint az eleven embereket. Mind e dolgokat egy félreeső kis kamrában cselekedtem, a hol egy este a félhomályban mind az üveget egy kedves asztalomra raktam, barna, sok kihúzójú régi bútorra. Nagy körbe állítottam az üvegeket, középütt a négy elementommal, s kiteregettem tarka tabelláimat, melyekre egypár viaszember világított rá, kiknek gyertyabelek égtek fölemelt kezükben. Elmélyedtem a táblák konstellációin, miközben az egyazon sors alatt lévőt egyenkint előléptettem és szemügyre vettem: a Csipetkét, a Viaszrágót, a Hököm Matyit meg a Madárfejűt. Véletlenül meglöktem az asztalt, hogy az üvegek megreszkettek s a viaszemberkék hintáltak és ficzkándoztak bele. Ez megtetszett nekem, úgy, hogy taktusra kezdtem az asztalt ütögetni, a figurák meg vele táncoltak, én pedig mind erősebben s mind szilajabbúl ütögettem, énekeltem is mellé, míg az üve-

gek bolond kavarodásban ütődtek egymáshoz és csengtek-csörögtek. Egyszer csak tüsszög ám valami a sarokban s egy pár izzó szem tüzel felém. Egy idegen nagy macskát zárhattak valahogy kis kamrámba, a ki eddig csak állta a mulatságot, de most megvadult. El akartam kergetni, de az fenyegetően fordult nekem, fölborzolta a szőrét és fújt kegyetlenül. Én, szorultságomban, kinyitottam az ablakot s egy üveget vágtam hozzá — a macska föl is ugrott, de nem tudott tovább jutni, s megint visszafordult, ellenem. Én meg egymás után hajigáltam rá a viaszembereket, az állat meg rettenetesen rázkódott s ugrásnak készült, s mire végre a négy elementomot is a fejéhez vágtam, ott éreztem már a karmát a nyakamon. Elbuktam az asztal mellett, a gyertyák kialudtak, s én ordítottam a sötétben, bár a macska már lement rólam. Anyám benyitott, a macska kisurrant mellette, s én ott feküdtem, félig ájultan, a földön, üvegcserepek, víztócsák és viaszmanók között. Anyám sosem ügyelt volt a kis kamrában való művelkedeteimre, elég volt neki, hogy csöndben vagyok és jó a kedvem — s most annál kevésbé tudta megérteni kurta elbeszélésemet. Közben azonban felfedezte a viaszának tetemes megdézsmáltatását, s most már némi haraggal szemlélte az elsúlyedt világ romjait.

A dolog feltűnést keltett. Margit asszonynak apróra el kellett mondanom; a telefestett lapokat s az egyéb romladékokat is megmutattatta magának, s mindent igen aggodalmasnak ítélte. Attól félt, hogy utóvégre az ő könyveiből valami veszedelmes titkokat szedtem ki, melyekhez ő, az ő gyenge írástudásával, nem juthatott hozzá, — s el is zárta a legveszedelmesebb könyveket, igen jelentős komolysággal. Viszont nem tudott volt nem érezni némi elégtételt, hogy íme, bebizonyosodni látszott, mennyivel több lappang e dolgok mögött, mint közönségesen hitték. Szentül hitte, hogy éppen annyira voltam már, hogy a könyvei révén boszorkánymesterré legyek.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Színházi dolgok. Gretchen s a macskamajom.

E fajta balságok kedvem szegték az otthon való magános mulatságon, s inkább egypár fiúhoz csatlakoztam, a kik, úgy láttam, igen jól mulatnak, még pedig úgy, hogy egy régi hordóban színházat játszanak. Függetlenül voltak az alkotmány elé s egy csomó ilymód megtisztelt fiút magát is tisztelettel vártak, míg titokzatos készülődéseiket megtették. Majd megnyílt a szentély, egypár papiros-gegyverzetű lovag kurta, de kiadós párbeszédet folytatott jó tömött szitkolódzásokból, mire azon hevenyében el is náspágolták egymást, s a lyukas szőnyeg legördülése közben holtan terültek el. Engem hamar bevettek, ügyes fiú lévén, s én mindezek előtt határozottabb materiát juttattam a hordóba, a mennyiben a szentírásból vagy régi könyvekből kis cselekményeket szerkesztettem, az előforduló beszélgetéseket szószerint leírtam s egypár fordulattal össze is kapcsoltam. Azt is kívánatosnak ítéltam, hogy a hősöknek külön bejárásuk legyen, hogy láttatlan juthassanak a színre. Ehhez a hordó fenekébe kellett lyukat fűrészelnünk, vágnunk, vakarnunk, a mekkorán egy talpig fegyveres férfiu úgy, a hogy bemászhasson, a mi igen kedvesen festett, mikor a lovag belefogott a mennydörgő beszédbe, még mielőtt egészen feltápászkodott. Zöld galyat is kerítettünk, hogy a hordó belsejét erdővé varázsoljuk át vele; tele szögeztem vele köröskörül, csak a csapnak való száját hagytam fölül szabadon, hogy földöntúli hangok harsogjanak le rajta keresztül. Egy fiú nagy papirzsák arczport is hozott, új és pompás adalékkal gyarapítván tehetőségünket.

Egy nap Dávidot s Góliátot adtuk. A filiszteusok fönn álltak a színen, s pogány mód viselkedtek, majd előléptek a hordó szája elé, a proszczeniumba. Utánuk bekeczmeregtek Izráel fiai is, és sopánkodva és szívükvesztetten a bemenet másik felén helyezkedtek el; továbbá megjelent a nagy kamasz Góliát, és szemtelen mókákkal megnevettette mind a két hadsereget meg a közönséget, míg Dávid, a kit egy zömök kis hörcsög fiú

adott, hirtelen véget nem vetett garázdálkodásának, parittyájából, mélylyel ügyesen tudott banni, hatalmas vadgesztenyét röpítve az óriás homlokába. Ezt elfutotta a méreg, s épp ily keményen rávágott a Dávid fejére, s csakhamar a legveszekedettebb birkózásban voltak összeakaszkodva. A nézők meg a két tábor tapsoltak s kiki pártot foglalt; én fenn lovagoltam a hordó tetején, egyik kezemben égő gyertyavéggel, a másikban egy agyag-pipa kolofóniummal, és mint Zeusz isten szakadatlan és hatalmas villámokat fújtam le a csapszájon, hogy lángjuk átkigyózott a zöld lombozaton, s a Góliát sisakjának ezüst papirja tündérien tündöklött bele. Olykor egy-egy gyors pillantást vetettem át a lyukon, hogy aztán új villámokkal tovább tüzeljem a hősiek küzdőket, s nem gondoltam semmi rosszra, mikor a világ, melynek azt hittem, ura vagyok, hirtelen megingott alattam, egyet gurult s engem levetett menyországomból, mert Góliát végre lebírta Dávidot, s jól hozzáteremtette a hordó falához. Nagy ordítózás támadt, a hordó gazdája is előkerült, s elzárta a guruló színházat, szétütve köztünk, és káromkodva, mikor észrevette, mily hatalmaskodó változtatásokat tettünk jószágán.

Ám ez elvesztett paradicsomnak nem sokáig éreztük híját, mert nemsokára egy német színtársulat került városunkba, hogy a hatóság engedelmével az indulatok lenge házát lakosságunk előtt tökéletesebben megépítse, mint eddig a műkedvelők s a gyerekek. A vándor művésztársulat egy vendégfogadóban ütött tanyát, a nagy táncztermet színházzá alakította át s egyben mind a szerényebb szobákat s helyeket is megtöltötte házi életével. Csak az igazgató uraskodott fényesebb szálláson.

Különben a megelevenedett ház nemcsak estéli előadásokor vonzott bennünket, hanem nappal is volt mit elácsorognunk és kandikálgatnunk előtte, egyrészt, hogy a megcsodált hősokeket és királynékat az ő kihívó és bájos viseletükben és viselkedésükkel ki-bejárni lássuk, másrészt hogy el ne kerülje figyelmünket egy masina, kosár, veres köpönyeg, kard vagy színházi kellék sem, a mit bevitték. Főképp egy nyitott színelőtt álldogáltunk sokat, az udvar hátuljában, a hol egy merész festő egy

csomó fazék között állva s egyik kezét a nadrágja zsebébe süllyesztve, végtelenre megnyújtott ecsettel csodadolgokat vetett a kitergetett vászonra vagy papírra. Világosan emlékszem, mily mélyen hatott rám az az egyszerű biztosság, melylyel könnyed és átlátszó fehér függönyöket varázsolt egy veres szoba ablaka elé; a veres alapra kiszámítva elhelyezett néhány fehér vonással és petytyel megvilágosodtak előttem e dolgok, melyeket, ha esti világításban merednek elém, értetlen szoktam volt megbámulni. A festés mivoltába való első beelátás derengett föl előttem; az átlátszó aláfestésre a vastag fedőszíneknek szabadon való rárakása sokat tisztázott számomra; keresgélni kezdtem, valahol képre akadtam, a két tartomány határait, s felfedezéseim túlemeltek a védtelen csodahiten, mely letesz arról, hogy efféléket maga is, valaha is, megértsen.

Játszó estéken teljes számban, s a világért el nem maradva, ott voltunk helyünkön, s mint a macskák, úgy settenkedtünk az épület körül. Mivel anyám takarékosága miatt nem láttam lehetőséget, hogy törvényes úton kerüljek belül a múzsák templomán, kétszeresen jól esett a szegény iskolabeliek társasága, a kik maguk is arra szorútlak, hogy vagy kis szolgálatok, vagy vakmerő ravaszságok révén csússzanak be. Sikerült is sokszor dobogó szívvel belopódnom a teli terembe, hol elégedett szemmel futottam át, mikor a függöny felgördült, a diszítésket, a színészek viseletét és öltözetét, hogy végre, miután már beszéltek egy verset, belemélyedjek a mese tanulmányába. Hamar nagy műértővé lettem, s ugyancsak disputáltam, magamra erőltetett hidegvérrel, barátaimmal. E meghasonlottság: az értőnek e magamra parancsolt nyugalma, s a leghitványabb darab iránt is elmaradhatatlan vad érdeklődés bosszantani kezdett, s egyébként is szerettem volna már egyszeribe a színpalak mögé jutni, hogy a részegítő játékot s embereit meg eszközeit is közelről láthassam, mert úgy véltem, hogy ott jobb lehet élni, mint bárhol egyebütt a világon, indulat nélkül és higgadtan. De nem vártam, hogy valamilyen gyakorlásom egyhamar beteljesedhetnék, míg egy kedvező csillagzat váratlanúl így nem hozta.

Egy este, tudniillik, elég reménytelenül álltunk egy oldalajtó előtt, mikor éppen Faustot adták. Hallottuk, hogy a híres doktor Faustot lehet majd meglátni, akiről sokat tudtunk, valamint az ördögöt s minden dicsőségeit, s épp ez nap megvíthatatlannak találtunk minden akadályt, mely szokott besurranó útjainkon elénk meredt. Ilyképp szomorúan füleltünk a nyitány hangjaira, melyet a város előkelő műkedvelői adtak elé, s törtük a fejünket valami mégis lehetséges bejuthatás felől. Sötét őszi este volt, esett is, hűvösen s szakadatlan. Fáztam, haza is készültem, mivel anyám már amúgy is rosszallani kezdte esti kódorgásaimat, mikor a sötét ajtó hirtelen kinyílt, s valami szolgáló lélek nézett ki rajta, ránk szólván: Ide, fiúk! Három vagy négy jöjjön be közületek, azok majd velünk játszanak! Erre a varázsigére menten a legerősebb fiúk tolakodtak be a házba, mert hát ilyenkor az ember mégis csak maga az első magának. Csakhogy a szolgának nem kellettek; nagyollotta őket meg vastagnak találta, s a ki különösebb remény nélkül álltam leghátul: engem hitt elő s rám mondta, hogy: E' jó lesz, éppen jó lesz macskamajomnak! Ezzel velem fogott még két keszeg-fiúcskát, becsukta mögöttünk az ajtót, s előttünk masírozott egy kis terem felé, mely ruhatárnak szolgált. Ott rá se értünk, hogy a felhalmozott ruhákat, fegyvereket s vértzeteket szemügyre vegyük, mert hamar levetkeztettek bennünket, s kalandos bundába bujtattak, mely tetőtől talpig egy boríték volt. A macskamajompofát, csuklya módjára, feltolhattuk, s mikor ilyenformán elvarázsolva álltunk egymás előtt, kezünkben a nagy majomfarkkal, nevetőre fogtuk a dolgot, s csak akkor jutottunk hozzá, hogy szerencsénkért üdvözöljük egymást.

Aztán kivittek bennünket a színpadra is, a hol két nagy macskamajom fogadott bennünket nagy vidáman, s hevenyében betanított a dolgunkra. Hamar átértettük, és sikerülten levizsgáztunk különféle bukfenczekből, majomugrásból, s ügyesen eljátszogattunk egy golyóbissal is, úgy, hogy felléptünkig el is bocsátottak bennünket. Méltóságosan elsétálgattunk a tolongásban, mely a négy valóságos és a többi festett fal közt való szűk helyen

igyekezett és kavargott; én le nem vettem szemem hol a színpadról, hol a színfalak mögül, s nagy öröm fogott el, megfigyelve, hogy a kiismerhetetlen, fojtottan lármázó és veszekedő zürzavarból csöndben s észrevétlen rendes képek és cselekmények váltak ki s jelentek meg a szabad, megvilágított térségen, mint valamely másvilágon, hogy éppily érthetetlenül megint visszamerüljenek a homályba. A színészek nevetgéltek, tréfálkoztak, enyelegtek, és veszekedtek; olykor egyik-egyik hirtelen elvált csoportjától, s egy percz alatt magában s ünnepélyesen állt a varázslatos hely legközepén, s olyan jámbor képet vágott a számomra láthatatlan nézőtér felé, mintha az egybegyülekezett istenek előtt állana. De nyomon sem tudtam követni, oly hirtelen megint ott volt, egy ugrással, köztünk, s folytatta a megszakított szitkozódást vagy hizelkedést, miközben már egy másik vált ki, hogy ugyanúgy cselekedjék. Ezek az emberek kettős életet éltek, s ezek közül az egyik nyilván álom volt — csak abból nem okosodtam ki, hogy melyik az álom, s melyiket érzik ők maguk valóságnak. Öröm és bánat, a hogy észrevettem, mindkettőben egyforma részt vegyült; ám a színpad legbelsejében, ha a függöny nem volt leeresztve, mintha okosság, méltóság, világos nappal járta volna s ilyen mód valóságos életet tett volna ki, míg, mikor a függöny legördült, mindez homályos, álmatag kuszaságba szakadt szét. Olyasmint is vettem észre, mintha, a kik a kusza álomban a legvadabbul s legindulatosabban viselkedtek, amott, a jobbik darab életben a legnemesebb, legtöbbitmondó személyek volnának, viszont a kik közelről higgadtan, hidegen, békességesen álldogáltak, ott a nagy ragyogásban meglehetősen szomorú szerepet játszottak. A darab szövege volt a zene, melytől az élet nekilendült. Ha elhallgatott, elült a táncz is, mint a lejárt óra. A Faust versei, melyek minden németet, ha csak egyet hall is belőlük, menten felvillamoznak, az a csodálatosan sikerült és teli nyelvezet, egyre úgy csengett, mint valamely nemes muzsika, felvidített és csodálatba ejtett, noha nem sokkal többet értettem belőle, mint az igazi macskamajom.

Egyszerre csak érzem, hogy a bundám farkánál

fogva ugyancsak rángatnak hátrafelé a boszorkánykonyhába, a hol már az összes majmok ide-oda ugráltak, s számlálhatatlan szemek és ábrázatok világa és csillogása derengett föl a földszintről. Eddig való szemlélkedésemben nem vettem észre a most feltűnő boszorkány-konyhás díszletet, sok volt hát a pótolni valóm, mert a körülöttem lévő fantasztikumok, torzábrázatok és kísértetek éppúgy izgattak, mint a Mefisztó, a boszorkány s a többi macskamajmok járta-kele. Mintha magam is nem lettem volna macskamajom, a kinek elvégezni való feladata van: mind elfelejtettem a betanúlt ugrásokat s mókákat, s nyugodtan s elfeledkezve néztem a többieket. Faust ezenközben teli gyönyörűséggel nézett a varázstükörbe, s én igen elcsudálkoztam, mi lehet ott látnivaló? Magam is, utánozva, arra felé nézvén, pillantásom az üres, festett tükör mellett hátrább siklott a színtal mögé, s ott érte, a túlnansó élet zürzavarában, a képet, melyet Faust azt mondta, hogy lát. Mert Gretchen is fenn volt már a színpadon, egypár mélyen megindult szót kiáltva hátra s felrakva az utolsó festéket, minek utánna szemét, kezét egy fehér kendővel jól megszártgatta, mint a ki sírt. Szép asszony volt, nem is vettem le róla a szememet, ügyet se vetve a titkos püfölésekre s szitkokra, melyekkel szorgalmasabb majomtársaim serkentettek. S én, a ki úgy vágytam elébb a magasabb szférába, most egyebet sem kívántam, mint hogy megint ott legyek, a hol a szép teli asszonyszemély andalog.

Végre a mi mívelkedetünk ideje is letelt, s én is megcselekedtem a magam első és egyetlen jó ugrását, nagy hevületben lépve vagy ugorva ki a színről, s mentül közelebb igyekezve a meglátott képhez. Csakhogy az meg ugyane perczen künn állt már, magában, a színen, s én megint csak messziről láthattam.

Valami nagyon bánthatta belülről, s játéka így félig kecsességből, félig látható méregből elegyült. Ebből az elegyből ugyan nem jó Gretchen alakult, de különös bájít vetett a színésznőre; lelkemben pártján álltam láthatatlan ellenségeivel szemben, s menten kigondoltam a regényt, melybe be lehet bonyolódva. Ám e hevenyészett szövedék hamar eloszlott s egybeolvadt a megjátszott

költeménynyel, mikor a Gretchen sorsa végzetesre fordult. Mikor ott feküdt a tömlöczben, a szalmán, s utána félrebeszél: játéka oly mesteri volt, hogy rettentően belerendültem, de mégis forró, izgalmas szomjúsággal ittam magamba a határtalan szerencsétlenségbe sülyedt asszony képét, — mert a szerencsétlenséget valóságosnak véltem, s el is csodálkoztam, el is teltem a jeleneten, mely erő dolgában mindenén túltett, a mit eddig látnom vagy hallanom adatott.

A függöny legördült, a nézők tarka sietségben mentek ki a színházból, míg én egypár papirneműnek sompolyogtam utána, melyeket előbb az igazgató s a művészek kezében láttam, s most ott találtam a sarokban, a festett fal mögött. Nagyon áhítoztam belekukkantani az írásba, mely oly nagy következtetéseket idézett elő, s csakhamar belemerültem a szerepek olvasásába. De bár a testi jelenéseket átérttettem s átéreztem volt: az írott szók, egy érett és nagy férfilélek e jelbeszéde, a tudatlan gyermek előtt teljesen érthetetlenek voltak; a kis betolakodottnak megint csak egy magasabb világ elzárt kapuja előtt kellett ott szerénykednie, s kutatásaim közben hamar és mélyen elaludtam.

Mire fölébredtem, a színház üres volt és csöndes, a lámpák el voltak oltva, s a teli hold ontotta fényét a színpalak közül a furcsa rendetlenségre. Nem tudtam, mi történt velem és hogy hol vagyok; de mikor átérttettem helyzetemet, félelem fogott el, kijáratot kerestem, de zárva találtam az ajtókat, melyeken át ide jutottam. Erre belenyugodtam a megtörténtbe, s újra nekiláttam, hogy e hely nevezetességeit átkutassam. Megtapogattam a suhogó papiros-csodákat, s a Mefisztó kis köpenyét és kardját, mely ott hevert a széken, föléje vetettem az én macskamajom habitusomnak. Így sétálgattam fel-alá a teli holdfényben, kihúztam a kardot s keményen ágáltam vele. Majd felfedeztem a függöny gépezetét és sikerült is felhúzni. A nézőtér sötétén s feketén nézett rám, mint a vak szem; leszálltam a zenekarba, a hol a zeneszerszámok heverték szerte s csak a hegedűk voltak gondosan tokba zárva. A nagydobokon ott nyugodtak a karcsú dobverők, melyeket megragadtam, s bátortalan ejtettem

rá az irhára, mely tompán megdübörgött bele. Nekibátordtam s nagyobbakat ütöttem, míg végre mintha vihar verte volna föl az üres éjféli termet. A mennydörgést hol neveltem, hol alább hagyattam, s ha végképp elhangzott, a kísérteties szünetek még szebbnek tetszettek előttem, mint maga a dörgés. Végre megijedtem azon, hogy mit cselekszem, ledobtam a dobverőket, s alig mertem, lemászva a padokon át a földszintre, leghátul a fal mellett meghúzni magamat. Fáztam s szerettem volna otthon lenni s féltem így magamban. A terem e falán az ablakok teljesen el voltak sötétítve, úgy, hogy csak a színpad ragyogott, még mindig tömlöczöt ábrázolva, a hold titokzatos fényében. A színpad háttérében még nyitva volt az ajtó, a hol Gretchen feküdt volt, s halvány fény esett az odavetett szalmára; rágondoltam a szép Gretchenre, kit ime most kivégeznek majd, s a csöndes, holdvilágos börtön még varázslatosabbnak s szentebbnek tetszett előttem, mint Faustnak egykor a Gretchen kamrácskája. Két kezemre támasztottam fejemet s vágyakodó pillantással néztem által, különösen a fénytől félig ért bemélyedés felé, a hová szalma volt hintve. Egyszerre csak megmozdult valami a sötétben, nekem a lélekzetem is elállt, odanéztem s egy fehér alakot láttam abban a sarokban. Gretchen volt, szakasztott a hogy utoljára láttam. A testem megremegett bele tetőtől-talpig, a fogam vaczogva ütődött össze, míg mindazonáltal forró boldogság és meglepetés vonaglott és ömlött végig rajtam. Igen, Gretchen volt, vagy a lelke volt, bár messziről nem tudtam jól meglátni arcza vonásait, a mi a jelenést még kísértetiesebbé tette. Ő mintha homályos pillantással a termet fürkészte volna, én meg fölegyenesedtem; valami mintha előre tolt volna, láthatatlan, hatalmas kézzel, s míg szívem hallhatóan dobogott, a padokon át az előszínek tartottam, minden lépésnél egy percze megállva. Prémes csuhám a járásomat nesztelenné tette, úgy, hogy a jelenés nem vette észre, míg csak a sugólyukon fölmászva, különös köntösömben az első holdcsíktól érve nem álltam előtte. Láttam, hogy égő szemét rémülten szegezi rám, s hangtalan összerezzen. Egy halk lépéssel közelebb léptem, s ismét megálltam; szemem kitágult, karomat

reszketve tartottam, magasan kinyújtva, de a bátorság friss tüze járt át, s így mentem neki a jelenésnek. Ez azonban parancsolva kiáltott rám: „Megállj, kis jószág, mi vagy?” s fenyegetően nyúlt felém, hogy nem tudtam elmozdúlni helyemből. Így néztünk farkasszemet; én megismertem vonásait, fehér hálóköntös volt rajt, nyaka, válla mezítelen, gyengén tündöklő, mint az estéli hó. Mentem megszimatoztam a meleg életemet, s a kalandos bátorság, mely a kísértettel szemben eltöltött volt, menten átváltozott az eleven asszony előtt való természetes elfogódásra. Ő azonban még mindig kételkedve nézte kísérteties jelenkezésemet, s még egyszer rám szólt: „Ki maga, kis ember?” Megjűhászodva feleltem: „Lee Henriknek hínak, a macskamajmok közül való vagyok, s úgy látszik, becsuktak!”

Odalépett hozzám, hátraterítette csuklyámat, két tenyere közé fogta a képemet, s hangosan felnevetett: „Teremtőm, hiszen ez az a figyelmes macskamajom! Hát te kis hunczut, te csaptál olyan lármát, mintha istenítélet volna?” „Én!” feleltem, le nem véve szememet a melle fehér teriméjéről, míg szívem először telt el újra úgy, mint mikor az alkonyati mezőt néztem el s a jó istent sejtettem benne. Majd teljes nyugalommal az arcza szépségét szemléltem, s elfogódás nélkül merültem el gyönyörű szájának édes jelenségén. Ő egy darabig csöndben s komolyan nézett, aztán így szólt: „Azt hiszem, jó gyerek vagy; persze, ha megnősz, csak olyan betyár leszel, mint a többi!” Ezzel magához szorított, egypárszor szájon csókolt — szájamon, mely csak attól mozgott titokban, halkán, hogy csókjaitól megszakítva tiszta szívből megköszöntem istennek ezt a fenséges kalandot.

A szép jelenség aztán így szólt: „Legjobb lesz, ha reggelig itt maradsz nálam, — mert éjfél már rég elmúlt!” Kézen fogott, s egypár ajtón át szobájába vitt, a hol elébb már aludt s az én éjszakai kísértésem ébresztette fel. Az ágy végét nekem vetette meg, s mikor ott feküdtem, jól beburkolódzott egy bársonyból való királyi köpönyegbe, végigfeküdt az ágyon, mellemnek vetve könnyű lábát, hogy a szívem vidáman dobogott alatta. Így alud-

tunk el, s olyasfélék voltunk, mint a régi síremlékek, a miken kinyújtóztatva fekszik a kővitéz, lábtól hű kutyájával.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A könyves familia. Hazudságos idők.

A zavar meg az ijedség miatt, a mit éjszaka való elmaradásom okozott, az esti kódorgástól s a színházba járástól szigorúan eltiltottak; napközben is jobban szemmel tartottak, s a szegények gyerekeivel való társalkodásomat is szűkebbre szabták, azt hívén — különben hamisan — hogy kárhozatos zabolátlanság ragad róluk rám. Így történt, hogy az idegenből jött színészek úgy hagyták el városunkat, hogy nem láttam viszont az aszszonyt, a kinél szívem odaveszett. Mikor meghallottam, hogy a társulat elpályázott, mély szomorúság vett rajtam erőt s eltartott jó ideig. Mentől ismeretlenebb volt előttem, hogy merre mehettek, annál inkább minden a hegyen túl levő tartomány a nevetlen vágyakozás, a homályos áhítozás tartománya lett számomra.

Ez időben szorosabban csatlakoztam egy fiúhoz, kinek felnőtt, betűfaló nénéi egy határ rossz regényt szedtek össze maguknál. Kölcsönkönyvtárbeli elkallódott kötetek, előkelő házak vagy zsidóbarátok hulladékai szanaszét hevertek náluk padkán, padon, asztalon, s vásárnaponként nemcsak a leányokat meg a szeretőiket, de apjukat, anyjukat, a ki csak ott akadt, mind úgy lehetett találni, a szurtos könyvek olvasásába elmerülve. Az öregek meghibbant elméjű emberek voltak, a kik ez olvasmányban az ő meghibbant beszélgetéseikhez való materiát kerestek; a fiatalok ellenben képzeletüket gyulasztgatták az ocsmány s költőietlen firkákon, jobban mondva: ezekben hajszolták azt a jobb világot, melyet a valóságban meg nem találtak. A regények nagyjában kétfélék voltak. Az egyik fajta a múlt század rossz erkölceit tükrözte, nyomorúságos levélváltásokban s szöktetési történetekben, a másik fajta nyers lovagregények voltak. A leányok nagy érdeklődéssel az első faj-

tához húztak, hozzá résztvevő szeretőiktől jól össze-
csókoltatva, s ölelgettetve magukat; a mi számunkra,
fiúk számára azonban e hitvány bujálkodások prózai és
esztelen leírásai szerencsére élvezhetetlenek voltak, s
így megelégedtünk valamelyik lovagregénnyel, ha fél-
reültünk vele. A kézzelfogható igazságtevés, mely e
nyers költeményekben uralkodott, jót tett az én fölzakla-
tott érzéseimnek, s alakot és nevet adott nekik. A legszebb
történeteket csakhamar betéve tudtuk, s megjátszottuk
a hol jártunk-keltünk, mind növekvőbb gyönyörűséggel,
padlásokon, udvarokon, erdön, hegyen, s a személyzetet
hevenyészve egészítettük ki egy pár könnyű kezelésű
fiúval, a kit hamarjában kitanítottunk. E játékokból las-
sankint magunk kieszelte folyamatos történetek és kalan-
dok származtak ki, melyek végre odafajultak, hogy ki-
nek-kinek megvolt köztünk a maga szívbéli és lovagi
története, melynek folyásáról nagy komolysággal adott
hírt a többieknek, úgy hogy egy roppant háló hazudságba
találtuk magunkat beleakadva és beleszöve, mert e ma-
gunk kitalálta élményeket úgy adtuk elő egymásnak,
mintha föltétlen hitelt követelnénk magunknak, s meg is
adtuk egymásnak, színre és önző célzattal. Az én szá-
momra ez a csalfa őszinteség nem volt nehéz, mert az
én meg a barátom regényeinek hősnője mindig valame-
lyik városunkbeli szép és előkelő asszonyság lett volna,
s én azt, a kit a magam hazudságai számára kieszeltem,
csakhamar valóságos hajlandóságommal s tiszteletem-
mel ruháztam fel. E mellett hatalmas ellenségeink és
vetélytársaink is voltak, a kikül tekintélyes és vitézi
katonatisztekét jelöltünk meg, kiket gyakran láttunk ló-
háton. Rejtett kincsek voltak hatalmunkban, s ezekkel
messzeeső helyeken csudálatos palotákat építettünk, s
olyan áhítattal, mint a kinek sok a dolga, beszéltünk ar-
ról, hogy s mint ügyelünk föl az építésre. Ám a czimbo-
rám képzelete ezenfelül mindenféle csellel és fogással
foglalatoskodott, s inkább vagynon és testi jómódon
gyuladozott, mely tekintetben a legkülönösebb dolgokat
észelte ki, míg én minden kitaláló erőmet választott sze-
relmesemre fordítottam, s a fiú kicsinyes és vesződéses
pénzdolgait, a melyeket összeálmogdatott, egy rengeteg

talált kincsről szóló óriási hazudsággal főztem és torkoltam le. Ez már mégis bosszanthatta, s míg én, a magam kieszelt világával elégedetten, édes keveset törődtem az ő dicsekvései igazságával, ő az enyimek igaz voltát kétlő tamáskodással kezdett kínozni s bizonyítékért faggatott. Mikor egyszer csak úgy melleleg egy arannyal-ezüsttel teli ládát emlegettem, hogy ott áll a pinczénkben, roppantul erősködött, hogy látni akarja. Én egy órát mondtam, melyben az lehetséges lesz, s ő pontosan meg is jelent, s engem olyan zavarba ejtett, a minőre eddig nem is gondoltam. De hamar ráhagytam, hogy várjon egy darabig a ház előtt, s visszaszaladtam a szobába, hol anyám íróasztalán csakugyan volt egy ládácska, egy csomó újabb-régibb ezüstpénzzel s néhány vert arannyal. Ez a kis kincstár részint az anyám gyerekkorabeli, részint a magamnak szóló komapénzeket foglalta magába, s mind kimondottan az én tulajdonom volt. Főékessége egy hatalmas arany emlékpénz volt, melyet egy jó órában Margit asszonytól kaptam, anyám kezéhez, hogy tegye el, hűséges emlékezetül, ha majd nagyobb leszek s ő már nem lesz a világon. A ládácskát ki-kivehettem, kincseiben gyönyörködhettem, a mikor kedvem tartotta, s akárhányszor ide-oda is vihettem a házban. Most hát felkaptam, leszaladtam vele a pinczébe, s ott bedobtam egy szalmával teli ládába. Aztán, titokzatos integetéssel, behíttam a hitetlen Tamást, egy kicsit megemeltem a nagy láda födelét, s kivettem belőle a kicsit. Mikor kinyitottam, az ezüstpénzek ugyancsak felé csillogtak a czimborámnak, mikor meg az aranyakat s utoljára a nagy emlékpénzt is előszedtem, mely a félhomályban még különösebben csillogott, s meglátszott a vén svájci zászlótartó ember a ki ki volt rajta verve, meg a koszorú czímer: ugyan nagy szemet meresztett s mind az öt ujjával odakapott. Csakhogy én lecsaptam a fedelet, a ládácskát visszatettem a nagyba, s csak ennyit mondtam: „Látod, ilyesmivel van tele az egész!” Ezzel kitéssékeltem a pinczéből s magamhoz vettem a kulcsát. Ezzel egyszer s mindenkorra meg volt verve, mert bár a meséink valótlan voltában bizonyos volt, a társalkodásaink eddig megtartott

hangja nem engedte, hogy tovább faggasson, mivel hogy az élet tekintetekkel teljes udvariassága itt is úgy követelte, hogy a nagyvilági formákban előadott füllesztést igazul fogadják el. Sőt ez az egyelőre való türelmettség alkalmat adott barátomnak, hogy még több hazudságokra izgasson s mind veszedelmesebb próbákra tegyen.

Kevéssel ezek után, éppen vásár idején, a tó partján találkoztunk, a vásári bódék előtt ácsorogva, melyek utcaszám voltak ott összeácsolva, s a Macbeth boszorkányai módjára üdvözöltük egymást: mit végeztél? Éppen olyan ember sátra előtt álltunk, ki délvidéki ételnemükön kívül még csillogó ékszerekkel és játékokkal is kereskedett. Füge, mandula, datolya, ládászám ott álló tiszta fehér makkaroni, de főképp egy hegyre való rengeteg szalámi a czimborám érzékeit merész képzeletekre izgatta, míg én a falusi kis asszonyi fésűket néztem, az olajos üvegecskéket s a fekete füstölő gyertyácskákkal teli csészéket, s olyasmit gondoltam, hogy de jó volna ott lenni, a hol az efélék kellenek. „Éppen egy ilyen szalámit vettem“, kezdte füllesztő pajtásom, „kóstolóba, hogy a legközelebbi lakomámra ne rendeljek-e vagy egy ládával. Beleharaptam, de komisz, be is hajítottam a tóba, ott kell valahol úsznia, az elébb még láttam.“ Kinéztünk a csillogó hullámtükörrre, a hol kis vásári kompok közt elélúszkált egy-egy alma vagy saláta levél, de szaláminak híre sem volt. „Nyilván egy csuka bekapta“, szóltam jólelkűen, — ő helybenhagyta, s megkérdezett, hogy hát én nem akarok-e bevásárolni? „Persze, hogy akarok“, feleltem, „ezt a lánczot mindjárt megvenném a kedvesemnek!“ s ezzel egy hamis, de fényesre bearanyozott nyaklánczra mutattam. Ettől fogva le nem ment a nyakamról, beszótt és belebogozott az erkölcsi kényszerítés hálójába, a mihez a szálakat abbéli kíváncsisága szolgálta, hogy igazán szabad ura vagyok-e a titokzatos kincsnek? Így nem volt más menekvésem, mint hogy hazaszaladjak s takarékperselyemmel bíbelődjem. Egy pár percz múlva megint úton voltam, egy pár fényes ezüstpénzt szorongatva a markomban, s dobogó kebellemmel igyekeztem a vásárba, a hol az én leskelődő kísér-

töm már ott várt. Alkudtunk a lánczért, jobban mondva megadtuk, a mit a talián kért: még egy ágát lapocskák-ból összefűzött karpereczet s egy veres üvegvögyű gyűrűt is választottam hozzá; a boltos rám is, a szép forintosokra is furcsa szemmel nézett, de a pénzt csak zsebre vágta, engem meg a czimbora már javában arra felé tolt, a merre szívem hölgye lakott. Valamely félreeső térségen szép hat urasági ház állott, melyek lakói se lyemkereskedéssel még szépen tartották magukat. Se korcsma, se holmi alacsonyabb rendű mesterség nem mutatkozott e vidéken, mely csöndben s magányosan pihent a saját tisztasága közepett; a kövezet is fehérebb volt és jobb, mint egyéb városrészekben, s drága vaskerítések övezték az udvarokat s szegték be a teret. S e házak közül a legnagyobb s legúrabb: az volt az, a hol a hazudságaim tárgya lakott; az a fajta fiatal, bájos úrnő, jó és előkelő termetű, rózsás arcú, vagy nevető szemű s barátságos szájú, a ki dús hajfürtökkel, libegő fátyolokkal és suhogó szoknyákkal kábítja el a tapasztalatlanságot, s még ránczos homlokokat is földerít, mintegy magát a szépséget képezvén. Ott álltunk már a pompás kapuzat előtt, s kísérom abbeli rábeszélését, hogy most vagy soha, oda kell adnom úrnőmnek az ajándékokat, hirtelen azzal végezte, hogy szemtelenül megkapta a házbeli csengő ragyogó fogantyúját s egyet rántott rajta. Ám, minden szemtelensége közepett — az arisztokrata úgy mondaná: a plebejusságának energiája nem juttatta arra, hogy erőssen csengessen, csak egyet szólt, gyengét, s ez elhangzott a ház belsejében. Kis várta az egyik kapuszárnya egy gondolatnyit eltolódott, s kísérom betolt, a mit én, nesztől féltemben, akarat nélkül türtem. Ott álltam, mondhatatlan szorongásban egy széles kölépcső előtt, mely feljebb széles tornácokban vezett el. Karpereczet, gyűrűt kezemben szorongattam, s a láncz egy részt kibugygyant ujjaim közül. A magasban léptek hallatszottak, mindenfelől viszhangozva, s valaki lekiáltott: Ki van itt? Én meghúztam magam, nem láttak, a valaki elment s becsapta maga mögött az ajtót. Én meg lassan fölmentem a lépcsőn, óvatosan körülnézve; a falakon mindenütt nagy olaj-

festmények lógtak, különös tájakat vagy durva csend-életeket ábrázók; a menyezetek fehér stukaturral voltak ékesek, kis freskókkal tarkázva, s megfelelő közökben nagy diófa-ajtók barnállottak, ugyanazon fából való oszlopokkal s ereszekkel beszegve s fényesre politúrozva. Minden léptemnek visszhangja kelt a boltívekben, úgy hogy lépni is alig mertem, s nem gondoltam rá, mit mondanék, ha rámnyitnának. Minden ajtó előtt szalmagyékény feküdt, egyik előtt egy különösen gazdagon és finoman fonott, színes szalmából való, mellette egy ódon aranyozott asztalka, ezen egy kis kézimunkakosár kötéssel, továbbá egynéhány alma, legszélén meg, mintha most tették volna oda, egy csinos ezüstkésecske. Úgy sejtettem, hogy ez lehet a kisasszony tányérja, s egy percz alatt, csakis ő rá gondolva, drágaságaimat a gyékényre raktam, csak a gyűrűt tettem a kosárába legalúl, egy finom keztyűre. Ekkor aztán nyakrafőre lerohantam, ki a házból, hol kísértöm már türelmetlenül várt rám. „Megtetted?“ kiáltott felém. „Persze, hogy meg“, feleltem most már könnyebb szívvel. „Nem igaz“, felelt megint, „egész idő alatt ott ült az ablaknál s el se mozdult onnan.“ Valóban, a szép nő ott látszott a fényes ablak mögött, s éppen azon a tájékán a háznak, a hol az az ajtó lehetett. Szörnyen megijedtem, de mégis így szóltam: „Esküszöm, hogy a lánczot meg a karpereczet lábához tettem, a gyűrűt pedig ujjára húztam!“ „Isten bizony?“ „Isten bizony!“ mondtam rá. „Nohát akkor még egy csókot is kell feléje vetned; ha nem teszed, hamisan esküdtél; nézd, éppen lenéz!“ Csakugyan: a szép csillogó szemek rajtunk nyugodtak, de a barátom ötlete ördögi volt, mert inkább az ördögnek köptem volna pofájába, mintsem hogy a fiú ugratásának megfeleljek. Ám jezsuita esküvésem még jobban belekerített a csávéába; nem volt menekvésem. Hirtelen megcsókoztam a kezemet s felfelé mozgattam az ablak felé. A leány figyelmesen nézett bennünket s roppantul elfakadt nevetve, barátságosan intve le, én azonban hanyatthomlok elrohantam. A poharam már csodúltig megtelt, s mikor a czimbora a szomszéd utczában utolért, elébe álltam s így szóltam: „Hát avval a te híres szalámiddal

hogy állunk? Azt hiszed, ilyesmi elegendő, hogy helyt álljon olyasmivel szemben, a miket én állok? Ezzel váratlanul letepertem, s ököllem estem a képének, míg csak egy ember el nem húzott, ránk szólván: „Hogy ezeknek a beste kölyköknek mindig verekedniök kell!”

Először történt életemben, hogy egy pajtásomat elvertem; a fiúra többé rá nem tudtam nézni, s egyben a hazudságból is gyökeresen kigyógyultam.

Ezenközben a könyvbújó házban a rossz könyvek s a bolondságok mind jobban elszaporodtak. Az öregek furcsa gyönyörűséggel szemlélték, hogy a szegény leányok mint kerültek bele mind mélyebben az együgyű szerelmes életbe s szeretőt váltogattak szeretőre, de egyik se kötötte be a fejüket, úgy hogy a rossz szagú könyvesház közepett ott maradtak hoppon egy határ kis gyerekekkel, a kik a vásottra olvasott könyvekkel játszadoztak s azokat el is tépegették. Olvasó dühük azonban még egyre nevedett, mert elfeledtetett velük balságot, nyomoruságot, veszekedést, úgy hogy az egész házban nem látszott egyéb, mint könyvek, kiteragetett pelenkák s a hűtlen legények udvarlásának sokféle emlékei, teszem: festett virágkoszorúk, beleírt mondásokkal, szerelmes versekkel s barátsági templomokkal teli emlékkönyvek, husvéti tojások, melyekben egy kis Amor rejtezkedik, s egyéb effélék. Egészen véve úgy itélek, hogy úgy ez a nyomoruság, mint az ellenkező véglet: a szegény emberek vallásos felekezeteskedése s vakbuzgó szentírásrágása, mint a minőre a Margit asszony házában akadtam, ugyanazon szívbeli szükségek kiütözése, egy jobb valóság keresése volt.

A fiún, mire megnőtt, a nagyon is gyakorlott képzelet már is nem kevésbé aggasztó módon lett úrrá. Hajhászta a gyönyörűséget, már boltosinas korában nagyban kártyázott a korcsmában, s minden nyilvános mulatságon ott lehetett látni. Ehhez sok pénz kellett neki, s hogy ezt megszerezze, a legkülönbféle kieszelésekre, hazudságokra s hunczutságokra vetemedett, melyek az ő számára csak a hajdani romantikának voltak folytatása. Ám ez a félmunka nem sokáig futotta, s hamar arra szorult, hogy ott vegyen, a hol talál.

E mellett az a fajta ember volt, a ki nem hajlandó magát vágyakozásaiban bár egy cseppel is korlátoztatni, s lelke aljasságában csellel és erőszakkal is elragadja felebarátjától, a mit az jószántából oda nem ad. A gondolkodás ez aljassága egyképpen forrása a legkülönbféle jelenségeknek. Ez él a nem szeretett uralkodóban, a ki bár élete minden alattvalójának terhére van, nem tágít helyéről, s annyira nem büszke, hogy ne élne a megvetett és gyűlölt nép szíve véréből; ez él a szerelmes indulatában, a ki ha már meg is kapta a nem viszonzás határozott kijelentését, még sem adja meg magát sorsának, hanem erőszakos tolakodással keserít meg egy idegen életet — s mint mindezen vonásokban, úgy él végre minden fajta kis meg nagy tolvaj és csaló önzésében, s mind e helyütt nem egyéb szemérmetlen belemarkolásnál, a mire az én hajdani czimborám is rávetemedett. Idők folytán teljesen elvesztettem szemem elől, mialatt ő már jónéhányszor ült a börtönben, s egy nap mindenkire inkább gondoltam, mint ő rá, mikor egy elzüllött embert láttam, a hogy a darabontok vitték a tömlöczbe. Ott is halt meg azóta.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Fegyverek kikelelé. Kora eladósodás.

Igy lettem tizenkétéves, s anyámnak arra kellett gondolnia, hogy taníttasson tovább. Apám abbeli terve, hogy sorra járjam a jótékony egyesületektől fenntartott magános iskolákat, megszegett azon, hogy ezenközben jó nyilvános iskolák amazokat feleslegessé tették, mert a Svájcz új felfrissülése elsőbb is e pontra vetette figyelmét. A városok régi tudós és tanító rendje meghívott német iskolai férfiak révén megnagyobbult, s a legtöbb kantonban egy nagy ikeriskolán oszlott meg, mely gimnáziumból s reáliskolából állott. Ilyen utóbbiba tétetett be, nagy tanácskozások s egy pár ünnepélyes út után, engemet anyám, s az én szerény szegény-iskolám tanítása, melytől félig búsan, félig vígan váltam meg, a felvételi vizsgán annyira elegendőnek bizonyult, hogy a régi jó városi iskolák tanítványai mellett szépen megálltam he-

lyemet. Mert ezek a tehetős polgári gyermekek is az új intézményekre voltak utalva. Így hirtelen egészen új környezetben találtam magamat. A helyett, hogy, mint ennekelőtte, a legjobban öitöztetett s legelőkelőbb lettem volna iskolatársaim között, most az én kis zöld zekémben, melyet fosztlásig kellett viselnem, egyik legkevesebbet mutató s legszerényebb lettem, s nemcsak ruha, de viselkedés dolgában is. A fiúk nagyobb részt a régi polgári rendből valók voltak, egy páran finom úri gyerekek, némelyek meg gazdag falusi mágnás sarjak; de mindannyiuknak biztos volt megjelenésük s magukviselete, határozottak voltak a mozdulataik, katonás volt a szavuk beszéd és játék közben, a mivel szemben én zavartan s bizonytalanul élhetetlenkedtem. Ha verekedtek, menten hirtelen mozdulattal képen teremtették egymást, hogy csak úgy csattant, s az új tanulnivalónál is több dolgot adott eligazodnom ez új viselkedésben, ha nem akartam túlságosan a rövidebbet húzni. Most ismerem csak meg, mily szelíd és jóindulatú volt a szegény gyerekek társasága, s gyakran elosontam hozzájuk, hogy fájdalmas irigységgel hallgassák mostani állapotaimról való elbeszélésemet.

Valóban, minden nap új forduló volt eddigi életem módjában. Rég időktől fogva a városbeli gyerekeket tízéves koruktól kezdve majdnem igazi fegyverfogó idejükig a fegyverforgatásban gyakorolták, csak éppen hogy kény és keüv szerint, s a ki nem akarta a gyereket beleállítani, nem volt vele köteles. Most azonban törvény parancsolta rá az egész iskolás ifjúságra, úgy hogy minden kantonbeli iskola egyben egy kis katonai hadtest is volt. A harci gyakorlatokkal rokon volt a tornázás is, a mire ugyancsak kötelesek voltunk, úgy, hogy egy este egzeczéoztunk, más este ugráltunk, másztunk, úsztunk. Én eddig úgy nőttem fel, mint a fűszál, úgy hajolva és simulva, a hogy az életösztön vagy a kedvem szellője hajtott; senki se szólt rám, hogy egyenesen tartsam magam, senki se vitt tóhoz, folyóvízhez, hogy beledobjon, s csak izgalomból ha ugrottam egyet-egyét, a mit szántsándékkal nem tudtam volna megismételni. Viszont a vérem nem ösztökélt rá, mint más özvegyek

gyerekeit; nem vettem rá súlyt, s túlságosan elmélkedő voltam. Mostani pajtásaim ellenben, a legkisebb is, úgy úszkáltak a tóban, mint a hal, meg ugráltak meg mászkáltak, s nyilván főképp az ő gúnyolódásuk készített, hogy egy kis tartást és ügyességet szerezzek, különben buzgalmam hamar kihült volna.

Ám a változások még mélyebb hatásokkal sorakoztak életem elé. Olyan czimboraságban mozogtam, mely mind többé-kevésbé kiadós zsebpénzzel volt ellátva, részint otthoni jómódból, részint már csak hagyományos szokásból is, a szülék gondtalan pávázkodásából. Pénzt kiadni pedig még kevésbé hiányzott az alkalom, mert nemcsak a rendes gyakorlatoknál s a messzibb helyeken való játékoknál volt szokás gyümölcsöt, süteményt vásárolni, hanem nagyobb tornázó utakon s zeneszóval való katonai kirándulásokon is férfias számba ment a messzi falvakban bor meg kenyér mellett elüldögeálni. Ehhez járultak a különféle játékokért való kiadások, melyek az iskolában váltakozva kerültek divatba, hasznos foglalkozások ürügyén, továbbá mind az idegen látnivalók tanulságos meglátogatása, a mitől mindentől rendszeresen távolmaradni a szükösség s az elhagyatottság elviselhetetlen színét vetette a gyerekre. Anyám igen lelkiismeretesen ellátta mind a tanuló szerzőmunkákért, eszközökért s materiálékért való szokatlan kiadásokat, sőt egy ideig szinte pazarlott az effélékben. Apámnak finom czirkalmaival az osztály legszebb papirosát szurkálgattam össze; minden alkalmat megragadtam, hogy új irkát fűzzek össze, s könyveim mindig tartósan voltak bekötve. Ám minden egyébben, a mi csak távolról is sükségtelennek látszott, konokul megmaradt abbéli nézetében, hogy egy fillért se szabad hiába kiadni s hogy ezt idejében meg kell tanulnom. Csak a fő kirándulásokra s vállalkozásokra, melyekből kimaradnom túlságosan fájdalom lett volna rám nézve: ezekre adott, s ilyenkor is csak igen szükösen pénzt, mely mindannyiszor már a vidám nap derekán elfogyott. Emellett, a világnak asszonyi mód való nem ismerésében, nem hogy abban a visszavonultságban tartott volna meg, mely az ő szigorú takarékoságának megfelelt

volna, hanem minden időmet a többiekkel együtt töltötte velem, abban a tudatban, hogy ime csupa jólnevelt gyerek közt vagyok s a nagy és tekintetes tanító személyzet felügyelete alatt, valójában azonban ez tette elkerülhetetlenné a velüktartást s az összehasonlítást, s én ezerféle zavarba s fonák helyzetbe kerültem. A lelke s az élete folyása egyszerűségében s ártatlanságában sejtelve sem volt a kárhozatos mérges növevényről, melynek neve álszemérem, s mely az élet legkorábbi ideiben annál inkább elburjánzik, mert az öregek ostobasága inkább kényezteti és ápolja, mintsem hogy kigyomlálná. A Pestalozzi-alapítványok ezer ifjúkori pajtása és tagtársa közt egy tuczat is aligha akad, a ki a maga emlékéből visszaemlékezne a gyermeki lélek ábéczejére, s tudná, hogy abból végzetes szók alakulnak, — de nem is jó a figyelmüket erre fordítani, mert menten erre is rávetnék magukat s valami rendszabályt szabnának reája.

Egyszer pünkösdre nagy ifjúi hadjáratot rendeltek; mind a kis legénységnek, egypár száznak, muzsikaszóval kellett kivonulnia, hogy hegyen-völgyön át menetelve, meglátogassa egy szomszéd város fegyveres ifjúságát, hogy aztán együtt parádézzanak s gyakorlatozzanak. Nagy volt az izgalom, melyben a várakozás öröme s a készülődések gyönyörűsége elegyült. Bonyúinkat előírás szerint megrakták, töltenyt, a mennyit tudtunk, jóval a megszokott számon fölül készítettünk, s kétfontos ágyúinkat meg zászlainkat megkoszorúztuk, s ezenfelül suba alatt az a suttogás járta, hogy szomszédaink nemcsak jó katonák, hanem helyre legények s vidám czimborák is, így hát nemcsak arról van szó, hogy mentől formásabbak s mutatósabbak legyünk, hanem arról is, hogy bőven legyen pénzünk az ivókban, hogy mindenképp megmutassuk nevezetes szomszédainknak, ki a legény a csárdában. Azt is tudtuk, hogy a női fiatalság is részt vesz a dologban, hogy ünneplőben s fölvirágozva várja majd bevonulásunkat s áldomás után táncz is lesz. Itt sem akartuk alább adni, el volt rendelve, hogy kinek-kinek legyen egypár fehér keztyűje, hogy a bálon katonásan, de udvariasan is kivágja a rezet, s mind

e dolgokat a felügyelők hát megett oly fontoskodva tárgyalták, hogy kiült homlokomra a verejték, hogy' tudok én mind ennek megfelelni. Bár egyik első voltam, a kinek keztyűje volt, mert anyám, sopánkodásomra, előszedett ifjúkora eltemetett készületeiből egy pár hosszú szárú finom fehér keztyűt s habozás nélkül levágta számomra a kézfejeket, s ezek kitünően illettek kezemre. Ám pénz dolgában az a komor kilátás emésztett, hogy mindenesetre megalázott és kívülmaradó szerepem lesz. Ily elmékedésekkel ültem az örömnapi előestéjén egy sarokba, mikor hirtelen ötletem támadt; megvártam, míg anyám kimegy s odasiettem a bútorhoz, a hol az én kis kincsesládám volt elrejtve. Félig nyitottam csak ki s oda se nézve vettem ki belőle egy nagy pénzdarabot, mely legfelül feküdt, a többi egy csöppet eltolódott helyéről, gyenge ezüstneszszel, melynek csengő tisztaságából azonban bizonyos hatalom szólt ki, mely összeborzasztott. Hamar elrejtettem zsákmányomat, de különös hangulat fogott el, mely vaddá s hallgataggá tett anyám iránt. Mert ha a pénzhez való régebbi hozzányúlásaim inkább valamely egyes külső kényszerűség következése voltak, s nem hagytak hátra bennem rossz lelkiismeretet, ez a mostani vállalkozás önkéntes és szándékos volt; olyasmit tettem, a miről tudtam, hogy anyám sohse engedné meg, s azonfelül az érem szépsége és fénye is mintha lebeszélte volna a hétköznapi elköltésről. Ám az a körülmény, hogy magam magamat loptam meg, szükségben és szükségből, nem engedett tulajdonképpen való tolvaj-érzést fölkelteni bennem; inkább olyas érzésem volt, a minő a tékozló fiúban derenghetett, mikor egy reggel azzal vonult ki az apai jussal, hogy majd elveri.

Pünkösdi napján kora reggel talpon voltam; dobo-saink, a legkisebb, tehát a legfrissebb fiúk, népes csoportokban járták be a várost, menni kész tanulóktól körülsergelve, s magam is igyekeztem, hogy hozzájuk álljak. Ám anyámnak még igen sok dolga volt velem; megtöltötte tarisznyámat eleséggel, helyes kis butykost vett át vállamon, teli borral, még egyet-mást dugdosott a zsebembe és jó tanácsokkal látott el. Rég vállamon volt már a puská meg a tölténytáska, melyben benne

volt a nagy tallér is, s már ki akartam magam tépni a karjaiból, mikor egészen elcsodálkozva megkérdezt, hogy csak nem akarok pénz nélkül elmenni? A pénz már ott volt nála előre megszámlolva; ideadta, és kitanított, hogy s mint oszszam be. Ha nem volt is tulságos bőven kimerve, de mégis tisztességesen tökéletesen elegendően, s még előre nem látott esetekre is számítva. Még külön papirosba csavarva is volt belőle, a mit a szolgálóknak adjak a vendéglátó házban, a hol be leszek szállásolva. Jól meggondolva a dolgot, tulajdonképp ez volt az első eset, mikor ilyen ellátás igazán szükségesnek látszott, s ime anyám ilyenkor igenis kitett magáért. Mindazonáltal nagyon meglepett; nagy zavarba és izgalomba estem, s a lépcsőn lemenet különösképpen könny állt a szemembe, úgy, hogy a kapu mögött kellett leszárítanom, mielőtt kiléptem az utcára s a vidám csapathoz hozzáálltam. Lelkemben, melyet anyám szerető gondja felindított, az általános öröm igen fogékony talajra talált volna, ha csak az a tallér úgy nem nyomja a zsebemet, mintha kő gyanánt feküdt volna a szívemen. De mire az egész had összegyűlt, a parancsszó elhangzott s mi elrendezkedtünk és elindultunk, én is erőszakkal elnyomtam sötét gondolataimat, s mire, az előhadba beosztva, fennjártam a szabad tetőkön a friss reggeli mennybolt alatt, s a többiek hosszú menete csillogva, énekelve, lobogó zászlókkal közeledett lábunk alatt: igazán elfelejtettem mindent s csak a pillanatnak éltem, mely gyöngyszemenkint pergett le a legközelebbi várakozás fényes zsinórjáról. Vidám előhadas életet éltünk; egy kiszolgált vén katona, ki idegen szolgálatban öszült meg s most arra használták, hogy minket, kis, szárnyrakapó madárfiakat a mesterségbe beavasson, mindenféle hunczutságra vitt rá bennünket, s mindúntalan rávétette magát, hogy a butykosainkból egyet húzzon, a mit a tartalmuk éles megbíráásával cselekedett meg. Büszkék voltunk rá, hogy semmi iskolai ember nincs velünk, a kik mind a nagy oszlopot kísérték, míg mi ájtatosan hallgattuk a hadi kalandokat, melyekkel a vén katona tartott bennünket.

Déltájt a menet egy napos, lakatlan völgykatlanban

tartott pihenőt; a vad talaj sok egyes tölgygyel volt beültetve, s az ifjú had ezek körül pihent le. Mi elővédbeliek azonban egy hegy tetején álltunk, s elégedetten néztünk le a vidám kavargásra. Elcsöndesedtünk s halkán szíttuk magunkba a csöndes, fényes, szép napot; a vén őrmester is vidáman hevert a földön, kipislogott a nyugodalmas szemhatár felé, kék folyóvizeken és tavakon által. Bár a tájbeli szépség még nem volt előttünk tudatos, s olyikunknak tán még szeme elé sem került, mégis mind egészen átéreztük a természetet, annál is inkább, mert diadalmenetünk méltó kiegészítője volt a vidéknek, melyben íme magunk is cselekvésben jelentünk meg, s így megmenekültünk a tétlen természetcsudálók érzékeny vágyakozásától. Mert csak később tanultam ki s láttam át, hogy a hatalmas természetnek tétlen és magános élvezete a lelket puhítja és emészti, a nélkül, hogy jóllakatná, míg ereje és szépsége erősíti és táplálja, ha magunk is külső megjelenésünkkel valakik vagyunk s valamit jelentünk vele szemben. S még ekkor is a csendje olykor túlságos hatalmas; a hol nincs zúgó víz, s nem vonul felleg, ott szívesen gyújtunk tüzet, hogy mozgásra izgassuk s egy kicsit lélekzeni lássuk. Így hordtunk össze egy kevés gallyat s meggyújtottuk; a veres zsarátnok oly kellemesen s csendesen pattogott, hogy a mi vén és nyers vezetőnk is vidáman nézett bele, mialatt a kék füst a völgyben veszteglők számára a mi hollétünk jelzője volt. Noha a déli nap forrón sütött, a tűz fokozott forrósága kedvesnek tetszett előttünk, s nem szívesen oltottuk el, mikor továbbvonultunk. Ropant kedvünk lett volna egypárat löni a csendes levegőbe, ha nem lett volna szigorúan tilos; az egyik gyerek már meg is töltötte puskáját, s a löveget annak rendje s módja szerint megint ki kellett szednie, a mi oly rosszul esett neki, mint a fecsegőnek, ha valami pletykát el kell nyelnie.

Az est aranyfényében végre előttünk állt a vendéglátó város, melynek virággal s zöld galyakkal ékes ódon kapujából a velünk egyformán fölszerelt ifjúság sereglett elénk, kíváncsi és barátságos szüleiktől s testvéreiktől környékezve. Tűzérségük tiszteletünkre megszólaltatta

ágyúit, s mi bíráló szemmel néztük, hogy a kis tűzerek az ágyú szája mellett szakasztott azon ügyes elgörbülés-sel hajoltak vissza, ha a kanócz a gyújtóhoz közeledett, s lövés után épp olyan bodzabélemberesen törültek ki, mint a hogy nálunk volt szokás. Még több okot adtak féltékenységünkre az új pajtásaink szép perkussziós puskái, mivel nekünk csak régi kovás puskáink voltak, melyeknek olykor úgy tartotta kedvük, hogy csütörtököt mondjanak. E kanton kormánya egy kicsit olyan hírben állt, hogy minden szép és jó iránt való hajlandóságában valamivel tovább nyujtózkodik, mint a takarója ér s mint a meggondolt gazdaságossággal megfér, s ily mód a deáksága számára efféle új fegyvert olyan időben szerzett be, mikor még csak nagyobb katonai hatalmasságok kezdtek ilyesmivel fölszerelkedni. Így hallhattuk aztán, mialatt pajtásaink elégedetten magyarázgatták nekünk, hogy náluk töltés közben elmarad a „port a csészébe“ mozdulat, hogy felnőtt kísérőink titokban bölcsen meggáncsolták ezt az úrhatnámságot. Végre azonban elfáradtunk s szívesen álltuk a családok meghívását, a kik oly hévvel versengettek elszállásolásunkért, hogy minden seregestül úgy eltűntünk ölelő karjaikban, mint az átvonuló eső a kiszikkadt földben. Ott találtuk magunkat egyenkint, házi vendéglátás közepett, ünnepi jóindulat tárgya gyanánt, s e vendégszeretetet azzal háláltuk meg, hogy, mintha ellenséges földön volnánk, lefekvéskor puskánkat is magunkkal vittük, s mellé támasztottuk a nagy vendégágynak, melyet csak minden tornázó mesterségünk megfeszítésével tudtunk megmászni.

A másnapi ünnep beteljesítette minden várakozásunkat. A vetélkedés mindkét féllel jól megállatta mind a gyakorlatot; a vetélytársaink perkussziós puskáival szemben pedig egyéb tromfunk volt kijátszani való. Míg tudniillik az ő tűzérésük csak vaktöltéshez szokott s golyót nem ismert, addig a miénk oly ügyesen lőtt célba, hogy az ily alkalomkor jární szokott mondás: „A kicsik szinte jobban eltalálták, mint a nagyok!“ ezúttal majd hogy helyén nem volt, s szomszédaink csudálkozva szemlélték, mint igazgattuk, komolyan, az ágyút.

Nagy lakoma is volt, egy zöld mezőn, egypár ezer ifjú és öreg embert egyesítvén. Kedves ifjúkori pajtások beszédet mondtak, s fején találták a szeget, nem borítván be bennünket üres és koraérett komolykodással, hanem tiszta jókedvvel az ártatlan vidámság hangját szólatatván meg; megfélekedtek öregségükről, a nélkül, hogy a gyereket adták volna, s ezzel annál könnyebben megtanítottak bennünket, hogy örömet ne élvezzünk okosság nélkül. Majd egy sor szép leányka vonult ki a kapun s el mi mellettünk a kiegyengetett pázsitra, s énekszóval hítt bennünket játékra és tánczra. Mind fehérbe és pirosba voltak öltöztetve, s szívszaggatóan bimbóllottak körülöttünk, gyermeki bodri fejtől serdülő hajadcnig; a széles koszorú mögött nem egy kiérett szépségű asszonyi fő is kiemelkedett, hogy a gyenge palántákra vigyázzon, és hogy éppen alkalma került, maga is valamivel fiatalosabban libegjen át a pázsiton, mint egyéb napokon lett volna illendő. Hiszen a férfiak is, a maguk részéről, ugyancsak éltek az alkalommal, a gyerekek ünnepét a maguk ügyének jelentették ki, s ezt már jó néhány üveggel meg pecsételték! A mi csapatunk sűrű csomóban közeledett a szépek susogó köréhez — egyikünknek sem igen akaródzott elsőnek lenni; huzakodásunk szinte ellenségesnek és komornak tüntetett föl bennünket, miközben a fehér keztyűk felhúzása messzire látszó csillogást villogást okozott. Ám hamar kitűnt, hogy a keztyűk fele fölösleges, mert bizony két részre osztattunk: olyan fiúkra, a kiknek nagyobb leánytestvéreik voltak, s olyanokra, a kiknek e kellemes szerencse nem jutott részül. Az előbbieket mind ügyes tánczosoknak mutatkoztak, a kiket kerestek és kitüntettek, míg az utóbbiak anyátlan medve módjára esetlenkedtek a gyepen, s egy pár balul sikerült kaland után ellopódtak a sorból s a boros asztalnál találkoztak össze, a hol kemény énekszóval nyers vitézi életet élünk, mint amolyan istenigazában való hadfiak és asszonyfitymálók, elhítni igyekezték mindazonáltal egymással, hogy a leányok csak át-átsandítgatnak a mi daliás mívelkedetünkre. Való ugyan, hogy a mi tivornyánk nem igen volt egyéb az öregek szerény utánöz-

gatásánál, s nem győzte le a mértéktelenség ellen való természetes ágaskodást, mely ama zsenge korban még meg van — de kicsiny indulataink számára mégis elegendő térséget adott. Az idevaló borászat fejlettebb és nemesebb volt a mienknél, miért is ifju szomszédaink vidámságának határozottabb volt a színe s inkább elbírtak egy jó pohár bort, mint mi, úgy hogy mindenképp megfelelték koruknak. Itt hát ki kellett vágni a rezet, s én neki is láttam, a mihez teli erszényem megadta a kellő biztosságot és szabadságot, melyre viszont menten valami fajta tisztelet felelt környezetemtől. Karanfogva jártuk be a várost s az előtte található mulatóhelyeket; magamat a szép idő, az öröm, a bor fölizgatott, beszédessé tett, bőrömbe nem férővé, hetykévé és ügyessé; csöndes és húzódo kerítés mögül nézőből hirtelen lármás hangadóvá vedlettem, ki pajkos megjegyzésekben és hunczut kitalálásokban tobzódtam, s a kit viszont a többi szóvivők, a kik előtt eddig nem sok vizet zavartam, menten befogadtak és kényeztettek. Idegen létem meg az új színhely nevelte kedvemet. Nehéz eldönteni, mi volt nagyobb: beszélhetnék-e, örömmámorom vagy fölébredt hiúságom; — egyszóval: úsztam az egészen új boldogságban, mely harmadnapra, ha lehet, még gyarapodott, mikor hazafelé indúltunk, s a közönséges elégedettség, valamint a most már szabaddabb rend és menet egy újabb csomó vidám jelenetnek lön szerzője.

Mikor napszállatra átléptem anyám küszöbét: porosan, napsütötten, sapkámon fenyőgalylyal, s kis puskámnak s magamnak is a szájunk kérkedő mód puska-portól befeketítve: nem az voltam, a ki harmadnapja kivonultam, hanem olyan valaki, a ki a kis diákság leg-hetykébb fejeivel különböző összebeszélésekben és megfogadásokban állapotott meg a megkezdett hang továbbszólatására. Főképp a tánczos pulyáknak és anyám-asszony katonáinak, a hogy őket elneveztük: azoknak akartunk útjába állani, nehogy az itthon való leánynép előtt valami mód lefőzzenek bennünket; az ő kákabélü kellemeteskedésüknek tehát kemény vitézi viselkedést, vakmerő cselekedeteket s minden fajta portyázásokat s

vállalkozásokat akartunk ellene szerezni, dicsőségünk — nem egészen veszedelem nélkül való dicsőség — megállapítására. Teli e gondolatokkal s teli még az átélt örömökkal, melyeket éppoly kevésbé merítettem ki, mint azok engemet, széles jókedvemben otthon is nagy felszóval beszéltem, meséltem, kérkedtem, legénykedtem, míg csak egy pár varázslatos gúnyszemecske, melyet anyám vetett e szerénytelen forgóba, ez egyszer el nem pihentetett s el nem altatott.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Legénykedők, adósságcsinálók és nyárspolyárok, gyereksorban.

Uj barátaimtól nem jutottam hozzá, hogy kibontakozzam eltévelyedésemből; már a következő nap, melyen, magam is egy fajta nagyság, városunk legnevezetesebb társaságában voltam látható, minden emlékeimet fölkelte; az ünnep utórezgése alkalmat adtak, hogy készpénzem fogyatékának is nyakára hágjak s új babérokra váltsam át. Egyik legközelebbi vásárnapra nagy kirándulást beszélünk meg, mely megint nagy tüntetésnek készült a kákabélüek ellen. Könnyelműségemben nem gondoltam meg, s így el sem határoztam, honnan veszem a hozzávalót; mikor hát megjött az ideje, megint csak a ládikába markoltam, nem érezve egyebet, mint a szükség kényszerítését s valami homályos elhatározásfélét, hogy utoljára történik.

Igy ment ez a rövid nyáron át. Az alkalom hangulata rég elszállott, a résztvevők mind beleilleszkedtek a dolgok rendes folyásába; rajtam is úrrá lett volna a mértéktudás és a szerénység, ha egyéb indulat nem kelt volna bennem a dologból: tudniillik a korlátlan pénzkiadásra hajló, maga a pazarlás. Izgatott, hogy bármely pillanatban megvásárolhassam az apró nagyszerűségeket, melyek ama kornak szíve vágya; mindig zsebemben volt a kezem, hogy pénzt szedjek belőle elő. A miket a fiúk egyébként cserébe vesznek, én csak kész-

pénzen vettem; azt adtam gyerekeknek, koldusnak, s egy pár kölyöknek, a ki lógósom volt s megigézettsegemen élősködött, a míg lehetett. Mert igazán megigézettseg volt. Egy perczre sem gondoltam arra, hogy a dolognak egyszer csak végének kell szakadnia; soha többé a szekrénykét egészen ki nem nyitottam, s nem néztem meg a pénzt, hanem csak becsúztattam a kezem a fedele alá, hogy egy darabot kivegyek, és soha át nem gondoltam, hogy mennyit vehettem már ki. Felfedeztetésem-től sem tartottam; iskolában, munkában sem maradtam hátrább, mint annak előtte, sőt tán jobb voltam, mert semmi teljesületlen vágy nem csábított tétlen álmodozásra, s a pénzalköltés közben érzett tökéletes cselekvő szabadság munkaközben is bizonyos fajta gyorsaságban s határozottságban nyilatkozott meg. Ezenfelül homályosan annak szüksége is dolgozott bennem, hogy a fölöttem láthatatlan összegyülemelő balságnak egyebekben való kötelesség teljesítéssel valami csekélyet szembe vessek.

Mindazonáltal egész nyáron át kísérteties és kínos lélekállapotban leledzettem, melynek emléke, egybekötve a kék mennyboltéval s a nap sütésével, a csöndes zöld erdei csárdakéval, a melyekbe titkos czéczóra elbujtunk, különös érzéseket kelt bennem. Czimbóráim rég észrevehették, hogy nem rendes dolog ez az én pénzemmel való; de roppantul óvakodtak, hogy gyanút éreztessenek velem vagy csak távoli célzással is megkérdezzenek; inkább úgy tetették magukat, mintha mindez magától értetődnék, s kéz alatt kezemre jártak, semmit szóvá nem téve, hogy a feltünően fényes ezüstpénzeket felváltsam — s mikor az uraságnak vége szakadt, kurtán, ridegen, részvétlen elfordultak tőlem, tisztára mint a meglett üzletemberek, a kik teljes lelki nyugalommal váltják magukhoz az ebiül szerzett jószágot is, nem kérdve honnan való. Ez az előre sejtett maguktartása annál jobban bántott, mert hamar észrevettem, hogy különös kimérten viselkednek irántam, s csak akkor melegszenek föl, ha új pénzdarabot indítok útnak, de úgy látszik egyebütt megbeszélük a dolgomat. Míg azonban a legtöbbjük kicsinyes és egyszerű volta nem tett

heves és indulatos szakítást elkerülhetetlenné: egyetlen egy fiúnak cselekvékeny önzése s az ebből támadó gyűlölködés olyan bánat és keserűség szerzője lett számomra, a minő még alig fordul elő e korban. Kis legény volt, kicsiny és rendes ábrázata helyes kis szeplőkkel sűrűn behintve. Koránérett esze volt; tanulásban szorgalmas és pontos; idősebbekkel, főképp asszonyokkal szemben öreges, átgondolt beszédre igyekezett, miért is rendes és igen hasznavehető fiúnak ítélték. Majd mindenben ügyes volt, figyelme és kitartása révén, s a mibe fogott, mindent igen helyesen végzett. Meierleinnak azonban — ez volt a neve — mélyebb tehetsége nem volt; legkülönbféle vállalkozásaiban sohasem tetszett föl semmi új vagy ő rá valló, csak azt vitte végbe, annak rendje szerint, a mit már mástól is látott, s állandó szükség hajtotta, hogy minden elgondolhatót magához váltson. Ezért éppoly jól megcsinált valamely rendes és tiszta lemezpapiros-munkát, mint a hogy átugrott árkon vagy elütötte a lapdát, vagy kavicscsal eltalálta a megjegyzett helyet — mind lassú és kitartó gyakorlat útján; irkái mind szabatosak voltak s igen rendesek, írása apró volt és helyes, különösen a számokat tudta különös kelemesen és gömbölydeden sorakoztatni. Legfőbb tulajdonsága azonban abbeli képessége volt, hogy okos megbeszéléssel mindent átszőtt, mindenféle dolgoknak nyitjára talált és sokat mondó ábrázattal olyan magyarázatokat és következtetéseket vetett föl, melyek előtte jártak éveinek. E mellett megbízható és mulattató pajtás volt, kevés összeveszése volt, de ezeket roppant konokul harcolta végig, s annál inkább tiszteletben maradt, mert bölcsen mindig arra a félre állt, a hol az igazi vagy hazudott igazság meg tudta vetni lábát.

Másfél évvel idősebb volt nálam, de szorosabban hozzám csatlakozott, mint a többiek, úgy hogy különösen összebarátkoztunk, s minden szabad percünkben összebújunk. Kitünően kiegészített, tehát igen kedvem telt benne. Az én vállalkozásaim mindig fantasztikumra, tarkaságra, hatásosságra törtek, míg ő a mehanikus munka fontosságával s gondosságával szedte rendbe és czél felé az én hevenyészett és nyers terveimet. A

titkomat Meierlein éppúgy titoknak hagyta, mint a többiek, noha az ő figyelme számára még kevésbé lehetett az; de viszont nem hagyta ez átlátását a közökön átvilanni, hanem inkább azon igyekezett, hogy könnyelmű kiadásoktól visszatartson, s óhajtásaimat szemre hasznos és jó dolgok felé terelje, meggondolt szavakkal, a mi a vele való társalkodásra igen tiszta színt vetett. Csak magától nem sajnálta a pénzemet, még annyira sem, mint a többiek, s nem elégedve meg közvetlen bőkezűségemmel, nagy értelemmel adós-hitelező viszonyt szőtt közöttünk között, takarékosan az én pénzemből egy kis pénztárt szerezvén össze magának, a melyből, ha ládikámhoz hozzá nem férhettem, csekély előlegekkel tartott, melyeket együtt éltünk fel, s a miket egy helyes könyvecskében könyvelt el, melynek levelein roppant tekintetesen komolylott a tartozik-követel fölírás. Ezenfelül egy csomó gyerekes semmiséget tudott pénzen rámsózni, s ezek összegét is pontosan elkönyvelte. Így váltotta pénzre a legkülönbféle ügyességeit is; szolgáló lelkem volt, a ki mindent meg tudott tenni s mindennek nekilátott, a mit kívántunk, de minden szolgálatát kis pénzfajtákkal jelezte az én adóslajstromomra. Sétaközben mindig rávett, hogy ügyességét próbára tegyem. „Eltaláljam ezzel a kavicscsal azt a hervadt levelet?“ kérdezte, s én azt feleltem: „Ha tudnád!“ „Tartozol egy garassal, ha eltalálom?“ „Igen!“ — s ezzel már el is találta, s ugyanazon föltételekkel háromszor is egymásután rendre megnehezítette magának e feladatot, és sohasem vétette el. Az összeget pedig pontosan beírta könyvébe, csinos, jól megformált számokkal, a mi annyira mulattatott, hogy hangosan fölnevettem. Ő azonban komolyan rámszólt, hogy ezen nincs mit nevetni, s gondoljam meg, hogy egyszer csak ki kell egyenlítenem mindent, s az ő könyvecskéjének rendes ereje és értéke van minden üzletember előtt! Majd különböző fogadásokra vett rá, tesszem: hogy valamelyik madár erre vagy arra a czölöpre száll-e, hogy egy szélhajlított fa a következő alkalommal ennyire vagy annyira hajlik-e majd meg, hogy a tó partjára az ötödik vagy hatodik fodorzódáskor csap-e majd ki nagy hullám? Ha e játékok közben a véletlen olykor

engem nyeretett, a könyvecskéjébe a követel lapra komoly ábrázattal egy szükre szabott számocskát írt, melyigen furcsán árvázkodott ott, a mi nekem új nevetésre, neki ellenben komoly beszédekre adott tárgyat. Nagyon igyekezett velem átértetni, hogy az adósság fontos becsületbeli dolog, s mikor a nyár végére járt, Meierlein azzal a hírrel lepett meg, hogy ő végre „leszámolt“, s megmutatott egy néhány forintra és krajczárra rúgó kerek számot, hozzátéve, hogy most már illendő volna arra gondolnom, hogy néki ez összeget megadjam, mert ő, az ő megtakarított pénzén, valami szép könyvet szándékozik megvásárolni. A következő két héten a dolgot tovább nem feszegetve, ezenközben azonban új számadást állított össze, még nagyobb komolysággal és furcsán kezdve viselkedni. Nem volt éppen barátságatlan, de társalkodásunk régi vidámsága s elfogulatlansága eltűnt. Rajtam nagy levertség hatalmasodott el, mely Meierleint nem látszott megzavarni; inkább maga is afféle búsongó hangba esett, a minő teszem Ábrahámot foghatta el, mikor Izsákkal a hite szerint utolsó útra ment. Egy idő múlva megismételte intését, de nem barátságatlanul, inkább bizonyos fájdalommal s apai komolysággal. Most már megijedtem, szorongás fogott el, s így ígértem meg, hogy elintézem a dolgot. De nem tudtam magam rászánni, hogy ezt a pénzt is kivegyem, sőt azt a bátorságomat is elvesztettem, hogy egyáltalában folytassam csenegetéseimet. Helyzetem érzése egészen kikristályozódott; bánatosan ödöngtem, s nem mertem arra gondolni, mi lesz. Kínos csüggetegségben éreztem magam barátom iránt; jelenléte rám nehezedett, hiánya kínozott, mert mintha hozzá hajtott volna valami, hogy ne legyek magamra, s tán hogy alkalmat leljek, hogy mindent megvalljak neki, s okosságától és józan esztől tanácsot és vigasztalást vegyek. Ám ő óvakodott ez alkalom szerzésétől, egyre kimértebben társalkodott velem, majd egészen visszavonult, csak azért keresve föl, hogy követelését kurta, szinte ellenséges szavakkal ismételje. Érezhette, hogy válság közeledik felém, arra igyekezett hát, hogy még vihar előtt betakarítsa hosszú gonddal vetett és gondozott vetését. S igaza volt. Ez

időtájt lett anyám, valamely ismerős elkésett bemondása folytán, figyelmessé; megtudta végre házon kívül való kalandozásaimat, a minek nyilván a többi czimbora lehetett oka, kik már előbb elfordultak tőlem, még mielőtt levetségem megkezdődött.

Egy nap, hogy épp az ablaknál álltam, s tekintetem számára a napos háztetőkön, hegyeken, égbolton kerestem a csendes pihenőt, feledni kívánva magam megett a szemrehányással teljes szobát, anyám szokatlan hangon szólított nevemen. Megfordultam: az asztal mellett állt, azon meg nyitva a ládika, s a ládika fenekén két vagy három nagyobb ezüstpénz.

Szigorúan és szomorúan nézett rám, aztán így szólt: „Nézz csak ebbe a ládikába!“ Félszemmel néztem oda, hogy annyi idő óta először lássam meg újra a kifosztott ládácška jól ismert belsejét. Szemrehányóan ásitott felém. „Hát igaz“, folytatta anyám, „hát igaz, a mit hallottam, s most ime bebizonyosodva látom, hogy az az én jó és gondtalan hitem, hogy tisztességes és jólelkű fiam van, kegyetlenül megcsalódott?“ Szótalan álltam s egy sarokba meresztettem a szemem; a szerencsétlenség s a megsemmisülés érzése oly erősen és hatalmasan kerengett belsőmben, a hogy a hosszú és változatos emberi élet rendjén alig fordul újra elő; — ám a sötét felhőn már átvillámlott a kibékülés s a megszabadulás egy édes szikrája. A hogy anyám nyílt tekintete teljes mezeitelenségében érte helyzetemet: oszlatni kezdte a lidércznyomást, mely eddig szorongatott; szigorú szeme jól esett, s megoldotta kínlódasomat; e pillanatban mondhatatlan szeretetet éreztem iránta, mely át sugárzott töredelmemen s szinte boldogságos győzelemmé változtatta, míg anyám mélységesen megmaradt szomorúságában s szigorúságában. Mert az én vétségem legérzékenyebb felén, úgyszólván életerén találta. Egyfelől vallásos becsületességének gyermeki vak bizodalmasában, másfelől ugyancsak vallásos takarékoságában s változhatatlan életkérdésében. Magában a pénz látásában nem gyönyörködött; soha ok nélkül össze nem számolta készpénzét; de minden forintos szinte a végzet szent jelképe volt előtte, ha kézbe vette, hogy az élet

valamely kellékére váltsa be. Ezért sokkal jobban búnak eredt, mintha bármi egyebet követtem volna el. Szinte hogy erővel meggyőződhessek az ellenkezőjéről, világosan és tagolva tárta elém, s ismételten kértett: „Hát igaz? Valdd meg!“ Mire én egy rövid „igen“ szót nyögtem ki, aztán átengedtem magam könnyeimnek, egyebekben azonban nem nagy lármát csapva, mert egészen megszabadultam, s szinte vidám voltam.

Anyám mélyen felindúltan járt föl és alá, majd így szólt: „Most igazán nem tudom, mi lesz, ha egyszer s mindenkorra és igazán meg nem javulsz!“ Ezzel a ládikát megint betette íróasztalába, s kulcsát a szokott helyen hagyta.

„Nézd“, szólott, „nem tudom, hogy ha azt a pár darab forintosodat is fölélted volna, nem nyúltál volna-e az én pénzemhez is, melyet úgy a fogamhoz kell vennem, — lehetetlen nem lett volna, de az én számomra lehetetlen, hogy elzárjam előled. Benne hagyom hát a kulcsot, úgy, mint eddig, s arra vetek mindent, hogy magadtól megjavulsz-e, — mert különben úgy se használna semmi, s mindegy volna, valamivel elébb vagy utóbb leszünk szerencsétlenek!“

Éppen nyolcz nap szünet kezdődött; magamtól otthon maradtam, s felkerestem minden szögletet, a hol a hajdani napok békességét s nyugodalmát újra megtaláltam. Jó csöndes voltam s szomorú is, kivált mert anyám változatlanul komoly maradt, s jött-ment a nélkül, hogy meghitten szólt volna hozzám. Legszomorúbb az étel volt, mikor ott ültünk a terített kis asztalnál, s én nem mertem, nem is akartam mondani semmit, mert szükségét éreztem magának a szomorúságnak és tetszelegtem benne önnön magam előtt, míg anyám mély gondolatokban ült s olykor egy sóhajtást nyomott el.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Csöndes békesség. Az első ellenség és pusztulása.

Így maradtam otthon, s cseppet sem kíváncsítottam a szabadba és barátaimhoz. Legfeljebb ha olykor az ablakból nézegettem, mi történik az utcán, s menten visz-

szahúzódttam, mintha a kisérteties múlt szállana fel hozzám. Elpusztult jó módrom romjai s emlékei közt egy nagy festékes dobozom maradt, melyben igazi, jó festéktáblácskák voltak, a kemény kavicsfajták helyett, a miiket különben szokás a gyerekeknek festékül adni. Már Meierleintől kitudttam, hogy e táblácskákat nem szabad egyenest az ecsettel kivájni, hanem vízzel kell egy csészécskében eldörzsölni. Dús, teljes színekké olvadtak, s én megpróbálkoztam velük s megtanultam keverni. Főképp felfedeztem, hogy sárga meg kék a legkülönbféle zöldet adja, a mi igen megörvendeztetett; s rábukkantam lila és barna árnyalatokra is. Már rég csodálattal nézgettem falunkon egy olajfestésű régi tájképet: estét ábrázolt, s ege, főképp a sárgájának érthetetlen kékbe veszése, ennek egyenletessége és szelidsége erősen hatott rám, valamint a lombozat is, melyet páratlannak ítélttem. Noha a kép alatta maradt a közepesnek, az én szememben csodálatra méltónak tetszett, mert azt láttam benne, hogy az előttem ismeretes természetet bizonyos mesterségbeli készséggel magáért a természet kedvéért másolja. Órákhosszat elálltam előtte, egy széken állva, s belemélyesztettem szememet az ege nyugvópont nélkül való síkjába s a lombozat kitanulhatatlan sűrűségébe — s nem nagy szerénységre vallott, hogy egyszer csak neki ültem, hogy a képet az én vízfestékemmel lemásoljam. Leállítottam az asztalra, arravaló deszkára egy lap papírost feszítettem ki, s körülraktam magam mindenféle csészével s csésze aljával, mert cserép nem akadt nálunk. Így vesződtem jó egy pár nap roppant megfeszítetten nagy feladattal, de boldog voltam, hogy ily fontos és hosszú munkának vágtam neki; hajnaltól alkonyatig elültem mellette, s alig szakítottam időt még az evésre is. A békesség, mely e jószándékú képet előntötte, átömlött az én lelkembe is, s mintha átsugárzott volna orczámról anyámra is, a ki az ablaknál ülve varrogatott. Ha már az eredetinek a természettől való elütését sem igen vettem észre: még kevésbbé zavart az én munkám s a minta közt tátongó végtelen szakadék. Pedig formátlan, gyapjas másolat, melyben a rajz tökéletes híja meghittén egyesült a matérián való uralkodni nem tudás-

sal; ám ha mindenestől vetik össze, s jó messziről, az olajfestménynyel: még ma is megismerszik rajt valami letagadhatatlan egészben való hatás. Egyszóval: elégedett voltam munkálkodásommal, megfeledeztem anyámról, s olykor dudolni is kezdtem, mint hajdan, de megijedtem tőle s megint elnémultam. Ám a megfeledezés mind gyakoribb lett s mind állandóbban dünnyögtem; mint tavasszal a hóvirág: anyámnak is kibukkant egy-egy meghittebb szava, s mire a tájkép elkészült, megint megvolt a becsületem s anyám bizodalma helyreállott. Mikor éppen lefejtettem az ívet a deszkáról, kopogtatnak, s belépett, ünnepélyesen, Meierlein, letette a sipkáját egy székre, előszedte a könyvecskéjét, egyet köszörült a torkán s valóságos előadást tartott anyámnak, udvarias szavakban panaszt téve ellenem, s Leené asszonyomat kérvén, ha az én kötelességemet vállalni kegyeskednék, mivel igen sajnálná, ha a dologból kellemetlenségek származnának! Ezzel a pöttön legényke átnyujtotta elengedhetetlen könyvét, kegyes betekintésre. Anyám tágra meresztett szemmel nézett hol rá, hol rám, majd a könyvecskébe, s így szólt: „Mi ez már megint?“ Átfutotta a rendes, tiszta számvetést, s megint megszólalt: „Úgy, hát adósság is? Ez egyre czifrább; ha már csináltátok, hát legalább nagyban ment!“ Meierlein azonban egyre közbevágott: „De kérem, asszonyság, ez teljesen rendben van! A főszámlának ezt az utolsó tételét azonban hajlandó vagyok elengedni, ha a többit ki tetszik egyenlíteni!“ Anyám bosszúsan nevetgélt s végre kifakadt: „Ugyan, ugy-e? Hátha elébb megbeszelném a dolgot a szüleiddel, tekintetes végrehajtó úr! Hát tulajdonképp miből származtak ezek az adósságok?“ A kölyök kihúzta magát: „Ezt kikérem magamnak, annak rendje s módja szerint!“ Ám anyám szigorúan szólt rám, a ki egészen elképedve s új szorongásban álltam ott: „Tartozol ennek a fiúnak valamivel? És honnan? Felelj!“ Zavartan igent hebegtem, s egypár adatot is ez adósságok természete felől. Ezzel aztán torkig volt, s kikergette Meierleint könyvestől együtt; a kölyök egypár szemtelen mozdulattal ment el, még egy fenyegető pillantást vetve reám vissza. Anyám pedig hosszan kikérdezett az egész dolog

felől, s roppantul megharagudott, mert éppen ennek a fiúnak a tisztességes képe volt az, a mi miatt nem is jutott eszébe, hogy gyanakodjék rám. Azután kapott az alkalmon, hogy mind a történeteket apróra vegye, s nekem sok mindent kössön a szívemre, de többé nem a büntető-bíró hangján, hanem az anyai barátnőén, a ki már megbocsátott. Ezzel aztán minden jóra is fordult.

Azaz hogy nem minden. Mert mikor megint iskolába mentem, észrevettem, hogy Meierlein körül összeröffen egypár fiú és gúnyosan méreget végig. Rosszat sejtettem, s mikor vége volt az első órának, melyet éppen maga az igazgató tartott, az én hitelezőm illedelmesen eléje állott, s kihúзва könyvecskéjét, folyamatos beszédben tette meg ellenem való panaszát. A fiúk feszülten figyeltek — én mintha parázson ültem volna. Az igazgató meghökkent, átnézegette a füzetecskét s megindította a kihallgatást, melyet Meierlein markában igyekezett tartani. Ám az igazgató csöndet parancsolt rá, s én hozzám fordult, hogy beszéljek. Én egypár keserves adatot nyögtem ki, s legjobb szerettem volna mindent elhallgatni, ám az igazgató hirtelen rám szólt: „Elég, betyárok vagytok s én megbüntetlek benneteket!“ Ezzel egy-egy rossz osztályzatot írt be mindegyikünknek. Meierlein elképpedve szólt: „De kérem, igazgató úr! . . .“ — „Csönd legyen!“ kiáltott amaz, s megfogva a végzetes könyvet, ezer darabra tépte. „Ha még egy szót hallok erről vagy ilyesmi még egyszer előfordul, becsukatlak és megbüntetlek benneteket, mint két veszedelmes kölyket! Hordd el magad!“

A következő órák alatt levelet írtam ellenségemnek, melyben biztosítottam, hogy lassanként lefizetem adósságomat, s minden felesleges krajczáromat neki szánom, a mit csak meg tudok takarítani. Összegöngyölgettem a papirost s a padok alatt hozzájuttattam. Feleletül ezt kaptam: „Mindjárt az egészet, vagy semmit!“ Előadás után, mikor a tanár elment, az én rossz ördögöm oda-czövekelődött az ajtóba, körülvéve a látni gyülekezett sokaságtól, s mikor el akartam menni, útamba állt és így kiáltott: „Nézzétek a bitangot! Egész nyáron át pénzt lopott, s engem becsapott öt forint harmincz krajczárral!

Tudjátok meg mind s úgy nézzetek rá!“ „Jó firma ez a zöld Henrik!“ hangzott fel mindenfelől, én pedig lángoló ábrázattal kiáltottam: „Bitang, a ki mondja! És hazug gazember!“ Csakhogy túlkiabáltak, öt vagy hat gonosz kölyök, a ki mindig azt kereste, kit kínozzon, Meierlein köré gyült, utánam jött, és szidott, míg csak haza nem értem. Ettől fogva ezek a jelenetek majd mindennap megismétlődtek; Meierlein valóságos szövetséget toborzott maga köré, s a merre mentem, mindenütt utánam kiabált valaki. Legénykedő magamviseletét már rég elvesztettem, s megint gyámoltalan s bátortalan lettem; ez biztatta üldözőim pajkosságát s gúnyoló kedvét, míg csak bele nem úntak. Mind olyan czimbora volt, a kinek magának is volt a rovásán, s várták az alkalmat, hogy megint szem jusson a garatjukra. Feltűnő volt, hogy Meierlein öreges és szorgalmas létére nem a maga fajtájához húzott, hanem mindig a könnyelműek, pajkosak, oktalanok társaságában volt látható, mint az enyémben s a többiekében. Ezenközben a velünk egyívású nyugodtabbak s feddhetetlenek pártot ütöttek amazok üldözhetnékje ellen, több ízben megvédték támadásaiktól, s általában sem megvetést, sem barátságtalanságot nem éreztettek velem, úgy hogy szívemből hajlandóvá lettem nem egyhez, kit annakelőtte alig vettem észre. Végre Meierlein szinte magára maradt haragjával, mely azonban annál jobban forrott és vadult benne, a minthogy én belőlem is kihalt a kibékülés előérzete. Ha találkoztunk, én félre próbáltam nézni s némán mentem el mellette; ő azonban fenhangon valami dühös és szitkozódó szót küldött felém, ha magunk találkoztunk vagy csak idegenek voltak körülöttünk; ha nem voltunk magunk, akkor csak úgy mormogta, hogy más ne értse. Én nyilván épp oly keservesen gyűlöltem, mint ő engem, de kikerültem, és féltem a percztől, melyben egyszer leszámolásra kerül a sor. Így tartott ez teljes egy esztendőn át, s az ősz is beköszöntött, mikor megint nagy katonai lövőgyakorlatra készültünk. Mindig örültünk annak a napnak, mert kedvünkre lövöldözhattünk. Ám az én számomra mind a közös örömöknek íze s melege veszett, mert ellenségem is részt vett bennük s gyakran közelembbe került. Ezút-

tal csapatunkat két részre osztották, melyek közzül az egyiknek egy magaslat meredek, erdős ormát kellett megszállnia, a másiknak pedig, átkelve a folyón s megkerülve a dombot, azt kellett elfoglalnia. Én ehhez a részhez tartoztam, ellenségem a másikhoz. Már az egész előtte eltelő héten egy kis hídfőjét építettünk, könnyű czölöpöket hegyeztünk s vertünk le, míg néhány ácsember hidat vert a sekély vízen át. Mi tehát, parancs szerint, ütegünkkel kikényszerítettük az átmenetelt, s keményen üztük, hegynek föl, az ellenséget. Deákhadunk egy csigaformájú kocsiúton vonúlt fölfelé, míg egy szélesre vont előcsatázó láncz a sűrűt tisztogatta s árkon-bokron át fölfelé hatolt. Itt volt a legtöbb mulatság s a legnagyobb izgalom is; az egyesek szemtől-szembe kerültek egymásnak, a visszavonulásra parancsoltak semmimód nem akartak engedni, a puskákat szinte egymás képébe sütötték, s nem egy töltővessző süvített, sietségben bennfeledve, a lombozaton át, s csak a gyerekek őrangyala ótt meg a komolyabb veszedelemtől, s a vén őrmesternek, a ki az előcsatázókra vigyázott, bottal is, szitokkal is közbe-közbe kellett csördítenie, hogy a fegyelmet némiképp épen tartsa. Én a láncz legszélső szárnyán álltam, de nem osztozkodtam társaim izgatottságában, hanem gondolat nélkül ballagtam előre, csöndesen és mélézva puffogatva el lövéseimet, s újra töltve, ha kellett. El is maradtam a többiek-től s egy előttem ismeretlen szakadék lejtőjén találtam magam, a mely mélységben egy patakocska csörgedezett s ódon fenyőerdő sűrüllött. Az ég elborult, s komor, de mégis enyhe hangulat borúlt a vidékre; a távolról idevetődő lövöldözés és dobszó még nevelte az itt való csöndet — magam is csendesesen vesztegeltem, s fegyveremre támaszkodva pihentem, abba az elpityeredővel elegy daczos kedvbe keveredve, mely a nagy természetel szemben gyakran elfogott, s mely a szorongatottnak a boldogság iránt való igényformálása. Egyszerre lépést hallok a közelben: a keskeny sziklaösvény felől, a mély-séges magánosságban ellenségem tartott felém; szívem hevesen dobogott, ő szűrő szemmel nézett rám s nyomban rám lőtt, olyan közlelől, hogy egy pár puskapor-

szem a képembe vetődött. Én mozdulatlanul meredtem rá — ő sietve újra töltött s én csak néztem — ez megzavarta s dühbe gurította, s az okosságának azzal a mondhatatlan elvakultságával, mely a föltett butaságnak és jólelkűségnek azt hitte, hogy a pofája közepébe füstölhet, egészen közélről éppen újra célzott, mikor én, a magam fegyverét elhajítva, rávettem magam s az övét kicsavartam kezéből. Menten össze voltunk akaszkodva, s álló egy negyed órán keresztül birkóztunk egymással, némán és elkeseredve, váltakozó szerencsével. A fiú fürge volt, mint a macska; száz fogással is élt, hogy alól kerítsen; gáncsot vetett, hüvelykujjával a fülemtövét nyomta, halántékon ütött, kezembe harapott, s tízszer is alúl maradtam volna, ha a csöndes düh nem telt volna el, hogy kitartsak. Halálos nyugalommal kapaszkodtam bele s olykor öklömet a képébe vágtam — könny állt a szemembe s közben oly fájdalmat éreztem, a minőnél, biztos vagyok, soha mélyebbet nem érzek, akármeddig élnék is s akármi rossz jutna még részemül. Végre eliszamlottunk a talajt beborító sima fenyőtűkön, a fiú estében alám került s úgy belevágta a tarkóját egy gyökérgörcsbe, hogy egy percze megbénult s a marka kinyílt. Én önkéntelenül felpattantam — ő is, s egymásra rá se nézve, kiki fogta a fegyverét s elhagyta a kísérteties helyet. Minden tagomban kimerültnek éreztem magam, kimerültnek, lealacsonyítottnak, testemben megszejteltetettnek e hajdani barátommal való ellenséges birkózástól.

Ez időtől fogva többé össze nem kerültünk; kétségbeesett elszántságomból kiérezhette, hogy egészben véve mégis csak emberére akadt, s került minden összeütközést. Ám a birok elintézetlen maradt, ellenségeskedésünk tovább tartott, sőt belső erőre egyre nőtt, miközben, az évek folyamán, csak ritkán láttuk egymást. De minden ilyen alkalom elég volt arra, hogy ez eltemetett gyűlölséget újra feléleszsze. Ha megláttam a fiút: már a megjelenése is, nem nézve összevezésünk okát, magában elviselhetetlen, agyonverni való volt számomra; nyomát sem éreztem annak a szelid bánatnak, mely egyébként, ellenséggé lett barát látásakor, hozzávegyül a nehezte-

léshez — elegyületlen utálatot éreztem és azt, hogy mint a hogy gyermekkori barátok egész életükre megőrzik az egymás iránt való hajlandóságot, ezzel az emberrel ugyanúgy ugyaneddig tartó ellenségeskedésben leszünk. Ő is ilyesmit érezhetett látomra, a mihez az is hozzájárulhatott, hogy összeveszésünk eredendő oka, az adóskönyvvel való eset, magában véve is feledhetetlen lehetett számára. Azóta már be is állt valami irodába, sajátos képességeit mindjobban kifejlesztette, s igen használható, okos, sokat ígérő ember gyanánt vált be, megszerzvéen főnökének, egy ravasz és élelmes üzletembernek teljes hajlandóságát — egyszóval: boldognak érezte magát s teli reménnyel nézett jövő önállósulása elé. Így aztán nagyon elgondolhatom, hogy első ifjúkori üzleti kísérletének keserves felsülése éppoly tartós fájdalmat hagyhatott meg benne, mint valamely költő vagy művészlelkű gyerekben az első gyermeki és ártatlan kísérleteket leforrázó gúny.

Már túl voltunk a konfirmáczió is, ő tizennyolcz körül lehetett, én tizenhatéves lehettem; mind önállóban kezdtünk mozogni, s megismerkedtünk emberekkel és viszonyokkal. Ha nyilvános helyeken összetalálkoztunk, igyekeztünk egymást meg nem látni, de mindegyikünk beavatta gyűlölségébe barátait is, s ez néha annál veszedelmesebb hatással s kitöréssel fenyegetett, mert most már mindegyikünk olyan fiatalemberekkel társalkodott, kik foglalkozásának s hajlandóságának megfelelőek, tehát fogékony talaj voltak a tovább harapódzó ellenségeskedés számára. Épp ezért aggodalommal gondoltam a jövőre, s hogy fejlődik majd mindez egy életen át ilyen kicsi városban? Ám ez a gond hiábavaló volt, mert egy szomorú eset időnek előtte végzett az egészszszel. Ellenségem apja valami furcsa, régi épületet vásárolt, mely hajdan városbeli lovagi lakásul szolgált, s erős torony volt hozzáépítve. Ezt az épületet most lakhatóvá rendezték át, s minden sarkában felforgatták. A fiú számára ez arany idő volt, mert nemcsak hogy magában a vállalkozás is üzleti számítást jelentett, de egy csomó mindenfajta ügyesség alkalmazhatásának is sorát ejtette. Minden szabad perczében ott lábatlankodott az építő-mun-

kások között, kezükre is járt, sok munkát egészen maga vállalt, hogy pótolja őket és megkímélje a pénzt. Engem a munkám mindennap elvitt e ház előtt, s tizenkettő meg egy közt, mikor a munkások pihentek s éppúgy este is ott láttam, festékes fazékkal vagy kalapáccsal az ablakban vagy az állványokon. Alig nőtt gyermekora óta, s a roppant falakon sürgölődve igen furcsa volt — önkéntelen nevetnem kellett s szinte megkönnyebbültem volna iránta, mert ebben a formájában mégis csak szeretetreméltónak és deréknak tetszett, ha egyszer nem élt volna az alkalommal, hogy egy jó meszelőnyi meszes vízzel végigfröcscsentsen.

Egy napon, mikor éppen már szemem ügyébe került a ház, a jó csillagom valami mellékutczába más útra terelt, — s mikor néhány percz múlva megint kitértem a főutczára, sok ijedt embert láttam, izgatottan beszélgetve, és sopánkodva, a ház felől jönni. A toronyról egy régi szélkakast kellett levenni, s az építők kijelentették, hogy ezt állvány nélkül nem lehet. A boldogtalan, a ki bízott abban, hogy tőle minden kitelik, meg akarta takarítani a költséget, s ebédidő alatt szép csöndben maga akarta levenni a szélkakast, ki is jutott a meredek, magas tetőre, de lezuhant, s abban a szempillantásban összezúzva, holtan feküdt a kövezeten.

Hírt véve erről s hamar tovább menve: megborzongani megborzongtam ugyan az esettől, de kutassam át magam akárhogy is: egy szikra szájalomra vagy megbánásra nem emlékszem, hogy átczikázott volna rajtam. Gondolataim komolyak voltak és maradtak is, — de a szívem legbelseje, melynek parancsolni nem lehet, felujongott s kiderült. Ha szenvedni láttam volna vagy láttam volna halottaiban, bizonyos vagyok benne, hogy a szájalom s a megbánás elfogott volna; de az a láthatatlan szó, hogy ellenségem egyszerre csak nincs többé a világon, megengesztelt, de csak az elégedettség, s nem a fájdalom, a bosszú, nem a szeretet kiengesztelődésével. Megszerkesztettem ugyan menten, mihelyt észbe kaptam, valami mesterséges és kusza imádságot, melyben istentől bocsánatot, szájalmat, feledést könyörögtem, de a lelkem mosolygott hozzá, s

még ma is, mikor azóta megint eltelt jó néhány esztendő, attól félek, hogy ama szerencsétlenségben való utólagos részvétem inkább az elme virágja, mint a szívé — oly mélyen gyökerezett az a gyűlölség!

TIZENHATODIK FEJEZET.

Ügyetlen mesterek, vásott növendékek.

Hogy megint visszatérjek az iskolaidőhöz: nem mondhatnám, hogy napsugaras és boldog lett volna. A megtapasztalandók köre immár kitágult, az igények is komolyabbak lettek; megvolt az a homályos érzésem, hogy fontos és szép dolgokról van szó, s bizonyos hajlandóságom is, hogy ez érzésnek megfeleljek. Ám az egyik fokról a másikra való átmenetek sohasem álltak előttem világosan s gyakran el is veszték szemem elől. A baj főképp magának az iskolának átmeneti állapotában gyökeredzett, mivel a tanító-kar egyrészt még régi fajtákból állott, tudniillik az országos egyház foglalkozás nélkül való teológusaiból, kik megszokták, hogy kedvtelésből vagy szükségből akárminek tanítását vállalják, másrészt újfajta, kellően képzett szaktanítókból, s ily mód sehogysem tudott egyenletes és egymásba illeszkedő tanító mód kialakulni. Azok a teológusok régi szokás vagy személyes kedvük szerint jártak el, s ha kedvük tartotta, eltértek tárgyuktól, s általában inkább dilettánsok gyanánt bántak velünk, míg a világi szaktanárok megint egészen más szokások és módok szerint viselkedtek, melyek viszont szintén nem voltak még kipróbálva. Ebből s ezenfelül főbajul az ifjúsággal való bánásnak egyenetlensége s bizonytalansága fejtett, s ama különös botrányok és kalandok lehetősége, melyeknek áldozata hol a mester volt, hol a növendék.

Volt az iskolában egy tanár, a kiben jószándékkal és becsületes lélekkel az ifjúsággal való bánás nagy szokatlansága s élheteretlen és furcsa külső forma találkozott. A harczból, mely a dolgok fordulatát s kivált az iskolaügy ujjáalakulását kiküzdte, becsülettel kivette részét,

s a maradi városban mint vad liberálisnak kelt rossz híre. Mi gyerekek azidőtt mind jó arisztokraták voltunk, kivéve azokat, a kik a vidékről jöttek fel. Én is, származásomra fél vidéki létemre, de mégis városi születés lévén, együtt üvöltöttem a farkasokkal, s gyermeteg értetlenségemben boldognak ítéltem magamat, hogy városi arisztokratának hívatom. Anyám nem politizált, egyéb közeli mintaképem nem volt, a ki az én nem sokat nyomó véleményeimet kormányozhatta volna. Csak annyit tudtam, hogy az új kormányzat egypár régi tornyot és omladék vaczkot lehordatott, melyek pedig különösen kedvesek voltak előttünk, s hogy gyűlöletes parasztközből s ugorkafára felkapaszkodottakból áll. Ha apám, a ki maga is efajta volt, még él akkor, kétség kívül egészen szabadelvű legényke lettem volna.

Mindjárt az újfajta iskola megindultakor, mikor az ügyefogyott tanító sok jóindulattal fogott munkához, valamelyik növendék, egy fanatikus városi polgár fia, nagy panaszkodva azt a hírt hozta közénk, hogy az új tanító megesküdött, hogy bennünket, arisztokrata-csemetéket, vaskézzel fog féken tartani. Igazában úgy esett, hogy valamely társaságban olyasmire figyelmeztették, hogy régi hagyományból pajkos és vásott városi ifjúsággal lesz majd dolga, a mire azt felelte, hogy majd elbánik ő az úrfiakkal. Ám mi amúgy hallottuk, s ez a beszéd, nyilván nem az öregek hozzájárulása nélkül, bevetttévén a mi értetlen hadunkba, azt menten fölkaparta. Felvettük a keztyűt; a legelszántabbak rendezett ellenállást kezdtek meg, s egyben kis csínytevések könnyed csatározását. Már ez megzavarta szegényt, s a helyett, hogy lefőzéssel s nyugodt, belsőséges határozottsággal verte volna vissza a támadásokat, menten leghatalmával s öreg ágyúival vonult fel, minden apró-cseprő hunczutságot sőt véletlen cselekvést is vaktában a legsúlyosabb, a tőle kitelhető legfoganatosabb, csak ritka esetekre való büntetésekkel sújtván. Ezzel kirúgta maga alól s szemünkben a jogi talajt, mivel a bűn és büntetés arányának becslésében nagy gyakorlatunk volt. Büntetései hamar foganatukat vesztették, végre becsület dolgává, vértanúsággá lettek. Nyílt lárma támadt órái alatt, mely tovább terjedt

a többi osztályra is, a hol az üldözöttek meg kellett jenni. S ekkor újra elügyetlenkedte a dolgot, — a helyett, hogy kivárta volna, míg a mozgalom magától elűs egy darabig így állta volna: azt kezdte meg, hogy sorra kikergetett az osztályból minden fiút, a ki a legcsekélyebbet is elkövette. A legártatlanabb kérdés, valaminek szándékos vagy akaratlan leejtése elég volt arra, hogy az elkövetőjének szüre kitétessék. Ezt hamar észrevettük, s csakhamar s rendszerint csak két-három igazakkal folytathatta előadásait, míg a többi had az ajtó előtt mulatott, az ő rovására. Akár a felsőbb hatóság beavatkozása, akár neki magának is annyi ereje, hogy, ha tilos volt is, csak egyszer megrázott vagy jól elnászpágot volna egy kölyket: elegendő lett volna a nyugalom helyreállítására. Ám ehhez ő nem volt elég *ember*, a beavatkozás pedig elmaradt, mert közvetlen fölöttesei olyan iskolaszékbeliek voltak, a kik maguk sem nézték a meghajszoltat jó szemmel, s a míg csak tehették, úgy tettek, mintha nem látnának semmit. A fiúk otthon eldicsekedtek a legénykedésükkel, nem mulasztván el a tanárt tőlük telhetően befeketíteni. A tekintetes polgárok pedig, kedvteléssel emlékezvén a maguk gyerekkori csinyjeire, s régi módi emberek lévén, a kik számára az iskola csak afféle időtöltő elhelyeztetés a jómódú polgári gyerek számára, míg, sok fejtörés nélkül, belekerülhet a régi jó városi rend kényelmes kiváltságos és czéhbeli világába, nem igen titkolt elmosolyodással, de tán egyenes felbujtással is biztatták a fiacskáikat, hogy csak folytassák. Noha a dolog már rég feltűnt, fölfelé mégis mindig úgy festették, mintha mindennek a zaklatott tanár volna az oka; egy-egy úri ember ha odavetődött az órára, hogy maga nézzen utána: volt eszünk, hogy meghúzzuk magunkat, s még a többi tanár órája alatt is duplán csöndben voltunk. A boldogtalan levezető csatornája lett mindenhevességnek, mely az iskolában meggyűlt. Így hurczolta keresztjét majd egy esztendeig, míg végre egy darab időre felfüggesztették. Nagyon szeretett volna végképp elmaradni, mert belebetegedett a hajszába és teljesen lefogyott — de nagyszámú családja sirt kenyérért s rá volt utalva mesterségére. Így csak nekiindult újra

kálváriájának, olyan engedékenyen és szerényen, a hogy csak lehetett; de nem talált irgalmat; vad ujjongás fogadta, a régi felfordulás megismétlődött, s néhány nap múlva végképp el kellett bocsátani.

A mi engem illet: én egy darabig elég nyugodtan viselkedtem, csak éppen hogy kedvtelve nézegettem a sok viharos jelenetet. Maga a szegény ember ellen egyszer se tettem semmit, mert nem is vágott a természetbe, hogy meglett emberrel szembe szálljak. Csak mikor az osztály kiakolbólitása kezdődött: abba igyekeztem magam is belekerülni, s apró csínyek révén sikerült is így kisurrannom; előbb is mert odakinn nagyon vidám élet járta, de meg mert semmi áron nem akartam a kevés lenézett igazakhoz tartozni, a kik benn gúnynyasztottak. Odakinn aztán annál jobban kinyílt a szám; felvonulásokat s meneteket segitettem rendezni, és, hosszú visszavonúltság után, olyan vad örömmel engedtem át magam, hogy szívem hevesen kalapált s vérem lüktetett, mire a következő órában megint helyünkön ültünk. Bizvást állíthatom, hogy magának az örömmel örültem, s nem volt bennem semmi rosszindulat. Sőt inkább titokban sajnáltam szegényt, de volt eszem, hogy ki ne mutassam, nehogy kinevessenek. Egyszer egészen magunkban találkoztam vele valami mezei úton, — nyilván kifújni magát járt arra, — önkéntelen tisztelettel lekaptam a sapkám, a mi úgy megörvendeztette, hogy hálásan köszönt vissza s e közben oly meggyötrötten nézett rám, mintha iraglomért könyörögne. Nagyon meg voltam hatva, s olyasmit gondoltam, hogy mégis csak rendet kéne itt észerezni. S menten, már másnap, odaléptem a legvadabb fiúk csoportjához, hogy jó végén fogjam meg a dolgot, s a részvétnek, az átgondolásnak egy szavát vessem közéjük; megvolt a helyes ösztönöm, hogy ennek, ha nem is azonnal, deoganatja volna, tovább hatna s valamennyiök hajlandóságát megfordítaná. Éppen a tanárról beszéltek s éppen valami új csúfnevet találtak ki, a mely oly furcsán hangzott, hogy valamennyien vigyorogtak s elnevezték magukat, nekem pedig az előre elkészített szavak visszájukra fordultak a nyelven, s a helyett, hogy megfelelttem volna kötelessé-

gemnek, elárultam őt és jobbik énemet, a tegnapi esetet olyan módon adva elő, mely a jelenvaló hangulatnak megfelelt, sőt azt növelte!

Eltávolíttatása után elcsöndesedtünk, — a lármázhatnék és rosszabb indulatú fiúk kényelmetlenül fészkelődtek, emlékeiken élőködtek és sehogy sem találták helyüket. Egy este, előadás után, nyugodtan ballagtam, s közel voltam a házunkhoz, mikor hallom ám, hogy: Zöld Henrik! Gyere csak ide! Megfordultam, s a másik utczában egy nagy csapat fiút láttam, mely úgy nyüzsgött, mint a hangyaboly s igen elfoglaltnak látszott. Oda mentem hozzájuk, s tudatták velem, hogy a hányan itt vannak, még egy búcsúlátogatást tennének az elküldött tanárnál, amolyan isten igazában való zárómulatságot rendeznének, s hogy én is tartsak velük. A terv nem volt inyemre, — kurtán német mondtam, s elmentem. Ám a kíváncsiság sarkon fordított, s messziről követtem őket, hogy lássam, mi lesz. A csapat előre nyomult; egyéb iskolákból, melyeknek ifjusága ugyanakkor nyüzsgött az utcán, magukhoz verbuváltak, úgy, hogy vagy száz mindenfajtájú fiú hömpölygött együtt. A polgárok kiálltak a kapukba, csodálkozva nézték a történőket, egyiket halottam is, a hogy így szólt: „Adta kölykei, miben sántikálhatnak már megint; — szakasztott olyan jókedvűek, mint mink voltunk!“ Ez a beszéd úgy szólt fülembé, mint a hadikürt, a lábam hosszabbat lépett s menten oda kerültem a menet végére. Széles jókedv uralkodott a csapatban, a maguk hatalmából való rögtönzött összerülés mámorától. Én mind jobban belemelegedtem, előre igyekeztem, s egyszerre csak a menet élén találtam magam, a hol a legfőbb fők mentek s üdvözöltek engem. „A zöld Henrik mégis csak eljött!“ mondták egymásnak; a nevem végigfutott az egész hadon, s nevelte a lármára s játékos örömeire való anyagot. Nekem pedig menten népmozgalmak s forradalmi jelenetek jutottak eszembe olvasmányaimból. „Egyforma szakaszokra kell oszlanunk“, szóltam a főczinkosokhoz, „s komoly menetben valami harcziás dalt énekelnünk!“ Ez az ajánlat tetszett és azonmód végbe is vitetett; így vonultunk át több utcán s az emberek csodálkozva néztek utánunk,

még tovább azt ajánlottam, hogy kerüljünk egyet, hogy a multság mentül tovább tartson. Ez is megtörtént, ám végtére mégis csak a célhoz értünk. „Hát tulajdonképp mit akarunk?“ kérdeztem, „azt tartom, itt is elfujunk egy nótát, éljenezünk egyet, aztán tovább állunk!“ „Be a házba, a házba!“ hangzott feleletül, „meg akarjuk köszönni a sáfárkodását!“ „Hát akkor legalább álljunk helyt egymásért, s egyik se szökjék meg, hogy egyforma büntetésünk legyen, ha rajtakapnak bennünket!“ kiáltottam én, mire az egész csürhe betódult a szűk házba, s fölviharzott a lépcsőn. Én kinmaradtam a kapunál, hogy egy pár czinkos idő előtt való szökésének útjába vessem magam. Pokoli láрма hallatszott le; a fiúk egészen részegek voltak a saját izgatottságuktól; a keresett betegen feküdt egy lezárt szobában, az asszonyok ijedten igyekeztek a többi ajtót is lezárni, s az ablakokból segítség után néztek. De szégyelltek kiabálni; a szomszédok meg nem tudták, miről van szó s igen csodálkozva szemléltek; én pedig hazudnék, ha azt mondanám, hogy vidáman álltam a vártámon. A ház padlástól pinczéig tele volt; a lármázók kikandikáltak a padlásablakokon s régi kosarakat hajigáltak ki, sőt kimásztak a háztetőre is, ordítózással töltve meg a levegőt. Végre egy öreg asszony bátorságra kapva, előtört egy szobácskából, s egy seprűvel az egész hadat lassankint kiverte a házból.

Ez a támadás már mégis túlságos szembeszökő volt, hogysesem a hatóságok tovább is összetett kézzel nézték volna. Kemény vizsgálatot követeltek. Egy terembe gyűjtöttek s egyenként szólítottak elő bennünket, hogy az ítélőszék elé lépjünk, mely a mellékszobában ült. A kihallgatás egy pár óráig tartott; a visszatérők menten elmentek, a nélkül, hogy beszámoltak volna; az egybegyűlteknek már két harmada elment volt, s engem még mindig nem hívtak: viszont észrevettem, hogy végre mind, a kik a kihallgatásról visszajönnek, távoztukban rám néznek. Legvégül azt rendelték, hogy jöjjön be mind, a ki ott van, kivéve a zöld Henriket.

Legutolsónak került rám a sor; az utolsó csapat visszatért, és szólt, hogy menjek be. Meg akartam kérdezni, miről van tulajdonképp szó, de nem feleltek; in-

kább félénken elosontak. Átmentem hát a mellékszobába, félig kíváncsiságtól hajtva, félig attól a szorongástól tartóztatva, mely elfogja az ifjakat az öregekkel szemben, ha elmére felette álló s mindenható lényeknek tekinti őket. Két úri ember ült egy hosszú asztal legfején, előtte toll, tinta, papiros; én az asztal végén álltam meg.

Az egyik az iskola közvetlen előljárója volt, a ki maga is tanított engem; a másik valami magasabb rendű tudós férfiú, a ki nem sok vizet zavart. Az elsővel különös viszonyban álltam; jóindulatú szájhős volt, a ki ontotta a szót s boldog volt, ha valamelyik növendék, szerény ellentmondással alkalmat adott neki, hogy szegről-végre kiterjeszkedjék valamely tárgyra. Eleinte javamat akarta, mert éppen nála elég jól szoktam volt viselkedni; de az a természetem, hogy, ha sorra került, szemrehányásnak, intésnek, büntetésnek rendületlen hallgatást vessek ellene, rám idézte haragját. A rémült letagadásra, a büntetésnek pergő nyelvvel való elhárítására vagy a körülötte való makacs alkudozásra nem tudtam magamat rávenni; ha úgy éreztem, hogy rászolgáltam a büntetésre, hallgatva türtem; ha meg igazságtalannak tetszett, akkor is hallgattam, nem daczból, hanem belső mulatságból, egészen vidáman arra gondolva, hogy ez a bíró sem találhatta föl a puskaport. Ezért aztán az előljáró haszontalan és veszedelmes kölyöknek ítelt, s fenyegetően rivallt rám: „Részt vettél abban a betyárságban? Hallgass! ne tagadd, nem használ!” Egy halk igent nyögtem ki, várva a következőket. Ám mintegy hogy a maga szemében, — mivel a jó kedve felkeltésére minden áron szükség volt egy istenigazában való szóváltásra, — tehát hogy a maga szemében megmentsen, úgy tett, mintha nemet hallott volna, s rám kiáltott: „Mit? Hogy mondtad? Hadd hallom az igazat!” „Igen“, ismételtem valamivel hangosabban. „Úgy, úgy, úgy!“ felelt ő, „hát majd akadsz még emberedre, akadsz még légyecsapóra, a ki rád, szemtelen légyre, lecsapjon!“ Ezek a szavak mélyen megbántottak és fájdalmat okoztak bennem, mert rosszakaratú prófécziának is tetszettek, személyes keserűségnek. Ő még folytatta: „Ajánlottad-e, vagy sem, útközben, hogy rendes menetbe álljatok és énekeljetek?“

Ez a kérdés meghökkentett; a czimboráim ezek szerint elárultak és ilyen módon kétségkívül ők maguk kimásztak; én haboztam, hogy nem tagadhatnám-e le, de megint csak igen szaladt ki a számon: „Hát a háznál kijelentetted-e, hogy senkinek sem szabad elosonnia, s ennek foganatot is szereztél, a kapuba állva?” Ezt habozás nélkül megigeneltem, mert sem szégyennek, sem valami különösebb véteknek nem tetszett előttem. Ám ez a két mozzanat, mely a czinkosokhoz intézett első kérdések rendjén menten kimagasodott, az előljáró szemében megmutatta a főczinkost, a minthogy legkézzelfoghatóbban meredtek is elé a zürzavarból, s valamennyit ezek felől kérdezte is ki. Valamennyi meg is igenelte, s örült, hogy nem kell magáról beszélnie.

Engem is eleresztettek, s egy kicsit felindúltan, de kényelmesen ballagtam hazafelé, — az egész dolog nem valami méltóságos lefolyásúnak tetszett előttem. Éreztem ugyan, sőt mély megbánást, de csak a szegény zaklatott tanár miatt. Otthon elmondtam az egészszet anyámnak, s ő éppen nekikészült, hogy megmossa a fejemet, mikor egy hivatalszolga nagy levelet hozott. Ebben az az értesítés állt, hogy ettől az órától fogva s mindenkorra kizárattam az iskolából. Felháborodásom, igazságos érzésem, mely menten kitört belőlem, olyan meggyőző volt, hogy anyám nem időzött tovább az én vétkemnél, hanem saját bánatos érzéseinek engedte át magát, hogy a nagy, hatalmas állam egy gyámoltalan özvegy egyetlen gyermekének kiteszi a szűrét, kimondván: nem való semmire!

Ha a halálbüntetés igazsága felől mély és állandó vita folyik, menten azt is hozzávehetnék, vajjon van-e joga az államnak gyereket vagy fiatalembert, ha csak nem dühöngő örült, kizárnia a neveltetésből? Hiszen ehhez az esethez mérve, ha későbbi életemben hasonlóképp komolyabb dologba keveredtem, ilyen arány és ilyen bírák ítélete szerint nyilván fejemet vehetik, mert egy gyereket kizárni a neveltetésből mit tesz egyebet, mint belső fejlődésének, lelki életének feje vételét? A minthogy sok olyan felnőttek csődülete, a minőknek ez a

gyerekcsődület hű képe volt, lefejeztetésekkel végződött is.

Az államnak semmi köze ahhoz, ha netalán megvan is a mód a magánúton való továbbképesítésre, s ha, bár ő letett róla, az élet nem mindig tesz le a letetről, sőt néha még ember is válik belőle: az államnak csak azt a kötelességét kell tudnia, hogy minden gyermekének neveltetésével törődjék, s azt végig intézze. Végső soron ez a jelenség nem is annyira a kizártak életében fontos, mint inkább még legjobb intézményünkön is meglévő bibe megmutatója gyanánt, tudniillik megmutatni a kényelmességét s lustaságát az effélékkel megbizottaknak, a kik magukat nevelőknek vallják.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Menekülés az anyatermészethez.

Az én bánatom és levertségem nem volt túlságos; a francia tanáromnak egypár könyve volt nálam visszaadandó, mivel, meleg indulattal, tisztos félbörkötésű francia remekírókat szokott volt nékem kölcsön adni, s egypárszor egy nagy könyvtárban is körüljárattott, tisztelettel teli sejtelmeket keltvén bennem a könyvészetéről. Mikor fölkerestem, elmondta, hogy sajnálja, a mi történt, s megértette velem, hogy nem kell túlságosan a lelkemre vennem, mert tudomása szerint a legtöbb tanár, úgy, mint ő, nem elégedetlen velem. Meg is hítt, hogy látogassam meg máskor is, és kérjem ki tanácsát, ha kedvem van a francziát folytatni. Nem találkoztam ugyan vele többet az idők váltakozásában, de szavai némi elégtételt keltettek bennem, s szabadnak éreztem magam, mint a madár, főképp hogy a pillanat jelentőségét s a jövő fontosságát nem igen tudtam átérni szememmel.

Viszont anyám nagyon meg volt akadva; abban egészen bizonyos volt, hogy apám, ha élne, még nem zárta volna le tanulmányaimat, ám szűkös tehetőségében nem igen látott módot, hogy magánúton taníttasson vagy külső iskolába küldjön; pályát sem tudott elgondolni, a melyre legjobb volna lépnem, mert okos választásra ép-

pen a most elzáródott felsőbb osztályok tágabb szemhatára adott volna alkalmat. Házi foglalkozásom utóbbi időben kizáróan rajzolás és festés volt, s e tekintetben is különös viszonyban álltam az iskolával. Ott tudniillik mindennek inkább néztek, mint tehetséges rajzolóknak. Hónapok hosszat ugyanaz az ív ragadt a rajztáblámon; kelletlenül elkínlódtam, hogy valami rengeteg fejet vagy diszitményt lemásoljak a sovány czeruzával; tuczatszám törültem ki újra a vonalakat, míg a helyesre rátaláltam; a papiros elpiszkolódott, átvakaródzott, s lusta és kelletlenül rajzolóra vallott. Mihelyt haza kerültem, sutba dobtam ezt az egész iskolás művészetet, s vasszorgalommal vettem magam házi művészetemre. Ama tájképmásoló első festő kísérletem után folytattam az efféléket s a vízfestést; de mivel nem volt mit egyebet másolnom, magamnak kellett a mintát összeszerkesztenem, s ezt is szívós nyugalommal cselekedtem meg. A kályhánk tele volt festve egy csomó kis táj-adattal, várral, híddal, egypár tóra néző oszloppal s egyéb effélékkel; anyám egy régi emlékkönyve valamint egy ifjúkorából való kis gyűjtemény hölgy-naptár valóságos kincsesbányáját rejtgették, az érzelmes szövegnek megfelelően, az érzelgős tájképeknek, templomokkal, oltárokkal, tavon ringó hatytyúkkal, csónakázó szerelmesekkel és sötét ligetekkel, melyeknek rézmetszése hasonlíthatatlannak tetszett előttem. Mindebből együttvéve valami igen ártatlan, s hogy így mondjam: elemi költészet alakult ki, mely az én buzgó mívelkedetemnek alja lett s engem annak rendjén boldoggá tett. Külön tájakat találtam ki, melyekben mind a költői adalékokat összehalmoztam, majd ezekről olyanokra tértem át, melyekben egy volt az uralkodó, melylyel mindig egy ugyanazon vándort kötöttem vonatkozásba, kiben félig öntudatlan a magam leglelkét képeztem ki. Mert a többi világgal való találkozásaim állandó balsikere után önmegfigyelés és magamszeretete kezdett belém lopódzni; anyámasszonyos szánalmat éreztem magam iránt s szerettem személyemet jelképesen belehelyezni a legérdekesebb jelenetekbe, a miket kieszelhettem. Ez az alak, regényesen szabott zöld ruhában, iszákkal a hátán, belemeredt az alkonyatokba s a szivár-

ványokba, temetőkben vagy erdőkben járt-kelt vagy el is andalgott tündéri kertekben, teli virágokkal, tarka madarakkal. A megcsinálása ezeknek a tetemes gyűjteményben felhalmozódott képeknek mindig a teljes tapasztalatlanságnak s tanulatlanságnak ugyanazon pontján vesztegelt; e rikító színeknek odavetésében való merészség és készség, melyet szakadatlan gyakorlattal szereztem meg s általában vállalkozásaim céljaiban való nagytervűségem különböztette meg mívelkedetemet, legalább némiképp, a czeruzával s festékkel való egyéb gyermeteg játékoktól, s az sugallhatta egyelőre való kijelentésemet, hogy festő akarok lenni. Ám most nem foglalkoztak ezzel komolyabban, hanem azt határozták, hogy egy darabig a vidéki paplakban éljek, anyám bátyjánál, hogy balságomnak legfrissebb hónapjain tisztességgel essem által, míg valami okosat találnak ki továbbra számomra.

1107 A falu, a honnan származtunk, valamelyik legszélső szélén feküdt a tartománynak; magam soha meg nem fordultam benne, anyám se járt ott esztendők óta, s az odavaló rokonság is csak elvéte fordult meg a városban. Csak a pap bácsi jött be esztendőnként kis poroszka lován, hogy valami egyházi gyűlésen vegyen részt, s szíves meghívással vált el mindig, hogy néznénk ki már egyszer hozzájuk. Volt egy fél tuczat fia, lánya, kik épp oly ismeretlenek voltak előttem, mint anyjuk, az én helyre néném, a paraszt papné. Ézenfelül apámnak számos rokonsága lakott itt, mindenekelőtt édesanyja, egy igen idős asszonyosság, a ki már rég másodsor is férjhez ment egy gazdag és komor emberhez, s ennek kemény uralma mély visszavonúltságában élvén, korán elhalt fiának hátramaradottjaival csak ritkán váltott a távolból egy-egy vágyakozó üdvözetet. A nép még az elmúlt századok csendes szükösségében s lemondásában élt, mikor főképp az asszonyok, ha történetesen egypár mér föld elválasztotta őket egymástól, soha többé nem, vagy csak ritka s főfontosságú események alkalmával látták egymást viszont, mikor aztán igazán szinte epikai volt a dolgok lefolyása, s a megilletődés, valamint a bánatos vagy vidám emlékeződések könnyei csordultak ki szemükből, míg a férfiak kimozdultak ugyan otthonról, de komoly üzleti

életfelfogással be nem nézve mentek el a távolodó rokonok kapuja előtt, ha nem volt mit tanácsot adniok vagy venniök. Ma már élénkebb a nép; a közlekedés könnyebbsége, az újra éledt nyilvános élet s a számos népi ünnep rendjén vidáman jár-kei, ezzel egyben lélekben is megfiatalodván s megtermékenyedvén, — s csak korlátozt buzgólkodók prédikálnak még azoknak és gyermekeiknek ünnepi vándorló kedve ellen, a kik az ekeszarvát fogják.

Anyám lelkemre kötötte, hogy különösen életben maradt nagyanyámnak szenteljek, a mennyi időt csak tudok, s váltig tisztelettel s szeretettel környékezzem, a míg csak kedve tartja maga mellett tartania, s fiáról, édesapámról, beszélnie.

Így hát egy reggel napkelte előtt felkerekedtem, a leghosszabb útra, melyre addig vállalkoztam. Először élveztem szabadban a pitymallatot, s láttam a napot az éjharmatos erdőgerinczek mögül felbukkanni. Egész nap vándoroltam s nem fáradtam bele, sok falu került utamba, majd órák hosszat magam jártam nagy kerek erdőkben, vagy forró, szabad hegytetőkön, sokszor eltévedve, de az elmúlt időt nem sajnálva, mert egyre gondolataimmal foglalkoztam, s először tettem el, csöndes vándorlásomtól megindítva, a végzetnek s a jövőnek komoly szemléletétől. Buzavirág, pipacs, az erdőkben tarka gomba kísért útam hosszat; csodaszép felhőzet alakult szakadatlan s vonult el fölöttem a csöndes, mélységes égen; én egyre csak mentem, miközben a magamba szerelmes száanalom, melyet a világ váltott ki bennem, megint erőt vett rajtam, úgy, hogy szokásom ellen keservesen elfakadtam sírva. Nem volt hová lennem a nagy szomorúságtól s leültem egy árnyékos forrás mellé, egyre zokogva, míg magam is el nem szégyeltem magam, megmostam arczom, s magamra mérgesen vágtam neki hátra levő útamnak. Végre lábamnál láttam a falut, völgyben elfeküdve, zöld rétségen, melyen csillogó kis folyam kígyózkodott át s erdős hegyek szegték be. A napszállat melegen sugárzott a völgyre, a kéményekből barátságosan szállt föl a füst, egy-egy hang fel is verődött. Nemsokára elértem az első házakat; a paplak után kérdezősködtem;

az emberek a szememen meg az arczomon meglátták, hogy Lee-fajta lehetek s meg is kérdezték, nem vagyok-e fia a boldogult építő-mesternek?

Így jutottam el nagybátyám házához, melynek tövét a zúgó folyócska mosogatta, s melyet nagy diófák vettek körül s egypár sudár kőrifafa. Az ablakok sűrű barack- és szőlő-lugasok közül pislogtak elé, s egyik előtt ott állt az én testes nagybátyám, zöld ujjasban, ezüst vadászkürt-szipkás égő szivarral a szájában s kezében dupla-puskával. Egy csapat galamb röpködött ijedten a ducz körül; bátyám meglátott, s menten odakiáltott hozzám: „Nini, itt jön az öcsénk! Jó, hogy itt vagy, tessék csak besétálni!“ Ezzel hirtelen föltekintett, a levegőbe lőtt, s egy szép ragadozó madár, mely fönn kerengett a galambok között, holtan zuhant lábam elé. Fölvettem, s e derekas fogadástól kellemetesen üdvözöltetve, mentem be bátyámhoz.

A szobában magát találtam, nagy, több emberre terített asztal mellett. „Éppen jókor jössz!“ kiáltott megint „éppen arató-ünnepre; megállj csak, mindjárt itt lesznek mindnyájan!“ Kikiabált a felesége után; az bejött két rengeteg boros edénnyel, letette őket s maga is felkiáltott: „Micsoda pápista ábrázatod van! No, megállj, innen se kerülsz el, a míg olyan piros-pozsgás nem vagy, mint boldogult apád! Hogy megy sora anyádnak? Hát ő miért nem jön el?“ Menten uzsonnát készített számomra, a míg megebédelünk, a mikor húzódtam, kurtán letessékelt a székre, s rámszólt, hogy lakjak be becsületesen. Eközben zshivaj közeledett a ház felé; a nagy kévés szekér kimibolygott a diófák alól, alsó ágaikat súrolva; a fiúk s a leányok egy csomó arató legénnyel s arató-leánnyal mellette mentek, nevetve, énekelve; a bácsi, puskáját tisztogatva, elibük kiabált, hogy itt vagyok, s csakhamar kellő közepette voltam a vidám zshivongásnak. Késő éjszaka feküdtem le, nyitva hagyva ablakom; a víz ott zúgott alatta, túlsó partjánál egy malom kelepelt; fenséges vihar vonúlt el a völgy felett, az eső úgy hangzott, mint a zene, s a közel hegyek sűrűiben a szél úgy, mint az énekszó, — s a hús, üdítő levegőt beszíva, mintegy a hatalmas természet kebelén szunnyadtam el.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Az atyafiság.

Korán reggel, mikor a nap a lugasokon áttört a szobába, különös módon ébresztettek föl. Egy gyenge bundájú nyusztmenyét kölyök űlt a mellemen, s hegyes hideg orrocskájának halk, szapora lélekzetvételeivel szimatolgatta orromat. Mikor a szemem fölvettem, lesurrant a takaró alá, hol itt, hol ott kipislogott, majd megint elbútt. Még ki sem okosodtam e jelenésből, mikor a bátyám fiai, a kik hálókamrájukban hallgatództak volt, nevetve berontottak, a fürge állatkát a legbájosabb s legfurcsább ugrásokra ösztökélték, s megtöltötték a szobát vidámsággal. Ettől odacsalva egy farka szép kutya is betört, egy szelid özike kíváncsian kukkantott be az ajtón, egy pompás szürke macska követte, s átsimulván a zsivajgáson, méltósággal rázta le magáról a játszódó és élhetetlenkedő kutyákat. Galambok ültek az ablakban, s ember, állat — az embere igen szellős öltözetben — össze-vissza kergette egymást. Ám valamennyit bolonddá tette az okos nyusztmenyét, s úgy tetszett: inkább ő játszik mivelünk, mint mink övele. Közben a bácsi is megjelent, az ő füstölgő vadászskürtöcskéjével, s inkább többre bízott, mint csitított bennünket; viruló szép lányai követték, hogy megnézzék, miért a lárma, s rendre intsenek és reggelizni hívjanak bennünket, — de csakhamar nekik is védekezésbe kellett helyezkedniök, mert általános incselkedés indult ellenük, melyben még a kutyák is résztvettek, a kiknek korán reggel nem kellett kétszer odakiáltani az engedelmet, hogy éljék világukat, hanem ugyancsak nekiestek a pörölő lyányok szoknyájának. Én a nyitott ablak mellett ültem s beszíttam a balzsamos reggeli levegőt; a sebes folyócska csillogó hullámai visszavillantak a fehér mennyezetten, s odaverődő fényük besugározta ama különös Meret leányka képét, kinek régies képemása ott lógott a falon. Az ezüstös fény játékos váltakozása alatt mintha megelevenedett volna, s nevelte a körülöttem találatóknak rám való hatását.

Éppen az ablakom tövében itatták a jószágot, s tehének, ökrök, tinók, lovak, kecskék bementek a víz közepéig, meggondolt hörpentésekkel ittak s hirtelen tovaugrottak. Az egész völgy élt és ragyogott a frissességtől, s zúgása elvegyült a szobámbéli kaczagással, s olyannak tudtam magam, mint valamely fiatal fejedelem, fényes reggeli udvarlaskor. Végre bejött a néni is, s az ő reggelire való hívásával már nem lehetett ellenkezni.

Megint a nagy hosszú asztal mellett találtam magam, melyet a számos család minden pártfogoltjával s napszámosával együtt ült körül. Ezek az utóbbiak már több órás munkából jöttek, s megpihentek az első könnyű lankadástól, a nekihevesedő nap reggeli üdvözlétől. Mindnyájan zabkását ettek, bőven tejbe, csak a felső végen, apa, anya s legidősebb leány tájékán uralkodott a kávé ibrik; én is, vendégül, ennek az előkelőségnek voltam lógósa, s irigykedve néztem át a friss tejeleveses vidékre, a hol vidám tréfaszó járta. Csakhamar fölkerelkedett az egész frekvencia, hogy munkára menjen, ki messze kinn a forró mezőn, ki csűrben vagy istállóban. Az asztalt összetolták, s ez a nagy darab fényes diófabútor csendesen állt a megüresedett szobában, míg a gazdasszony egy hatalmas kosár zöldbabot nem öntött ki rá, hogy nekikészüljön az ebédnek, alig hagyott helyet a bácsi füzeteinek, melyekbe az idej termost írta be s összehasonlítgatta a tavalyiakkal, sőt az egyes földekét egymás között is. A legkisebb fiúnak, körülbelül velem egyívásúnak, a széke mögött állva kellett jelentést tennie, s mikor már megfelelt kötelességének, hitt, hogy menjek vele elköszálgatni s egy kicsit dologba állni, a hol éppen megtetszik, főképp azonban, hogy ott legyünk az uzsonnánál, a mit ott esznek meg a mezőn s a mikor ugyancsak járja a tréfa. Csakhogy ugyanekkor egy ember is bejött, a kivel nagyanyám izent, hogy hallott otlételemről, mennék át menten hozzá. A fiú nyomban ajánkozott, hogy velem jön; én, egy kicsit pávázkodva, félig falúsiasan, félig színészesen kiöltözködtem, s nekiindultunk, mindenekelőtt a temetőn keresztül, mely egy kis dombon terül el. Ott ugyancsak szaglott a tengersok virág, s napsugárnak, bogárnak,

pillangónak, méheknek s nevetlen fénybogárkáknak csillogó és zümmögő világa zsongott a sírok felett. Szép hangverseny volt, teljes kivilágítással; el is ült, csak éppen egyetlen bogárnak tompított szava hallatszott; majd megint megélenkült s pajkosra és telihangúra sododott; aztán visszavonúlt a sírjelek felett virágzó jázmin- és bodzabokrok sötétjébe, míg egy bűgő poszméh az egész rajt napvilágra nem vezette — a virágkelyhek ritmusra bólogattak a muzsikusok folytonos rájukszállásától s elrepülésétől. S e gyengéd nyüzsgés alján ott pihentek hallgatagon a sírok s a századok azon nap óta, hogy az alemán nép ez ága itt megült s az első gödröt ásta. Igazuk s erkölcsük és törvényeik nyoma él még a zöld határban, a hegyi udvarházakban, a szürke kis kövárosokban, melyek a folyók felett függenek, a hegylátakhoz támaszkodnak. Bátortalanság félet éreztem, hogy az ősz asszony elé lépjek, kit még sohasem láttam, s ki inkább valamely elhalt ősanjának tetszett előttem, mint eleven nagyanyámnak. Szűk úton, gyümölcstől lehajló fák alatt, csöndes udvarházak kerületében értünk végre háza elé, mely sötétzöld hallgatag árnyékban állt ott — ő maga kinn állt a barna kiskapuban, s kezét a szeme felett ereszben tartva, úgy látszott, hogy engem les. Mindjárt beljebb is kerületetett s szelid hangon mondott Isten hozott-at, majd odament egy fehér czin-csapos hordócskához, mely fényezett tölgyfafülkében függött egy tetemes czintál felett, s megforgatva a csapot, megbarnult kis kezére rácsurgatta a tiszta vizet. Aztán bort, kenyeret tett az asztalra, mosolyogva állt mellettem, míg ettem-ittam, aztán, mert már nem jól látott, egészen közel ült mellém, miközben anyámat kérdezte meg, hogy hogy' s mint vagyunk, de egyben, úgy látszott, régi idők emlékezetébe merült el. Én is figyelmesen s áhítatosan néztem rá, s nem zavartam olyan apróságokkal, a mik nem tetszettek idevalóknak. Karcsú volt s finom növésű, öreg létére is fürge és figyelmes, se nem városi asszony, se nem paraszti, hanem egy jóakarátú asszonyság; minden kimondott szava csupa jóság s tisztesség, türelem és szeretet, a rossz szokás minden salakjától megtisztított, egyenletes és mély. Az a fajta nő

volt, a kinél még meg lehetett érteni, hogy a régiek a férfi vérdíjának kétszeresét kérték érte, ha valaki agyonverte vagy gyalázatot tett rajta.

Megjelent az ura is, egy óvatos és lassú parasztember; barátságos közömbösséggel üdvözölt, s miután egy pillantásra átlátta, hogy ugyanolyan képzelődő természetű vagyok, mint boldogult apám, s ezért a jövőben nem kell felőlem igényektől vagy veszekedéstől tartani, meghagyta a feleségének az örömét, sőt nyugodtan megértette velem, hogy csak vendégeljen meg kedve szerint, aztán ment dolgára.

Én ott maradtam egy pár órát, noha nem sokat beszéltünk; az öreg asszony csöndes boldogsággal ült mellettem s végre mosolyogva elaludt. Behunyta szemhéja halkan meghullámozott, mint a kárpít fodrozódása, ha történik mögötte valami; meg lehetett sejteni, hogy gyengéd, avult napfényben képek mutatkoznak ott benn, s a barátságos ajkak gyenge megmoczczanással jelezték. Mikor fölkeltem, hogy óvatosan elmenjek, menten fölébredt, visszatartott s idegenül nézett rám; mint a hogy az ő személyében az én lételemnek előtte járt világ állott megtestesülten, s közvetetlen előttem, én viszont az ő élete folytatása, az ő jövődjöje gyanánt állhattam homályosan s titokzatosan előtte, mert viseletem is, szavam is elütött mindentől, a mi egész élete során körülvette. Elgondolkozva ballagott át a benyílóba, hol egy nagy szekrényben újfajta apróságokat tartogatott, a miket vándor házalóktól szokott vásárolgatni, hogy alkalomadtán az ifjúságot megajándékozhasssa. Meggyengült szeme miatt egy nagy keszkenő helyett egy kis veres selyemnyakravalót emelt ki, a minőt a parasztleányok viselnek, s ideadta, még azon papirba csavarva, a melyikben vette. Meg kellett ígérnem, hogy mindennap eljövök s legközelebb ott ebédelek.

Unokatestvérem már rég elment volt, s én magam kerestem hazafelé az útat, zsebemben a veres kendőcskével. Egy ház előtt elmenet néhány dundi gyereket vettem észre, a hogy mint a villám beszalad és lármázva bekiabál valamit. Egy asszony jött ki, utóliért, ugyancsak unokatestvéremül ismertette meg magát, kérdvén,

hogy hát semmit sem tudok róla meg a családjáról? Én megigeneltem s bocsánatot kértem, hogy nem ismertem. Betessékelt a házba, a hol frissen sült kenyér szaga telt el mindent, s egy hosszú lépcsőn, fejtől lábáig minden fokán ott volt egy négyszegletes vagy kerek kalács, hogy kihüljön. Miközben ez az unokatestvérem — derék asszonyszemély, java ereje s munkakedve virágjában — hamarosan elsimította a haját s kötényt kötött maga körül, a gyerekek a forró kályha mögé bújtak, s onnan kandikáltak elő, félénken, de vihogva. Új pártfogóm tudtomra adta, hogy éppen jókor jövök, mert ma van friss sütés; menten négybe is vágott egy nagy kalácsot, bort állított mellé s megterített ebédre. A szobának nem volt olyan tisztos ódon színe, mint a nagyanyáménak; a bútorok nem diófából valók voltak, hanem csak fenyőfából; a falaknak meg nyers fa volt a színük, a tető cserpei rikító veresek, mint a kibújó gerendázat is, s a ház előtt kevés vagy semmi fától való árnyék; a nap forrón tűzött le a szélesen elterülő veteményes kertre, melyben csak szerény virágágyas vidék hirdette, hogy ez a háztartás most van megalakítóban egy friss jómódot, s egyelőre a prózai haszonra van utalva. Hazajött, a gazda is a mezőről a legnagyobb fiúval, s noha tudta, hogy a szobában vagyok, elébb ellátta ökreit, teheneit, majd a kútnál kényelmesen megmosta a kezét, s felém nyujtva, nyugodtan s biztosan jött be, menten utána nézve, jól ellátott-e a felesége. Emellett egy cseppett sem tették magukat, mintha adományuk csekély volna; mert a paraszt az egyetlen, a ki a *maga* kenyerét ítéli a legjobbnak, s ilyenül is kínálja mindenkinek. Nyalánkságnak nála minden terméknek az elseje járja; új krumpli, az első körte, cseresznye, szilva mindennel fölér neki, s oly nagyra tartja, hogy isten tudja mekkora nyereségnek érzi, ha idegen fák előtt elmenet egy maroknyit elcsenhet, míg a városiak tarka nyalánkságai mellett közömbösen megy el. S ez a meggyőződése, hogy a legjobbat s legegészségesebbet kínálta, átszáll a vendégére is, a ki csakhamar nekiadja magát az evésnek s nincs oka megbánni. Én is, nyurga „öcskös“ megint derekasan falatozva ültem az asztal mellett, noha máma már ugyan

kitettem magamért. Az atyafiak pedig jóindulattal halmoztak el, s mint minden városit, a ki nem a vagyona után él, éhenkórásznak tekintettek. Élénken megbeszéltek sorunkat, állapotunkat s a legapróbbra kikérdezték minden dolgaink felől.

Miután még az istállóba is kinéztem s a szinben minden tehénnek odatoltam egy villa luczernát, elbúcsúztam tőlük; az asszony el nem állott attól, hogy egy darab útra el ne kísérjen, s hamarjában egy másik néninek be ne mutasson, a kinél ezúttal nem kellett hosszasan időznöm. Barátságos öreg asszonyt találtam, nem egészen olyan nemes és finom természetűt, mint nagyanyám, de mégis rendeset és jóindulatút. Maga lakott egy lányával, a ki régebben, mint arrafelé szokás, két esztendeig benn szolgált a városban, aztán hozzáment egy jómódú paraszthoz, s annak hamar halála után most özvegyen éldegélt. Alig volt húsz-huszonkétéves, s erős és megtermett volt, arczán a mi fajtánk bélyegével, de ritka szépségtől megneemesedve; főképp nagy barna szeme, meg a szája s gömbölyű teli álla kapta meg menten az embert. Azonfölül nehéz, sötét, szinte alig bírható haja is volt ékességül. Afféle Loreleynak tekintették, noha Judithnak hitták és senki semmi rosszat vagy kivetni valót nem tudott róla. Hát ez is belépett; a kertből jött, egy kicsit visszahajolva, hogy a köténye tele volt frissen szedett almával s ennek fölébe tépett teméntelen virággal. Mindezt kiöntötte az asztalra, bájos Pomonaképpen, formáknak, színeknek s illatoknak elvegyülése terjeszkedvén a síma asztallapján. Aztán engem üdvözölt, városias szójárással, széles szalmakalapja árnyéka alól kíváncsian nézve le rám. Azt is mondta, hogy szomjas, előkerített egy lábos tejet, töltött belőle egy csészével s megkínált vele; én meg akartam kosarazni, mert már eleget ettem, de ő nevetve szólt: „Igyon csak!” s már nekikészült, hogy az edényt számhoz erőltesse. Elvettem hát magam s a márványfehér hús italt egy hűzésre kiittam, s vele valami leírhatatlan jóérzést, miközben nyugodtan néztem az asszonyra, egyszínt állván így az ő büszke nyugodtságát. Ha velem egyivású lány lett volna, nyilván elvesztem elfogulatlanságom. Mindez

azonban csak egy pillanatig tartott, s mikor én ezután a virágok közt motóztam, menten rámkénytetett egy nagy bokréta rózsát, szegfűt s erős szagú fűvet, mint valami alamizsnát dugván azt a kezembe; az öreg anyó meg almával rakta tele a zsebem, úgy, hogy ajándékkal valósággal megrakva, ellenkezés nélkül, megalázva mentem el, mind az asszonyoktól az ők meg a többi atyafiság szorgalmas látogatására ösztökéltetve.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

Uj élet.

Késő délután volt már, mikor végre újra odataláltam a nagybátyám házához. Zárva találtam, mert mind kimentek a mezőre, de tudtam, hogy a színen és az istállón át valahogy csak be lehet jutni. A színben az őzike ugrott elém s tüstént hozzám csatlakozott; az istállóban a tehenek felém fordították fejüket s egy félúton felém topogott, egy kis bizalmas dőlésre való szándékot mutatva, úgy, hogy félénken osontam át a szomszéd helyiségbe, mely tele volt rakva gazdasági eszközökkel és fa-lim-lommal. A homályos rendetlenségből vidám morgással ugrott elém a menyét, a melyik itt magában unatkozott, s egy-kettőre a fejem tetején ült, farkával a képemet ütögetve s örömeiben úgy a bolondját járva, hogy hangosan föl kellett nevetnem. Így kerültem be társaságukból a háznak világosabb és lakott tájékára, s megtaláltam végre a lakószobát is, a hol virág, gyümölcs és állati terhemet letettem. Az asztalon krétával írva állt, hogy hol találok ennivalót, ha ehetném, — a gyereknép mindenféle hozzáírt hunczutságival, — de én elébbre tettem, hogy anyám szülőházát kényelmesen és apróra megnézzem.

A bácsi már egy esztendeje letette a lelkészi hivatalt, hogy egészen hajlandóságainak éljen. Mivel a község úgyis új paplakot volt építőben, a bácsi megvette tőlük a régit, mely eredetében tulajdonképp úri udvarház volt, tehát kőlépcsői voltak, vaskorlátosak, gipszszel

stukatúrozott mennyezetei, terem is volt benne, kandallós, sok szoba meg helyiség s mindenfelé teméntelen sok, szinte megfeketedett olajfestmény. Ebbe a világba illesztette, ugyanazon fedél alá, a bácsi az ő gazdaságát, a lakás egy részét áttörvén, úgy, hogy a két alkotó elementom: az úri meg a paraszti, összefolyott s furcsa ajtókon s átjárókon át olvadt egybe. Egy vadászatokkal befestett s régi istenes munkákkal megrakott szobából egy kárpitajtón át egyenest a szénapadláson találta magát az ember. A tető alatt egy padlásszobácskát találtam, melynek falai tele voltak aggatva régi gyíklesőkkel, díszkardokkal, hasznavehetetlen löszerszámokkal; egy pompás aczélba munkált markolatú hosszú spanyol penge már különös napokat láthatott. Egypár fóliáns hevert, portól belepetten, a sarokban; a szoba közepén rongyos bőrkarosszék állott — csak Don Quijote hiányzott, hogy a képet beteljesítse. Bele is ültem, kényelmesen, s a derék lovagra gondoltam, kinek történetét valamikor a M. Florian francia átültetéséből fordítgattam le. A fal felől különös zajt, turbékolást, kapargálást hallottam; eltoltam a kis faajtót, s bedugtam a fejem a forró galambducba, hol erre csakhamar olyan keveredés támadt, hogy vissza kellett vonulnom. Fölfedeztem továbbá a lányok hálószobáját: csöndes kamrácskákat, virágos ablakuakat, melyek felett ezenfelül hű falombok is örködtek; falaikat megmentett darab virágos kárpitok borították, s a hajdani úri udvarház rokokó tükrei tiszta öregkori menedéket találtak bennük. Megtaláltam a fiúk nagy kamráját is, nem túlságosan csúf tanulmányok nyomával, s a vidéki naplopás szerszámaival: horoggal és madárhálóval ékesítve.

Keletnek a ház ablakai gyümölcsfáknak s a falu háztetőinek összekeveredésére néztek, melyből a magasan álló fehértemplomos temető mintegy kegyes vár gyanánt emelkedett ki, nyugatra a nagy terem hosszú magas ablaksora teli zöld völgyi mezőre nyílt, melyen a folyó sok ágban és kanyarodással betű szerint ezüstösen kígyózkodott át, mert legfeljebb két láb mély volt, s mint a kútvíz: eleven és erős hullámokkal folyt el a fehér kavics fölött. A mezőn túl erdős hegyhát emelkedett, me-

Iyen mindenfajta lombozat hullámzott egymásba, szürke sziklafalaktól s ormoktól megszakítva. A leszálló napnak azonban szabad útja volt még távolabb kék hegyek felé is, s minden este előntötte lángolásával a völgyet, úgy hogy pirosra befestette a terem ablakánál ülőket, sőt behatolt, ha ezeket kinyitották, a ház belsejébe is, bevonván folyosókat és falakat. Veteményes és virágos kertek, elhanyagolt közök, bodzabokrok s bekerített források, s mindez fáktól beárnyékolva együttvéve messze és bájos vadonná álltak össze, egy kis hídon át még a vízen is túlterjeszkedvén. Valamivel fentebb pedig a malom csak zakatolásával s kerekének a fák közt átcsillogó szikrázásával s porzásával adott hírt magáról. Az egész ház mindenestől paplaknak, parasztháznak, villának és vadászkastélynak elegye volt, s a szívem repesett bele, mikor mindent fölfedeztem s átnéztem, szárnyas és négy-lábú teremtett állatoktól körülvéve. Mindenütt szín és fény volt, mozgás, élet és boldogság, dúsan és ki nem mérten, s ezenfelül szabadság és jómód, tréfa és jóindulat. Első gondolata az embernek a szabad, nyugözetlen munka volt. Fölmentem szobámba, mely napnyugatnak nézett, s közben megérkezett czókmókomat kezdtem kirkosgatni, iskolás könyveimet, megkezdett füzeteimet, melyeknek még sűrű hasznát szándékoztam venni, s főképp egy egész raktárra való mindenfajta színű papirost, tollat, czeruzát, a melyekkel majd írok, rajzolok, festek s isten tudja mi mindent csinállok! E perczben addigi játszó kedvem valami újfajta teremtő, munkálkodó, tudatos alakításra s alkotásra való kedvvé változott át. Minden elébbi hányattatásoknál erősebben ez az *egy* oly egyszerű és mégis oly gazdag nap keltette fel bennem a megvilágosodás első derengését, a serdülő ifjúság pitymallatát. Eddig festett csíkjaimat s lapjaimat furcsa tarka terítőkül kiteregetvén az ágyra, egyszerre túlemelkedettnek éreztem magam e dolgokon, s éreztem annak a vágyát s egyben akaratát is, hogy menten haladást fakaszszak önönmagamból.

Nagybátyám, a munkának utána néző körútjából visszatérve, bejött hozzám, s csodálkozva látott a dolgaimtól körülvéve. Mázolmányaim gyerekes nagyszájú-

sága s hetykesége s a vásári színezés tágra nyitotta az ő gyakorlatlan szemét, s lelkesedve szólt: „No nézzék csak, hiszen valóságos festő vagy, öcsém uram! Ezt már szeretem; — s itt meg egy házra való papirosod meg festéked van? Ez nagyon jó! De hát honnan szedted ezeket a dolgokat?“ Mind a fejemből, feleltem. „No, majd most különb föladatok elé állítalak“, szólt bátyám, „te léssz az udvari festőnk! Mindjárt holnap meg kell próbálnod lerajzolni a házunkat kertestől, fástól, s mindent pontosan lemásolni! Aztán tudok én a mi vidékünkön nem egy szép pontot, a honnan érdekes tájképeket szakíthatsz ki; ez gyakorlat lesz a számodra és haszon. Bár én effélékkel foglalkoztam volna. Megállj csak, van itt nekem egypár csinos megmutatni való dolgom, a mi mind egy úri embertől származik, a ki sok esztendővel ezelőtt gyakran volt vendégünk, mikor még tele voltunk városi vendégekkel. Úgy a maga kedvére festegetett olajba, vízbe; rézbe is metszett vagy karczolt, — ő úgy mondta, hogy radiroz, — s igen ügyes volt, akárcsak valami igazi művész!“

Egy régi tokot czepeelt elé, mely egy vastag zsinórral volt átkötve, s kinyitván, így szólt: „Isten tudja, ezeket a dolgokat rég elfeledtem, magam is szívesen nézem meg újra. Szegény Félix uram Rómában fekszik eltemetve jó egypár esztendeje már; vén agglegény volt, s még a tizes évek elején is hajporozta fejét és czopfocskát viselt; egész nap festett és radirozott, kivéve ősszel, a mikor velünk vadászott. Éppen akkortájt, a tizes évek elején, tért haza Olaszországból egypár fiatal úr, köztük egy fényes tehetségű festő. Ezek a betyárok fölforgattak itt mindent és azt állították, hogy az egész művészet dögrováson van, s most születik ujja Rómában, német férfiaktól. Minden, a mi a múlt század végéről származik, annak a Goethe nevezetű embernek Hackert, Fischbein és más ilyenek felől való fecsegése: mindez csak szószátyárság, most új idő járja. Ezek a beszédek az én szegény Félixemet hirtelen kizökkentették eddigi békességéből; nyugodtabb régi művészbáratai, a kikkel jó egypár mázsa dohányt elszítt már, hiába igyekeztek őt is megnyugtatni, hogy hadd kiabáljanak a kamaszok, az idő

csak úgy áthalad majd őrajtuk is, mint mirajtunk! Mindhiába! Egy reggel becsukta az ő agglegényi múzsatemplomát, és szaladt, mint a bolond, át a Szent-Gotthardon és vissza se tért többé. S minek utána a betyárok Rómában valami nagy ivásnál még a czopfját is levágták, elvesztette minden támasztékát, minden tisztességét, s öreg napjaira nem a vénségtől halt meg, hanem római bortól és római némberek miatt. Ez a tokja véletlenül ittmaradt.“

Átlapoztuk hát az elsárgult papirosokat; egy tuczat fatanulmány volt fehér meg veres krétában, nem túlságos megfoghatóan és biztosan rajzolva, de buzgó műkedvelő törekvéstről tanuskodva; — ezenfelül néhány elfakult színvázlat s egy olajba festett nagy tölgy. „Ezt lombozatnak keresztelte“, szölt nagybátyám, „és sokat tartott rá. A titkát 1780-ban tanulta az ő tisztelt mesterénél Zink úrnál, vagy nem tudom már, hogy hitta. Két osztálya van, szokta volt mondogatni, a fáknek, s vagy egyikbe, vagy másikba beletartozik valamennyi: kerek levelű és csipkés levelű. Ehhez képest két lombfestő mód is van: a csipkés tölgy-manir s a kerek hárs-manir! Mikor fiatal dámáinkat meg akarta tanítani valamelyik ilyen manir folyamatos írására, azt mondta nekik, hogy mindenekelőtt bizonyos ütemre kell nézniök, teszem ennek vagy amannak a levélfajtának rajzolásakor így kell számolniök: *egy*, kettő, három, — *négy*, öt, hat! Hisz ez keringő taktus! kiáltottak a leányok, s elkezdtek körülötte táncolni, míg végre dühösen fel nem ugrott, hogy a czopfja is billegett bele!“

Ilyen mód jutottam, egy olyan hagyomány különös útján, melynek továbbadója magától az ügytől idegen volt, az első támasztékhoz. Némán s figyelmesen szemléltem a lapokat, s a mappát elkértem szabad használatra. Volt benne azonfelül egy csomó karczolt tájkép, egypár Waterloo, néhány Gessneri idylli liget igen csinos fákkal, melyeknek költészete meglepett s menten megkapott, míg Reinhardtnak egy karczára nem akadtam, elsárgultra, piszkosra, széle körülmetéltre, melynek ereje, lendülete s egészsége roppantúl megragadott s az elnyútt papirdarabból hatalmasan kiragyogott. Míg a la-

pot csodálkozva tartottam kezemben (eladdig semmi igazán művészt nem láttam), a bácsi visszatért és hítt: „Gyerünk, festő öcsém! Hamar itt az ősz, jó lesz utána nézni, mi újság egyelőre a nyúl, a róka, a szárnyas, meg egyéb effajta népek körül! Szép az este, menjünk fegyver nélkül lesre, — egyben egypár csinos kilátást is megmutathatok neked.“

Egy sarokból, a hol egy csomó spanyol nád volt beállítva, elővett egy jó pálczát, nekem is adott egyet, a kis trombitából kiszuttyantotta a leégett szivarvéget, s frisset dugott bele, nagyot, metszöt füttyentett ki az ablakon, mire a kutyák a falu minden sarkáról villám módjára ott termettek, s mi az ugató állatoktól körülvéve az esteledő hegyhátnak tartottunk.

A falka csakhamar messze elől járt s eltűnt az erdőben, de alig hogy nekivágtunk a magaslatnak, a fejünk fölött hallottuk őket vakkantani s teljes hajszában a hegy mentén száguldani, hogy felverték vele a szakadékot; a bácsinak repesett a szíve, előre czipelt s azt erősgette, hogy sebtiben el kell érnünk egy kis tisztást, hogy a vadat meglássuk. Ütközben azonban fölment s irányt váltott, azt mondván, hogy: „Teringettét, róka! *erre* gyerünk, hamar, csitt!“ Alig, hogy ráléptünk a keskeny ösvényre, mely két benőtt sziklafal között egy kiszáradt patak mentén húzódott tovább, hirtelen megrántott s hangtalanul mutatott előre. Egy vereses csík cikázott el csöndesen az úton, a szakadék felett, föl, le s egy perc múlva nyomában csaholt a hat kutya. „Láttad?“ kérdezt a bácsi, olyan boldogan, mintha menyegzője vecsernyéje lett volna. Majd folytatta: „Elvesztették a nyomát, de abban a vágásban okvetlen egy nyulacskát kell fölverniök. Menjünk föl egészen!“ Egy kis fensíkra jutottunk föl, napszállattól vereslő zabföldre, csöndesen izzó fenyvesektől szegettre. Itt megálltunk, kiálltunk a szélére, jóleső hallgatásban, nem messze egy benőtt úttól, mely a sötétben vészett el. Így várhattunk egy negyed órát, mikor az ugatás közvetlen közelünkben újra megkezdődött. Egyben a zab is megmozdult előttünk. „Mi az ördög lehet ez?“ suttogta a bácsi. Egy rengeteg paraszt macska jelent meg, ránk nézett s tova osont. A tiszte-

letes úr nagy haraggal kiáltott: „Átkozott bestéje, mi dolgod neked itten? Most látni, hova lesznek a fiatal nyulak! No, megállj, majd megtanítalak vadászni!“ Egy nagy követ hajított a macska után, az beleugrott a zab legközepébe, miközben a kutyák mellettünk elszáguldottak és dühös bátyám egészen elképedve szólott: „No, nézd, most elpászoltuk a nyulat!“

„No, mára elég lesz!“ így szólt, „menjünk csak valamivel elébbre, hogy megláthasd a hegységet, a melytől most éppen elég távol vagy.“

A kis fensík ellenkező szélén, a hol a fenyves megritkult, elsőbb zöld, aztán egyre kékülő hegyhátakon át el lehetett látni dél felé a hegységre, mely teljes kelettől nyugatig való kiterjedésében ott terült el előttünk az Appenzelli csúcsoktól fogva a berni Alpokig. De messze, mint az álom.

Figyelmes lettem a körül levő vidék természete iránt. Úgy látszik már inkább az a fajta volt, a minőnek a német hegységeket képzelem: zöld, sziklás és megművelt. Teméntelen völgy és hasadék vizektől átfolyva, bőséges tanyát ígért lesre és vadásztatásra. Amolyan igazi erdős vidék volt.

Miközben egy más úton hazafelé indultunk, szemem előtt a bájos képek mind az éjszaka árnyékáig váltakoztak, s ragyogó holdvilággal végződtek, mely ott rezgett malmon, paplakon, vízen, mire odaértünk. A fiatalság még ott hanczúrozott a kőrísfák alatt s majd beszorították egymást a folyócskába, a lyányok éneke fölverte a kertet, a néni pedig kikiáltott az ablakból, hogy csavargó vagyok, a kit egész nap nem lehetett látni.

HUSZADIK FEJEZET.

Pályasejtelmek.

A másnapi reggel mindenfelől azzal a kiáltással fogadott, hogy: Piktör! Jó reggelt, piktör! Hogy mint szolgált az álma, piktör úr? Asztalon a reggeli, piktör úr! — A hunczut kis gyülekezet azzal a jólelkű ugratással kezelte ezt a címet, a mely mindig eltöltötte, ha valamely új jö-

vevény számára, a kit nem tudott hová tenni, végre valami jó nevet talált. Én viszont a nekem kijelölt rangba nagyon beleillőnek éreztem magam s titokban föltettem magamban, hogy nem is teszek le róla. Kötelességből még az első reggeli órát iskolás könyveim felett töltöttem, magam tanítván magamat; de ezeknek a mélabús munkáknak sűrű itatós papirosával a multnak sívárságos szorongása ismét rám szakadt; túl a völgyön az erdő ezüstsűrű párázatban terült el, a fensíkok clváltak egymástól; lombos körvonalaik reggeli naptól csikozva világos zöldek voltak; minden észrevehetőbb facsoport erősen és szépen kirajzolódott az összefogó párában s játéku k kínálkozott az utánzó kéz számára; leckeórám csak nem akart elmulni, noha már rég nem figyeltem oda.

Türelmetlenül járkáltam egy fizikakönyvvel a kezemben több szobán át ide-oda, míg egyikben a ház világi könyvtárát föl nem fedeztem; egy széles régi szalmakalap lógott felette, a minőt a lányok mezei munkánál viselnek, s majdnem egészen elfedte. Ám mikor a kalapot elvettem, egy egész csomó jó francia kötetet találtam, aranyozott hátut; kihúztam egy nagy kvartkötetet, lefújtam róla a vastagon rajta fekvő port s felütöttem a Gessner munkáit, vastag velin papiron, sűrűn díszítve képekkel és vignettákkal. Bárhol lapoztam, mindenütt természetről, vidékről, erdőről, mezőről volt szó; a karczolatok, magától a Gessner szerető és lelkes kezétől származóak, megfelelték e tartalomnak s hajlandóságot imé egy szép, nagy s tiszteletreméltó könyv tárgya gyanánt láttam viszont. S mikor meg éppen a tájfestésről szóló levélre bukkantam, melyben a szerző egy fiatal embert jó tanácsokkal lát el, meglepetve olvastam el a levelet elejétől végig. Ártatlan egyszerűségében teljesen átérttettem e tanulmányt; az a hely, a hol olyasmit tanácsol, hogy különbözőképp törött mezei és vízmenti köveket czepeljen a szobájába s azok szerint készítsen sziklatanulmányokat, igen megfelelt az én félig még gyermeki mivoltomnak s roppant világos volt előttem. Rögtön megszerettem ezt az embert, s megtettem prófétaimnak. Egyéb tőle való könyvek után kutatva, talál-

tam is egy kis kötetet, nem tőle származót, de róla szólót, az élete rajzát. Ezt is azon ültömben végigolvastam. Ő sem volt valami híres tanuló, miközben a maga szakállára irogatott s művészi kedvteléseit után járt. Sok szó volt e munkácskában lángelméről, maguk útjáról és egyéb effélékről, könnyelműségről, megpróbáltatásokról s végre megvilágosodásról, dicsőségről, szerencséről. Csöndesen s elmélyedten csuktam be, s bár nem nagyon mélyen elmélkedtem, s ha nem is világosan, de valahogy éreztem, hogy be vagyok verbuválva a bandába.

A legjobb nevelés sem tudja útját állani, hogy ez a nagy következésű és veszedelmes pillanat a fogékony ifjú főkre ne úgy következzen el, észrevétlen egész környezetüktől, s csak keveseknek jut részükül, hogy az átkozott lángész szót csak aztán ismerjék meg, mikor elfogulatlan s indulat nélkül már túl vannak egy egészséges darab életen, tanuláson, munkán és sikerülésen. Sőt egyáltalában kérdés, vajjon a legszerényebb sikerülésnek is nem kell-e aljával sok tudatos eltökélés, s a lángészkedés egész fölszereltsége s a különbség gyakran tán csak annyiban áll, hogy az igazi lángész e fölszerelést nem láttatja, hanem menten elégeti, míg a melyik csak annak véli magát, nagy hűhóval világgá fordítja s mint a viharverte építőállványt, állva hagyja félbemaradt temploma mellett.

Egyébként a részegítő italt nem valamely követelő és vakító boszorkányos serlegből ittam, hanem szerény és kedves pásztorbögrécskéből. Mert akárhogy tele veszi a száját, ez a Gessneri lélek igazában mindenképp egyszerű s ártatlan természetű, s csak éppen hogy valamivel több öntudattal vitt zöld ligetekbe, csöndes erdei forrásokhoz.

Ez életrajzban ismerkedtem meg az öreg Sulzerrel is, a ki Berlinben az ifjú Gessner pártfogója volt, — s mikor a könyvek közt felfedeztem egypár kötetét a Szép-művészetek Elméletének, menten lefoglaltam, mint olyasmit, a mi az én ujonnan fölfedezett tartományomba vág. Ez a könyv a maga idejében roppant elterjedt lehetett, mert ott található majd minden régi könyves polczon, ott kísért minden árverésen s olcsón meg lehet venni.

Mint a kölyök-macska a füves-kertben, úgy kergedtem az elavult könyv egyetemeskedő beosztásában, mindent készpénznek véve s száz előlegbe vett s meg nem értett szempontra helyezkedve, — mire ebédhez ültünk, tele volt a fejem tudománnyal, még a méltóságos büszkeséget is ott éreztem fodrozott ajakamon s tágra nyílt szememen, — s az egész műtörténeti irodalmat átcepeltem szobámba a Félix úr tokja mellé. Ebéd után alig szakítottam magamnak időt, hogy nagyanyámhoz átszaladjak; egy kis új szövetséget, aranymetszésűt és aranykapcsut, a mit nekem szánt, zsebre tettem, s megint elsiettem. Nagyanyám, a mennyire gyenge szemétől telt, kissé bánatosan nézett utánam, mert a kegyes ajándékot különös szeretettel és ünnepiességgel akarta volt kezembe adni. Ám én hamar eltüntem szeme elől, égve a vágytól, hogy felgyuladt művészi átlátásom számára tüzelőt szerezzek, nem éppen rőzsét, hanem inkább lombos fát.

Rajzoló-tokkal és egyéb hozzávalókkal ellátva, már künn is szaladgáltam a hegyi erdő zöld sátrai alatt, minden fát szemügyre véve, de külön tárgyat voltaképp sehohsem látva, mert a büszke erdő szorosra fogódzva, kart-karba öltve állt előttem, s egy ifjút sem bocsájtotta külön prédára. A bokrok s a kövek, a füvek s a virágok, a talaj alapzatai meghúzódtak s elkuporodtak a fák védelme alatt, beleveszve mindenütt a nagy egészbe, mely mosolyogva nézett utánam, s úgy tetszett, hogy tanácsalanságomon mulat. Végre azonban egy hatalmas bikkfa vastag törzsű s pompás köpenyű, koronájú, kihívóan eléje lépett az összefogódzott sornak, mint egy régi időbeli király, a ki egyes viadalra hívja ki az ellenséget. Ez a dalia, minden ága, s minden lombcsomója, oly biztos volt és oly világos, oly teli lelkű, s oly bizodalmas, hogy e megfoghatósága elkápráztatott s azt hittem, kis fáradtsággal megbirkózom alakjával. Csakhamar előtte is ültem, a kezem czeruzástól rajt feküdt a fehér papiron, de már jó idő telt el, mire az első vonásra rászántam magamat. Mert az óriás, mentül inkább egy bizonyos helyén vettem szemügyre, annál megközelíthetlenebbnek tetszett előttem, s perczről-perczre apadt elfogulatlansá-

gom. Végre alulról kezdve rávetemedtem egy pár vonásra, s a hatalmas törzsnek szépen formált tövét igyekeztem leképezni. Ám rajzom élettelen volt, jelentés nélkül való. A szép fának lombozatán ott játszott a napfény, megvilágította, majd megint eltüntette erős vonalait, majd szürke ezüst folt, majd iszamos moha mosolygott ki a félhomályból, majd meg a gyökeréből kisariadzott ágacska hajlongott a fényben; a legsűrűbb árnyékba borúlt oldalon a visszfény hirtelen egy mohaborította új vonalat fedett fel, míg egyszerre minden tova tűnt. s új jelenségek hágtak elébe, miközben a fa azon roppantul s mindig egyforma nyugodtan állt előttem, s lombozata kísértetiesen susogott. Én sietve s vakon rajzoltam tovább, magamat csalva, részt illesztve részhez, szorongó szándékkal mindig csak azt a részt nézve, a melyiken éppen dolgoztam, képtelen lévén valahogy belefűzni az egészbe, nem szólva az egyes vonalak gyámoltalanságáról. Papirosomon a fa óriássá dagadt; főképp szélességben, s mire koronájához értem, nem volt már helyem számára, úgy, hogy szélesre lapítva s alacsonyan, mint egy csavargó homlokát kellett rácsapnom a formátlan kölönczre; legfelsőbb levele legszélét érte a papirosnak, míg töve lenn lógott a semmiségben. Mikor föltekintettem s végre az egészen végig néztem, nevetséges torzkép vigyorgott rám, mint valami törpe a teknő-tükörben.

Maga az eleven bikk pedig még egy perczre még nagyobb fenségben ragyogott előttem, szinte hogy tehetlenségemet kigúnyolja; majd az esti nap leszállt a hegy mögé, s vele együtt beleveszett a fa is, testvérei árnyékába. Nem láttam egyebet, mint egyetlen zöld kuszaságot, s térdemen azt a szegény torzképet. Eltéptem s a mily gögösen és nagyralátóan jöttem volt az erdőbe, oly csüggedt és megalázott voltam most. Kiparancsoltnak és kidobottnak éreztem magam ifjú reménységem templomából, a melyre rátalálni véltem, az élet vigasztaló tartalma eltűnt belső pillantásom elől, s most már igazán naplopónak tetszettem magam előtt, a ki semmi jóra nem való. Leverten és sírhatnám indultam útnak, megtört bátorsággal keresve más tárgyat, mely talán irgalmasabbnak mutatkozik irántam. Ám a természet egyre

jobban elhomályosodva s egybeolvadva, megtagadta tőlem az alamizsnát, megpróbáltatásomban megvilágosodott előttem a régi mondás, hogy „minden kezdet nehéz“ s ezzel éppen az az átlátás, hogy hiszen csak most kezdem a dolgot, éppen e vesződésem veti meg ágyát az eddigi játékosságtól való különbségnek. Ám ez az átlátás még jobban elbúsított, mivel vesződés és keserves törődés eleddig ismeretlen dolgok voltak előttem. Végre megint csak istenhez vettem menekvésemet, a kit az erdő zúgásában s képzelt nyomorúságomban ismét közel éreztem magamhoz, s esengve kértem, segítsen meg már anyám kedvéért is, a kinek gondteljes elhagyatottsága is ime eszembe jutott.

Így akadtam egy fiatal kőrisfára, mely egy tisztás közepén alacsony emelkedésen nőtt fel, egy ott szivárgó forrástól öntözgetve. A fácska hajlékony törzse mindössze két hüvelykújjnyi volt s kecses lombkoronába vezett, melynek rendbe sorakozott leveleit szinte meg lehetett olvasni; s ez is, a törzs is, egyszerűen, világosan és bájosan rajzolódott az esteli ég tiszta aranyszínébe. Mögötte lévén a világosság, a fácskának csak éles árnyképe látszott, mintha egyenesen egy növendék próbájára állították volna oda.

Újra nekifohászkoztam s a gyermeteg fácskát két párhuzamos vonallal sebtiben át akartam lopni a papírosra. Ám megint csúffá tevődtem, mert az egyszerű, zöldelő szál abban a perczben, hogy megkezdtém lerajzolni s jobban szemügyre vettem, végtelen finom mozgásban éledt meg előttem. Feltörekvő két vonala alig észrevehető hajlásokban annyira egymáshoz simúlt, föl-felé oly finoman megvékonyodott, s végül a gyenge hajtások oly megszabott szögben sarjadtak elé a fácskából, hogy egy hajszálnyira sem volt szabad elvéteni, ha csak szép formájától meg nem akartam fosztani. De ez egyszer összeszedtem magam s aggodalmasan s figyelmesen megragadtam mintámnak minden mozdulatát, a miből végre nem ugyan valami biztos és elegáns vázlat, de bár bártortalan, ám elég hű kép került ki. S hogy így már benne voltam, a talaj legközelebbi fűveit s gyökerecskéit is áhítatosan hozzáillesztettem, s végre rajzlapo-

mon afféle kegyes nazarénus liliomszál fácskát láthattam, a minők a régi egyházi festők s az ő mai követőik képein oly bájosan és ártatlanul szegik át a szemhatárt. Elégedett voltam szerény munkámmal, és soká nézegettem, hol a rajzot, hol a karcsú kőrifát, mely ott hajlongott a gyenge esti szellőben s valamely barátságos mennyei követnek tetszett előttem. Mintha isten tudja mily nagyot vittem volna végbe, oly széles jó kedvvel tartottam megint a falunak, hol rokonságom már kíváncsian várta nagy garral indult erdei útam gyümölcseit. Mikor azonban előszedtem fácskámat, az ő — jó ha négy tuczatlevelével: a várakozás általános nevetésbe ment át, mely a legkevésbé elfogultaknál kaczagássá fajult. Csak a bácsinak tetszett, hogy mégis csak megismerni rajta egy fiatal kőrifát, s biztatott, hogy ne kedvetlenedjem el, folytassam csak s tanulmányozzam az erdei fákat, a miben ő, mint erdész-ember, segítségemre lesz.

Élt még benne annyi városi emlékezés, hogy az efféle nem tetszett előtte nevetségesnek, ám passzionátus vadászok különben is mindenkor kedvelik a festészetet, mert hiszen örömeik és cselekedeteik színhelyeit dicsőíti. Ezért mindjárt vacsora után leczkébe fogott s elbeszélgetett velem a fák sajtóságairól, meg a helyekről, a hol a legtanulságosabb példányokra akadok. De mindennek felett lelkemre kötötte, hogy a Félix úr tanulmányait másolgassam, mit aztán a következő napokon nagy buzgalommal meg is cselekedtem, míg a szép estéken a legközelebbi vadászidőre készülő cserkészéseinket folytattuk, s e közben a legbájosabb hegyeket, völgyeket jártuk be, a gazdag fatenyészettől körülvéve és kísérve.

Igy telt el falusi tartózkodásom első hete, s ekkor már meg tudtam egypár fa-fajtát egymástól különböztetni, s örültem, hogy ezt a zöld népséget kit-kit a maga nevéen tudom megszólítani. Csak a nedves vagy szikkadt talaj fűtakarója felől sajnáltam, most csak igazán, hogy iskolabeli növénygyűjtésem kezdetei megszakadtak, mert nagyon is éreztem, hogy e kicsiny, de annál változatosabb világ megismerésére a durva körvonalak nem elegendők, pedig igen szerettem volna tudni nevét és tulajdonságát mind a sok viruló holminak, a mi ott a talajt fedte.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Vasárnapi idill. Az iskolamester és gyermeke.

Már ott létem első vasárnapjára megbeszéltek volt, hogy mi fiatalok látogatóba megyünk, valahova túl az erdőn. Ott egy magános és félreeső udvarházban nénémnek egy bátyja lakott, s vele fiatal leánya, ki a mi házukbeli leányokkal nagy lánybarátságban élt. Az ember valamikor falusi mester volt, de felesége halála után visszavonult abba a csendes udvarházba, mivel a vagyonkája valahogy futotta s teljes ellentéte volt nagybátyámnak. Míg ez városi származás létére s lelki tanulmányokban felnevelkedve, mindebből kivetkezett és kifeledkezett, hogy egészen a barna rögnek s a vadon erdőnek éljen, amaz, bár paraszti törzsök és szerénymíveltségű, csak a gyengéd és finom erkölcsök után vágyakozott, a bölcs és igaz ember élete és dicsősége után, szemlélődő lelki és bölcseleti elmélkedésekbe mélyedt el, egypár könyv utasítása szerint vizsgálgatta a természetet, s örült, ha alkalma került okos beszélgetésre, rajta lévén, hogy mindennek illően megadja a módját. A kisleány tizennegyedik éve körül lehetett, csöndben és szeliden éldegélt az ilyen gondolkodás szelid fényében. Apja szándéka szerint inkább egy finom kis paplakbeli lányhoz volt hasonlatos, mint valami parasztihoz, míg ellenben a bácsi lány-ivadéka kemény munkára szokva friss volt az eső meg a napsütés hamvától, mely azonban inkább szépítette, mint rutította őket, s megfelelt a szemük friss ragyogásának.

Három unokanővérem: húsz, tizenhat s tizennégy esztendő, s városias nevük szerint Margot, Lisette és Caton, vasárnap délután nagy tanácsot ültek kamrácskáikban, egymáshoz kölcsönösen ellátogatva s az ajtót bezárva maguk mögött. Mi fiúk, a kik a toalettünkkel hamar elkészültünk, türelmetlenül vártuk őket s csak kulcslyukakon és ajtóhasadékokon át vehettük észre, hogy az almáriumok ajtaja ki volt tárva, s a lányok fontoskodó mozdulatokkal tanácskozva állottak előttük. Hogy az időt

agyonüssük, elkezdünk a nagy dologban levő leányokkal incselkedni s végre nagy csapatban közéjük törtünk, neki estünk egy hatalmas szekrénynek, s száz kis iskátulyába, tokba és titokzatosságba ütöttük bele az orrunkat. Ám a nőstény oroszlán bátorságával, a kitől a kölykeket akarják elrabolni, egyszeribe kidobattunk s az ajtók előtt hiábavaló küzdelmet folytattunk, hogy megint be tudjunk törni. De némi csönd után azok egyszerre maguktól kinyíltak s szégyenkezve, kelletlenül s mégis diadalmasan lépett ki rajtuk a három szegény kis jószág, tarkán és díszesen, múlt esztendei divat szerint öltözve, vízőzön előtti napernyőkkel s csodálatosan formált ridikülökkel; egyik csillagformájú volt, a másik félholdhoz hasonlatos, a harmadik valami közép fajta a líra s a huszártársoly közt.

Mindezt annál jobban meg kellett becsülni, mert a derék lányok maguk neveltjei voltak s pipere dolgában árván s tanácstalanul álltak a világban; mert anyjuk utált minden városi viseletet, s a mint a templomból hazajött, első dolga volt letépni magáról a csipkefejkötőt, melyet mint tiszteletesné asszonynak viselnie kellett. Az új tiszteletesek asszonynépe pedig, kívülök az egyedüli úri nők a faluban, büszkék voltak, zárkóztak s ruháikat készen kapták a városból. Ilyenmód a lányok egészen magukra voltak utalva, azonfelül egy falusi varrónőre, meg a ház egypár hagyományára, melyet buzgó kutatók gyanánt ravaszkodtak ki a sötét multaktól.

Ezért sikereikért kétszeresen tiszteletreméltóak voltak, s mikor ma megjelentek, gúnyos hahotával fogadtuk is őket, ez a gúny csak tettetett volt s őszinte csodálatnak álarcza.

Különben a mi viseletünk is, merész és választékos vegyítés dolgában megfelelt a hajadonokénak. A fiúkon elég durva posztózeke volt, melyet azonban a falusi szabó merész, sőt vakmerő formában szabott ki. A zekéket sűrű fényes gombok ékesítették, melyeken az erdei vadak vadászati ugrásokban voltak kipréselve, s melyeket a bácsi egyszer nagyban vásárolt, s így késő unokáit is ellátta velük. Ez ékesség elpotyogtatott darabjai a falusi ifjúság kezén váltópénz gyanánt forogtak s játéknál

hat csont- vagy ólomgombbal érték fel. Magam az én vereszsinóros zöld kadett-kabátomhoz fehér nadrágot húztam, legényes ingem fölött nem volt mellény, ellenben a nagyanyám veres selyemkendője volt festőien köréje kötve, ezenfelül apámnak aranyórája, melyet örökbe kaptam s sohse tudtam rendben tartani, ugyancsak ott lógott, tarka virágokkal himzett kék szallagon, melyet anyám skatulyáiból szedtem elő. Sapkámról rég lefejtettem a bugris ellenzőt; homlokomat szabadon hagyta, s olyan vásári legény formám lehetett. Olyan emberek, a kikben valami jobbnak s mélyebbnek sejtelme van meg s ilyesmi után áhítoznak, azt hiszem, annál inkább letesznek a nevetséges külsőségekről, mentül közelebb viszi őket sejtelmükhöz a tapasztalat s a cselekvés; viszont mentül messzebb vannak még onnan, annál görcsösebben kapaszkodnak a czifraságokhoz. Ám épp e külsőség gátolja meg belsejüket abban, hogy hamarább kifejlődjék, hacsak nincs kéznél apa vagy más férfi ember, a ki egészséges gúnynyal megnyesegeti s elnyomja, miközben a fölfelé igyekvő fiú elé erős kézzel rajzolja az igazit.

Az öreg iskolamester lakához két úton lehetett eljutni. Vagy meg kellett mászni a falú mögött egy hosszan elnyúló hegyet, s végigmenni hosszában, túlnan megint leszállni, a hol megint egy völgy feküdt, hasonlatos a miénkhez, csak kisebb, kerekesebb s szinte egészen tele egy mély, sötét tóval, — vagy a magunk völgyén elvándorolhattunk a folyóvíz mentén, hogy a sűrűbe vesző vízzel együtt a hegyet megkerülve, a tóhoz jussunk, melybe a folyó beleömlött s melyben az ismerős ház visszatükröződött. Mi jobb szerettük odamenet az időtöltő kis folyó társaságát, s hogy majd csak esti hűvösségben térjünk vissza a hegyen át. Messze fénylő tarka társaságunk csakhamar elvonult végig a zöld völgyön, míg egy bájos vadonba nem értünk, a hol az erdő kétoldalt leszállt a vízig, s hús és sötét árnyékban tartotta. Majd lombfallal foglalta be, oly sűrűvel, hogy az áthajló ágakat el kellett hajlitanunk. Majd megtágasodott, s egy rend világos, magas fenyőt tolt előre a napos talajon. Majd meg lezuhant sziklatömbök terpeszkedtek a part szélén, a vízben, vízeseéseket okozva, míg fönmaradt darabjai kiálltak a lejtő

bozótjából; kis oldalösvények csalogattak a sötétbe s mindenfelé a legbájosabb titkok kerültek napvilágra. A leányok vörös, kék és fehér ruhái gyönyörűen kiragyogtak a sötét zöldből, a fiúk körül-köre ugráltak, hogy aranygombjaik fölcsillantak bele s versenyre keittek a habok ezüst gyűrűivel. Mindenféle teremtettt állat mutatkozott, itt egy vadgalamb tollait találtuk, a kit nyilván valamely ragadozó madár téphetett szét, amott egy kígyó siklott végig a parti habokban a sima kavicsoson, s egy különszakadt mélységben egy csillogó pisztráng esett foglyul, orrával nyugtalanul tapogatódzva a síkos köveken, közelítettünk azonban egyet ugorva s eltűnve a patakzó vízben.

Így jártuk körül észrevétlen a hegyet; a bájos vadon kiszélesedett s egyszerre megláttatta a csöndes, sötét-kék ezüsttel petyegetett tavat, mely békés környezetével ott pihent a vasárnap délután hangtalan fényében. Egy keskeny csík megművelt föld húzódott a tó körül, a mögött mindenütt tovább folytatódott a hegynek tartó erdő, mely azonban itt is ott is egy-egy csöndes szántóföldet rejtgethetett, mivel hol itt, hol ott egy-egy vörös háztető látszott ki, vagy kék füstoszlop emelkedett föl a sűrűből. Csak a napnak fekvő oldalán emelkedett egy tetemes szőlőhegy, s ennek lábánál szorosán a tó mellett az iskolamester háza. Közvetlen a legfelsőbb karosor felett pedig ott kékllett a mélységes tiszta ég s visszatükröződött a sík vízben, míg ott a sárga gabonaföldektől, a lóheretábláktól s a mögöttük fekvő erdőtől, melyek mindazon változatlan álltak tótágast a vízben, el nem határolódott. A ház fehérre volt meszelve, a gerendázat vörösre mázolja, s az ablaktáblák nagy kagylókkal befestve; az ablakokból fehér függönyök lobogtak elé, s a kis ajtóból a kecses kis lépcsőn lefelé lépegetve a kis leány tartott elénk, karcsún és törékenyen, mint a narcisz, fehér ruhácskában; barnába vesző aranyhaja volt, kék szemecskéje, egy kicsit akaratos homloka s mosolygó szája. Keskeny arcocskáján egy pirulás a másikkal váltakozott, finom csengetyű hangocskája alig hallatszott, s mindúntalan elakadt. Illatos rózsa- és szegfűkertecskén át vezetett bennünket Anna, miután unoka-

növéréimmal oly gyöngéden s ünnepiesen üdvözölték egymást, mintha tíz esztendeje nem találkoztak volna. Bevezetett a tisztaságtól és rendtől visszhangos házba, a hol édes apja tiszta szürke frakkban, fehér nyakkendősen, a lába hímzett papucsba bújtatva, barátságosan és elégedetten fogadott bennünket isten hozottal. Szép, szemléletes vasárnapot töltött volt könyvei felett, melyek még ott heverték az asztalon, s most örülhetett, hogy váratlan ilyen szép számú hallgatóságot látott maga előtt ékesszólása számára. Mikor bemutattak neki, úgy látszott, különösen örült, hogy formásságát s tudós beszédeit lesz kin sikerrel alkalmazni, mivel azt hitte, hogy én a legvirágzóbb felsőiskolai világból kerülök ide. Volt is rá oka, hogy hozzám húzzon, mert a fiúk már el-elszédtek, mikorra a mester egy témát megragadott, s láttam, a mint künn a parton, mindhárman mélyen bedugják fejüket egy halas tartály nyílásába, úgy, hogy csak a hat lábuk látszott belőle. Figyelmesen megvizitálták a nagybátyjuk halállományát, miközben testvéreik a kis leánynak és egy öreg szolgálónak utánamentek a konyhába s a kertbe.

A mester hamar észrevette, hogy kezes hallgató vagyok s kérdéseinek tölem telhetően helyt állok. Miután az új iskolai intézmények felől apróra kikérdezett, így folytatta: „Hát egy kicsit felfordult világ lehet ott! Éppen itt olvasom az újságban, hogy a mi megyei iskolánk egyik osztályában az ismeretes zavargásoknak azzal vetettek véget, hogy a tehetetlen tanítót s a leghaszontalanabb fiút, a ki nyilván valami kis forradalmár volt, egyszerre eltávoították, s ilyen módon állították helyre végképp a rendet. Hát hogy a tanítót elbocsátották, azt egészen helyesnek ítélem, ha csak egyébként gondoskodtak róla, de a fiú dolga nem fér a fejembe. Azt tartom, hogy ezzel olyasmit adtak tudtára, hogy most már kívül állasz a közösségükön, a te fejed fájjon tőle, hogy mi lesz belőled! Ez nem volt keresztényi cselekedet. S a mi Urunk s Mesterünk az eltévedt báránykát előbb bizonyára bevette volna a köpenybe redői alá. Kedves uramöcsém, nem ismeri azt a kicsapott fiút?”

A mester e kérdésével a legkínosabb emlékeket

keltette fel bennem, a kérdése módjával pedig mély bánatot; halkan feleltem, hogy én vagyok az.

Nagy csodálkozva lépett egyet vissza, s tágra meredt szemmel nézett rám; megzavarta, hogy egy pokolbelinek induló fajzatot ily ártatlan formában lát maga előtt. Némiképp azonban már megkedveltetem magamat vele, s csöndes viselkedésem megerősíthette abban, hogy elébb kimondott szelíd ítéletével nem vétette el a dolgot.

— Mindjárt gondoltam, — kezdte újra, — hogy a dolognak van valami bökkenője, mert íme, látom, s szívesen hiszem, hogy uram-öcsém olyan fiatal ember, a ki ért az okos szóból! Mondja csak el híven, hogy s mint ment végbe az a keserves történet; igen csodálatos előttem, mint oszlik meg benne a hiba s az igaztalanság!

Miután a barátságos iskolamesternek az egész esetet elmondtam, őszintén, bőven s vége felé kissé neki is hevülten, mivel azóta először könnyíthettem a szívemen: a mester elgondolkozott egy kicsit, többrendbeli üngetésekkel és úgy úgy-okkal szakítva meg elmélázását, aztán így folytatta:

— Hát bizony, ez egészen különös végzet! Uram-öcsémnek elsőbb is nem kell elhinnie magát s az elszenvedetttek miatt netalán gögös nehezetlással eltelnie, mely egész jövőendő életére kártékony lehetne! Meg kell öcsémnek gondolnia, hogy végtére mégis csak kivette részét a többiek igaztalanságából s pajkosságából, s boldognak kell vallania magát, hogy íme, már ily zsenge korában isten ő szent felségétől ily komoly büntetésre s tanulásra méltoltatott, mert a mi uram-öcsémmel történt, az nem emberi igazságtevés, hanem a világ urának saját beavatkozása, melyre öcsémet idejekorán méltatta, s megmutatta, hogy nem szándéka az öcsém dolgát tréfára vennie, hanem a saját szigorú útján akarja vezetni. Ha majd e balsorsnak tetsző esetet öcsém hálásan s töredelmesen fogadta, s a mit méltatlanságnak vél, megbocsátotta s elfeledte, akkor arra keli majd gondolnia, hogy ez élelmény komolyságához képest éljen tovább, tudván, hogy az erkölcs útjáról való minden eltévelyedés megbosszulódik rajt', még érzékenyebben, mint másokon, hogy ezen mód öcsém a jónak gya-

korlatában szorgalmasabb s bizodalmasabb legyen, mint sokan, a kikkel efféle nem esett meg. Csakis ez úton válhatik javára azon esemény; e nélkül csak kínos keserves baleset maradna, melylyel egy ily zsenge életet meglátogatni isten ő szent felségének sem szándéka, sem gyönyörúsége nem lehet. Való, hogy most valamely pálya választása a legsürgősebb s a legfontosabb, s ki tudja, nem az-é öcsém-uramnak rendeltetése, hogy éppen ezen hirtelen szorongattatás kényszerítésével hamarabb jusson eltökélésre, mint különben jutott volna. Nyilván már érez is magában kedvet egy bizonyos hivatáshoz?

E beszédek igen kedvemre voltak; bár komoly erkölcsi értelmüket nem értettem át túlságosan, az istentől való magasabb rendeltetésnek s vezettetésnek gondolata igen elevenen hatott rám, s boldognak éreztem magam, hogy hajlandóságaimmal isten különös védelme alatt tudhattam magamat; fénylő csillag szállt fel előttem, s habozás nélkül szóltam: — Óh igen, festő szeretnék lenni!

E feleletemen új barátom még talán jobban meghökkent, mint előbbi vallomásomon, mert a világgal való minden közlekedés híjján erre a dologra gondolt volna legkevésbbé. De azért most is hamar átgondolta, s így szólt:

— Festő? No lám, furcsa! De lássuk csak! Való, hogy volt idő, a mikor éltek festők, kik el voltak telve isteni lélektől, kik a szomjú népeknek odanyújtották a mennyei élet italát, az eleven szó híján, a melyben most részünk van. Ám, mint a hogy már akkor e művészet nagyon is hamar a gögös egyháznak hívságos czifraságává fajult, azonképp a mai is végképp belső érték nélkül valónak s az emberi hiúság és álорczáság üres kergetődzésének tetszik előttem. Nincs ugyan semmi ismeretem a művészetek felől, a mint azok a mai világban műveltetnek, ám annál kevésbbé tudom elgondolni, mint telhetik el velük komolyan s kegyesen az élet! Hát öcsémnek oly nagy hozzá a kedve s az ügyessége, hogy mindenféle haszontalan képeket módoljon ki, vagy éppen emberi ábrázatokat képezzen le pénzért?

— Mindenekelőtt tájképfestő kívánnék lenni, — fe-

leltem én, — s ehhez, igaz, nagy kedvem van, s remélem, hogy isten megadja a hozzávaló ügyességet is!

— Tájképfestő? Vagyis, hogy emlékezetre méltó városokat, hegységeket s világtájakat ábrázoljon le? Ugyan! Bátor, ez már nem tetszik előttem oly rosszsnak, ennek rendjén legalább világot lát az ember és sok mindent megismer, földeket, vizeket, s hozzá bizony embereket is; ám ehhez, úgy vélem, különös bátorság és külön szerencse kell, s mindenekelőtt, s hitem szerint, a fiatal embernek arra kellene gondolnia, hogy tudna ott-hon maradni, ott becsülettel megélni, polgártársainak hasznára, szülőinek szolgálatára lenni!

— Megbocsásson, uram-bátyám, az a tájképfestés, a mire én gondolok, egészen más, mint a mit kegyed ért rajta!

— Ugyan, s az mi volna?

— Az nem abban áll, hogy emlékezetes, nevezetes helyeket keresnek föl, s azokat megfestik, hanem abban, hogy az ember elmerül a természet csöndes fenségének és szépségének szemléletében, s így akar lemásolni néha egy egész kilátást, mint teszem ez az erdős, hegyes tó-vidék itt, olykor pusztán csak egy fát, sőt néha csak egy darab vizet és eget.

Mivel a bácsi erre nem felelt, s nyilván azt várta, hogy folytatom, hát folytattam is, s a magam részéről roppant lelkesedésbe s ékesszólásba merültem bele. A napfény és erdei árnyék között lebegő tó fenségben pihent az átlátszó ablakok előtt. A messze hegyhátak felől egy pár karcsú tölgy, mely ott fürdött az égbevesző vásárnapi légben, mintha felém integetett volna, messziről halkan, de nyomatékosan; le nem vettem róluk a szemem, mint valamely magasabb jelenésről, s közben így szóltam:

— S ugyan miért ne volna nemes és szép hivatás egyre és egymagunkban ott ülni isten művei előtt, melyek mind e mai napig ártatlanságukban s teljes szépségükben maradtak meg; megismerni, tisztelni őket, s istent azzal imádni, hogy teremtményeit az ő békességükben igyekszünk leábrázolni? Ha csak egy együgyű bokrocskát rajzolunk is le, már akkor is tiszteletet érzünk minden ga-

lyacska iránt, hogy így nőtt, s nem másképp, a teremtő törvényei szerint. Ha meg éppen arra képes az ember, hogy egy egész erdőt, egy tágas mezőt, egestül együtt híven s igazán lefessen, s ha végezetre efféléket már a maguk belsejéből tudunk világra hozni, minta nélkül, erdőket, völgyeket, hegylánczokat, vagy akár csak kis zúgokat is, szabadon, újan s mégsem másképp, mintha már valahol megvolnának, akkor bizony úgy vélném, ebben a művészetben van valami fajta utána élvezése a teremtésnek. Az ember fákat növet az égbe, felettük a legszebb felhőket vonultatja el, s mindkettőt tiszta vizekben tükrözteti vissza! Azt mondjuk, legyen világosság! s a napfényt tetszésünk szcrint hintjük füvekre s kövekre, s hagyjuk, hogy kihúnyjon árnyékos fák alatt. Az ember kinyújtja kezét, s már zivatart varázsol elő, mely megborzogatja a barna földet, s utána bíborban húnyatja el a napot! S mindezt a nélkül, hogy rossz emberekkel kellene megférni, az egész dologban nincs semmi zavaró hang!

— Hát van ilyenfajta művészet is és van megbecsültetése? — kérdezte elképpedve a jó iskolamester.

— Van, — feleltem. — A városokban, az urak házaiban, szép és ragyogó festmények függenek, melyek többnyire csöndes, zöld vadont ábrázolnak, oly bájosan s helyesen megfestve, mintha az isten szabad ege alatt volnánk, s a bezárt, befogott emberek fölfrissítik szemüket az ártatlan képeken, s bőven táplálják azokat, a kik efféléket meg tudnak alkotni!

A mester odalépett az ablakhoz s kissé meglepetve nézett ki rajta.

— Hát teszem, ez a kis tó, ez az én igézetes magánosságom, elegendő tárgy volna a művészet számára, noha senki a nevét nem ismerné, éppen csak az isten jószágos hatalma miatt, mely benne megnyilatkozik?

— Hogyne! Sőt remélem is, hogy úgy lefestem bityámnak ezt a tavat, ezt a sötét partot, ezt az esti napvilágot, hogy örömmel ismeri meg rajta a mai délutánt, s maga is megvallja magának, hogy ennél több nem kell ahhoz, hogy az ember valaki legyen, már mintha festő-

nek mehetek, s jól megtanúlom a mesterségemet, — tettem hozzá.

— No, most öreg ember létemre megint valami újat tanultam, — szolt megilletődve a bácsi. — Mégis csak csodálatos, hányféle módon nyilatkozhatik meg az emberi lélek. Úgy tetszik előttem, hogy öcsém-uram jó és kegyes úton jár, s ha csakugyan nyélbe tud ütni valami ilyest, az nyilván lenne oly érdemes dolog, mint valamely jó és kegyes tavaszi vagy arató dal. Hé, fiúk! — kiáltott oda az ifjú haldedvelőknek, a kik még mindig munkánál voltak, — fogjatok valami edényt s szedjétek ki egy jó porció halat, ángolnát, pisztrángot, vagy csukát, hogy az asszonyok megsüthessék!

Ezenközben a leányok is visszatértek a szobába, s még meghallhatták beszélgetésünk egy részét, úgy hogy a bőbeszédű mesternek nem kellett nagyon keresgélnie, mint térjen át új tárgyra s fogjon le mindenkit annak számára. Én magam megint elcsendesedtem s mind jobban elfogódtam, mert a bájos kis Anna észrevétlenül megint köztünk volt, s halkán susogott egyik unokatestvérével. Az öreg úr most már az aratásról beszélt a leányokkal, a szüreti kilátásról, a gyümölcsstermésről, de mindig az ő finom és kenetes módján, közben engem is fel-felvilágosítgatva, ha egy-egy dologról föltette, hogy effélékkel nem igen lehetek ismerős. Én azonban egy kukkot sem szóltam, hanem boldogan és elandalódva húzódtam meg az édes kis leány közelében, rá ugyan nem pillantva, de édesen megilletődve, ha olykor hangocskáját hallatta.

Kellemes ételszag terjedt el, becsalta a fiúkat, s okot adott az iskolamesternek, hogy az öreg szakácsnő jeladására az emeletre hívjon fel bennünket. Ott egy kis, világos, hűvös terembe léptünk, melynek fehérre meszelt falai között nem találtatott egyéb, mint egy hosszúkás asztal, a székek, s egy régi házi orgona. Az asztal meg volt terítve, mi nekiültünk a vidám vacsorának, mely csupa halból állott, a miket a fiúk nem túlságos szerényen kezeltek. Falusi sütemény meg gyümölcs, s enyhe fehér bor, a mely ott nőtt a ház megetti dombon, ezek gazdagították az egyszerű s a maga nemében mégis ünnepi lakomát. Az öreg úr bölcs beszédekkel fűszerezte, a fia-

talság tréfálkozott, s együgyű találós mesékkel s szó-játékokkal mulattatták egymást. S mindezt emelkedett, vasárnapi hangulat aranyozta be, másképp, mintha az ember otthon volna, s másképp, mintha egy egyszerű paraszti családnál. Mikor eléggé felfrissültünk, a mester odalépett az orgonához s kinyitotta; a fényes sípsor szabadon meglátszott, s a két ajtószárnyacska a paradicsomot mutatta megfestve, Ádámmal, Évával, virágokkal s állatokkal. Oda ült az orgonához, nekünk körbe kellett köréje állani, Annácska egy pár régi énekes könyvet osztogatott ki, s apjának rövid bevezető játéka után, az öreg úr kíséretével s előéneklésével néhány istenes szép nyári éneket s utána egy művészi kánont énekeltünk el. Örömmel énekeltünk, teli tüdővel s mégis mértéktartóan, a percz iránt való hála jobb muzsikát termett, mint a legszigorúbb iskolázás s én magam is belső boldogságomat elfogulatlan s szabadon ömleszthettem át énekembe, mert ez a nap számomra megint újabb és szebb volt, mint minden előzőek. Ha egy verssel végeztünk, a tavon túlról, egy erdei hegyfalról, szép összezengéssel elhangzó visszhang csendült fel, az orgona szót s az emberi hangot egy új, csodálatos hanggá olvasztotta össze s éppen utolsót rezdült, mikor az énekre újra rákezdünk. Több helyt a hegyeken s a völgyben vidám emberi hangok ébredtek fel, kik örömiüket beleénekeltek s belekurjogatták a halkán ringó légbe, úgy, hogy a kánon, melylyel énekünket bevégeztük, hogy úgy mondjam, az egész völgyön elterült.

Végre azonban útra kellett indulnunk, mivel a nap már közeledett a hegyekhez; a mester elégedetten bocsátott el bennünket s jóindulatának határozott jelével búcsúzott tőlem. Meg kellett ígérnem, hogy kószálgatásaim közben, a mily gyakran csak lehet, odanézek az ő völgyébe, s házában is úgy ütök tanyát, mintha ugyan-csak nagybátyám volna. Annácska még el akart bennünket kíséreni a hegytetőre, s így sokkal izgatottabban és hangosabban indultunk útnak, mint a hogy jöttünk. A lányok, a kiket már a semmi, csak maga a puszta szabadság a legpajzánabb pajkosságba hevített, szakadatlan énekeltek; a szemük ragyogott hozzá, s minket is

rácsábítottak a dalolásra, világi és hazafias dalokba kezdvén. E közben kölcsönös csipkelődés indult meg, szívbéli ügyek felől, a testvérek között, annak a reménytelen kornak teljes édes csevegése, kiszabadult a megnyílt lelkekből, s beszötte valamennyiüket szívesen meghallgatott czélzásokkal, tettetett ellenállással s hunczut feleletekkel. Csak Annán látszott, hogy nincs mit tartania a támadástól, miközben itt-ott egy-egy bátortalan tréfácskát vetett közbe, én pedig egy szót sem szóltam bele, mert tele volt a szívem a nap eseményeivel. Fent is álltunk már a hegy tetején, mely ott fürdött a nap szálló fényében. Elöttem az ifjú leány pehelykönnyű, megvilágosodott alakja lebegett, s mellette mintha a jó istent láttam volna mosolyogni, a tájkép-festők barátját és patrónusát, a milyenül ma az iskolamesterrel való beszélgetésemben fedeződött föl számomra. A búcsúzó leányka még jobban elpirúlt az esti pírban, mikor végre nekem is kezét adott. Ujjunk hegye is alig érintkezett és udvariasan magáztuk egymást. Ám a fiúk kinevettek bennünket, s a lányok komolyan követelték, hogy tegezödjünk, mert itt ezt másképp nem tűrik fiatalok közt.

Igy hát kicseréltük keresztneveinket, bátortalanul huzódozva, ám az enyém fuvolahang gyanánt surrant fülembe, s mikor Anna sietve s aggódva tűnt el az ő hegyoldaluk homályában, mi pedig leszálltunk a mienken, én két dolgot szereztem meg: egy nagy és hatalmas Mecaenást, a ki láthatatlan tanyáz a borongó világ felett, s egy édes kis nő-alakot, kit haladéktalanul fel mertem állítani szívemben.

MÁSODIK KÖTET.

ELSŐ FEJEZET.

Pályaválasztás. Anyám és tanácsadói.

Ezt az ég és föld között való határozatlan lebegést már nem tudtam tovább elviselni, hanem finom papírt keresve ki czókmókjaimból, neki ültem, hogy levelet írok anyámnak, az elsőt életemben. Mikor legfelül odaírtam, hogy „Édes, jó anyám!“, az anyám új világításban lebegett előttem. Nagyon átéreztem életemben ezt a tovább haladást és komolyságot, s írókészségem eleinte cserben hagyott, alig tudtam az első mondatokat megtalálni. Ám utazásomnak s egyéb élelményeimnek elmondása hamar elébbre vitt s leírásom még inkább nagyon is czifrán és kérkedően sikerült. Látszott, hogy kedvem telik benne, s meglátszott valami különös törekvésem is, mely később gyakran ismétlődött, hogy jó állapotommal s különböző cselekedeteimmal és kalandjaimmal hatást tegyek anyámra s valósággal kerestem, hogy elbolondozzam vele s így egyfelől mulattassam, másfelől érvényesüljek. Ezek után tértem át írásom tárgyára, leplezetlen kijelentettem, hogy most már mindenképp azt tartom, hogy festőnek kell lennem, s ennek folytán arra kértem, nézne előzetesen körül, s tanácskozzék különböző tapasztaltabb ismerőseinkkel. A családról való jelentésekből, üdvözlletekből s apró dolgokról való egy pár fontos meg-

bízásból állt a levél vége. Keskenyre s mesterségesen összehajtogattam, s lezártam pecsétemmel, egy vasmacskával, mely a reményt képezte, s melyet rég belevéstem volt egy puha darab alabástromba, hogy most ime először vegyem hasznát.

E levél vétele után anyám ünneplőbe öltözött, egyszerűbe s egyszínűbe frissen összehajtott keszkenőt vett a kezébe, s megkezdte ünnepi körútját a tekintélyeknél, a kikhez bejáratos volt.

Mindenekelőtt egy igen tekintélyes ácsmesternél tette tiszteletét, a ki sok úri házban fordult meg, s jól ismerte a világot. Mint boldogult atyámnak barátja, jó lélekkel volt hozzám, a minthogy az ő akkori körök művelődő igyekvését buzgón folytatta. Minek utána komolyan meghallgatta anyámnak előadását és jelentését, kurtán azt felelte, hogy ez fabatkát sem ér, s annyit tesz, hogy a fiút elzüllésnek s bizonytalan jövőnek eresztik neki. E helyett az ács jobbat tudott, ha már okvetetlen valami művészi pályáról van szó. Egy fiatal öcscse valamelyik távol városban térképmezővé képezte ki magát s olyan jól keresett, hogy az atyafiság szemében nagy volt a becsülete. Pártfogónk tehát ajánlkozott, hogy engem különös barátságból ennek az embernek közelébe helyez el, a hol aztán, ha csakugyan van bennem valami érték, felvihetem nemcsak a metszésig, hanem annyira is, hogy magam rajzoljam a térképeket, föltéve, hogy nem vesztegetem az időt, hanem a szükséges ismeretek megszerzésére fordítom. Ez aztán úri, tisztességes s egyben hasznos, s a nagyvilágba illő foglalkozás volna.

Növekvő gonddal s kétséggel jutott anyám egy másik pártfogónk elé, a ki szintén barátja volt boldogult urának. Ez kartonnyomó gyáros volt, a ki az ő kezdetben szerény üzletét lassanként kibővítette s szépen gyarapodott. Ez az anyám előadására így felelt:

„Az a valóság, hogy az ifjú Henrik, az én feledhetetlen barátom fia, művészi pályára kíván lépni, s az a jelentés, hogy már régóta rajzol és festegyet, igen örvendetesen találkozik egy gondolattal, melyet már régebben táplálok a fiú felől. Teljesen megfelel az ő derék édesapja mivoltának, hogy hajlandóságát valami finomabb

mesterség felé fordítsa, melyhez tehetség s magasabb lendület szükséges, ám e hajlandóságot megjárható s okos pálya felé kell fordítani. Már most kegyed előtt, kedves jó asszonyom, s barátnőm, ismeretes az én nem jelentéktelen üzletem természete; én tarka szövetet gyártok, s ha úgy, a hogy megélek belőle, az főképp azért van, mert rajta vagyok, hogy gyorsan s figyelmesen alkalmazzam a legújabb s legkelendőbb mintákat, de még túl is tegyek az uralkodó ízlésen, mindig valami új s eredeti dologgal. Erre külön rajzolókat tartok, a kiknek leginkább az a dolguk, hogy új mintákat találjanak ki, s kényelmes szobájukban ülve, kedvükre váltogassák a virágokat, csillagokat, indákat, foltokat s vonalakat. Üzletemben három ilyen ember is van, a kiket szemtelenül jól meg kell fizetnem, s még azonfelül úgy kell velük bánnom, mint a hímes tojással. S noha az üzletem menetét elég ügyesen megértik és követik, valójában csak véletlenül kerültek bele a mesterségbe és semmiféle belső erő nem hajtotta őket bele. Ki volna ilyenformán inkább kedvemre, mint az olyan fiatal ember, a ki ekkora határozottsággal csügg papiroson, és festéken, ilyen fiatalon s a nélkül, hogy biztatnák rá, egész nap fákat s kertecskéket festeget? Hát hiszen ha virág kell neki, abban lehet része bőven, szép sorjában rávarázsolhatja a szövetekre, kifogyhatatlanul, mindig újan; a gazdag természettől a legcsodálatosabb s legbájosabb alakzatokat lophatja el, melyek versenytársaimat kétségbe ejtsék! Egy szóval én magamhoz veszem a fiát! Rövidesen annyira viszem vele, mint a többiekkel, s ha valamivel idősebb lesz, kiteszszük Párisba, a hol ezt a dolgot nagyban űzik, s a legkülönbélebb iparágak kitűnő rajzolói úgy élnek, mint a hercegek, s gazdáik a tenyerükön hordozzák őket. Ha ott majd felküzdötte magát s tapasztalatokban meggyarapodott, akkor kész ember lesz, s maga határozhat sorsa felől. Ha majd aztán is össze akar állani velem, az az én számomra öröm is lesz, nyereség is lesz, ha egyebütt találja meg a szerencséjét, az ellen sem lesz kifogásom. Gondolja meg, édes asszonyság, nem hiszem, hogy tévednék!”

Ezek után körülvette anyámat üzletében, s meg-

mutatta neki mind a tarka nagyszerűségeket, a fába metszett mintákat, s különösen a rajzoló merész tervezeit. Anyám mindezt helyénvalónak találta s új reménységgel telt el. Nem tekintve a biztos és bőséges keresetet, melyre az ügyes üzletember számíthat: ez az ipar az asszonyok szolgálatának volt szentelve, tiszta volt, békességes, úgy, hogy egy anya a fiát bátran odaadhatta, s talán a bocsánandó hiúság egy ere is megmozdúlhatott benne, ha elképzelte magát egy magam kigondolta szerényebb szövetbe öltöztetve. Annyira elfoglalták ezek a kellemes gondolatok, hogy ezúttal meg is szakította vándorlását, hogy egészen beléjük feledkezzenek.

A következő nap azonban újra rászorította a különben atyai kötelességre s új gondolatokkal és kétségekkel indította útnak. Egy harmadik barátjához ért apámnak, varga emberhez, ki nagy elme s roppant politikus hírében állott. Apám halála óta az események szigorúbban demokrata irányba terelték. Rossz kedvvel hallgatván meg az úgyról s a tegnapi fáradságok sikeréről való jelentést, ridegen fakadt ki:

„Festő, térképmetsző, virágrajzoló, szobában ülő, úri szolga! Pénzmágnások inasa, segítője a fényűzésnek s az elpuhulásnak, sőt ha térképmetsző, még egyenes elősegítője is, a baromi háboruskodásnak! Kedves asszonyosság, mesterség kell, becsületes és nehéz mesterség! Ha férjeura élne, a fiút oly biztosan valami két kezével munkáló mesterségen át vezetné az életbe, mint a hogy kétszer kettő négy s nem öt! Ezenfelül a fiú egy kicsit hitvány is s elpuhult a maguk szoknyája mellett; legyen kőműves, vagy kőfaragó, vagy még jobb, adják ide hozzám, akkor megszerzi egy népbeli ember kellő alázatosságát s egyben igazi büszkeségét — s mire majd megtanúlt egy jó czipőt annak rendje s módja szerint megcsinálni, egyben azt is megtanulta majd, hogy kell jó polgárnak lenni, ha ugyan édesapjára üt, a kinek mi többi kézművesek nagyon híját érezzük! Gondolja meg Leené asszonyom, a ki legalulról kezdte, abból lesz az ember. — Az új czipő, a mit legutóbb küldtem, nem szorította?”

Am Leené asszonyom nem nagyon épült e beszéden, s elmenet így dörögött magában:

„No, benned is vargát fogtam csizmadia uram! Varga-késnek nincs tokja! Ki szürköt fog, beszennyeztek! Maradj csak a kaptafádnál; arra ugyan elvárhatsz, míg a fiam segít benne! Nem illeti a vargát vörös köröm; nekem ugyan beszélhetsz, politikus csizmadia!”

Ilyen gúnyolódásokkal, melyeket aztán később ismételt, valahányszor ez a beszélgetés szóba került, meg-rántotta a csengőt egy szép és nagy házon, melyet egykor apám épített egy előkelő úri ember számára. Finom és komoly ember volt, a ki állami szolgálatban állt, nem sokat kedveskedett, de némi hajlandósággal volt hozzánk, s már többször fontos tanácscsal járt anyám kezére. Mikor megtudta, miről van szó, udvarias elutasítással szólott:

„Igen sajnálom, hogy éppen ebben a dologban nem lehetek szolgálatára, de a művészethez alig értek többet a semminél! Annyit azonban tudok, hogy a legkitünőbb tehetségnek is sok időre, sok tanulásra, sok pénzre van szüksége. Van ugyan egypár lángelménk, a ki mindenféle nehézségnek végtére fölébe kerekedett, de a mi városunkban senki sincs, a ki megítélhetné, hogy a fiától lehet-e ilyent reményleni . . . A mi itt művész vagy efajta él, jó messze van attól, a mit én igazi művészetben értenék és sohase tanácsolnám, hogy ilyen hamis cél után vesse magát.”

Egy darabig elgondolkozott, aztán így folytatta:

„Azt tartom, legjobb volna, ha az egész dolgot, fiával együtt, gyerekes álomnak vennék; ha a fiatal ember rászánja magát, hogy betegyem valamelyik hivatalunkba, ebben szívesen megsegítem s továbbra is szemmel tartom. Hallom, hogy nem tehetségtelen, főképp írásbeli dolgokban. Ha megállná helyét, idővel épp olyan közigazgatási tisztviselővé dolgozhatná fel magát, mint sok más derék ember, a ki szintén alulról kezdte s szegény írnok-gyerekekül állott be valamelyik hivatalunkba. Ezt különben nem azért mondom, hogy valami nagy reménységet keltsek vele, csak hogy éppen megmutassam ked-

ves asszönyságnak, hogy ezen az úton a fiúra nem vár egészen biztosan valami sötét és szűkös állapot.“

Ez a beszéd, noha új kilátást nyitott anyám előtt, végképp visszavetette abba a bizonytalanságba, hogy nem jobb volna-e engemet szándékom megmásítására rávenni, mert itt még többről volt szó, mint a gyárosnál. Itt egy tekintélyes ember kezességéről volt szó, a ki szavának ura lehet, a ki a mi ügyeink egy nagy részén egyfelül keresztül látott, másfelül maga igazgatta azokat s módjában volt, hogy tudjon egyet-mást tenni azokért, a kik tanácsában bizakodtak.

Itt be is végezte nehéz körútját s egy hosszú levélben annak minden eredményét megírta nekem, a gyárosnak s a közférfinak tanácsait külön kiemelve, s arra intett, hogy várjak egy keveset, mielőtt végkép határoznék, s inkább arra gondoljak, mely módon tudnék becsülettel itthon maradni, tisztességgel megkeresni kenyeremet, ő néki vigasza s öregségében támasza lenni, a nélkül, hogy természetes tehetségeim látnák mind ennek kárát; mert hisz attól nem kell tartanom, hogy valaha kezére járna bárkinek, a ki engem kedvem ellen való pályára akarna kényszeríteni, igen jól ismeri szegény édesapámnak ezek körül való nézeteit, s egyetlen feladatának azt érzi, hogy valahogy úgy járjon el, a hogy ő cselekedett volna.

A levél azzal kezdődött, hogy „Édes fiam!“ s ez a fiam szó, a mit tőle most hallottam először, annyira meghatott s annyira hízelt nekem, hogy a levél többi tartalma iránt még fogékonyabbá tett s ezzel megtévesztett magamban s kétséggel töltött el. Az én szegény zöld fáimmal együtt egymagunkban s fegyvertelen éreztem magamat a komoly, hideg világi étellel s igazgatóival szemben. De miközben kezdtem magam beleélni a gondolatba, hogy mindenkorra megváljak az én drága erdőmtől, egyre forróbban összenöttem a természettel s egész nap a hegyek közt kalandoztam, a válástól való félelmem sok feltetsző átlátást hamarabban megértetett velem, mint különben történt volna. A Félix úr számos tanulmányát utána rajzoltam már, s valami kifejező ké-

pességet váltottam így magamhoz, úgy, hogy rajzlapjaim legalább annak rendje és módja szerint feketéltek, fehérlettek a tustól, meg a czeruzától.

MÁSODIK FEJEZET.

Judit és Anna.

Reggel vagy este, gyakran fennálltam a mély tó felett való magaslaton, melynek lábánál lenn élt az iskolamester s az ő kis leánya. Vagy elültem egész nap, a meredek valamely pontján egy bikkfa vagy tölgyfa alatt, s nézegettem a házat, hogy derül ki a napfénytől vagy borúl váltakozva árnyékba, de mentül tovább haboztam, annál kevésbbé tudtam magam rávenni, hogy lemenjek, mert a lány egy percze sem ment ki eszemből, s féltem, hogy menten leolvassák a képemről, hogy ő miatta jövök. Azt a finom kis jelenséget gondolataim hirtelen oly teljesen birtokukba vették, hogy egyben elvesztettem vele szemben elfogulatlanságomat s hebe-hurgya kényeskedéssel róla is ugyanezt tettem fel, de miközben viszontlátás után epekedtem, a közbülső idő s határozatlanságom éppen nem volt számomra kínos vagy elviselhetetlen, sőt inkább tetszelegtem magamnak ebben a méléző s várakozó állapotban s inkább nyugtalanul néztem elébe az újabb találkozásnak. Ha a lányok beszélgettek róla, úgy tettem, mintha nem hallanám, de azért nem tágítottam onnan, a míg csak a beszélgetés tartott s ha azt találták kérdezni, hogy nem aranyos jószág-e, szárazon feleltem, hogy: „Az!”

Útjaimon gyakran elmentem a szép Judit háza előtt s mivel éppen, mert szép asszony volt, én némiképp elfogultam és haboztam, hogy belépjek-e, ő beparancsolt és ott tartott. Anyja az önfeláldozó és mindig sérény öregasszonyok módjára, de meg leszokhatatlan megszokásból is majd mindig kint volt a napsütötte mezőn, míg munkabíró lánya a könnyebbik részt választotta, s kényelmetesen tett-vett a hűs ház s kert körül. Ezért, ha jó volt az idő, rendszerint maga maradt otthon s jó néven

vette, ha valaki, a kihez nem volt rossz szívvel, befordult hozzájuk és elcsevegett vele. Mikor felfedezte az én festőművészetemet, menten egy kis virágbokrétát föstetett velem, melyet elégedetten tett el zsoltáros könyvébe. Volt egy emlékkönyvecskéje még a városból, a melybe csak két-három vers volt beleírva, a többi csupa aranymetszetű üres lap. Ezekből minden látogatásomkor elém adott egy párat, hogy fessek rá valami virágot vagy koszorút; festéket, ecsetet már ott hagytam nála s ő gondosan elrejtette. Ha elkészültem, valami vers vagy elmés mondás került a kép alá, s imádságos-könyve csakhamar megtelt ilyen képecskékkel, melyeket egy pár percz alatt összeütöttem. A verseket egy nagy gyűjtemény nyomtatott papir-szeletekről vettük, melyeket rég elfogyasztott czukrok után őrizett. E társalkodással oda szoktam hozzá és bizalmas voltam vele, s mialatt s mindig a kis Annára gondoltam, szívesen elidőztem a szép Juditnál, mert azokban az öntudatlan időkben egy asszonyt másik számba vettem és semmi hűtlenséget nem láttam abban, ha a teli és kifejlett asszony láttára még kellemetesebben gondoltam a távol levő gyenge bimbóra, mint egyebütt, vagy akár az ő saját jelenlétében. Néha reggel úgy találtam Juditot, a hogy övig érő kibontott, dús haját fésülgette. Incselkedve játszogattam ezzel a leomló selyemzuhataggal s Judit asszony megszokta, hogy kezét ölébe téve az én kezemnek prédájára adja szép fejét, s mosolyogva tűrje kedveskedéseimet, melyekbe a játék lassanként átment. A csendes boldogság, melylyel e közben elteltem, s melyről nem kérdeztem, hogy keletkezett s mi lesz belőle, szokássommá és szükségemmé vált, úgy hogy nemsokára mindennap beosontam házába, eltölteni ott egy félórát, meginni egy csésze tejet, s a nevető asszonymak kibontani a haját, ha már be volt fonva. Ezt azonban csak akkor tettem, ha egészen magát találtam, s nem kellett attól tartanunk, hogy rajta kapnak bennünket; ő maga is csak ilyenkor engedte, s a titkolódzásnak ez a hallgató megegyezése egész társalkodásunkat édes ígézzel vontá be.

Így tértem be hozzá egy este, a hegy felől jövet.

A ház mögött ült a kútnál, s éppen egy kosár zöld salátát tisztított meg; én odatartottam kezét a tiszta vízsugár alá, mosogattam, dörgölgettem, mint a kis gyermekét, hideg vizet föcscsentettem a nyaka szirtjére s végre, gyámtalan tréfálkozással, a képébe is, míg megfogott a fejmenél fogva, beszorított az ölébe, a hol olyan istenigazában megdolgozott és megtépázott, hogy zúgott belé a fülem. Noha ezt a büntetést félig-meddig magam mesterkedtem ki, mégis sok volt a jóból; kitéptem magamat öléből, s bosszút lihegve most meg én kaptam meg az ellenfelem fejét, ám ő föl nem kelve ültéből, olyan keményen ellentállott, hogy végtére mind a ketten lihegve s kimelegedve abbahagytuk a birkózást, és én két karomat fehér nyaka köré fonva, ernyedten függtem rajta. Neki meg a kebele hullámozva zihált, miközben kezét kimerülten nyugtatva térdére, maga elé bámult. Szemem követte az övét, ki a veres alkonyatba, melynek csendje belengett bennünket. Judit asszony mély gondolatokba merülve ült egy helyben, s felkorbácsolt vére hullámozását fékezve, ifjúságom elől keményen a kebele mélyébe zárt minden belső vágyakozást és indulatot, míg én nem tudva, mily lobogó örvény fölött pihenek, ártatlan engedtem át magamat e csöndes boldogságnak, s az ég átlátszó rózsapirosában az Anna finom, karcsú alakját láttam felmerülni, mert ebben a pillanatban csakis őrá gondoltam. Megsejtettem a szerelem életét és mivoltát s úgy éreztem, hogy rögtön látnom kell a jó leányt. Hirtelen kitépeztem s hazasiettem, a hol egy falusi hegedű hangja rikoltott felém. Az egész fiatalság a nagy teremben volt összegyülekezve, s felhasználta a hűvös munkátlan estét, hogy az odahítt hegedűs játéka mellett megtánczoltassa s tanítgassa egymást, mert az atyafiság idősebbjei úgy tartották jónak, hogy a közeledő őszi ünnepekre kitanítsák az ifjabb ivadékot s ezzel előzetes tánczmulatságot szerezzenek maguknak. Mikor a terembe léptem, felszólítottak, hogy rögtön álljak közéjük s mikor én megadtam magam s elvegyültem a nevető sorokban, egyszerre megláttam a piruló Annát, a ki azok mögött volt elbújva. Ez igen kedvemre volt s fölvidította a lelke-
met, de noha hetek teltek el, a mióta először láttam,

nem mutattam ki elégedettségemet s alig, hogy kurtán üdvözöltem, mindjárt ott is hagytam s mikor a lányok rám szóltak, hogy vinném hát tánczba, kelletlenkedve s ezer kifogással ki akartam bújni. Ez azonban nem használt s bár ellenkezve, végre engedtünk s egymásra nem nézve s egymáshoz alig érve egy kissé ügyetlenül s szégyenkezve egyszer végig tánczoltunk a termen, noha olyan volt az érzésem, mintha egy kis angyalt fognék kéznél fogva s így tánczólnék a paradicsomban, mégis menten ezután a táncz után oly sietve elváltunk, mint a tűz meg a víz s azon perczben már a terem két ellenkező végén voltunk láthatók. Én, a ki kevéssel elébb elfogulatlan s erőszakosan szorítottam volt a szép és nagy Judit orczáját a kezeim közé, most reszkettem attól, hogy e gyermek vékony, szinte testtelen alakját átfogjam s oly hirtelen eleresztettem, mint a tüzes vasat. Ő meg elbújt a vidám lányok mögé s épp úgy nem lehetett többé a sorba csalni, mint engemet; én azon voltam, hogy bár szavaimat valamennyiükhöz intéztem, azokat Annának is magára kelljen vennie, s elhittem magammal, hogy ő az ő elejtett pár szavacskájával ugyanezt akarja.

A kisleány, mivel nagy galambcserélgetést folytatótt a nagybátyám leányaival, egy kosár galambfiókkal érkezett volt meg, s főképp az ő tiszteletére hitták be az arramenő hegedüst. Most azonban megbeszélték, hogy a tánczgyakorlatokat még egy párszor megismétlik. Ám mostan, mivel besötétedett, mindekelőtt Annát kellett valakinek hazakisérnie, s erre engemet szemeltek ki. Ezt ugyan úgy hallgattam, mint a muzsika szót, de azért nem nagyon igyekeztem előre, mert valami büszkeség ébredt föl bennem, mely szinte lehetetlenné tette, hogy a kis jószág iránt barátságot mutassak, s mentül jobban a szívembe zártam, kifelé annál mogorvább s gyámoltalanabb lettem. Viszont a kisleány mindig egyforma higadt, szerény és finom maradt, s nyugodtan kötötte fel rózsával diszített széles szalmakalapját. Mivel az esték hidegek voltak, a néni egy régi időkből való rózsával s őszi rózsával behintett pompás fehér nyakbavetőt hozott elé, ezt köréje vetették égszínké, félig parasztos ruhá-

ján, úgy, hogy aranyhajával s finom arczocskájával olyan volt, mint egy XVIII-ik század végebeli fiatal angol nő. Így készült szemlátomást nyugodtan az útnak, várva, hogy ki kísérelje el, de e miatt éppen nem habozva, határozatlanul. A leányok pajkosságától megélenkülve s megvédvé, mosolygott éhletlenségemen a nélkül, hogy csak rám is nézne s így növelte megzavarodásomat, mivel az összeesküdt s összefogó leánynéppel szemben egymagam álltam s szinte kedvem lett volna ottmaradni a teremben, de a legidősebb leány végre megkönyörült rajtam s még egyszer nagyon határozottan magukkal hitt, hogy megfért a becsületemmel, hogy legalább beálljak menetükbe, mely a ház előtt vonult el. Egy csapatban mentünk a falu végéig, egészen a hegy lábáig, a melyet Annának meg kellett járnia. Ott elbúcsúztak, én hátul álltam s onnan néztem, hogy fogja össze a kendőjét és kérdi: „De hát tulajdonképpen ki jön velem?“ A leányok leszidtak: „No, ha a piktor ily neveletlen, akkor valaki másnak kell majd veled mennie!“ Az egyik fiú azonban kijelentette: „No, ha muszáj, hát én vele megyek, noha a piktornak egészen igaza van, hogy nincs kedve leány inasának lennie, a hogy ti be szeretnétek rendezni!“ Én azonban előléptem és nyersen szóltam: „Egyáltalában nem mondtam, hogy nem megyek, s ha Anna nem bánja, én szívesen elkisérem.“ „Már miért bálnám?“ felelte ő s én mellé álltam, hogy vele menjek, ám a többiek rám ripakodtak, hogy karjánál fogva kell vezetnem, mivelhogy oly finom városi népek volnánk. Ezt én átláttam s karom az övé alá csúsztattam. Ő azonban a magáét hirtelen visszakapta s az én karom alá csúsztatta, szeliden, de határozottan, mosolyogva nézve vissza az incselkedő népségre; én észrevettem hibámat, s annyira elszégyeltem magam, hogy szó nélkül nekivágtattam a hegynek, a szegény kis teremés alig tudott követni. Ezt azonban nem mutatta, hanem derekasan lépegetett s a mint magunkra maradtunk, egészen egyfolytában és biztosan elcsevegett velem az utak felől, a melyeket meg kell majd mutatnia, a mező felől, az erdő felől, arról, hogy melyik tábla kié s ez meg az nemrégiben hogy s mint volt. Én nem igen tudtam mit felelni, de figyelmesen hallgattam s

minden szavát úgy ittam magamba, mint az asszubort; már nem siettem annyira, mikor a hegy tetejére értünk s gerinczén kényelmesen tovasétáltunk. A szikrázó csillagos ég szélesen terült a vidék felett, de a hegyen sötét volt s a homály összébb szorított bennünket, mivel egymás arczát alig látva, úgy véltük, hogy jobban halljuk a szót, ha szorosán összefogódzunk. A víz bizalmasan zúgott a messze völgyben, itt-ott egy gyenge fény csilant fel a sötét földön, mely sötét árnyékával roppantúl elvált az égtől, a mely szélét halvány derengéssel övezte. Én mindezt megláttam, hallgattam a kisleány beszédét s egyben végig gondoltam magamban, micsoda öröm s micsoda büszkeség, hogy itt viszem karomon kedvesemet; mert egyszer s mindenkorra annak tekintetem. Most már egészen vidáman s jókedvűen beszéltünk egy-egy dolgról, semmiségekről, majd komoly szavakkal, okos öregek módjára, közös atyafiságunkról s az ő dolgaikról. Mentül közelebb értünk házukhoz, melynek világossága a mélységben már ott csillogott, mint a szentjánosbogár, Anna annál bátrabb és hangosabb lett, hangja szakadatlan s finoman csilingelt, mint a távol esti harangocska; én az ő helyes ötleteivel a magam legjobb termését állítottam szembe, pedig azért egész este egy szót sem szölkünk egyenesen egymáshoz s tegezésre azóta az első eset óta nem került a sor. Szívünkben őriztük ezt a szócskát, legalább én, mint a persely mélyén az aranypénzt, a melyet úgy sem kell kiadni, vagy csillag módjára ott lebegett messze előttünk érzéseink közepén, a hová odaigyekezett minden szavunk és vonatkozásunk, hogy ott egyesüljön, mint két vonal egy pontban, a nélkül, hogy elébb durván érintkezett volna. Csak mikor a szobában voltunk s üdvözöltük apját, a ki már várt rá, akkor vidáman elbeszélve, mi minden történt az este, csak úgy mellesleg, de egészen elfogulatlanul, az én nevemet is kimondta, a hányszor kellett, s az apai ház védelmében, a hol bátorságban tudta magát, mint a galamb a fészekben, hirtelen elővette a „te“ szócskát s gondatlan felém dobta, hogy csak fel kellett kapnom s épp ily ártatlanul visszaadnom. A mester megkorholt, hogy oly rég nem voltam náluk, s hogy biztosra menjen, menten meg-

ígértette velem, hogy mindjárt másnap reggel elmegyek s az egész napot ott töltöm a tónál. Anna nekem adta a nyakbavetőjét, hogy vigyem vissza, aztán kivilágított a kis kapun s istenhozzádót mondott, azon a kellemes hangon, mely hallgatag megkötött barátság után más, mint volt annak előtte. Alig értem kívül a házon, a virágos puha kendőt, mely mennybéli felhőnek tetszett előttem, fejem és vállam köré csavartam, s mint a bolond úgy tánczoltam vele, át az éjbe borúlt hegyen. Mikor a tetejébe értem s fölöttem csak a csillagos ég volt, odalenn a faluban éjfél ütött; közel és messze oly mélységes volt a csönd, hogy szinte kísérteties mormogásba ment át, s csak ha ez a káprázat szétoszlott s az ember feszülten figyelt, hallotta fel odalentről a folyam futását és zúgását. Megálltam egy pillanatra, mintha leszegeztek volna, környöskörül, a meddig a szemem ellátott, mintha boldog remegés futott volna föl a hegyen, mind sűrűbb közökben egyenest a szívemig. Ájtatosan lefejtettem magamról bolondos maskarámat, összehajtogattam; álmatag ballagtam le a meredeken s hazataláltam, a nélkül, hogy figyeltem volna rá.

HARMADIK FEJEZET.

Paszuly-románcz.

Másnap reggel szerszámaimmal megrakodva megtettem ugyanezt az utat, mely most harmattól s napfénytől csillogott, s a reggeli párázatban hamar felcsillant előttem a tó. Házat, kertet bearanyozott a reggel, s kristályosan visszacsillogtatta a vízből. A virágágyak között egy kis kék alak járt-kelt oly messze s oly kicsinyen, mint valami nürnbergi játékban. Az egész kép megint eltűnt a fák mögött, hogy aztán annál nagyobbban s közelebbről bukkanjon elő s végre magamat is belefoglaljon keretébe. A mesterék megvártak a reggelivel, én a nagy úttól igen éhes lettem, miért is elégedetten láttam magamat az asztalnál, míg Anna bájosan adta a gazdasszonyt, s végre mellém telepedett s olyan bájosan, s mértéklete-

sen csipegetett az ételből, mint egy tündér, s mintha nem volnának földi kívánságai. Mindazonáltal nem egészen egy óra múlva egy hatalmas karéj kenyérral láttam a kezében, nekem is hozott egyet, s kis fehér fogával elfogulatlanul és derekasan beléharapott a magáéba, s járás és csevegés közben ez a mohó evés csak oly jól illett neki, mint elébb az asztalnál az illedelmes szerénység.

Reggeli után a mester az öreg szolgálóval felment a szőlőhegyre, hogy az érni kezdő szőlők fölül letépje a leveleket, melyektől a napsugarak nem férnek hozzájuk. Szemlélkedő életében az aprófa vágáson kívül a szőlővel való bíbelődés volt főfoglalkozása. Én is körülnéztem, hogy mihez foghatnék. Annának hatalmas tál zöldbabot kellett szálaitól megtisztítania, s hosszú fonalra fűznie, a min aztán megszárátsák. Hogy a közelében maradhassak, úgy tettem, mintha változatosság kedvéért most virágokat kéne természet után festenem s kértem szakítson egy csokorra valót. Elkísértem a kertbe, hogy segítsen összeválogatni s jó félóra múlva egy határ virágot szakítottunk, a mit egy régi módi üvegbillikombattettünk, ezt meg ráállítottuk egy asztalra, mely a ház mögött egy szőlőlugasban állt. Ide öntötte An.ia a pohárköré a zöldbabot, aztán leültünk egymással szembe s dolgoztunk ebédig, kölcsönösen elbeszélgetvén eddigi életünkről. Én már egészen felmelegedtem s otthon éreztem magam, s mintegy a bátya felsőségével igyekeztem a jó kis leányban fontoskodó ítéletekkel, közbeszótt megjegyzésekkel és tanításokkal tiszteletet kelteni magam iránt, miközben virágaimat vakmerően tarka színekkel terveltem meg, ő pedig csodálkozva és boldogan nézte az asztal fölé hajolva, egy csomó zöldbabbal egyik kezében, kis zsebkésével a másikkban. A csokrot természetesen nagyságban festettem le s az volt az érzésem, hogy nem csekély értékű dolgot hagyok vele a házuknál. Ezenközben a szolgáló lejött a hegyről, s hitta társnőmet, hogy segítsen neki az ételt elkészíteni. Ez a kurta válasz, aztán az asztalnál való találkozás, az ebéd után való pihenés, a tetszés, melylyel szépen előrehaladt munkámat az iskolamester fogadta, bölcs mondásokkal fűszerezvén ezt is, s végre az a kilátás, hogy estig megint együtt lehe-

tünk a lugasban, mind megannyi kellemes mozgalmat és közjátékot szerzett. Anna is így gondolkozhatott, mert éppen megint egy határ zöldbabot öntött az asztalra, mely estig is futhatta. Ám az öreg szolgáló egyszerre megjelent, s kijelentette, hogy Annának is vele kell mennie a szőlőhegyre, hogy még ma elkészüljenek ott s egy kis maradék munka miatt ne kelljen másnap is felmenni. Ez a kijelentés elkedvetlenített, s igen dühös lettem az öregasszonyra. Anna ellenben azonnal fölkel, kecsesen és barátságosan és se örömet, se haragot nem mutatott, terve megmásulása miatt.

Az öregasszony, mikor látta, hogy ott maradok, megkérdezte, nem jönnek-e velük, csak nem akarok itt magam maradni, mikor olyan szép odafenn a hegyen. De én már túlságosan elkomorodtam s elkedvetlenedtem s kijelentettem, hogy be kell fejeznem rajzomat. Nemso-kára magamban ültem, a magános vidék s a délutáni csönd közepett, s mégis megint elégedettnek éreztem magam. A minthogy ez a magánosság javára vált tákolmányomnak, mert jobban rajta voltam, hogy igazán természet után, az előttem lévő virágok után fessek, s tanuljak belőlük, míg délelőtt inkább az én régebbi gyermeki módom szerint festettem, a hogy értem. Most pontosabban kevertem a színeket, tisztábban s figyelmesebben bántam el a vonalakkal s árnyalatokkal, úgy, hogy olyan kép lett belőle, a mi már igazán megállta helyét ártatlan falusi emberek falán.

E munkámban gyorsan s könnyen telt az idő s meghozta az estét, miközben én szeretettel s legjobb tudásom szerint tökéletesítgettem a rajzot, s itt egy levelet, ott egy szárat javítottam ki, vagy egy árnyéket mélyítettem. A kis leány iránt való hajlandóságom tanított meg erre a lelkiismeretes elkészítésre és talközgátásra, melyet eleddig nem ismertem, s mikor már semmit nem tudtam hozzá biggyeszteni, a papiros egyik sarkába odaírtam: „Lee Henrik fecit“, a csokor alá pedig czifra betűkkel kirajzoltam jövő gazdájának a nevét.

A szőlőhegyen úgy látszik ezenközben még nagyon sok volt a tennivaló, mert a nap már egészen közel lebegett az erdő széléhez s lángoló szalagot vetett a ho-

mályosuló vizekre, mikor vendéglátó gazdáim még mindig nem jelentkeztek. Kiültem hát a ház elé a lépcsőre; a nap leszállt s mély aranyzsarátnokot hagyott hátra, mely mindenre szétterítette visszfényét s térdemen a képet csodálatosan beragyogta s szinte valami épkez-láb dologhoz mutatta hasonlatosnak.

Mivel reggel korán keltem volt fel s e perczen úgy sem volt jobb dolgom, szépen elaludtam, s mire fel-ébredtem, a leborult alkonyatban már mellettem álltak a hazatértek s a sötétkék égen fennragyogtak a csillagok. Pingálmányomat bevittük a szobába, s ott lámpa világá-nál néztük meg; a szolgáló összezsapta a kezét, hogy még soha ilyet nem látott; a mester jónak ítélte munká-mat s szép szavakkal megdicsérte kisleánya iránt való kedvességemet, a minek igen örvendett; Anna vidáman mosolygott az ajándékra, de nem mert hozzányúlni, ha-nem otthagyta az asztallapján s a többiek válán át kan-dikált csak oda. Hozzáültünk a vacsorához, miután én haza akartam menni, de a mester nem engedett, s ágyat vettetett nekem, mondván, hogy a sötét hegyen okvetlen eltévednék, noha ellene vetettem, hogy megjártam én ezt az útat már egyszer éjjel is, azért könnyen rávehettek, hogy maradjak hát ott pusztá barátságból, mire át- vonúltunk a kis orgonás terembe. A mester orgonázott. Anna meg én egy pár esti éneket énekeltünk hozzá, majd a szolgáló kedvéért, a ki szeretett vele énekelni, egy zsoltárba fogtunk, melyből kicsengett az öregasszony hangja. Ezek után az öregúr lefeküdt. Most azonban az öreg Kata urasága kezdődött, a ki benn a szobában ren-geteg sok zöldbabot tornyozott föl, hogy ennek mind-nek még ma este meg kell lenni. Mivel ő éjszaka nem igen tudott aludni, makacsul ragaszkodott a falusi szo-káshoz, hogy efféle munkával fenn kell virrasztani késő éjszakáig. Így elültünk éjfél után vagy egy óráig a zöld-bab-hegy körül s lassanként elkészültünk vele, kiki egy-egy mély aknát ásván maga előtt a halomba, miközben az öregasszony földézte egész mese- és tréfa-készletét, s mindkettőnket éber vidámságban tartott. Anna, a ki velem szemben ült, nagy művészettel ásta az ő aknáját a zöldbabba, egy paszulyt a másik után véve ki s észre-

vétlen egész földalatti tárnát ásott, úgy, hogy kezecskéje hirtelen az én tárnámban bukkant elő, mint valami kis bányász-ember, s az én paszulyomból czipelt el egy csomót a borzadalmas sötétségbe. Kata asszony kitanított, hogy falusi szokás szerint Anna köteles engem megcsókolni, ha eltudom kapni az újját, csakhogy a hegynek nem szabad ettől beszakadnia. Én hát lesbe álltam. A kisleány még különféle utakat ásott s hunczut módon elkezdett ingerkedni velem; kezével a paszuly-hegy mélyében vájkálva, kék szemével hamisan nézett át rajta énreám, miközben hol az újja hegyét dugta ki emitt, hol a zöldbabot mozgatta meg amott, mint egy láthatatlan vakondok, majd hirtelen egész kezével kinn termett, de menten vissza is bújt, mint az egérke a lyukba, a nélkül, hogy egyszer is sikerült volna elkapnom. Annyira vitte vakmerőségét, hogy folyton a szemembe nézve, egy paszulyt, melyet éppen fel akartam venni, hirtelen elkapott az ujjam elől, a nélkül, hogy tudtam volna, hova lett, Kata néne áthajolt hozzám s fülembe súgta: „Hadd bomoljon csak; ha az ő hegye beszakad a sok lyuktól, akkor így is, úgy is meg kell téged csókolnia!“ Ám Anna mindjárt tudhatta, hogy mit mondhatott az öregasszony, mert felugrott, hármat tánczolt maga körül s tapsolva kiáltott: „Nem szakadt be, nem szakadt be, nem szakadt be!“ Harmadszorra az öreg Kata gyorsan meglökte lábával az asztalt s az össze-vissza vájt hegy nyomorúságosan beszakadt. „Nem ér, nem ér!“ kiáltott Anna, s olyan hangosan s oly pajkosan ugrált körül a szobában, hogy az ember nem is várta volna tőle. „Maga lökte meg az asztalt, jól láttam!“

— Nem igaz! — állította Kata néne. — Henriknek egy csók jár tőled, te boszorkány!

— Nézze meg az ember, hát így hazudik Kata, — szólt a megzavarodott kis jószág, de a kérlelhetetlen szolgáló így felelt: — Már akárhogy is volt, a hegy beszakadt, mielőtt harmadikat fordúltál és Henrik úrfinak adós vagy egy csókkal!

— Adós is maradok! — kiáltotta a leány nevetve s én magam is örülve, hogy az ünnepi czeremónia elől megmenekülhettem, de mégis javamra fordítva a dolgot

így szóltam: — Jó, jó; de igérd meg, hogy mindig és mindenkor egy csókkal tartozol nekem!

— Igérem! — felelte s könnyelműen s pajkosan beleszapott a tenyerembe, hogy csak úgy csattant. Egyáltalában most oly élénk, hangos és mozgékony volt, mint a kéneső, s egészen más teremtésnek tetszett, mint nappal. Mintha az éjféli megváltoztatta volna, arczocskája egészen kipirult s szeme ragyogott az örömtől. Körültánczolta a gyámoltalan Kata nénét, ingerkedett vele, majd megkergettette magát tőle s nagy keveredés támadt a szobában, melybe én is belesodródtam. Kata néne elvesztette az egyik czipőjét s lihegve ült le, de Anna mind vadabb lett és mind fürgébb. Végre megfogtam s el se eresztettem; ő ellenkezés nélkül nyakam köré vetette karját, szájával az enyém felé közeledett, s halkan rebegte, ziháló lélekzettől megszakítva:

Zöld hegyi házacska
Egér lakik benne,
Inog a ház, az egérke
Szívesen kimenne.

mire én így folytattam:

De bizony megfogták,
Rabságba vetették,
Két kis fehér első lábát
Békóba kötötték.

aztán ketten egy versben szóltunk, csöndesen ide-oda ringatva magunkat:

Jaj, mit is tehettem,
Hogy erre jutottam,
Kicsi szívét arany nyállal,
Átszúrták legottan!

Mire a kis nótának vége volt, ajkunk egymáson nyugodott, de a nélkül, hogy megmozdult volna; nem csókoltuk meg egymást, nem is gondoltunk rá, csak lélegzetünk elegyedett az új, még járatlan hídou s szívünk vidám maradt és nyugodt.

Másnap reggel Anna megint, mint rendesen, csöndes volt és barátságos; a mester elkérte a rajzot, hogy megnézzé nappal is s ekkor kitűnt, hogy Anna már elrejtette a szobácskája leghozzáférhetetlenebb rekesztékébe. De mégis csak elő kellett szednie, a mit kelleetlenül tett

meg; az apa egy rámát vett le a falról, melyben az 1817-iki drágaságról egy elsárgult és megromlott emléklap lógott, ezt kivette s a friss tarka lapot dugta helyébe az üveg mögé. „Ideje végre, hogy ezt a szomorú emléket levegyük a falról!” így szólott, „mert már maga se bírja tovább, tegyük el egyéb hírükveszett s eldugott emlékekhez, s ültessük helyébe az élet e virágzó képét, melyet fiatal barátunk alkotott számunkra. S mivel, édes Annám, megtisztelt téged azzal, hogy nevedet írta a virágok alá, hadd legyen e lap egyben a te dísz- és emléklapod a mi házunkban, valamint példázat is, hogy mindig oíy vidáman, fölkesített lélekkel s büntelen éljünk, mint istennek e bájos és tisztelendő munkái!”

Asztalbontás után végre nekikészültem, hogy hazainduljak; Annának eszébe jutott, hogy ma megint tánc lesz s engedelmet kért, hogy velem jöhessen. Egyben megmondta, hogy ott alszik majd a leányoknál, hogy ne kelljen megint éjnek idején megmásznia a hegyet. A vízmenti utat választottuk, hogy árnyékban mehessünk, s mivel ez az ösvény sokszor nedves volt s vízi növények s bokrok állták el, feltúrte verespettyes ruhácskáját, a kiálló ágak miatt kezébe vette szalmakalapját, s mellettem lépkedett a félhomályban, melyen át a titkon csillanó habok rózsaszín, fehér és kék kavicsok felett csörgedeztek tova. Aranyos hajfonatai mélyen beleógtak a nyakába, arczát egy maga kieszelte fehér fodor fogta be s ez fedte be gyenge, ifjú vállait is. Nem sokat beszélt s mintha egy kicsit szégyelte volna az előtte való estét; mindenütt, a hol én semmit sem vettem észre, ő elkésett virágokat fedezett fel s mind letépte, úgy, hogy hamar tele lett vele a két keze. Egy helyütt, a hol a víz meggyült és mozdulatlan állt, a folyam ágyának egy kiszélesedésében, ledobta az egészet a földre és így szólt: „Itt pedig megpihenünk!” Oda ültünk a víz partjára; a nemes kis erdei virágokból koszorút font s fejére tette. Most egészen olyan volt, mint valami bűbajos mese; a vízből fölnevetett a képe, rózsás és fehér arczát mint egy sötét üvegen át, csudálatosan beárnyékoltnak mutatva. A szemközti parton csak húsz lépésnyire tőlünk, egy sziklával meredt a magasba, majdnem függőleges s csak egy

pár bokortól tarkázott, meredeksége azt jelentette, hogy itt a kis víz nagyon mély lehet, maga pedig oly magas volt, mint valami nagy templom. A közepén bemélyedés látszott, mely tovább ment a sziklába s melyhez semmerről sem lehetett bejárást felfedezni. Olyan volt, mintha valami tornyon széles ablakot vágtak volna. Anna elmesélte, hogy ezt a barlangot pogányok szobájának hívják. „Mikor a kereszténység bejött hozzánk, szólt, a pogányoknak, a kik nem akartak megkeresztelkedni, el kellett rejtőzködniök. Egy egész sok gyerekű háztartás oda föl, abba a nyílásba menekült, nem is tudni, mi módon s nem is lehetett hozzájuk jutni; de ők maguk sem találták meg többé kifelé az útát. Egy darabig ott laktak s főzögettek s egy gyerek a másik után pottyant le a falról a vízbe és megfulladt. Végtére már csak az apa és az anya maradt meg s nem volt mit enniök s mit inniök, olyanok voltak a nyílás szájánál, mint két csontváz s lebámultak a gyerekeik sírjára, végre a nagy gyengeségtől maguk is leestek s az egész család ebben a mély-mély vízben nyugszik, mert az itt olyan mély, a milyen magas a szikla.“

Felnéztünk, az árnyékban ülve a magasba, a hol a szürke szikla felső része fenn csillogott a napfényben s a különös mélyedés is világos volt. A hogy odanéztünk, fénylő kék füstöt láttunk a pogányok szobájából kigomolyogni s a fal mentén fölszállni. S hogy még tovább oda meredtünk, egy furcsa, idegenszerű asszonyt láttunk a füstgomolyban állani, magasat, szikárat, a terjengő füst közepett, besüppedt, de tágra nyílt szemmel nézni le ránk, aztán megint eltűnni. Szótlan néztünk oda. Anna hozzám símúlt s én karomat áttettem rajta; ijedtek voltunk, de mégis boldogok s a barlang képe kuszán és elmosódva úszott fölvetett szemeink előtt s mire megint kitisztúlt, már egy ember meg egy asszony állt a magasban s lenézett ránk. Egy had fiú meg leány, ki félig, ki egészen meztelen ült a nyílás tövében s lelógatta a falon a lábát. Mind ránk meresztette a szemét, fájdalmasan mosolyogtak, felénk nyujtották kezüket, mintha valamiért könyörögnének. Szepegni kezdtünk, hamar fölálltunk s Anna gyöngykönnyút hullatva suttogott: „Sze-

gény, szegény pogányok!“ Mert erősen hitte, hogy azoknak a hazajáró lelkét látja, főképp, mert sokan azt hitték, hogy ahhoz a helyhez nem vezet út. „Áldozunk nekik valamit, szólt hozzám halkán a leányka, hogy hadd lás-sák, mennyire sajnáljuk őket!“ Kivett egy kis pénzdara-bot a batyújából, én hasonlót cselekedtem s letettük adományunkat egy kőre, mely ott feküdt a parton. Még egyszer fölnéztünk; a különös jelenés egyre ránk figyelt s köszönő-mozdulatokkal nézett utánunk.

Mikor a faluba értünk, az hallatszott, hogy egy cigány-csapatot láttak azon a vidéken s a legközelebbi napokban felkutatják, hogy túl kergessék a határon. Anna meg én most már megértettük a jelenést, mégis csak kellett oda egy titkos útnak vezetnie, melyet csak az a boldogtalan nép ismerhet, a melyik ilyen bűvő-helyekre szorúl. Egy magános helyen ünnepélyesen megfogadtuk, hogy szegényeknek tartózkodó helyét nem áruljuk el s most hát volt együtt egy fontos titkunk.

NEGYEDIK FEJEZET.

Haláltáncz.

Így éltünk át elfogulatlanul és boldogan egy pár napot; hol én mentem át a hegyen, hol Anna jött hozzánk s barátságunk már kicsinált dolog volt, melyben senki sem látott rosszat s a végén magam voltam az egyetlen, a ki titokban szerelem nevet adtam neki, mert hát az én számomra minden regényynyé alakult.

Ezidőtájt megbetegedett nagyanyám, lassan, lassan, de mind komolyabban s egy pár hét múlva világos volt, hogy meg kell halnia. Eleget élt már és fáradt volt; a míg eszénél volt, szívesen vette, ha egy vagy két órát elültem ágya mellett s én szívesen álltam e kötelességet, noha szenvedésének látása és a betegszobában való tartózkodás szokatlanul s leverően hatott rám. Mikor azonban igazán halódni kezdett, a mi több napig tartott, ez a kötelesség komoly és szigorú gyakorlattá vált számomra. Sohase láttam még senkit meghalni s most meg a magá-

ról nem tudó vagy legalább is ilyennek tetsző öregasszonyt több napon át ott láttam feküdni haláltusában hörögve, mert élete szikrája szinte ki sem tudott aludni. A szokás úgy kívánta, hogy mindig legalább három személy legyen a szobában, hogy felváltva imádkozzék, s az idegen látogatókat, a kik egymás kezébe adták a kilincset, tisztességgel fogadja s hírt adjon nekik. Ám abban a szép időben az embereknek éppen igen sok volt a dolguk, s én, a ki igen pontos voltam és jól olvastam, nagyon kapóra jöttem nekik s a nap javarészét ott kellett töltenem a halálos ágynál. Egy zsámolyon ülve, könyvvel a térdemen, értelmes hangon, imádságokat, zsoltárokat s halotti énekeket kellett felolvasnom, s bár e kitartásommal megszereztem magamnak az asszonyok kegyét, de viszont a szép napvilágot messziről, a halált pedig közelről kellett nézmem.

Annával már nem is törődhettem, bár remete állapotomban ő volt legédesebb vigaszom; — egyszer csak megjelent váratlan, húzódozva és illedelmesen, a beteg szoba küszöbén, hogy ez igen távoli atyafiságát meglátogassa. A kisleány igen kedvelt és kapós volt a parasztasszonyok közt, most meg éppen örültek neki, s mikor egy kevéssé csöndben ott időzvé, ajánlkozott, hogy felvált az imádságban, ezt szívesen megengedték neki. Ekképp velem töltötte a halál elkövetkeztéig még hátralévő időt, s velem együtt nézte a küzködő láng kialvását. Keveset beszéltünk egymással, csak mikor az imádságos-könyveket átadtuk egymásnak, akkor suttoztunk egy-két szót — vagy mikor mindketten szabadok voltunk, kényelmesen pihentünk meg egymás mellett s csöndben elingerkedtünk, mert hát a fiatalság csak fiatalság marad! Mikor a halál elkövetkezett s az asszonyok hangosan zokogtak, Anna is elfakadt sírva s nem tudta abbahagyni, pedig a halál távolabbról érintette, mint engem, a kinek, bár unokája voltam a halottnak s komoly voltam és elmélyedt, a szemem száraz maradt. Aggódni kezdtem a szegény kisleány miatt, ki egyre hevesebben sírt, s igen elcsüggedtem s elképpedtem. Kivitem a kertbe, megsímogattam arczocskáját, s az isten szerelmére kértem, ne sírjon már olyan nagyon. Erre kiderült

a képe, mint esőn át a nap; letörölte szemét s egyszerre mosolyogva nézett rám.

Most megint felszabadúltunk egy időre; s én, hogy egy kicsit összeszedjem magam, elkísértem Annát hozzájuk, hogy ott maradjak a temetés napjáig. Mindvégig elég komoly maradtam, mert a dolgok menete nagyon megviselt, s ezenfelül nagyanyám, bár csak rövid ideje ismerem, kedves és tiszteletreméltó volt előttem. Ez az én kedvem meg a kisleány számára volt kényelmetlen; ezer csalafintasággal akart földeríteni, s ebben olyan volt, mint a többi asszony, a kik mind megint ott pletykáltak és beszélgettek a házaik előtt.

Nagyanyám ura ellenben, bár semmi kényelmetlenséget nem érzett, úgy tett, mintha isten tudja mit vesztett s feleségét életében mily nagyra tartotta volna. Nagy temetést rendelt, a min hatvannál többen legyenek ott, s rajta volt, hogy semmi hija ne legyen semminő hagyományos szokás legkisebb apróságának sem.

A kitűzött napon a mesterrel s Annával együtt útnak indultunk. A mesteren szélesfarkú fekete ünneplő frakk fityegett, nyaka köré hímzett fehér nyakravaló volt csavarva; Annán is a fekete templombajáró ruhája volt, s egy ama nyakfodrai közül, melyekben olyan volt, mint valamely alapítványi hölgy. Szalmakalapját viszont otthon hagyta, haja meg különös művészien volt felfonva — ezenfelül ma mélységes jámborsággal és áhítattal volt eltelve, maga csendes, minden mozdulata illedelmes, s mindez az én szememben új és végtelen bájosság színében tüntette fel. Szomorúságos ünnepi kedvembe édes büszkeség vegyült, a miért ez édes és különös teremtséssel oly meghittek vagyunk; — büszkeségemhez mély tisztelet is járult, úgy, hogy én is mértéket tartottam minden mozdulatomban, s valóságos tisztességtudással mentem mellette s állottam szolgálatára, a hol az út egyenetlensége szükségessé tette.

Legelsőbb nagybátyám familiájánál tartottunk stáncziót, mely már felkészült volt, s mire a léleklarang megszólalt, hozzánk csatlakozott. A halottasházban minden kísérőmtől elszakítottak, mert unokai rangom a legközelebbi gyászolók közé rendelt, s legifjabb s

egyenes leszármazó voltom zöld ruhámban az egész gyászoló-gyülekezet élére állított s legelsőnek éretett, a legkörülményesebb s legbonyodalmasabb szertartásoktól. A legközelebbi atyafiság a kiüresített nagy lakószobában gyülekezett s várta a női nemet, mely itt volt megjelenendő, hogy részvétét kifejezze. Miután egy darabig némán és egyenesen álltunk volt a falak mentén, lassanként rendre bejött s nagy sokaságban egy öreg parasztasszony a másik után; feketében voltak, nálam kezdték, egyik a másik után, kezét adtak, elmondták a mondókájukat, s ugyanúgy mentek tovább, sorra. Ezek az agg nők nagyobbrészt meghajolva s reszketve jártak, s szavaikat megindultan mondták el, mint a boldogúlt régi barátnői és ismerősei s mint a kik kétszeresen átérezhették a halál közelségét. Mindnyájan keményen és jelentősen megnéztek; mindegyiküknek külön meg kellett köszönnöm eljövetelét, s visszanézni szemükbe, a mit különben amúgy is megtettem volna. Akadt közöttük olykor egy-egy magasabb és erősebb öregasszony, is, a ki egyenesebb tartással lépegetett felém s nyugodt lélekkel nézett meg, de menten utána megint csak egy töpörödött anyóka következett, a ki önnön baján tanulta megismerni és megmérni a megboldogultét. Ám az asszonyok mindinkább fiatalodtak s egyben megfelelően sokasodtak is; a szoba már tele volt sötét alakokkal, a kik csupa mozgékonyok voltak s csupa kíváncsiság, s indulataik és sajtáságaik különbözőségét alig fátyolozta el a gyászoló viselkedés egyformasága. A tolongásnak nem volt vége; — nemcsak hogy az egész falu ott volt, de számos környékbeli asszony is eljött, mert a halottnak nagy volt a híre közöttük s én már majd összeestem, mire unokahugaim is hozzám léptek s barátságosan és biztatóan nyujtották felém kezüket, nyomban utánuk pedig, mint az isten angyala, a drága kis Anna, a ki, halványan és izgatottan, kezeckéjét csak úgy elvonulóban nyujtotta felém, s ragyogó könnyeit potyogtatta rája. Mivel különösképpen nem is gondoltam rá s nem is vártam, most annál meglepőbben lebegett el előttem.

Végtevére mégis csak elfogyott az asszonynép, s mi kiléptünk a ház elé, a hol beláthatatlan sorban vártak

ránk a csöndesebb viselkedésű férfiak, hogy, a kik megint sorba álltunk, ugyanazt a szertartást ők is megismételjék velünk. Noha jóval kurtábban és gyorsabban végezték, mint asszonyaik, leányaik és húgaik, viszont kidolgozott kemény kezüket úgy járatták, mint a harapófogót s a srófszorítót, úgy, hogy némelyik barna földmíves ökléből azt hittem, a kezem nem kerül ki épen.

Végre előttünk imbolygott a koporsó; az asszonyok zokogtak, a férfiak elgondolkozva és ügyetlenül nézegették a csizmájuk orrát; a pap is eljött, teljes méltóságában; magam sem tudtam, hogy kerültem oda, de végre ott találtam magam a hosszú menet élén, a temetőben, majd a hűs templomban, melyet a község egészen megtöltött. Csodálkozva és figyelmesen hallottam itt a szószékről nagyanyám családi nevét, származását, élete korát, útját és dícséretét, s szívből együtt énekeltem a többiekkel a nyugasztaló és búcsúztató nótát, mely végül felhangzott. Amikor a templom ajtaja előtt megpendültek az ásók, kitolakodtam, hogy lenézzek a sírba. Az egyszerű koporsó lenn feküdt benne, sok ember állta körül és sírt; a göröngyök keményen hullottak fedelére, s lassankint befedték; csodálkozva néztem mélyébe s idegennek s furcsának tetszettem magam előtt, s ott lenn a halott is idegennek tetszett előttem s nem tudtam könnyezni. Csak mikor átczikázott elmémen, hogy apámnak édes szülőanyja fekszik ott lenn, s anyámra gondoltam, a kit egyszer ugyanígy letesznek a földbe: akkor megint megéreztem e sírral való összefüggésemet, s éreztem, mit jelent az ige: egy nemzedék megy s jön a másik!

A gyülekezet meghívott része megint a halottasházba ment, melynek helyiségeit felvetette a halotti torhoz való előkészülődés. Mikor asztalhoz ültünk, a szokás megint a komor özvegyember mellé ültetett, a hol két órát kellett kihúznom, a nélkül, hogy valakihez szólhattam volna, valamíg az első evőidő kihúzódott, az ő elkerülhetetlen fogásaival. Végignéztem a hosszú asztalon, s a mestert kerestem meg az ő kisleányát, a kiknek itt kellett lenniök, de nyilván a szomszéd szobában voltak, mert nem találtam őket.

Eleinte módjával s meggondoltan folyt a beszéd, s

az ételeket nagy tisztességtudással kebelezték be. A parasztok egyenesen ültek székeiken vagy éppen a falhoz dőlve, s a husfalatokat ünnepélyesen kinyujtott karal szürogatták fel, legvégén fogva a villát. A felszolgáló asszonyok a széles czintálakat magasra emelve, arcuk magasságában hozták be, kimért parádés járással, csipőjüket keményen riszálva erre-arra. A hol a tálat letették, a két legközelebb ülőnek versenybe kellett fognia, megkínálván a némbert poharából s vagy két jó tréfát oda-súgván neki, ennek a kis háborúságnak aztán úgy vetettek véget, hogy az asszony mind a két pohárból hörpintett, s többé-kevésbé elégedetten azzal, a hogy a szokásnak megfelelték, megint elvonúlt.

Két hosszú óra leteltével a vendégek közül a nyersebbek mind közelebb húzódtak az asztalhoz, rátehénkedtek, s most láttak neki igazában az ételnek, nagyokat húzva hozzá az italból. A megállapodottabbak pedig hangosabbak lettek, öszsőbb ültek s társalkodásukat lassankint csöndes vidámságba menették át. De meg kellett ezt különböztetni a rendes jókedvtől, jelentőséges szándéka volt, a dolgok folyásában való derűs megnyugvást s az életnek a halállal szemben való jogát akarván képezni.

Nekem is végre akadt terem elhagynom helyemet s körüljárkálnom. A szomszéd szobában egy kisebb asztal mellett ott találtam Annát édesapja oldalán, ki egypár okos és jámbor személy körében kitűnő művészettel gyakorolta a megmásíthatatlanban való bölcs és vidám megnyugvást. Egypár élteőbb asszonyságnak tette a szépet, s mindegyiknek tudott olyat mondani, a mit az harminczesztendő előtt szívesen hallott, minek fejében ők a kis Annának hízelkedtek, dicsérték viselkedését s boldognak vallották az öreg úrat. E csoporthoz ültem oda én, s Anna mellől füleltem az öregek elmélkedő beszédjére. E közben mi ketten, a kiknek csak most derült fel kedvünk, külön kis lakomát laktunk egyazon tálból s együtt ittunk meg egy pohár bort.

Egyszerre csak zúgás és sipolás támadt fejünk felett. Hegedű szólt, meg bőgő és klarinét, s egy vadászkiürt is fújta keservesen. Miközben a gyülekezet maga-

bíró része felkerekedett s fölment a tágas padlásra, az iskolamester így szólt: „Hát mégis csak kell táncolni? Azt hittem, erről a szokásról végre letettek, s nyilván ez a falu messze földön az egyetlen, a hol ilyesmi olykor még járja! Tisztelem én a régit, de mégsem minden, a mi régi, egyben tisztelendő is és helyénvaló! Ám ti csak nézzétek, gyerekek, hogy egykor még elmondhassátok; mert hiszem, hogy a temetéseken való táncz egyszer majd csak idejét múlja!“

Menten kisurrantunk, a hol a tornáczon meg a föl-felé vivő lépcsőn a sokaság menetbe sorakozott s páronként, mert pár nélkül senkinek sem volt szabad felmennie. Én is hát kézen fogtam Annát, s beálltam a sorba, mely a muzsikusoktól vezetettve útnak indult. Valami keserves gyászindulót fújtak, taktusra háromszor körüljárták a tánczteremmé átalakított padlást, azután szélesen körbe álltak. Ezután két pár kiállt a középre, s valami nehézkes tánczot járt el, hét figurából állót, nehéz ugrásut, térdelésüt és összeakaszkodásut, a mihez csatánótaps volt a kíséret. S miután ez a színjáték megfelelő időig eltartott, megjelent a gazda, egyszer végigment a sorokon, megköszönte a vendégeknek bánatában való részvételüket, s egy-egy fiatal legénynek, úgy, hogy mindenki lássa, fülbe-fülbe suttogta, hogy ne vegye a dolgot nagyon szívére, hagyja csak őt árván, s magára fájdalmával, sőt azt ajánlja neki, örüljön megint az életnek. Ennek utána újra lehorgasztott fővel távozott, s úgy ment le a lépcsőn, mintha egyenest az alvilágba tartana. A muzsika hirtelen frissbe csapott át; az öregek félrébb álltak, a fiatalság meg ujjongva és dobogva száguldott végig a feldöngő padláson. Anna meg én, még mindig kéz-kézben, csodálkozva álltunk egy ablaknál, s néztük a pokoli forgatagot. Az utcán a falubeli többi ifjúságot láttuk, hogy kap a muzsikán; a leányok a kis kapuk elé álltak, a fiúk felhítták őket, s ha egyet tánczoltak, megszerezték a jogot, hogy az ablakból felhívják még, a ki gyerek lenn maradt. Bor is került elő, s mindenfelé a tetőzúgokban kis ivóhelyek ütődtek össze, s csakhamar minden *egy* zúgó és tomboló vigasságú forgataggá olvadt össze, mely az ő lármájával annál furcsábbnak tetszett,

mert hétköznap volt, s messze köröskörül a mezőn csak-
úgy folyt a csendes munka, mint máskor.

Hogy így egy darabig nézdelődtünk, majd elmen-
tünk s megint visszajöttünk, Anna egyszerre pirúlva
olyasmit mondott, hogy kedve volna megpróbálni, tud-
na-e ennyi ember közt tánczolni? Ez a kedve kapóra jött
nekem, s már azon perczben benne forogtunk a keringő-
ben. Ettől fogva jó ideig egyhuzamban tánczoltunk, fá-
radság nélkül, magunkról s a világról megfeledkezve. Ha
a muzsika abbahagyta, akkor sem maradtunk veszteg,
hanem gyors léptekkel folytattuk útunkat a sokaságban,
s az első zeneszóra megint tánczba fogtunk, mentünk le-
gyen akárhol.

Am az estharang első szavára menten elült a táncz,
java keringő közben; a párok eleresztették egymást, a
leányok kikeveredtek a tánczosaik karjai közül, s vala-
mennyien, egymást tisztességtudóan köszöntve, lesiet-
tek a lépcsőn, aztán mégegyszer nekiültek, hogy kávét
igyanak kalácscsal, ezek után pedig nyugodtan haza-
mentek. Anna, lángoló ábrázattal, még mindig karom
közt állott, s elbámúlva nézett körül. Elmosolyodott s
elhúzott magával; apját már nem találtuk a házban, s el-
mentünk, hogy bátyáméknál keressük. Mikor a teme-
tőbe értünk, a frissen hantolt sír csöndben és magában
állott, a fölkelő hold aranyától érintve. Ott álltunk a
barna, friss földszagú halom előtt s átfogva tartottuk egy-
mást; két éjjeli pillangó röpködött át a bokrokon, s Anna
csak most pihegett gyorsan és erősen. Körüljártunk a
sírok közt, hogy nagyanyáméra virágot szakasszunk, s a
mély fűben bandukolva mindjobban belekerültünk a többi
sírborok kusza árnyékába. Itt-ott homályos aranyírás
csillant ki a sötétből vagy egy sírkő világított. A hogy
itt álltunk az éjszakában, Anna azt súgta, hogy mondana
nekem valamit, de ki ne nevessem s el ne mondjam sen-
kinek. Kérdeztem: mit? s ő azt mondta: most megadná
a csókot, a mivel még amaz este adósom maradt. Ki sem
mondta, már fölébe hajoltam, s megcsókoltuk egymást,
a mily ünnepélyesen, oly ügyetlenül.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Kezdődik a munka. Habersaat uram s az ő iskolája.

Mikor Anna, édesapjával, már későn elbúcsúzkodott, én éppen abban a perczen nem voltam ott, s nem mondhattam neki istenhozzádot. Bár fájdalmasan meglepett, hogy már nem találom ott, mégis ifjú boldogságom többet nyomott a latban; kis kamrámban még egy teljes óra hosszat elfeküdtem az ablak előtt; elnéztem messzi útjukon a csillagokat; alattam a habok sűrögve s halk kaczagással vitték, mintha lopták volna, átlátszó vállukon völgynek a hold ezüstjét — egy-egy fényfoltot ki is dobogattak a partra, mintha nehéz lett volna vinniük, s szakadatlan tovább danolták pajzán vándornótájukat. Számon pedig látatlan ott éreztem valamit, — édeset s meleget, s mégis frisset s harmatosan hűvöset.

Mikor lefeküdtem, ilyen hazajárás kísértett és suhogott egész éjjel az ajkamon, álmon s virrasztáson keresztül, mely gyakran s hirtelen váltakozott; álomból-álomba merültem, színesbe, csillogóba, sötétbe s fülledtbe, majd, sötétkék homályosságból áttisztúlva virágtól hullámzó világosságba; nem álmodtam sohasem Annáról, de csókoltam falevelet, virágot, magát a tiszta levegőt, s mind visszacsókol; a temetőn idegen asszonyok mentek át, s ezüstcsillogású lábbal gázoltak át a folyón; egyiken az Anna fekete ruhája volt rajta, a másikon a kék, a harmadikon a piros virágos zöld ruhája s a negyediken a nyakfodra — s ha emiatt aggódtam s utánuk szaladtam s ettől felébredtem: mintha maga a valóságos Anna önnön személyében éppen most osont volna el fekvőhelyemtől, — annyira, hogy zavarodottan s kábultan riadtam föl s hangosan nevéen szólítottam, míg a fénylő csendes éj, mely ráterült a völgyre, magamhoz nem térített s új álmokkal be nem borított.

Igy tartott ez világos virradtig, s felébredéskor mintha a boldogság forró forrásából ittam s részegedtem volna meg.

Még mámorosan s álmatagul kerestem fel atyafi-

ságomat, s a lakószobában ott találtam a szomszéd molnárt, a ki könnyű szekérékéjével már várt rám, hogy bevigyen a városba. Tudni kell, hogy visszautazásomat, mely már régebben elhatározott, ennek az embernek üzleti útjához terveltük s beszéltek hozzá, mivel a vele való utazás némi kényelmességgel járt. Én ugyan az ilyesmivel nem sokat törődtem, ezenfelül a molnár is váratlan jelent meg s hamarabb, mint várták, — bátyám s az egész had rábeszéltek, hogy hagyjam magát menni s én maradjak ott, a lelkem Anna után esenkedett s a csöndes tó után, — ám én komolyan bizonykodtam, hogy körülményeim miatt élnem kell ezzel az alkalommal; hamar megreggeliztem, összeszedtem a czókmókomat, elbúcsúztam rokonaimtól, s beültem a molnár mellé a kis kordéba, mely megállás nélkül gördült ki a faluból s csak hamar végig az országúton. Mindezt pedig zavarodottságból követtem el, egyrészt, mert féltem, hogy menten meglátják rajtam, mennyire Anna miatt maradok ott s hogy igazán szerelmes vagyok bele, aztán meg mert valami megmagyarázhatatlan kedvem így hozta.

Száz lépésnyire alig voltam a falutól: már megbántam elutazásomat; legjobb szerettem volna kiugrani a szekérből; forgattam a fejem nyakamfájdultáig a magaslatok felé, melyek a tavat körülfogták, s odameredt a szemem, észre se véve, mint válnak előtte kékké és kicsinnyé, s nagyobb és mélyebb tavakból mint emelkedik ki a magasabb hegyvidék.

Visszatértem után egynéhány napig alig találtam helyemet. A csodavidék közepett, mely a várost körülveszi, csak a falusi vidék lebegett előttem, mint valamely paradicsom, s csak most éreztem át minden varázsát egyszerű s igénytelen, de annyira nyugodt és bájos alkotó-részeinek. Ha városunk legmagasabb hegyéről elnéztem a vidéket: az a kis messze csík kékség, a hol ott rejlett a falu s nem messze tőle a mesterék tava: az volt számomra a szemhatár legszebb része; a levegő tisztábban s boldogabban szállt onnan felém; a messzi kéklésben az Anna láthatatlan ottvalósága minden közben fekvő földön át mágneseesen húzott magához; sőt ha a völgyben járva, azt a boldog hatást nem láttam: meg-

kerestem s megéreztem a tájat, s honvágygyal s epekedve láttam az odavaló eget a közelebb hegyektől előlem elállva.

Ezenközben megújult pályaválasztásom kérdése, s napról-napra sürgetőbb lett, mert nem nézhették tovább, hogy így tervtelen és munkátlan lebzselek. Egyszer elmentem a gyárépület kapuja előtt, a hol egyik jóakarónk tanyázott. Facsaró savanyúság telte el az orromat, bent halovány gyerekek dolgoztak s durva fintorgatással nevettek ki. Nem kértem a reménységből, a mely itt ígérkezett, inkább rászántam volna magam, hogy letegyek minden ilyen félművészi igényről s mindenestől az irnokságra vessem magam, ha már úgy is le kell mondanom. Ennek a gondolatnak türelmesen megadtam magam. Mert a legkisebb kilátás sem mutatkozott arra, hogy valami rendes művészemberhez kerülhessek.

Egy napon azonban láttam, hogy a városbeli műveltebb népek csapatostól járnak ki-be egy nyilvános épületben. Okát kérdeztem s kitudtam, hogy képkiállítás van ott, a mit városról-városra visznek. Mivel azt láttam, hogy csak finoman öltözködött emberek mennek be, hazaszaladtam s én is ugyancsak kiöltözködtem, akárha templomba készülnék, s így merészkedtem be csakhamar a titokzatos helyiségbe. Ott egy világos terembe léptem, melyben minden falról s ezenfelül nagy állványokról friss színek tündöklöttek felém, aranynyal elegy. Az első benyomás teljesen álomszerű volt; nagy, világos tájképek merültek föl mindenfelől, s a nélkül, hogy elébb egyenként vettem volna őket szemügyre, tekintetem előtt s bűbajos levegőjükkal és sudaraikkal úsztak körülöttem tova; napszállatok izzottak, gyermekfejek, bájos tanulmányok kandikáltak elő közöttük, s mindez megint eltűnt újabb ablaksorok mögött, úgy, hogy komolyan körül kellett néznem, hová tűnt ez a fenséges hársliget vagy az a hatalmas hegység, a mit az elébb mintha láttam volna? S mindezen felül a képek új firnájsza vasárnapi illatot terjesztett, mely kedvesebbnek tetszett előttem, mint a katolikus templomban a tömjén.

Alig tudtam végre egy kép előtt magállni, s mikor

ez megtörtént, viszont otffeledkeztem előtte s el sem kerültem onnan. Egypár genfi iskolabeli nagy kép, előttem érthetetlen zománczczal megfestett hatalmas fa- és felhőgomolyok voltak a kiállítás főekessége; egy csomó genrekép és vízfestmény ingerkedett közben, mint szabad csatázó, s egypár történeti képen és glóriás festményen is igen elcsudálkoztam. Ám én csak visszatértem ama nagy tájképekhez, s forró együttérzéssel ittam be lelkembe a szép felhőalakzatokat, a miket mintha szerencsés emberek könnyed és játékos kézzel tornyoztak volna fel.

A míg csak benne tartott, ott bújtam egész nap a bűbájos termet, a hol rangos illedelem járta, az emberek finoman köszöngettek, s a fényes rámak előtt kecses szavakat váltogattak. Hazatérve elgondolkozva ültem egy helyben, s keseregtem sorsomon, a miért a festőségről le kellett tennem, úgy, hogy anyámnak szívébe kapott, s még egyszer körüljárt azzal a feltett szándékkal, hogy megteszi, a mit akarok, bármint legyen is.

Igy hajszolt fel végre egy embert, a ki, kevesektől észrevéve, a város szélén egy apáczaklastromban furcsa művészi vajákosságokat folytatott. Festő, rézmetsző, könyomó és könyvnyomtató volt egy személyben, s rég divatja múlt módon sokat látogatott svájcki tájképeket rajzolt, azokat rézbe karczolta, lenyomatta, s egypár ifjú emberrel átszíneztette. Ezeket szétküldözgette a világ minden tájéka felé, s jó keresete volt belőlük. Ezenfelül még minden egyebet megcsinált, a mihez csak hozzáférhetett: keresztleveleket keresztelő-medenczékkel és kannákkal, síriratokat szomorúfüzekkel és síró géniuszokat; s ha valami avatatlan tévedt volna hozzá s azt találta volna kérdezni: Tudna-e az úr olyan képet festeni nekem, a mi a legszebb, a mit csak kaphatni, hogy értők közt is megér tízezer tallért? Mert olyat akarnék! — bizonyos, hogy az én emberem ezt is meggondolás nélkül vállalta volna, és, ha a vevő a feleárát felpénzben megadta volna, menten neki is látott volna a munkának. E szorgalmatoskodásában az igazak egy derék csapata járt kezére, s cselekedeteik színhelye a jámbor apáczák hajdani refektóriuma volt. A terem hosszában, két ol-

dalt hat-hat magas ablak volt a falba vágva, kis kerek üvegzetű, mely a fényt beeresztette, de hullámos voltában ki nem lehetett rajt' látni, a mi az itt munkáló művész iskola szorgalmatosságát nagyban nevelte. Mind-egyik ablaknál egy-egy művésznövendék ült, háttal a mögötte ülőnek s belenézve az előtte ülő nyakatövébe. A sereg derékhada négy vagy hat fiatalember volt, olyik még csak fiú, a kik tarkára kifestették a svájci tájakat; volt ott ezenfelül egy beteges, köhécselő gyerek, a ki gyántával és választóvízzel kenekedett kis rézlemezek körül, félelmetes likakat égetett beléjük s a karczóltűvel olykor közbe is döfögetett, mindezek folytán a rézmetszőnek nevezetvé. Ő utána a könyomó következett, vidám és elfogulatlan lélek, a ki arányosan nézve legtágabb térségen uralkodott, mert mindig készen kellett állania arra, hogy vagy egy államférfiú képét, vagy egy borjegyzéket, egy aratógép tervét vagy leányok számára való épületes irat címlapját teremtsé rá a kőre, krétával vagy tollal, metszve vagy tusban. A refektórium háttérében széles mozdulatokkal két szurtos szerzet dolgozott, a réznyomó s a könyomó legény, kiki a maga sajtója mellett, a művészek munkáit nedves papírra húván le. Végre, az egész sereg háta mögött s mindnyájukon végiglátva, ott ült a mester, Habersaat uram, a műfestő s műkereskedő, réz- és könyomda-tulajdonos, ki minden becses megrendelésekre ajánlja magát, — ott ült az asztala mellett, a legfinomabb s legnehezebb munkákkal elfoglalva, ha ugyan nem, mint legtöbbször, valami könyvvel vagy levélírással vagy a kész dolgok elcsomagolásával.

Szigorú megkülönböztetett lélek lebegett a refektórium igényei és reménységei felett. A rézmetsző s a könyomó kész emberek voltak, a kik a maguk lábán álltak a világban, Habersaat uramnál napi nyolcz órát dolgoztak egy forintért, s különben sem ő vele nem törődtek többet, sem nagy reménységekkel nem voltak. Az ifjú színezőknél másképp állt a dolog. Ezek a röpke lelkek valóságos könnyed, átlátszó színekkel bíbelődtek, kékbe, veresbe, sárgába mártogatták ecsetjüket, annál vidámabban, mert rajzzal s elrendezéssel nem kellett bajlódniok,

s tarkafolyású festésükkel fölötte siklottak el a rézmetsző komor homályosságainak. A gyülekezetben ők voltak a tulajdonképpeni festők; előttük még nyitva állt az élet, s mindegyikük azt remélte, hogy szabadúljon csak ki a Habersaat uram purgatóriumából, még nagy művész is válhatik belőle. E csoportban, mind az ivadékokon át, melyek a mester szolgálatában átvonultak a refektóriumon, tovább öröklődött a bársonykabátos és sapkás művész hagyomány, de célhoz csak ritkán ért egy-egy, mert rendszerint elfáradtak a szárnyalásban, s a megcsalatozottak javarésze kilépése után még megtanult valami csendes mesterséget. Csupa földhöz ragadt emberek fiai voltak, a kik, nem tudván hová lenni, kapóra jöttek az ügyes embernek, hogy a refektóriumba csalja őket olyan kilátással, hogy festők, úrfajták lehetnek, a kiknek meglesz a betevőjük s valamivel mégis felette állhatnak majd szabónak, vargának. Mivel rendszerint egy garas nélkül kerültek oda, le kellett magukat kötelezniök, hogy kiszolgálják a festőmesterséget, s négy évig dolgoznak a mester számára. Ő pedig első naptól fogva az ő tájképei kifestésére fogta rá őket, és bármennyire nem voltak hivatottak, szigorúsággal vitte velük annyira hogy csakhamar tisztán, csinosan, hagyományos módon látták el dolgukat. Mellesleg szabad volt nekik, ha kedvük tartotta, ünnepnapokon valami elnyűtt vagy célta-
lan mintát továbbképzésül utánarajzolniok, s ők többnyire olyasmiket választottak, a mikből nem volt mit tanulni, de pillanatnyi hatásra jók voltak, s a miket a mester, ha éppen túlságos sok dolga nem volt, még ki is javíttatott nekik. Szívesen azért nem látta, ha e külső szorgalmatoskodásba nagyon is elmerültek, mert már többször kitapasztalta, hogy az olyanok, a kiknek ebben kedvük telt s művészi eret fedeztek fel magukban, a tájképek színezésében rendetlenek és piszkosak voltak. Keményen és kitartóan kellett dolgozniok, s annál inkább hajlottak tréfára és mókára, mely minden szabad percükben kitört belőlük, — csak a negyedik esztendő felé, mikor eltelt legszebb idejük, melyben valami rendeset tanulhattak volna, kezdtek eltűnődni és elgondolkozni, s szüleiktől szemrehányásokkal kínoztatva, hogy még

mindig az ő kenyereket eszik, pingálgatás közben komolyan arra gondoltak, hogy még idejében hozzáfogjanak valami jövedelmezőbb mesterséghez. Vagy harmincz ilyen fiúnak és ifjúnak lelkét rálehelte már Habersaat uram fűzőld fák s vasárnapi kék egek formájában az ő papirosára, s a köhécselő rézmetsző ebben pokolbeli segítője volt, választóvízzel étetvén mindezek alá a fekete lapokat, míg a szomorú nyomdászlegények, az ő nyirkos kerekeikhez lánczolva, beillettek mindehhez afféle robotoló alsóbbrendű ördögöknek, fáradhatatlan lelkeknek, a kik az ő sajtójuk hengere alól kimeríthetetlen végtelenségben húzogatták elő a színezni való lapokat. Ily módon Habersaat uram tökéletesen átértette a mai ipar rendjét, melynek termékei mintha annál értékesebbek és kívánatosabbak volnának a vevő számára, mentül több ravaszúl meglopott gyermekélet ivódott beléjük. Jól is keresett, s ennek folytán olyan valakinek tartották, a kinél sokat tanulhat, a ki akar tanulni.

Valahonnan azt tanácsolták anyámnak, hogy álljon szóba ezzel az emberrel s nézzen körül a boltjában, mert legalább egyelőre s további előmenetelem számára alkalmas hajlék lehetne, kivált ha a gazdájával úgy egyezkednének, hogy ne a maga hasznára fogadjon föl, hanem kellő fizetésért legjobb tudása szerint kitanítson a festő mesterségre. Azt mutatta, hogy szívesen vállalja, s örül, hogy egyszer egy fiatal embert igazán művésznek képezhet ki; — anyámat külön kidicsérte azért a kijelentett szándékáért, hogy a szükséges pénzt nem sajnálja a dologtól; mert a jó lélek immár elérkezettnek látta az időt, hogy szakadatlan takarékoságának gyümölcsei feláldoztassanak, s hivatásom oltárára tétessenek. Megkötöttük hát a szerződést két esztendőre, melyet rendes negyedévi részletek fejében s megfelelő gyakorlatok között ott töltsék majd a refektóriumban. A szerződés kölcsönös aláírása után egy hétfőn reggel beállítottam az ódon klastromba, magammal hozván tarka egyvelegben minden eddigi kísérleteimet és munkámat, ha netalán az új mesternek meg kéne mutatnom. Miután a furcsa lapok kézről-kézre jártak, a végén elégedettségét fejezte ki szorgalmam és igyekvésem felől, s személyzetének, a

mely ott volt, s kíváncsian állott körül, valóságos törekvő gyanánt mutatott be, a milyennek lenni kell már a művészet csarnokában való belépés előtt. Aztán kijelentette, hogy igazán öröme szolgál, ha most ime egy tanítványával rendes iskolát járathat végig, s ünnepélyes várakozásokat hangoztatott szorgalmam és kitartásom tekintetében.

Az egyik színezőnek el kell ülnie ablakától s egy másik mellé huzódni, míg engemet az ő helyén helyeztek el; a míg én, várván az elkövetkezendőket, ott álltam az üres asztal előtt, Habersaat uram valami tájkép-mintát keresett ki egyik mappájából, — egy könyomatos munkából való egyszerű vonalú vázlatot, a minőt az iskolákban már sokat láttam. Hogy előbb majd ezt a lapot kell figyelmesen és pontosan lemásolnom. Ám mielőtt hozzá ültem volna, a mester megint elküldött, hozzak papirost meg czeruzát, a mire előre nem gondoltam, mert általában el sem tudtam gondolni, hogy' szokás elkezdni. Megmondta, hogy mifajta kell, s mivel nálam pénz sosem volt, elébb meg kellett tennem a nagy útat haza s úgy mennem el a boltba, hogy jót és újat vásárolok, s mire megint visszaértem, már délre járt az idő. Mindez, — hogy legalább a kezdetéhez egy lap papirost, meg czeruzát nem adtak, hanem elküldtek, hogy hozzak, aztán az utczán való kódogás, meg, hogy anyámtól pénzt kellett kérnem, s végre, hogy ilyenkor kezdtük meg, kevéssel az előtt az óra előtt, a mikor mindenki széjjelszalad ebédelni: mindez oly ridegnek s kicsinyesnek tetszett előttem, s oly ellentétesnek az étellel, a minőt a művészet hajlékáról tettem fel homályosan, hogy elszorúlt bele a szívem.

Ám e benyomástól hamar elfordítottam, a szerény feladatok, melyeket elibém adtak, jóval több dolgot adván nekem, mint eleinte hittem volna. Habersaat uram ugyanis főképp abban volt igen akkurátos, hogy minden a mit megrajzoltam, pontosan akkora legyen, mint a mintabeli, s az egész se legyen se kisebb, se nagyobb. Már pedig az én másolataim, bár helyes arányban, de mindig nagyobbban sikerültek a mintánál, a mester pedig ezen az alkalmon kapott, hogy pontosságát s szigorúságát kimu-

tassa, a művészet nehézségeit felfedje, s velem mintegy lóhátról megéreztesse, hogy a dolog mégsem megy oly hevenyében, mint én alkalmasint gondoltam.

Mindazonáltal jól el voltam az asztalom mögött, teljes bátorságban (persze, a festőállványoknak, melyeket a műtermek különös díszének tekintettem, igen híját éreztem), s vitéziül átdolgoztam magam e kicsinyes kezdeteken. Híven másolgattam a falusi disznóólakat, fászíneket, s egyéb efféléket, mert holmi sovány bokrozatokkal elegy ilyesmik voltak a mintáim, s annál fáradtságosabbak voltak számomra, mentül lenézni valóbbnak tetszettek előttem. Mert a mester termébe való belépésemkor zabolátlan csikólelkem számára a kötelességgel s az engedelmisséggel együtt a józanság s az üresség színe is rávetődött mind e dolgokra. Az is elidegenített, hogy egész nap ott kellett ülnöm, helyemre szegezve, papirosom felett, kivált mert a szobában nem volt szabad körüljárálgatni, sem kérdezetlen beszélni. Csak a rézmetsző s a könyvomó társalkodott módjával egymással s kiki a maga legényével, s megszólították a mestert is, ha éppen kedvük támadt egy kis beszélgetésre. Ez meg, ha jó kedve szottyant, mindenféle történeteket mondott el s ismeretes művészhistóriákat, néha régebbi életéből egy és más tréfát s a festők úri módjáról való adatokat. Ám a mint észrevette, hogy nagyon is odahallgatnak, a munka rovására: hirtelen abbahagyta s egy darab időre bölcs tartózkodást szabott magára.

Bizonyos idő múlva megszereztem azt a jogot, hogy mintáimat magam keressem elő s átkutassam mind az otlévő kincseket: egy nagy csomó véletlenül összedett-vedett egyet-mást; tűrhető régi rézmetszeteket, jelentőség nélkül való egyes rongyokat vagy lapokat, melyek az idő során felhalmozódtak; bizonyos ügyességgel, de minden igazság nélkül megcsinált rajzokat s egyéb lim-lomot. Természet után való kézrajz, vagy olyan lap, a min meglátszott volna, hogy a maga kedvéért van a világon s átitta a friss levegő és a napfény: egyetlen egy sem akadt, mert a mester az ő művészetét s az ő lomosságát a négy fala közt váltotta magához,

s ki csak azért mozdult, hogy a mily gyorsan csak lehetett, papírra vessen valami divatos tájat. Gyakorolt, de hamis technika: ez volt a mesterem tulajdonkép való tudománya, s tanításának fő súlyát erre a pontra vetette.

Kezdetben egy darab ideig függőségben tartott, a míg nem jól értettem át az átlátszó éles, meg a tompa, kormos előadás közt való különbséget s inkább alakra és jellemzőségekre néztem, — ám végre, a folytonos pingálás rendjén, rábukkantam a titkára, s ettől fogva menten egy határ hetyke gyártású tusrajzot követtem el, egyik lapot a másik után. Már csak a mennyiségre adtam, s abban gyönyörködtem, hogy dagadoz a könyvem, s választás közben már csak a leghatásosabb s legfeltűnőbb dolgok, s azok is csak alig keltettek bennem egy cseppel több érdeklődést. Így aztán, még mielőtt vége volt a télnek, már átnyargaltam a mesterem majd minden mintáin, még pedig olymód, a hogy' körülbelül ő tudta, mert minekutána egyszer eszembe véstem a gondos és tiszta munka fogásait és útjait, arra a folyamatos pingálási fokra, a melyen a mester állott, annál hamarább felhágtam, mentül inkább teljesen hátramaradt voltam a dolgok igazi lelke s általános megértése dolgában. Ekkép Habersaat uram már az első félévben megakadt egy kevéssé, hogy mit mázoltasson velem, mivel a maga hasznára gondolva, egész tudományába mégsem akart még beavatni, mert már csak a vízfestéssel való bánás maradt meg tartalékban, s a hogy' ő ehhez értett, ez sem volt boszorkányság. Mivel a dolgokon való elgondolkozás s lélekbeli lelkiismeretesség a refektóriumban nem volt ismeretes, minden odavaló tudás hamar megszerzett üres külsőségben állott. De magam találtam meg a kibúvót, kijelentvén, hogy egy kis gyűjtemény nagy rézmetszetet dolgoznám át tussal. Volt az emberemnek vagy hat Claude Lorrain után metszett szép lapja, amellet két sziklás és banditás tájkép Salvator Rosa után, aztán néhány Ruysdael és Everdingen. E dolgokat sorra lekaptam az én szentelen ügyes módomon. A Claudeok s a Rosák nem is sikerültek rosszul, mert maguk is hagyományos módon voltak megmetszve s különben is jelképes formákban voltak kimódolva; de a finom és természetes

németalföldieket rettenetes módon szétsanyargattam és senkiséem látta át ezt az istenkáromlást.

Ám e munka mégis megvetette bennem a neme-
sebb szemlélet ágyát, s a szép és átgondolt formák, me-
lyek előttem álltak, jótékony ellensúlyt vetettek egyéb
tevés-vevésemmel szemben, s nem engedték, hogy a
jobbnak sejtelve végképp kihúnyjon bennem. Másfelől
a jóhoz menten rossz is fűződött, mert fölkelte régi
hebehurgya találékonyságomat, s e klasszikus tárgyak
egyszerű nagyságától elcsábítatva, otthon ugyancsak
efféle tájképek megtervelésébe fogtam, s e munkásságo-
mat a tulajdonképp való munkaidőben, a mester szemé-
láltára is folytattam, terveimet nagyzó alakban s be-
tanult ügyességgel dolgozván ki. Habersaat uram nem
állta útját e mesterkedésemnek, sőt inkább szívesen látta,
ha ilyen mód felmentetem az alkalmas minták miatt
való gond alól; a szertelen és éretlen gondolatokat, me-
lyeket világra hoztam, komolykodó beszédekkel kísérte,
szerkezetéről, történeti tájról s egyéb ilyesekről szólókkal,
— s mindez csakhamar tudományos szint vegyített a
műhely képébe, én pedig afféle fenegyerek színébe ke-
rültem, s tetszettem magamnak a jövőre, olasz útra, Ró-
mára, nagy olajfestményekre s vászakra való kilátások-
ban, melyeket élém festettek. Mindazonáltal nem bíztam
el magam; békében s tréfaságban éltem ifjú társaimmal,
s gyakran örültem, ha abbahagytam az örökös ülést,
hogy nekik, a kik egyben az asszonynak is alája voltak
rendelve, egy-egy halom tüzifát segítek tető alá beta-
karítani. Általában az asszony, a ki igen kardos és sza-
poraszavú volt, házbeli s családbeli dolgokkal, gyerek-
és szolgáló-ügyekkel gyakran betolakodott a refektó-
riumba, s tüzes háborúságok színhelyévé tette, melyekbe
nem ritkán az egész legénység belekevertetett. Ilyenkör
az ember egy csapat őt uraló segítség élén állott szem-
ben az asszonynyal, a ki meg az ő népe előtt helyezke-
dett el hatalmas lármával, s el nem vonult, míg agyon
nem beszélt mindent és mindenkit, a mi s a ki vele el-
lenkezni merészelt. Olykor meg a házaspárnak együtt
volt vitája az egész többi háznéppel; néha a rézmetsző
vagy a könyomó hűbéres forrongásba kezdett, míg a

színezők közönséges rabszolgalázadásai erőhatalommal nyomattak el. Én nem egyszer veszedelmes helyzetbe kerültem, mert engem e heves jelenetek igen mulattattak, s igen vigyázatlanul ezt el is árultam, — teszem egyízben egy ilyen esetet színre alkalmaztam s a ház keresztfolyosóin ifjú festőkkel elő is adtam. Mert bár az időben fogékony s hajlandó lettem volna arra, hogy nemes és tisztatörekvésű életet éljek, mivel a falusi szép napok rendjén forró buzgalom szállott meg: mégis, megfelelő társaság hiján, a refektórium durvább üzelmeire voltam ráutalva, s minden betyárságban hűségesen és élénken részt vettem, mivel társaságra s közlékenységre volt szükségem s nem igen volt kenyerem a bölcs tartózkodás s a fél részvétel.

Hogy azonban a farkasokkal való együttüvöltés mégsem vált — a hogy hiszem — káromra, attól az Anna barátságos csillaga óvott meg, mely mindig fölkeltemben, valahányszor anyám házában vagy magános sétákon megint magamra maradtam. Hozzáfűztem mindent, a mire a nap dolgain túl szükségem volt; ő volt a szelid fény, mely elhomályosodott szívemet esténként, napszállat után, világossággal telte el, s kivilágosodott keblemben ilyenkor aztán a mi drága barátunk, a jó isten is megmutatkozott, ki ezidőtájt megnevekedett világossággal kezdte az ő örök jogait énbennem is foganatosra váltani.

Könyvek után kutatva, Jean Paulnak egy regénye akadt kezembe. Ebből egyszeriben mintha vigasztalóan s mindeneket beteljesítően lépett volna elém minden, a mit addig akartam vagy kerestem vagy nyugtalanul és homályosan éreztem. És a nagyszerűség meghökkentett — s úgy tetszett, hogy most akadtani az igazira! S alkonyat pirosai és szivárványok, liliomerdők és csillagtermések s harsogó és villámló zivatarok közepett, s közepette mind e magasságos és mélységes tűzijátékoknak s e beszegetlen csillogó világköpenyébe beburkoltan ime megjelent az Örökkévaló, végtelen nagy, de teli szeretettel, szent, de azért a mosoly s a tréfa istene, rettenetes hatalmú, de egy gyerek keblébe is beleférő s belesimuló, gyerek szeméből is kikandikáló, mint a husvéti nyu-

lacska a virágok közül! Ez más úr és pártfogó volt, mint az a kiskátébeli betűragó szerzet!

Ezelőtt csak éppen álmodtam ilyenformát, csak a fülem csengett bele, — de most hajnal kelt elém a hosszú téli éjszakákon, melyeken át vagy háromszor tizenkét kötetét olvastam a prófétának. S mire megjött a tavasz s az éjek rövidebbek lettek, én csak újra olvastam, bele a drága reggelbe, s ekközben szoktam hozzá, hogy sokáig elfeküdjem az ágyban s arczomat a kedves könyvön nyugtatva, aludjam az igazak álmát. Ha aztán felébredtem s végre munkámnak álltam, valami álmatag akarás és korlátalanság lelkétől voltam eltelve, mely még veszedelmesebb volt, mint az előbbi lázadozások.

HATODIK FEJEZET.

Lidércz.

Mikor megjött a tavasz, melyet türelmetlenül vártam, az első meleg napokban kimentem, minden megszerzett képességeimmal felfegyverkezve, a szabadba, hogy a papiros-minták helyébe magát a természetet tegyem.

A refektórium csupa tisztelettel s titkos irigységgel nézte körülményes készülődéseimet, mert először történt, hogy egy odavaló ilyen nagyban csinálja, s a természet után való rajzolás eddig csak csodálatos monda volt náluk. Én magam már nem a múlt nyári orczátlan, de jó lélekkel vallott bizalmassággal álltam a természet gömbölyű, kézzelfogható s naptól világos dolgai elé, hanem sokkal veszedelmesebb és magával tetszelgő korlátolt-sággal. Mert a mi nem volt előttem világos, vagy nagyon is nehéznek tetszett, azt, magamat csalva, össze-vissza hánytam-vetettem, s eltakartam az én szerencsétlen mázoló ügyességemmel, mivel, a helyett, hogy szerényen czeruzával kezdtem volna, menten a megszokott tuscsészével, vizespohárral és ecsettel mentem ki, s arra igyekeztem, hogy egész lapokat mind a négy sarkukban képfomára kitöltsek. Vagy egész hegyes és tavas kilátások-

nak fogtam neki, vagy az erdőben hegyi patakoknak jártam utána, egész sor csinos kis vízesést találva, mely mind jól festett négy vonás közé ráházva. A leeső, a felhabzó, a sebtén tovább folyó víz eleven és gyengéd játéka, átlátszósága s ezerszeres tükröződése gyönyörűséggel töltött el, csakhogy én mindezt az én ezermesterkedésem otromba formuláiba fogtam, úgy hogy élete és fénye veszett, míg az én módjaim nem futották arra, hogy mozgalmas valóságát le tudjam képezni. Könnyebben ura lehettem volna a patakokban gazdag s változatos rendtelenségben egymásra dobódott köveknek s szikladaraboknak — csakhogy művészi lelkiismeretem el volt homályosodva. Igaz, jelentkezett olykor, mikor a kövek távlatbeli finomságait s megrövidüléseit, noha láttam s éreztem, jelentős formáik hű követése helyett el-sikkasztottam vagy elnagyoltam, azzal a magam csalásával, hogy hiszen nem ezen vagy azon a felületen fordul meg az egész, s a véletlen természet olyan is lehetett volna, aminőnek én festem; ám munkám egész módja nem engedte, hogy ily lelkifurdalások elhatalmasodjanak, s a mester, ha megmutattam neki csinálmányaimat, nem volt az a fajta ember, ki utána járhatott volna a természetbeli igazság híjának, mely épp amaz elhanyagolt vonásokban mutatkozott volna meg, ő a dolgokat mindig az ő szobaművészete szemüvegén át nézte.

Az előadás tisztaságára s átlátszóságára vonatkozó tételén kívül csak egy hagyományt ápolt, melyet nékem is illendőnek érzett tovább adni: tudniillik a betegeset s a különöset, melyet a festőivel tévesztettek össze. Biztatott, hogy odvas, megtépett fűzfatönköket, viharverte fákat s kalandos sziklakisérteteket keressek fel, rothadástól és szétmállástól tarkákat, s e dolgokat mint érdekes tárgyakat dicsérte előttem. Ez igen kedvemre volt, mert izgatta képzeletemet, s buzgón vadásztam ilyen jelenségekre. Ám a természet csak csínján szolgáltatott effélet, teljesebb egészségnek örvendvén, mint a mennyi óhajtásaimmal összefért, s a mit kárvallott növevényt fölfedeztem, szemem számára csakhamar semmitmondóvá és únottá vált, mint az ivónak, ki egyre erősebb pálinka után kívánczik. A hegy meg az erdő virágzó élete eképp

egyenkint közömbössé lett előttem, s reggeltől estig a vadonban kóboroltam. Mind mélyebben hatoltam eddig nem látott zúgokba s területekre; ha valami jó félreeső s titokzatos helyet találtam, ott letelepedtem, s hamar nyélbeütöttem valami magam kitalálású rajzolmányt, hogy legyen mit hazavinnem. Ilyenben aztán a legkülönösebb alakzatokat tornyoztam fel, a miket képzeletem csak meg tudott teremni, a természet eddig észrevett sajátságait összeolvasztván megszerzett ügyességeimmel s ekképp olyan dolgokat eszelve ki, melyeket Habersaat urannak mint a természetben meglévőket terjesztettem eléje, s a derék férfiú sehogysem tudott belőlük kiokosodni. Szerencsét kívánt felfedezéseimhez, s igazoltaknak látta buzgalmam s tehetségem felől való kijelentéseit, mert ime bebizonyítom, hogy félreismerhetetlenül éles és szerencsés szemem van a festői számára, s felfedezek olyan dolgokat, melyek mellett ezren mennek el, a nélkül, hogy meglátnák. Ez a jámbor csalás fölkeltette bennem a rossz lelket, hogy folytassan az effélet, s egyenesen törekedjem arra, hogy a jó embert megcsaljам. Valahol az erdő homályában ülve mind veszekedetttebb és szándékosabb szikla- meg fafigurákat eszeltem ki, s előre örültem, hogy tanítóm majd mindezeket valóságoknak s a környékben meglévőeknek véli. Ám mentségemül talán megállhat, hogy régi rézmetszetekben — teszem a Swanefeldteken — a legkalandosabb alakzatokat dícséretes mesterművekkül láttam mintának állítva, s magam is úgy hittem, hogy ez az igazság s mindenestire kitűnő gyakorlat. Mert a felszínes ifjúi lélekben a Claude Lorrain nemes és egészséges formái megint a felszín alá süppedtek. A téli estéken a refektóriumban egy kevés figurális rajzolás is járta s én, egy csomó rézbe karczott felöltötött staffázs-alakot másolva, némi felszínes gyakorlatra tettem szert effélék vázolásában. Így aztán az én iurcsa tájképtanulmányaimhoz még sokkal furcsább embereket is eszeltem ki, rongyos népeket, a miket aztán köznevettség okából felvonúltattam a refektóriumban. Semmirekelő és bolond egy népség volt ez, mely a különös helyszínével összeköttetésben olyan világot tett ki, aminő csak az én képzeletemben élt s végre már előljárómnak is

feltűnt. Ám nem sok szót vesztegetett erre, hanem hagyott a magam útján járnom, mert egyfelől nem volt az a friss lélek, a ki utána járt volna suskusaimnak, hogy rajtuk kapjon, másfelől a maga tudása fölöttességének is hijával volt. Hiszen ez a két tehetség a titka minden nevelésnek: az el nem kopott eleven fiatalság, mert csakis ez ismeri a fiatalságot s csak ez lát bele, és magának az embernek minden esetben való biztos felsőbbsege. Egyik a másikat úgy, a hogy még pótolhatja, de a hol egyik sincs meg, ott az ifjúság zárt kagyló a tanító kezében, s csak úgy tudja kinyitani, hogy összezúzza. Mindkét tulajdonság pedig egy és ugyanazon végső töből sarjad: az öntudat föltétlen becsületességéből, tisztaságából s elfogulatlanságából.

A nyár már legteltjét járta, mikor másik hazám, a félreeső kis falusi világ után való titkos vágyamnak engedtem, s minden czókmókokkal kihurczolkodtam. Anyám megint otthon maradt, lemondásos mozdulatlanságában s maga megrövidítésében, bármily barátságosan hivogatták, hogy zárja be már egészen a lakását, s járja be már újra egyszer ifjúságának színhelyét. Én pedig magammal vittem azonközben való munkásságom terjedelmes gyümölcseit, azt várva, hogy kedvező feltűnést keltek velük.

Hát hiszen a sok keményen kifeketített lap keltett is a bácsiék házában némi elcsodálkozást, s általában a dolgot elég tisztelettel nézték; ám mikor a bácsi azokat a rajzaimat nézte meg, a mikről azt állítottam, hogy természet után készültek, (mert, mint effajta Münchhausen, lassankint magam is elhittem, kivált mert valóban szabad ég alatt csinálódtak): csóváltatta ám a fejét, hogy ugyan hol volt a szemem? Földműves és erdészember lévén, az ő valóra hajló megérzésével, minden művészetbeli tudatlansága közepett hamar és könnyen megtalálta a hibákat.

— Ezek a fák, — így szólt, — egyik olyan, mint a másik, s egyik sem olyan, mint az igazi fa. Ezek a sziklák meg kövek egy perczig sem fekhethnének így egymáson, a nélkül, hogy össze ne esnének! Itt egy vízesés, melynek bősége nagyobb zuhatagra vall, de itt apró pa-

takbéli kavicsokon esik le, mintha egy regement katona egy forgácsdarabon botlana meg; ehhez jókora sziklafal kellene, de különben is megáll az eszem, hogy ott a város körül hol az ördögben található ekkora vízesést! Aztán azt is szeretném tudni, mi lerajzolni való van ilyen rohadt fűzfatorzseken, — már akkor valami egészséges tölgyet vagy bükkfát érdemesebbnek vélnék . . .“ és így tovább.

Az asszonynép viszont a csavargóimon, üstfoltozóinasomon és mindenféle pofáimon bosszankodott, s nem értette meg, hogy a mezőn mért nem inkább valami arramenő csinos parasztlányt vagy becsületes földműves embert képeztem le, semmint hogy egyre ilyen váltott gyerekfigurákkal foglalatotskodjam; a fiúk a rémséges barlangjaimon nevettek, a lehetetlen és nevetséges hidakon, az emberképű köveken s fatönkökön, s minden ilyen boldonságnak egy-egy vidám nevet adtak, melynek nevetsége mintha rám vetődött volna. Megszégyenülten álltam előttük, mint olyan ember, a ki tele van hóborttal és híúsággal, s a magammal hozott mesterkélt betegség elbújt e háznak s a falusi levegőnek egyszerű egészsége elől.

A bácsi, hogy megint visszatereljen a valósághoz, mindjárt első nap azt adta fel, hogy birtokát, házát, kertjét, fáit pontosan és gondosan rajzoljam le, híven leképezvén mindezeket. Figyelmeztetett minden sajátosságra, s arra, a mit különösen kiemeltetni kívánt — s ha útmutatásai inkább a serény birtokos, mint a műértő szükségének feleltek is meg, mégis rászorítottak, hogy a dolgokat újra apróra megnézzem, s fölületük minden sajátosságát nyomon kövessem. Magának a háznak legegyszerűbb dolgai, még a tetőnek a cserepei is megint több munkámat kívánták, mint a mennyit valaha hittem volna, s rávittek, hogy a körülálló fákat is hasonlóképp lelkiismeretesebben rajzoljam meg; megint beletanultam az öszinte munkába és fáradságba, s miközben s ezenközben olyan munka keletkezett így, mely a maga igénytelen megcsinálásában mégis végtelenül jobban kielégített, mint legutóbbi időm nagyszájú termékei: viszont sanyarú fáradsággal beleszereztem magamba az egyszerű, de igaz iránt való érzéket.

Közben mindannak viszontlátásában is elgyönyörködtem, a mit a múlt esztendőben itthagytam; — észrevettem, a mi netalán változás történt, s csöndben vártam a pillanatot, melyben Annával újra találkozom, vagy legalább először hallom a nevét. Ám már egynehány nap eltelt, a nélkül, hogy csak meg is említették volna — s mentül tovább tartott ez, annál kevésbé szántam rá magam, hogy kérdezősködjem. Mintha végképp elfelejtették volna, mintha soha itt nem járt volna, — és, a mi belül igen bántott, senki még csak nem is sejtette, hogy jogom vagy szükségem lehetne arra, hogy halljak felőle. Fele útját ugyan meg-megjártam a hegynek vagy a folyó völgye árnyékának, ám mindannyiszor hirtelen visszafordultam, megmagyarázhatatlan félelemmel, hogy hátha találkozom vele. Kimentem a temetőbe, s ott álltam nagyanyám sírjánál, ki ime egy esztendeje feküdt a sír alatt; ám a levegőben szellő sem mozdult Anna emlékével, a füvek nem kíváncsoztak tudni róla, a virágok nem suttogták nevét, hegy-völgy hallgatott felőle, csak szívem dobogta ki hangosan a háládatlan csöndbe.

Végre mégis megkérdeztek, hogy a mestert miért nem látogattam meg? s e véletlen rendjén derült ki, hogy Anna már félesztendeje nincs falun, s feltették, hogy én tudok erről. Apja, az ő lélekbeli műveltség és finomság után való állandó vágyakodásában, s elgondolva, hogy ha ő meghalna, a kis leány, a ki hiába, — gyenge lett volna parasztleánynak, árván maradna a durva falusi környezetben, hirtelen eltökélte, hogy Annát nevelő-intézetbe adja a francia Svájcza, a hol majd több tudásra s lélekbeli önállóságra tegyen szert. A kisleány könnyeitől, mikor az ellenkezett, nem lágyította meg magát, mert csakis óhajtásának beteljesítésére gondolt, s elkísérte a kelletlen leánykát a messzi kegyesen előkelő nevelő-házba, a hol legalább is egy teljes esztendőt kell majd töltenie. Ez a hír úgy ért, mint derült égből a menykőcsapás.

Ettől fogva minden nap eljártam apjához, elkísértem útjain s hallgattam, a mit róla mondott; gyakran több napra ott is maradtam, s ilyenkor az ő kamarácskájában laktam, de alig mertem benne megmozdulni, s a kevés

egyszerű tárgyat, mely benne találtatott, szent áhítattal szemléltem. Kicsiny volt és szűk; az alkony-fény s a holdvilág mindig egészen megtöltötte, úgy, hogy egy megvilágíttatlan folt sem maradt benne, s amannak fényénél aranypiros, emezénél ezüst ékszeres szekrénykének tetszett, melybe a drágakövet nem mulasztottam el beleképzelni.

Ha festői tárgyak után kóboroltam, főképp olyan helyeket kerestem föl, a hol Annával időztem volt; így lerajzoltam már a vízmenti titokzatos sziklafalat, a hol annak idején együtt pihentünk s ama jelenést láttuk, — s nem állhattam meg, hogy a kamarácska hófehér falára helyes kis négyszöget ne rajzoljak, s bele ne fessem azt a képet a pogányok barlangjával együtt. Néma üdvözlötnek szántam ezt, mely később tanuság legyen előtte, milyen állandóan rá gondoltam.

Ez a folytonos rá való emlékezés s egyben távolléte, mind merészebbé s bizalmasabbá tett képével szemben; nagy szerelmes leveleket kezdtem hozzá irogatni, melyeket elébb elégettem, aztán megőriztem, s végre oly vakmerő lettem, hogy mindent, a mit Anna iránt éreztem, egy nyílt papírlapra írtam, a leghevesebb kifejezésekkel, neve teljes kiírásával s a magam aláírásával, s a lapocskát bedobtam a kis folyóba, a hol mindenek látára tovább úszott, a Rajna s a tenger felé, a hogy' gyerekeszszel hittem. Sokáig küzdtem volt elébb az eltökéléssel, de végre is alul maradtam, mert megszabadító cselekedet volt számomra titkomnak bevallása, — persze mint abban a feltevésben történő, hogy egészen közel nem akad majd rá senki. Láttam, mint siklott kényelmesen habról-habra, itt egy lehajló cserjében megakadva, odább sok ideig egy virágon lógva, a honnan hosszas habozás után szakadt csak el; végre belekerült a folyásba, s fürgén úszott tovább, míg el nem veszett szemem elől. Ám útközben valahol megint elidőzhetett, mert csak késő éjszaka ért a pogányok barlangjánál a sziklafalhoz, egy fürdő asszony kebeléhez, a ki nem volt más, mint Judit, s elfogta s megőrizte.

Ezt csak később tudtam meg, mert mostani ott tartózkodásom idején a faluban sohasem mentem a háza kö-

zelébe, s gondosan elkerültem az odavivő útat. Az esztendő, melylyel idősebb lettem, szégyennel nézetett vissza a hajdani bizalmas viszonyra, s daczos félelmet keltett bennem az erős és büszke alak iránt; mikor egyszer a házunk előtt elment, hamar elbújtam s nem köszöntöttem, s mégis kíváncsian néztem utána, ha messziről megláttam, a hogy tovalépdelt a kerteken s gabnaföldeken.

HETEDIK FEJEZET.

Az előbbi folytatása.

Ezúttal korábban tértem vissza a városba, lelkemben mély epekedéssel, mely most már teljesen kifejlődött, s mindent átfogott, a minek híját éreztem, de mégis azt sejtettem, hogy megvan a világon.

Tanítóm most felvitt művészetének utolsó fokára, közölvén velem vízfestékeinek kezelése módját s keményen ráfogván arra, hogy rendesen és fürgén bánjak velük. De mivel a természet megint nem került szóba, hamar megtanultam affajta színes rajzokat összeütni, a minők e házban körülbelül kellettek, s még mielőtt vége volt a kikötött második esztendőnek, nem igen volt már mit tanulnom, noha valami rendeset azért nem igen tudtam. Unatkoztam az ódon klastromban, s hetek hosszat otthon maradtam, hogy olvasgassak vagy olyas munkába fogjak, a mit elrejtettem a mester előtt. Ez felkereste anyámat, panaszkodott szórakozottságom felől, dicsérte haladásomat, s azt ajánlta, lépjek immár más viszonyba vele, tudniillik dolgozzak a boltjában szorgalmasan és pontosan, de fizetségért. Ez volna, magyarázta, a második stádium, melyben én, mialatt egyelőre mind jobban kiképződöm, rászokhatom az óvatos munkára s egyben pénzt is tehetek félre, hogy egypár esztendő múlva ki-mehessek a világba, a mi most még úgy is korán volna. Bizonykodott, hogy a neves művészek közt nem a legrosszabbak azok, a kik esztendőkön át való igénytelen munkával a művészet magasára emelkedtek fel, s ilyen-fajta fáradságos és szerény iparkodás néha jobb ágyát

veti meg a kitartásnak s a függetlenségnek, mint valamely előkelő és pusztá művészi nevelés. Ismert ő, ugymond, gazdag szüléktől való tehetséges ifjakat, kik csak azért nem vitték semmire, mert soha nem szorúltak arra, hogy maguk segítsenek magukon s hamar kelljen keresniök, s tönkrementek örökös magukkényeztetésében, hamis büszkeségükben és kezelhetetlenségükben.

Ez igen okos beszéd volt, bár nyilván némi önzésen épült, — ám énnálam nem volt foganatja. Utáltam a napszám s a kisipar minden gondolatát, s csak egyenes úton akartam célhoz jutni. A refektórium napról-napra nagyobb akadálnak és korlátnak tetszett előttem; arra vágytam, hogy otthon rendezek be magamnak valami csendes műhelyt, s magam segítsek magamon, a hogy tudok, — s egy reggel csak búcsút vettem, még tanulóidőm lejárta előtt, Habersaat uramtól, s kijelentettem anyámnak, hogy most már otthon dolgozom; ha azt kívánja, hogy keressek, azt megtehetem a nélkül az úri ember nélkül is, tanulnom már úgy sincs mit tőle.

Boldogan és teli reménységgel ütöttem fel tanyámat legfelül, egy padlás-kamrában, mely a város felett messze elnézett észak felé, s ablakai reggel és este felfogták a nap első és utolsó pillantását. Éppoly fontos, mint kellemes munka volt számomra, itt teremtenem meg a magam világát, s több napot töltöttem el azzal, hogy a kamrát berendezem. A kerek ablaküvegeket tisztára mosattam, s a széles ablakdeszkára kis virágoskertet ültettem eléjük. A fehérre meszelt falakat részint rézmetszetekkel s olyan rajzokkal aggattam tele, melyeknek volt valami kalandos csattanójuk, részint színnel különös ábrázatokkal rajzoltam tele vagy tele írtam kedves mondásaimmal, avagy nagyhangú versekkel, melyeket különösen csodáltam. Beraktam legrégebb s legtisztesebb bútorainkat; fölczepelem mindent, a minek csak némiképp könyvformája volt, s föltornyoztam a megbarnult bútorokra; a legkülönbféle dolgok halmozódtak fel így lassankint s nevelték a festői benyomást; legközepepedig régi óhajtásaim célja, a festő-állvány büszkélkedett.

Most hát egészen magam embere voltam, teljesen

szabad és független, minden rám való behatás, minden példa, minden előírás nélkül. Felváltva barátkoztam olyan fiatal emberekkel, a kikhez rokonhajlandóság vonzott vagy baráti érdeklődésük, — legszívesebben volt iskolatársaimmal, kik időközben folytatták tanulmányukat, s nekem, fölkeresve engem czellámban, hűségesen számot adtak haladásukról s mindenről, a mi az iskolákban előfordúlt. Én éltem ez alkalommal, hogy egyet és mást még magamba szedjek, és sokszor fájdalmasan néztem be az elzárt rácson át a serdültebb nevelés dús kertjébe, csak most érezve igazán, mit vesztettem. De barátaim útján nem egy könyvhöz s beakasztkodó kapocshoz jutottam, a honnan tovább tapogatództam a vékony fonál mentén, s a találtat egybeolvasztván elzártságom képzelgéseiivel, valami furcsa, de igen ártatlan tudákosságban tetszelegtem magam előtt, mely különös mód nevelte s gyarapította foglalkozásaimat. A hajnal csöndjében s késő éjszaka fennen szárnyaló dolgozatokat írtam, lelkes leírásokat s kitöréseket, — de különösen hiú a mélyen szántó mondásokra voltam, melyeket rajzokkal és kacskaringókkal czifrázva naplómban helyeztem el. Így lett czellám olyan, mint az aranycsináló konyhasarka, kinek tűzhelyén egy születésért birkózó élet kotyvasztódik. A mi bájos és egészséges meg a mi torz és furcsa, mértéktartás és zabolátlanság egymásba bugyborékkolt s elvegyült, vagy világos pillanatokban elkülönböződött.

S színre bármily csöndes volt életem, nem egy kora kavarodás is megzavarta, gondokkal vagy indulattal zaklatván fel magamat is.

Volt ez időben egy tüzes és élénk barátom, ki minden többi ismerősömnél jobban osztozott hajlandóságaimban, sokat együtt rajzolt s együtt ábrándozott velem, s mivel még iskolábajáró volt, bőven hozott onnan kis kamrámba megbeszélni valót. Egyúttal azonban élni is szeretett, s ugyanily gyakran elmulatott vidám emberekkel a korcsmákban is, elmondván aztán ezek kívánatosságait s az ott való kemény dorbézolásokat. Én többnyire szomorúan otthon maradtam, mert anyám e tekintetben igen szűken tartott, s a legkisebb kiadásnak sem látta át

szükségét. Ezért úgy néztem erre a vidám ficzkándozóra, mint a rab madár a fenn repülőre, s egy fényes jövő szabadságáról álmadoztam, melyben eltökéltem, hogy ékessége leszek az ivó-kompániáknak. Közben azonban, mint a róka, kinek savanyú a szőlő, többször leszóltam barátom csikólkodását, s csöndes hajlékomhoz igyekeztem leköttni. Ez sok kedvetlenséget szerzett köztünk, s belül örültem végre, mikor valahová messze elutazott, kívánatos alkalom adódván most tüzes levelezésre. Barátságunk így ideálissá magasztosodott, meg nem zavartatván testi együttlétünktől, s rendes levélváltásban felvonúltattuk ifjú lelkesedésünk teljes ékesszólását. Nem minden magammal való elégedettség nélkül igyekeztem episztóláimat oly szépen s lendületesen megírni, a hogy' csak tudtam, s bizony gyakorlatomba került, hogy tapasztalatlan bölcseletemet némiképp formába s összefüggésbe szerezzem. Könnyebb volt a levelek egy részét a fékevesztett képzelet ruhájába öltöztetni, s az én jean-pauli termésű humorommal beszegni; ám bármint neki hevültem s minden igyekvésemet ráfordítottam: a barátom válaszai mindezt mindenkor felülmúlták, úgy gondolatainak érettebb s tartalmasabb voltára, mint igazi elmésség dolgában, mely mellett megszegyenítően kirikított az én ömledezéseim lármás és nyugtalan volta. Csodáltam barátomat, büszke voltam rá, s kétszeresen összeszedtem magam, az ő levelein igyekeztélvén művelődni, hogy méltó és egyenrangú postát vágjak ki én is. De mentül magasabbra hágtam, annál magasabbra s elérhetetlenebbül vonúlt vissza ő, mint valamely légbeli káprázat, melyet hiába igyekeztem elfogni. Ezenfelül az ő gondolatai a legválogatottabb színekben csillogtak, az örök tengerhez hasonlatosan, épp oly bájosan, hirtelenül és meglepően, épp oly gazdagon forrásokban, melyek, úgy tetszett, egyszerre áramlottak föl a mélységből, le a hegyekből s még magasabban az égből; bámulva néztem távol társamat, mint valamely titokzatos nagyszerű jelenséget, melynek fenséges fejlődése napról-napra nagyobbat ígér, s aggódva készültem neki, hogy valahogy lépést tudjak tartani vele, az ő oldalán, az életbe kimenet.

Egy napon aztán kezembe akadt Zimmermannak a magánosságáról írt könyve, melyről már sokat hallottam volt s melyet ezért kétszeres mohósággal olvastam, míg ahhoz a helyhez nem jutottam, a melyik így kezdődik: „Tanuló szobádban szeretnék ott tartani, oh ifjú!“ Minden szó egyre ismerősebb lett előttem, míg végre betű szerint megtaláltam itt barátomnak egyik első levelét. Kevéssel azután egy másik levelét Diderotnak a rajzolásról szóló nézeteiben fedeztem föl, melyeket egy antikváriustól szereztem meg, s így bukkantam rá amaz élesség és világosság forrására, mely engemet annyira megkapott. S mint a hogy soká húzódó események s véletlenek hirtelen csőstől hullanak, így bukkant elé egyik felfedezés a másik után, különös megtévesztést fedvén fel. Találtam helyeket Rousseauból, a *Werther*-ből is; Sternéből és Hippelből épp úgy, mint Lessingből, fényes byroni és heinei verseket, levélprózába változtatva át, sőt mély-séges bölcselkedők mondásait is, melyek, mivel nem értettem őket, mély tisztelettel töltöttek el barátom iránt.

Ilyen csillagokkal birkóztam hát tehetetlen; mintha villámcsapás ért volna; láttam barátomat, a mint kinevet, s eljárását csak a magam értéktelenségéből tudtam származtatni. Mégis keservesen megbántottnak éreztem magam, s némi hallgatás után erősen példálódzó levelet írtam neki, melyben bár le akartam vetni magamról az ő bitorlott lelki fensőbbiségét, de nem azért, hogy barátságunknak végét vessek, hanem inkább, hogy vissza vezessem a becsületes igazsághoz. Ám megsértett becsvágyam nagyon is heves és éles kifejezéseket választatott velem; ellenfelem nem kívánt volt belőlem tréfát üzni, csak éppen kevés fáradsággal akarta az én buzgalmammal szemben a latot maga felé billenteni, mint a hogy később is, komolyabb dolgokban is ilyesmikkel igyekezett magán segíteni, bár valóságos törekvéshez is teljes mértékben megvolt a tehetsége, s ennek folytán az önérzete is. Így történt, hogy zavarát is el akarva palástolni, de lázadásomon is bosszankodva, ő még izgatottabban és sértőbben felelt. Rettentő haragvihar kerekedett így köztünk; kíméletlenül szidtuk egymást, s mentül jobban szívvel voltunk egymáshoz annakelőtte, annál több

komor szóval mondtuk fel egymásnak a barátságot, s vakon rajta voltunk, hogy kiki az első legyen, ki a másikat emlékezetéből számúzi.

Ám nemcsak az ő: a magam kemény szavai is szívembe hasítottak; több napig buslakodtam, mialatt az elszakadtat egyazon időben még tiszteltem, szerettem és gyűlöltem; másodszor éreztem most, s most már haladottabb korban, egy megszakadt barátság fájalmát, s most annál fájalmasabban, a mennyivel viszonyunk is melegebb volt. Hogy csak az fizetődött így vissza, a hogy én Habersaat uramat az én lidérczes természeti tanulmányaimmal lóvá tettem: az álmomban sem jutott eszembe.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Megint kitavasodik.

Tavaszi eljött; kankalin és ibolya eltűntek a megnevekedett fűben, senkisem ügyelt kis termésükre. E helyett szétterjeszkedtek az erdő szélén a kökörösín, az örökzöld kék csillagai, a fiatal nyírfák fehér sudarai, a tavaszi napvilág átlátszott s átviláglott a fák közein, — mert még világos és tágas volt az erdő, mint a tudós szobája, a mit a kedvese rendbe rakott és feldiszipített, mielőtt az embere hazatér s az egészet a régi bolond rendtelenségbe hányja szét. Szerényen s mértéket tartva zöldellett és gyengéllett helyén a lombzat, nem is sejtván, mily túltengés buzog és ígérkezik benne. A gyenge levelek csinosan s egymásnak megfelelően lógtak nyelükön, megolvashatóan, egy kicsit me-reven, mintha a kalaposné kezéből kerültek volna ki; csipkészetük s minden redőjük még igen pontos és tiszta volt, mintha papírból lett volna kivágva és kipréselve; a nyelek, az ágacskák veresre kifényezve, roppantúl felparádézva. Fűrge szellők lengedeztek; az égen fényes felhők bodrozódtak, s bodrozódott a gyenge fű a gyepen, a gyapjú a bárányok hátán; — minden csupa csendes mozgás és akaródzás volt, — megfodrozódott a leányok

nyakaszirtjén is a gyenge pihe, ha a tavaszi szellőben jártak, s bodrozódott a szívem is. Bekószáltam a hegyeket, s szépfekvésű magános helyeken órák hosszat elfurulyáztam a flótámon, mely vagy egy éve, hogy tulajdonom volt. Egy zeneértő szomszédomtól vettem, ő tanított meg az első fogásokra is, ezek után pedig nem gondolhattam továbbtanulásra, s a hajdani iskolabeli gyakorlat rég elmerült a feledség tengerében. De mert azért rogyásig játszottam, valami vad készségre tettem szert benne, mely a legkülönösebb trillákban, futamokban s kadenziákban tobzódgatott. A mit különben el tudtam fütyülni vagy fejből elénekelni, azt ugyanúgy el is tudtam fújni, de csak dúrban, a mollt is kiéreztem ugyan úgy, a hogy, ki is szorítottam valahogy, de ilyenkor lassan s óvatosabban kellett játszanom, úgy hogy e helyek ugyan bánatosan meg-megtöredezve vegyültek el a többi lármában. Zenészemberék, a kik távolról hallgatták játékomat, valami rendes dolognak gondolták, dícsértek is érte, s hittak, vennék részt a mulatságaikon. De mikor aztán beállítottam hozzájuk az én árva barna, egybillentyűs furulyámmal, s zavartan s rossz lelkiismerettel szemléltem környöskörül a teméntelen ezüstbillegőkkel ékes ébenfaszerszámokat s a feketén nyüzsgő nagy kóta-lapokat, csak kiderült, hogy nem vehetik semmi hasznomat, s szomszédék elcsodálkozva csóválták fejüket. Annál buzgóbban vertem föl aztán furulyámmal a szabad eget, mintha valami nagy madár szólt volna harsogva s egyhangúan — s elheverve a csöndes erdőszéleken, átéreztem lelkemben egy múlt század pásztorkodó elmulatozását.

Ezidőtájt hallottam úgy félfüllel, hogy Anna visszatért falujába. Két esztendeje volt már, hogy nem láttam; mind a ketten a tizenhatodikban jártunk. Menten felkészfültem a falura menésre, s egy szombaton vidáman neki indultam kedves utamnak. A hangom változóban volt, s én, visszaélve vele, fáradtan énekeltem át magamat a visszhangos erdőkön. Majd abbahagytam, s hangom mélységén elmélkedve, Anna hangjára gondoltam, s el próbáltam képzelni, hogy' csenghet most? Arra is gondoltam, hogy mekkora lehet, s mivel magam akkor erő-

sen növőben voltam, egy kicsit végigfutott rajtam a borzongás, mikor a városunkbeli tizenhatesztendős leányok alakját rajzoltam magam elé. Ezenközben mint a tömeg a sírmenti félig gyermeteg kép lebegett előttem, nyakbodrával, aranyos hajfonataival, barátságos, ártatlan szemével. Ez a kép némiképp elzavarta a bizonytalanságot, mely már majdnem elfogott; bizakodva gyalogoltam egyhuzamban s a bácsiék házánál mindent a régi rendben s hangos vidámságban találtam.

Ám valójában csak az öregebbek maradtak egészen azok, a kik voltak; a fiatalabbaknak mintha megváltozott volna a tréfájuk is, a beszédjük is. Mikor vacsora után a szülék visszavonúltak s helyettük egypár leány meg fiú jött el, falúbeli, még egynéhány órácskát elbeszélgetni, azt vettem észre, hogy a szerelmi ügyek most már kizáróbban s határozottabban tárgyai az incselkedő beszélgetéseknek, azonban úgy, hogy a legények kissé gúnyos udvariaskodással igyekeztek a mélyebb érzés színét eltakarni, a leányok pedig abban fáradtak, hogy nagy hozzáférhetetlenséget, férfimegvetést és szüzi önteltséget mutassanak; s a módon, a hogy az egymást keresztező tréfák és támadások itt izgattak, amott, úgy szemre, sértettek: lehetetlen volt meg nem ismerni, hogy itt a kristály-adalékok éppen összerendezkedőben voltak.

Én eleinte csöndben maradtam, s igyekeztem eligazodni ez inkább szóban, mint elmésségben gazdag kis veszekedéseken; a leányok afféle igénytelen semlegesnek tekintettek, s úgy hitték, hogy valami jámbor és szerény fegyverhordozójuk akadt bennem. A mit a szépeknél semmire rá nem szorulásnak és büszke magukimadásának véltem, veszedelmesnek és sértőnek tetszett előttem, és semmiképp sem felelt meg érzéseimnek. Csak-hogy, sajnos, a helyett, hogy a fiúknak gyakorlatibb és kedveltebb fegyveréhez nyúltam volna, gyerekesen és udvariatlanul a leányok ellen az ő saját módjukon kezdtem hadba szállani.

A daczos egykedvűség, melyet én a szüzi maguknak való elégség ellen vettem, annál hamarabb árva és veszedelmes helyzetbe sodort, mert együgyűségemben magam is hittem benne, s heves komolysággal gyako-

roltam. A gúny minden nyíleit menten magamra gyűjtöttem, lázadóul, a kit nem szabad megtűrni; a férfi nem-beli részvevők is cserben hagytak vagy álnokul felpisz-káltak, hogy a megmérgezedett leányoknál annál jobban fussa a számadásuk, a mi viszont kedvemet vette s fél-tékenynyé tett, s rettenetesen bántott, mikor észrevet-tem, hogy java háború közben mind sűrűbben estek a megértő pillantások, s a szép ellenség a kezét mind hosz-zasabban s szívesebben engedi oda a fiúknak. Egyszó-val, mikor a társaság szétment s én mint kimondott nő-gyűlölő mentem föl a lépcsőn, a három leány, kiki a lámpáscskáját tartva, végig gúnyolt mind a hálószobám ajtajáig. Ott azonban én fordultam vissza s rájuk szóltam: „Eredjete, ti esztelen szűzek a ti lámpásaitokkal! Noha mindegyőtöknek meglesz, nagyon is hamar, a maga földi vőlegénye, mégis attól tartok, hogy a türelmetek olaja még a legrövidebb várásra sem futja; fújjátok ki a mé-cseiteket és szégyenkezzetek a sötétben, akkor legalább marad az olajotokból, ti szerelmes jószágok!”

Egy szolgáló éppen egy kis teknő vízzel ment arra; a leányok belemártották az újjukat s beleföcscscentették a képembe, közben orrom-hajam körül heveskedvén égő kis lámpáikkal s keményen szorongatván engem. „Tűz-zel és vízzel“, így szóltak, „szentelünk föl örökös nő-gyűlöletre! Soha nő ne kívánja, hogy e gyűlölség alább hagyjon, s a szerelem világa mindörökre kialudjék szá-modra! Boldog álmokat, szigorú férfiú, s nehogy leány-ról álmodjék!“ Ezzel elfújták gyertyámat és szétreb-bentek; mécseik eltűntek a ház homályában s én sötét-ben maradtam. Bebotorkáltam szobámba, nekimentem mindennek, s a sötétben mérgesen dobáltam szét ruhái-mat a padlón. Mikor végre megtaláltam az ágy fejét s hamar a takaró alá akartam bújni, lábammal valami átkozott zsákba keveredtem bele, úgy hogy nem tudtam kinyújtani, hanem inkább hirtelen mozdulatomban a leg-kényelmetlenebbül megakadtam és beszorúltam. A lepe-dők, falusi incselkedéssel, oly módon voltak egymásba csapva és gubanczolva, hogy semmiféle türelmetlen ve-sződségemmel nem tudtam őket szétvenni, s a világ leg-kényelmetlenebb s legnevetségesebb módján kellett al-

váshoz nekikuporodnom. Ám, bármily fáradt voltam, az álom elkerült, valami boszantó és szégyenkező érzéstől, hogy félszeg helyzetbe kerültem; azon való aggodalmamtól is, hogy Anna mint viselkedik majd ezzel szemben, meg aztán a megbabonázott ágytól csak egy-egy percze tudtam szemem lehunyni, s ekkor is a legzavarosabb álmoképek üldöztek. A völgyben nyugtalan és zajos volt az éjszaka, mert szombatról vasárnapra következő volt, mikor a legények reggelig fenn kószálnak s szerelmi dolgaiknak járnak utána. Egy részük csapatosan énekelve s kurjongatva verte föl az éjszakát, s hol távolabb, hol közelebb hallatszott; egy másik részük egyenkint lopódzott a házakhoz, elfojtott hangon leányneveket suttogva, lajtorjákat támasztgatva, kövecsekkel hajigálva meg ablaktáblákat.

Fölkeltem s kinyitottam az ablakot. Balsamos májusi lég hatolt be hozzám, a csillagok szerelmesen pislogtak, egy kis macska elsurrant a ház egyik szegletén, a másiknál egy karcsú árnyék fordult be, hosszú lajtorjával, s odatámasztotta a ház falához, három-négy ablaknyira az enyémtől. Ügyesen mászott föl rajta, félhangon a legidősebb leányt hitta, mire halkán kinyílt az ablak, s meghítt susogás indult meg, olyan czuppanásoktól megszakítva, melyek semmiben, de éppen semmiben sem különböztek a tüzes csókok csattanásától. „Ohó!“ gondoltam, „hát ezek csinos dolgok!“, s mialatt ezt gondoltam, a középső leány ablakából, ki egy emelettel lejjebb aludt, egy másik árnyékot láttam a szomszéd fa ágára átlendülni s fürgén lemászni a földre; alig volt azonban ötven lépésnyire, rémséges kurjogatóssal verte föl a visszhangot, távoli cimboráknak felelve vissza.

Igen szokatlan érzésekkel csöndben betettem az ablakot, s gonosz vászonútvesztőmben igyekeztem elfelejteni leányokat, szerelmet, májusi éjszakát s minden bosszúságot. Még vegyesebb érzelmek keltek azonban bennem, mikor reggel átgondoltam éjjeli tapasztalataimat. Előbb gond és fölháborodás töltött el hugaim és szeretőik ellen. Olyan érzésem volt, mintha egy elzárt kertben mindenféle szabadkőművességet folytatnának, s én boldondá téve állnék a kapu előtt.

Mégis, mikor arra került a sor, hogy bemenjek a nagy lakószobába s ott valamely viselkedésben megállapodjam, azt határoztam, hogy hallgatok, mint a sír — s ez az eltökélés oly nagylelkűnek tetszett előttem, hogy, felfuvalkodva bele, azt hittem, a leányoknak menten meg kell látniok rajtam a nagylelkűséget, a mint a szobába lépek. Ám nem keltettem a legcsekélyebb figyelmet sem, de igenis az egyik ablakban egy karcsú, hirtelen nőtt szüzi alakot láttam állani, a három leánytól körülvéve. Sajátos vonásaival s megváltozott s mégis azon kedves hangjáról menten megismertem Annát; finoman s előkelően festett, s én tanácstalan s meghökkenve álltam meg. A leány csöndesen és szerényen nézegetett ki a vidékre, a leányok halkán, helyesen és bizalmasan beszélgettek vele, mint a hogy már szokás a nőknél, ha olyan látogatásuk van, mely díszére válik a társaságnak. Olyan barátságosan s ájtatosan ment mindez, mintha a négy csinos teremtés egyenesen az apáczáktól jönne, s kivált a házbeli leányoknak mintha végképp kiveszett volna emlékezetéből a tegnap esti hang. Elfogulatlanul köszöntek vissza, mikor végre észrevettek, s bemutatnak Annának. Lenéztünk a földre s újjunk hegyét nyujtottuk egymásnak, s a leány, gondolom, még egy udvarias kis térdhajlást is adott hozzá. Zavartan szoltam: „Hát viszszejött?” mire ő azt felelte: „Igen“, olyan hangon, mint a kis harang, mely nem tudja biztosan, delet harangozon-e vagy estét. S erre máris kívül kerültem a leányok körén, magam sem tudva, hogy', s roppant buzgón kezdtem a macskával foglalatoskodni, lopva nézegetve át Annára. Egészen más alak lett; fekete selyemruha lengte körül; aranyhaja egyszerűen s előkelően volt megtűzve, s gondos bánásra vallott, holott ezelőtt nem egy fűrtöcske a maga kényére bodrozódott s kandikált ki a hajfonatok közül. Vonásai ugyanazon sajátosak maradtak, csak sokkal nyugodtabbak s szegény szép kék szemei elvesztették szabadságukat s a tisztességtudás békóiban raboskodtak. Mindezt azon perczben nem vettem külön észre, de az egész mindenestül olyan hatással volt rám, hogy megijedtem, mikor a reggelinél, melyet ezalatt behoztak, melléje kellett ülnöm, — mert a

bácsi, mivel Anna gallus világból jött, összeszedte a paplak úri idejéből való franczia tudományát, s így szólt hozzám: „Eh bien! Monsieur le neveu! prenez place auprès de Mademoiselle votre cousine, s'il vous plaît, parbleu! est-ce que vous n'avez pas bien dormi? Paraît que vous faites la triste figure!“* — Annához pedig, furcsán meghajolva s kis trombitájával szalutálva hozzá: „Veuillez accepter les services de ce pauvre jeune homme de la triste figure, Mademoiselle! Souffrez, s'il vous plaît, qu'il vous fasse votre galant, pour que notre maison illustre revise les beaux jours d'autrefois! allons parler français toute la compagnie!“**

Ezzel furcsa beszélgetés indult meg, odavetett franczia mondásokkal, melyek a legvidámabb módon kereszteződtek, mert senki sem szégyelte, hogy felfedezze nehézkességét s tudatlanságát, s e tréfa, mint valami hódolásfajta, csak arra volt való, hogy Annának adjon alkalmat, kimutatnia új tudományát. Aminthogy a kis leány, bár szerényen, de biztossággal vett részt a különös beszélgetésben, s beszédje kedves kiejtésű volt, a gallus társalgás fordulataival ékes, a minő az: En vérité! tenez! voyez! s a többi, a mik közé a bácsi, megfélelkezve lelki tisztségéről, beiktatott egypár diablest***. Én ezekben éppen nem voltam járatos, s mondanivalómat csak puszta és szoros átfordításban tudtam elmondani, hozzá nem éppen a legbájosabb kiejtéssel, s ezért csak itt-ott mondtam egy-egy oui-t vagy non-t, vagy je ne sais pas-t. Az egyetlen szólás, mely felől rendelkeztem, az volt, hogy: Que voulez-vous, que je fasse!**** s ezt a szóvirágot több ízben beapplikáltam, bár nem igen illett oda. Mikor ezen nevettek, én elbúsultam s elkedvetlenedtem, mert minden perczcel, a mióta az Anna selyemruháját súroltam, egyre jobban aggódtam, hogy teljesen értéktelen s jelentéktelen férfiú gyanánt kukka-

* Rajta, öcsém uram, foglaljon helyet, ha úgy tetszik, kisasszony hucgcskája mellett — teringettét, talán nem aludt jól, hogy olyan bús az ábrázata?

** Fogadja el, kisasszony, e szomorú ábrázatú ifjú szolgálatait; tűrje, ha úgy tetszik, hogy lovagja legyen, hogy a mi úri házunk vizontlássza a hajdani szép napokat! Rajta beszéljünk francziául valamennyien!

*** Igazán! Ne mondja! Lám, lám! Ördögbe is!

**** Igen. Nem. Nem tudom. Mit van mit tennem.

nok elé, holott eddig biztos voltam benne, hogy becsülöm a legjobbat s a legmagasabbat, hogy törekszem rá, s ezzel magam is jelentek valami, nem kevés, értéket. Elméletben már meg is hódítottam, ki is érdemeltem a világot, s főképp Annával már mindenképp rendelkeztem, de mikor a gyakorlat megkezdődött, mindjárt az elején reménytelen alázatosság fogott el, melyet körülbelül a következő daczos és roppant beszédbe foglaltam össze: „Moi, j'aime assez la bonne et vénérable langue de mon pays, qui est heureusement le langue allemande, pour ne pas plaindre mon ignorance du français. Mais Mademoiselle ma cousine ayant le goût français et comme elle doit fréquenter l'église de notre village, c'est beaucoup à plaindre, qu'elle n'y trouvera point de ses orateurs vaudois, qui sont si élevés, savants et devôts. Aussi, que son déplaisir ne soit pas trop grand, je vous propose, Monsieur mon oncle, de remonter en chaise, nous ferons un petit auditoire et vous nous ferez de beaux sermons français! Que voulez-vous, que je fasse“,* tettem hozzá zavartan, mikor e beszédet, a hogy csak tudtam, oly sebesen s folyékonyan elmondtam. A társaság igen elcsodálkozott e hosszú lélekzetű mondaton, s mint valami váratlan franczia fenegyerekre nézett rám, kivált, mert a mit oly sebesen beszéltem, egyikük sem értette meg, csak a bácsi, ki jóízűen nevetett hozzá. Persze nem sejtették, hogy e beszédet csöndben előre kigondoltam, s éppen nem tudtam volna ugyanily gyorsan folytatni. Anna volt az egyetlen, a ki mindent megértett, egy szót sem felelt, s úgy látszott, hogy belül meg volt bántva, mert elvörösödött s zavartan nézett maga elé. Nem értett tudniillik tréfát a vaadtlandi lelkészek dolgában, mivel a franczián kívül egy kis orthodox egyházaság is ragadt rá. Mivel úgy vettem észre, hogy a ferde

* Én eléggé kedvelem hazámnak szép és tiszteletreméltó nyelvét, a mely szerencsére a német, hogy ne sajnáljam a francziában való járatlanságomat. Ám kisasszonyhúgom a francziában lelvén kedvét s a mi falunkbeli templomba kellvén járnia, az már sajnálatos, hogy itt nem találja majd meg az ő valdens prédikátorait, a kik oly fennszármalók, tudósak és kegyesek. Ezért, hogy visszatevésére igen nagy ne legyen, azt ajánlanám bátyám uramnak, hogy hágjon a szószékre, mi majd kis községül gyűlünk köréje, s bátyám uram szép franczia szónoklatokkal tart majd bennünket! . . . Mit van mit tennem . . .

mód, a hogy belső bátortalanságomat kifelé fordítottam, nyilván rossz hatást keltett, a mint lehetett, megszöktem az asztaltól. A templomban utolsót harangoztak, s az egész család oda készült. Anna fényes, világos bőrkeztűt húzott, s a három leány is, bár eddig városi viseletű létére falusi leány módjára, keztyűtlen járt templomba, szintén előkerített ilyen selyemből vagy gyapjúból valókat, s felczifrázta velük magát. Anna, mikor elindultak, meggondolt és ájtatos formát mutatott, nem igen beszélt s földre sütötte szemét; a többi leány is, ki eddig mind nevetve és vidáman ment templomba, ugyancsak ünnepi képet öltött, úgy hogy egészen elvesztettem fejemet, s nem tudtam hogy viselkedni. Zavaromban a kályhának támaszkodtam neki, noha friss nyári nap süttött a kertre; kérdezték, nem tartok-e velük? Mire én, hogy megint egy kis tekintélyre tegyek szert, fontoskodva szóltam: nem, nem érek rá, mert írnom kell valamit.

Aznap mindnyájan elmentek a templomba, nyilván Anna tiszteletére, s én magam maradtam otthon. Az ablakon át néztem a menetet, mely a réteken át a fák alatt vonúlt tova, majd a temető magasán bukkant föl, hogy végképp eltűnjék a templomajtóban. Ezt kevéssel ezután be is csukták, a harangszó elállt, az ének megkezdődött, s szépen és érthetően hangzott által. Majd ez is elült s a csönd tengere terült el a falú felett, csak itt-ott szakítatva meg, mint a sirály szavától, a lelkész egy-egy erőteljesebb kiáltásától. A lombozat meg a milliónyi fű mélységes csendben volt, mindazonáltal, ide-oda hajlongva, mindenféle hangtalan hunczutságot követvén el, mint a pajkos gyermekek valami ünnepi czeremónia alatt. A prédikáció kivetődő hangjai, melyek egy nyitott ablakszárnyon át hatottak ki a tájakra, különös módon hangzottak néha hollahó-nak, néha tyuhaj-nak és hopszá-nak, hol magas kappanhangon, hol mély dörmögéssel, majd mintha éjszaka tüzet kiabálnak, majd mint mikor a gerlicze nevet. Mialatt a pap prédikált, s én gondolatban ott láttam ülni Annát, figyelmesen és csöndesen: fogtam a tollat, s iránta való érzelmeimet tüzes szavakkal vettem papírra. Emlékeztettem a nagyanyám

sírján történt gyöngéd eseményre; nevén szólítottam s a hányszor csak lehetett, közbealkalmaztam a te szócskát, mely valaha közöttünk járta. Csupa gyönyörűség volt számomra ez írás; néha megálltam, hogy aztán még szebb szavakkal folytassam. A mi az én véletlen s elszórt műveltségemben legiava felgyűlt: itt felszabadúlt s elvegyült pillanatnyi helyzetem érzéseivel. Ezen felül bánatos kedv vonúlt át az egészen, s mire tele volt a lap, többször egymásután elolvastam, mintha ezzel minden egyes szót belekiálthatnék Anna szívébe. Majd arra sarkalt valami, hogy a lapot így nyitva ott hagyjam asztalomon, s lemenjek a kertbe, hogy az ég vagy valaki más elolvashassa a nyitott ablakon át, de csakis abbeli teljes biztosságom, hogy semmi teremtett lélek nincs a közelben, tartotta meg bennem a vakmerőséget, melylyel a virágágyak között föl-alá sétáltam, fölnézegetve az ablakhoz, mely mögött ott fenn feküdt az én szép szerelmi vallomásom. Az volt az érzésem, hogy helyesen cselekszem, s elégedettnek s megszabadúlnak éreztem magam, ám csakhamar megint felmentem szobámba, mert a nagy békességben mégsem bíztam teljesen, s éppen akkor értem fel, mikor a papírlap, a légvonattól elkapva, kilebegett az ablakon. Megült egy almafán; én megint leszaladtam a kertbe; ott láttam, hogy felkerekedik, s valami erős fúvás egyenest a méhesnek viszi neki, a hol egy zümmögő, teli méhkas mögött beszorúlt és eltűnt. Közeledtem a kashoz, ám a méhek, a rövid nyári időre való tekintettel, fel voltak oldva a vasárnapi szünet alól, s munkájok szükségmunkának deklaráltak; ott zümmögtek és nyüzsögtek a méhes előtt, úgy hogy nem is lehetett bemenetelre gondolni. Tanácstalan s aggodva álltam meg, ám egy érzékeny csípés, egyenest a képembe, csakhamar kitanított, hogy szerelmi vallomásom e méh-álladalom fegyveres őrizetére marad már bízva. Hát hiszen egy pár hónapig csak elmarad a kas mögött, de majd ha kiveszik a mézet, akkor az én papírlapom egészen bizonyosan előkerül, mi lesz akkor! Viszont az esetet magasabb rendelésnek tekintettem, s félig-meddig örültem, hogy vallomásomat akaratomon kívül s valamely véletlen felfedeztetésnek kitettnek tud-

tam. Megcsípett ábrázatomat dörgölgetve otthagytam végre a méheket, jól megnézve elébb, nem kandikál-e ki valahol bár csak egy füle is a fehér lapnak. A templomban újra megszólalt az ének, a harang megkondult, s a társaság egyes csoportokba szétszóródva hazafelé tartott. Megint fennálltam az ablaknál, s láttam Anna alakját a zöld lombon, mezőn át lassanként közeledni. Fehér kalapját levéve, egy darabig csöndesen elállt a méhes előtt, s úgy látszott, kedvvel nézegeti a szorgalmas kis állatokat, de még nagyobb kedvvel nézegettem én őt, a mint nyugodtan állt az én rejtett titkom előtt, s elhittetem magammal, hogy annak sejtelme állítja meg azon a virágzó és bájos helyen. Mikor felért, azoknak a kegyeseknek elégedett vidámságát mutatta, kik a templomból jönnek, s most már valamivel hangosabb s hozzáférhetőbb volt, mint annakelőtte. Ám az ebédnél, hol megint mellé kerültem, megint megkezdődött az én keserű-édes iskolám. Vasárnap s ünnepnapokon a bácsi asztala szakasztott olyan volt, mint a háza, s ugyanannak festői és különös összealakulását mutatta mindenben. Háromnegyed része, melyet a fiatalság s a cselédség ült körül, nagy falusi tálakkal volt megrakva s a megfelelő ételekkel: hatalmas darab marhahúsokkal és roppant sonkákakkal. Egy nagy kantából új bort töltöttek egyszerű, zöld poharakba, kés, villa a legolcsóbb fajta volt, a kanál meg czinkanál. Az asztal feje felé azonban, a hol a bácsi ült és a ki vendége akadt, megváltozott a dolgok formája. Ott a vadászat s a halászat eredménye volt, egyéb jó dolgokkal együtt, kis porciókban felrakva; mert a néni se nem készítve, se nem éve az efféléket szívesen, egy kicsit patikásan bánt velük, s olyan újjhegyről, mint a kovács, ha órát rak össze. Ódon, tarka porcellán-tányéron itt egy sült madár, ott egy hal feküdt, egy pár vörös rák vagy valami finom salátácska. Erősebb óbor állt közben kisebb üvegekben, mellettük a legkülönbféle formájú, ősrégi díszpoharak; a kanalak ezüstműből valók voltak, s a többi evőszerszám a régi dicsőség romladékaiból; itt egy elefántcsontnyelű kés, amott egy rövid ágazatú villa, zománcozott nyelű. E cifraságok sokadalmából a roppant ke-

nyér hegy módjára emelkedett ki, mint egy hatalmas fölágazása a lenső ételhegységnek, melynek lakossága a fenső torkosok kizáróságán azzal állott bosszút, hogy keményen megítélte az ételben való ügyességüket. A ki nem tudott hamar és tisztán végezni egy hallal, vagy nem tudta szétszedni egy madár csontocskáit, annak a rossz szóért nem kellett a szomszédba mennie. Mivel én anyámnál egyszerű élethez szoktam, én sem voltam valami híres hal- meg madárevő, engem hát legjobban ugrottak letről. Így egy legény egy sonkát tartott oda nekem, s kért, hogy szedjem szét neki ezt a galambszárnyat, mert hogy olyan ügyes vagyok az effélékben; egy másik meg különösképp alkalmasnak ítélte, hogy egy sült kolbász hátgerinczét lerágjam. Ehhez még mint annak állított udvarlójának, a szépemet is ki kellett volna szolgálnom, a mi fölötte kényelmetlen volt számomra; mert azonfelül, hogy nevetségesnek tetszett előttem, hogy elébe tartsam az ételt, a mely ott állt az orra előtt, s inkább szívvel, mint kézzel akartam szolgálni, a mire nem szorúlt, az ismereteim sem futották erre, s hol a hal farkával kínáltam, mikor a feje volt jó, hol megfordítva. Hamar kiszolgáltatlan is hagytam, s terhetlen örültem közelségének; ám a bácsi fölkelte e gyönyörűségemből, felszólítván, hogy szedjem szét Anna számára a csuka fejét, megmutatni benne, a miknek ott kell találtatniok, a Krisztus kínszenvedéseinek jelképét. Csakhogy én ezt a halfejet oda se nézve már megettem, noha elébb szó volt róla, s most ezért egyben tudatlan pogánynak is jelentetek ki; ezen felbosszankodva, felkaptam az időközben már lerágott csukacsontot, s odatartottam az Anna szemé elé, azt mondván, hogy itt van még a keresztfának egy szege. Ezzel persze felülmaradtam a gúnyolódók szemében, de éppen Anna nem szolgált rá ilyen gorombaságra, mivel ő nem gúnyolt volt s szép csendesen ült mellettem. A haja tövéig elpirúlt, én menten éreztem hibámat, s a csontot le szerettem volna nyelni nagy megbánásomban. Ezzel azonban nem kerültem el, hogy a bácsi egy kicsit rám ne szóljon, megkérve, hogy az ilyes beszédek hagynám abba. Most rajtam volt a sor, hogy elpirúljak, s a többi idő alatt, a mit még asztalnál töltöttünk,

egy szót nem szóltam többet. Keserű kedvetlenséggel vonúltam vissza, s nem kívántam többé láttatni magamat, míg a leányok fel nem kerestek, s fel nem szólítottak, hogy velük s a fiúkkal kísérjük haza Annát, s látogassuk meg az iskolamestert. Mivel szégyenbe kerültem, illőnek érezték, hogy e barátsággal húzzanak ki belőle, mivel jól tudták, hogy különben nem mehetnék velük, azon évek szokása szerint, mikor a duzzogás becsületbeli dolog s határozott törvényekhez van kötve.

Elindúltunk hát s a folyó mentén vonúltunk át az erdőn. Én csendes maradtam, s mikor, az út megszűkülvén, egymás mögé szorúltunk, én utolsóinak gyalogoltam utánuk, szorosán Anna mögött, de egyre mélyen hallgatva. A szemem áhítattal és szerelemmel csüggött alakján, mindig készen arra, hogy elfordúljon róla, ha visszaneéz. Ám ezt egyszer sem tette, viszont olyasmit észleltem belső öröömre, mintha itt-ott, nehezebb helyeken, úgy ment volna át, azzal az alig látható szándékkal, hogy tessék.

Egy párszor gyenge kísérletet tettem, hogy segítségére menjek, de mindig megelőzte kezemet. Az út egy kiemelkedő pontján egyszerre csak ott állt a szép Judit asszony, egy sötét fenyő alatt, melynek sudara úgy emelkedett a magasba, mint egy szürke márvány-oszlop. Rég nem láttam volt; az idő csak mintha még megszépítette volna; karja keresztben a mellén, szájában egy rózsabimbó, melylyel ajaka hanyagul játszadozott. Egymásután köszöntött mindenkit, de beszédbe nem elegyedett; s mikor végre én kerültem sorra, könnyedén biczentett felém némi gúnyos mosolylyal.

A mester örömmel üdvözölt bennünket, kivált lányát, kit már epedve várt vissza. Mert Annában beteljesedtek álmái; a leány szép volt, művelt, finom és kegyes és nemeslelkű, kinek a selyemruhája szerény suhogásával a mester számára, nem rossz értelemben érte, új, szép világ nyílt meg. Az öreg eddigi vagyona még egy jó örökséggel is meggyarapodott, s ő ezt arra fordította, hogy uraskodás nélkül, de mindenféle tisztességgel vegye körül magát. A mit csak igényt hozott magával Anna a gallusoktól, mindazzal menten el-

látta, s azonfelül egy csomó szép könyvet szerzett be saját gyönyörűségére. Ha sétálni ment, szürke frakkja helyett finom fekete ünneplőt öltött, otthon meg köpönyegformájú tisztes hálóköntösben járt, hogy még inkább olyan formája legyen, mint egy nagytekintetű, félig papí magántudósnak. A mit csak személyén vagy körülötte bármin hímzéssel lehetett díszíteni, azon mind rajta volt ez az ékesség, minden módon és minden színben, mivel ez igen kedvére volt s Anna bőven gondoskodott róla. A kis orgona-teremben most pompás szófa állott, rajta tarka, hímzett vánkосok, előtte nagyvirágú szőnyeg, Anna kezemunkája. Ez az egy helyre helyezett gazdag színpompa helyesen és különösen illett ellentétül a fehérre meszelt, egyszerű terembe. Csak az orgona hatott még dísz gyanánt ragyogó s ípjáival s kifestett ajtószárnyáival. Itt jelent meg Anna, fehér ruhában, s odaült az orgonához. A nevelőben megzongoráztatták, de itthon nem kívánt zongorát, mikor apja menten hozatni akart neki, mert túlságos okos és büszke volt arra, hogy a közönséges kolompálást folytassa. E helyett, a mit tanúlt, arra fordította, hogy egyszerű nótákra az orgonán gyakorolja be magát, s most ő kísérte énekünket, s helyette a mester énekelt velünk egy körben. Egyre leányát nézte, s én is, a leány háta mögül; igazán olyan volt, mint valamely szent Czeczilia, míg fehér újjainak a billentyűkön való járásában volt még valami gyermekes. Mikor a zenét megelégtünk, kimentünk a ház elé, s ott is sok minden megváltozott. A kis lépcsőkön gránát- és oleánderfák állottak; a kert már nem volt afféle össze-vissza rózsá- meg sárgaviola-kertecske, hanem, jobban megfelelve Anna mostani megjelenésének, idegen palántákkal s egy zöld asztallal meg néhány kertiszékkel volt ellátva.

Szerényen megvacsorázva, kimentünk a partra, ahol egy új csónak volt kikötve; Anna a genfi tavon megtanúlt volt csolnakázni, s a mester ezért csináltatta a kis alkalmatosságot, — az elsőt, mely emberemlékezet óta azon a kis vízen láttatott. A mestert kivéve mindnyájan beleszálltunk, s kiveztünk a csendes, fénylő vízre; én eveztem, mert mint egy nagyobb tó lakosa, megakartam mutatni a tudományomat; a leányok szorosán

együtt ültek, a fiúk ellenben nem maradhattak, s tréfálkoztak és veszkélődtek. Végre sikerült nekik a háborút újra megindítaniok, kivált mert testvéreik már kikíváncskoztak kimért maguktartásából, szabadabb mozgásba. Eleget tetszelegtek már abban, hogy Annával a finomat, a szigorút adják, s most főképp az ágyam körül maguknak megengedett kísértetjáratásnak gyümölcseit kívánták teljes pompával betakarítani. Ezért mihamarább én rám fordították a beszélgetést; Margot, az idősebb leány, hírül adta Annának, hogy én minden leányfajta szigorú ellenségének jelentettem ki magamat, s nincs rá reménység, hogy bármikor is megessék a szívem valamely más epedőn; ezért is eleve inti Annát, nehogy elébb-utóbb belém találjon szeretni, mivel egyebekben igen helyes fiatal ember volnék. Lisette erre azt jegyezte meg, hogy a színre nem kell adni; ő inkább azt hinné, hogy én belül csak úgy lángolok a szerelemtől — azt persze nem tudja, hogy ki után, — de biztos jele ennek az én nyugtalan alvásom, mert reggel az ágyamat a legkülönösebb állapotban találták, a lepedőket egymásba csavarva, úgy, hogy azt kell hinni, hogy egész éjszaka magam körül forogtam, mint az orsó. Margot erre igen aggódva kérdett, hogy csakugyan nem jól aludtam-e? Ha valóban így állna a dolog, akkor igazán nem tudná, mit tartson rólam. Ezt azért reméli, hogy nem vagyok olyan képmutató, hogy adom a leányfalót, miközben nem tudok hová lenni a szerelemtől! Különben is, még fiatal volnék efféle gondolatok számára. Lisette erre azt felelte, hogy éppen ez a szerencsétlenség, hogy ilyen tejeles szájú legényke már olyan szerelmes, hogy nem tud tőle aludni. Ez a beszéd végre kihozott sodromból, s rájuk szóltam: „Ha nem tudtam aludni, az csak azért történt, mert a ti szerelmeskedésetek zavart egész éjszaka s így legalább nem magam virrasztottam!“ „Hát persze, hogy mi is szerelmesek vagyunk, fülig!“, szóltak ők, egy kicsit megrökönyödve, de fölalták magukat, s az idősebb folytatta: „Tudod mit, álljunk kompániába; panaszold el nekünk a bánataidat, mink is elmondjuk neked a miéinket, s te lehetsz szerelmi bajainkban a mentőangyalunk!“ „Neked“, feleltem én, „nem igen kell mentőangyal, mert az abla-

kodban lajtorján járnak föl-alá az angyalok!“ — „Nini, most félrebeszél, roppant odáig lehet!“ kiáltott Margot elvörösödve, s Lisette, hogy idejében elsánczolja magát, hozzátette: „Ugyan, hagyjatok békét a szegény gyerekeknek, én igen szeretem és sajnálom!“ „Te csak hallgass“, rivalltam rá még mérgesebben, „neked a szeretőd a fákról potyognak a kamrádba!“

A fiúk a tenyerükbe csapva kiáltoztak: „Úgy, hát így áll a dolog? A piktor biztosan látott valamit, persze, persze, persze! Rég észrevettük mi!“, s ezzel nevükön nevezték a két dámácska kegyelt udvarlót, a leányok pedig hátat fordítottak nekünk azzal, hogy: „Lárfári! mind, valamennyien hazug betyárok vagytok, s a piktor meg a legnagyobb főfüllentő!“ Nevetve és zúgolódva mulattak tovább a másik két leánynyal, a kik nem igen tudták, hogy hányadán állnak, s egyikük sem méltatott bennünket többet egy pillantásra sem. Így hát szerencsésen kikotyogtam még napszállta előtt a titkot, a melyről reggel nagylelkűen megfogadtam, hogy elhallgatom. S ezzel ki is volt mondva a háború köztem s a szépek között, s én hirtelen ég-föld távolságba láttam magam ellökve reményeim céljától; mert én az összes leányokat szorosán összefogottaknak s mintegy egy személynek képzeltem, melylyel az egészszszel jóban kell lenni, ha egy részecskét meg akarunk nyerni.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A filozófus- és leányháboru.

Ez időtájt a falubeli második tanítót áthelyezték, s helyébe egy valóságos gyerekmber, alig tizenhétéves mesterke került, ki csakhamar feltűnést keltett az egész környéken. Csoda csinos legényke volt, rózsás arczú, pelyhes szájacskájú, kis piszeorrú, kék szemű, s szőke fürtös hajú. Ő maga filozófusnak nevezte magát, a mely név rajta is ragadt, mert mivelta s viselkedése mindenképpen különös volt. Kitünő lévén emlékezete, a mesteriségéhez szükséges ismereteket hamar megszerezte, s

ezért a tanítóképzőben mindenfajta bölcseletre rávethette magát, melyeket betű szerint megtanúlt, könyv nélkül, mert azt tartotta, hogy az a legjobb népoktató, a ki leg-tetején s legvilágosán áll az emberi tudásnak, a honnan mindeneket átláthat s elméjét a világ minden gondola-taival meggyarapíthatja; egyben azonban alázatosság-ban, örök gyermetegségben járván-kelvén a kicsinyek, sőt lehetően a legkisebbek között. Ehhez képest élt is — ám, nagy ifjúsága miatt, ez az élet igen kedves kicsinyben való travesztia volt. Mint a szajkó, úgy el tudta mon-dani Thálesztól fogva mindmáig mind a bölcseleti rend-szereket, ám mindig mindet betű szerint való s kézzel fogható értelmében értette, a miben főképp a hasonlatok s a képek felől való felfogása szerzett mulatságos kava-rodást. Ha Spinózáról beszélt, akkor nem ám minden a világon lehetséges széknek, mint czéltudatosan felhasz-nált matériának az ideája volt számára a módus, hanem az az egyes szék, a mely ott állt az orra előtt, az volt számára a kész és teljes módus, melyben az isteni szub-sztancia legvalóságosabb jelenvalósággal bennlakik, a mi e széket megszentelte előtte. Leibnitznél nem ám a világ esett szét számára roppant porfellegévé a moná-doknak, hanem ott előtte a kávésbrik, melylyel az asz-talon példálódzott: az volt menthetetlenül szétmenőben s a kávé is, a hasonlatban bennfoglaltatván, az abroszra kiömlőben, úgy, hogy a filozófusnak ugyan sietnie kel-lett, hogy a presztabiliált harmónia drótjaival együtt tartsa az ibriket, ha még jól akarunk lakni az üdítő ital-lal. Kantnál az isteni posztulátum oly hallhatóan és ke-csesen szólt ki a legkebelünk mély messziségéből, mint a postakürtöcske; Fichténél ismét eltűnt minden valóság, mint az Auerbach pinczéjében a szőlő, csakhogy nekünk az orrunkban sem volt szabad hinnünk, a mint a mar-kunkban fogtuk; ha Feuerbach azt mondta, hogy isten nem egyéb, mint a mit az ember a maga valóságából s a maga szükségei szerint vont le, tehát ez az isten nem más, mint az ember: akkor a filozófus menten a kifür-készhetetlenség fellegével vette magát körül, úgy, hogy mindig megtartván a szónak vallásos értelmét, ő nála mulatságos istenkáromlássá lett, a mi a könyvben a leg-

szigorúbb lemondás és magunkkorlátozása volt. Legfurább azonban abban volt, a hogy a régi iskolákat cselekvésre váltotta, külső formájában egyesítvén azok életszabályait. Mint cinikus, minden fölösleges gombot levágott a kabátjáról, eldobta czipőszíjait, s letépte kalapjáról a szalagot; erős furkósbottal járkált, a mi furcsán illett gyenge kezecskéjéhez, s ágyát a puszta földön vetette meg; szép aranyhaját nagy, hosszú, ezerféleképp bodrozódott fürtökben viselte, mivel az olló felesleges, majd oly csupaszra nyírta a koponyáját, hogy a legfinomabb fogócskával sem lehetett volna egy hajszalacskát megfogni rajta, hívságos fényűzésnek jelentvén ki ilyenkor a fürtöket, mikor is kopasz, szopós malacz fejecskéjével még mulatságosabb figura volt. Evés dolgában viszont epikureus volt, s megvetve a közönséges falusi ételt, hol egy savanyú mókuskát főzött magának, hol halacskát vagy fürjecskét fogott és süített, s külön kikeresett apró bokrocskákat s gyenge zöldségeket, s egyéb efféléket evett, egy félpohár óbort iván mindezekhez. Stoikusul ellenben mindenféle tréfás veszekedéseket kevert fel, s felpaprikázta az embereket, hogy aztán az így kerekedett lavinában megőrizze hideg közömbösségét, és semmit ne vegyen lelkére, kiváltképp azonban az asszonyi állatok lenézőjének jelentette ki magát, s folytonos háborúságban volt velük, a kik testi bájaikkal s hiú mivoltukkal meg akarják rabolni a férfiakat erényüktől és komolyságuktól. Mint cinikus mindenféle naturáliákkal üldözte az asszonymépet, mint epikureus sikamlós tréfákkal, mint stoikus gorombaságokkal tartotta őket, de mindig ott lehetett találni, a hol hárman együtt voltak. Azok zajos elszörnyedéssel védekeztek ellene, úgy, hogy akárhol megjelent, menten vidám zenebona tört ki; mindazonáltal elég szívesen látták; a férfiak nem törődtek vele, a gyermekek viszont nagy szeretettel csüggték rajta, mert ezekhez olyan volt, mint a kezes bárány s a legjobb viszonyban volt velük. Neki a legeslegkissebbekkel volt dolga, s ezt oly jól végezte, hogy soha még a falu oly helyre ivadék fiúcskákat, lánykákat nem ért meg. Ezért elnézték egyéb mókáit, melyeket bolondos ifjúságának róttak fel — s még hogy atheistának val-

lotta magát, az sem foszthatta meg a falúbeli nőnem kegyeitől.

A bácsiékhoz is bejáratos volt, a hol a jó csomó leány meg fiú, kikhez még a sok látogató is hozzájárult, alkalmas közönség volt előadásai számára. Én a filozófussal tartottam, egyfelől mert tetszett a filozófiája, másfelől a nőekkel való háborúsága miatt, mely éppen összevágott a lányokkal szemben való ferde helyzettemmel. Nagy sétaútakat tettünk, melyeken sorra előadta nekem a különböző rendszereket, a hogy azok a fejében voltak s a hogy én megértettem. Minden igen fontosnak és tanulmányosnak tetszett előttem, s csak hamar, úgy, mint ő, tiszteltem minden tanítást és minden gondolkozást, akár elfogadtam, akár nem. A keresztényen hit felől hamar megegyeztünk s vetélkedve izentünk háborút mindenfajta papoknak s tekintélyeknek, ám mikor aztán a jó istennel s a halhatatlansággal is szakítanom kellett volna, s a filozófus azt a legelfogulatlanabb fejtegetésekkel kinevelte: én épp oly elfogulatlanul nevettem, s nem is jutott eszembe, hogy a dolgot komolyan vizsgáljam meg. Azt mondtam, hogy végső soron minden bölcsélet főformulája, legyen bár még oly logikus, szakasztott oly nagy és borzalmas titokzatosság, mint a szentháromságról való tanítás; és semmi egyébről nem akartam tudni, mint az én személyes velemszületett meggyőződésemről, melybe semmi halandónak nem engedtem beleszólást. Azt vallottam, hogy az ember bármit csinál, annak csak az adja meg értékét, hogy megcsinálta s hogy az értelemnek és szabad akaratnak munkája; ezért a természet is, melyre rá voltam utalva, csak úgy volt számomra értékes, ha egy velem egyformán érző s előrelátó lélek munkájának tekinthettem. Egy naptól áttűzött bükkös csak úgy lehetett számomra csodálat tárgya, ha az örömnnek s a szépségnek hasonló érzésével megteremtettnek gondolhattam. „Nézze ezt a virágot“, szólottam a filozófusnak, „lehetetlen, hogy egy kiszámított pontozatú és csipkézetű szimmetria, ezek a piros-fehér csikocskák, s közepütt ez az aranykoronácska ne lett volna előre így kigondolva! S mily szép és mily bájos — valóságos költemény, műredek, elmésség,

tarka és illatos tréfa! Ilyesmi nem terem magától!“ — Mindenesetre szép, — szolt a filozófus, — akár csináltak, akár lett! Kérdezze csak meg! Nem mond semmit, nem is ér rá, mert virágoznia kell s nem törődhetik a maga kétségeivel! Mert mindez kétség, a mit itt felhoz, kétség istenben, csúf kétség a természetben, s rosszul vagyok, ha kételkedő, érzelmesen kételkedő embert hallok! Haj, haj! — Ezt a tromfot idősebb emberek disputáinál szedte fel, s mint egyéb ilyen vívócseleket, magához váltotta s ellenem alkalmazta, úgy, hogy végre én lettem a megvert fél, — kivált hogy mindig azzal végezte, hogy persze még nem értem a dolgot s még nem tudok helyesen gondolkozni, a min aztán méregbe gurúltam s néha keményen összeveszekedtünk. De mindig újra összálltunk, ha a lányokkal találkoztunk, a mikor együtt kellett, minden oldalról megtámadtatva, megállanunk a sarat. Egy ideig, gúnyos szavainkkal, győzelmesen visszavertük az ellenséget, — de mikor aztán nem tudtak hová lenni s nagyon is felmérgekedtek, a háború tettelegességbe ment át; az egyik azzal kezdte, hogy egyikünknek váratlan egy pohár vizet öntött a fejére, s csakhamar heves vadászat és üldözés indult meg házon-kerten keresztül. Más legények is hamar ott termettek, mert öt-hat mérges leány nagyon ingerlő alkalom volt számukra. Gyümölcsökkel dobálództunk, kitépett csalánnal verekedtünk, kölcsönösen a vízbe igyekeztünk egymást szorítani, a minek során a legszorosabb birokba kerültünk, s én igen elcsodálkoztam, hogy a bolond jószágokat ilyen fürgéknek s harcziásaknak találom. Ha valamelyik fiatal vadóczot minden erőmmel átfogva tartottam, hogy megfékezzem, míg ő gnoszúl ártani igyekezett nekem: én egészen becsületesen és derekasan küzdöttem, semmi mellékes hasznot nem keresve, s nem is gondoltam rá, hogy leányt szorítok a karomba. Ezek a viaskodások mindig Anna távollétében estek meg, — egyszer azonban ott volt, mikor kitört a harc s ő hamar el akart osonni; én azonban, a ki éppen hevesen üldöztem egy másikat, hogy valami álnok gonoszságáért megbüntessem, hirtelen Annát találtam megfogni, s ijedten eresztettem le a karomat.

A mily bátor voltam a filozófus oldalán, annyival olcsóbban adtam, mikor magam álltam a leányokkal szemben, mert ekkor nem volt egyéb menekvés, mint minden előtt meghajtanom a fejemet. A filozófus nem félt e tűzkeresztségtől, s néha félelem nélkül kergetőzött vagy tizenkét fiatalabb s idősebb asszony nép poklában, s annál hangosabban diadalmaskodott, mentül jobban elbántak vele szóval is, kézzel is, mikor asszonybántó mondásokat vágott a fejükhöz, szentírásbelieket s világi okoskodásokat. Én ellenben kereket oldottam, ha a dolog nagyon fölkavarodott, vagy úgy tettem, mintha nem bánám, ha meggyőznének s megtérítenének. Ha meg különösen egy leánynyal maradtam csupán, akkor mindig fegyverszünetet kötöttünk, s én félig mindig kész voltam arra, hogy eláruljam ügyünket s magamat az ellenség védelme alá helyezzem. E mérsékelt és baráti közlekedés révén reméltem, hogy lassanként elérhetem megint, hogy Annával megint külön és négy szemközt beszéljek, s ezt bolondjában úgy véltem, hogy legjobban e nagy kerülő úton mesterkedhetem ki, a többiekhez csatlakozva, a helyett, hogy Annát egyszer kézen fogtam s megszólítottam volna. Ám éppen ez a lehetőség tetszett előttem lehetetlennek, ég és föld messzeségben lévőknek; inkább egy sárkányt csókoltam volna meg, semhogy ily könnyelműen törjem át a korlátot, noha talán épp ezen a sárkány megcsókolásán, ezen első szón állott, hogy a szép szüzet, a meghittséget, megint kinyerjem elvarázsoltatásából.

De ki tudja! Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok! Inkább ez legyen bizonyos, ez a néma közellét, semhogy a megbántott becsület parancsa örökre elválasszon! Ezzel mindjobban elridegedtem s végre képtelen lettem bár a legközömbösebb szót is intézni Annához — s így esett, hogy, mivel ő sem szólt hozzám, ily néma megegyezéssel többé nem voltunk egymás számára a világon, a nélkül, hogy ezért kerültük volna egymást. A leányokhoz Anna ugyanannyit járt át, mint mikor én nem voltam ott; s én is, mint azelőtt, eljárógattam ő hozzájuk, a hol ő, úgy látszott, elégedetten jár-
kel, a nélkül, hogy velem törődnék. Csak az tetszett előttem

furcsának, hogy mintha senkisémet vette volna észre különös viselkedésünket, noha csak feltűnhetett, hogy soha egy szót nem szólunk egymáshoz. A legidősebb leány, Margot, ezen a nyáron jegyet váltott a fiatal molnárral, a ki derék lovas volt; a középső nyíltan túrte egy gazdag parasztleány udvarlását, s a legfiatalabbat, egy tizenhatéves fruskát, a ki a háborúban mindig a legvadabb s a legtüzesebb volt, egyenest egy ilyen heves csata után rajtakapták, a hogy a lugosban hamar megcsókolhatta magát a filozófustól; a visszavonás felhői tehát elvonúltak, az általános békesség helyreállott, csak köztem és Anna között, a kik soha nem álltunk egymással hadban, köztünk nem volt békesség, azaz hogy nagyon is csöndes volt, mert viszonyunk változatlan egyforma maradt. Anna már levetkezte a francziás külsőségeket s megint frissebben és szabadabban mozgott, — de azért finom és tartózkodó kis leány maradt, a ki általában nem sokat beszélt, hanem megsértődött és megmegettődött, a mit gyors pirulás mutatott meg mindig, s főképp némi büszkeség ütöközött ki nála, egy kis önféjűséggel elegy. Én annál szerelmesebb voltam bele, mindennap szerelmesebb, úgy, hogy mindig vele foglalkoztam, ha magam voltam, s boldogtalannak éreztem magam s egymagamban bolyongtam erdőn, hegyeken; mert mivel megint az egyetlen voltam, kinek (én legalább úgy hittem) el kell rejtenie gondolatait, megint többnyire magam voltam s magamra voltam utalva.

TIZEDIK FEJEZET.

Törvény a lugasban.

Az erdő mélyében töltöttem a napokat, régi szerzőimemmel ellátva, de csak keveset rajzoltam természet után, hanem, ha valami jó titkos helyre akadtam, a hol biztos voltam benne, hogy senki meg nem lephet, előszedtem egy szép lap angol papirost, melyre emlékezetből Anna képét festettem vízbe. Legnagyobb boldogságom az volt, ha lombsátor alatt egy tiszta víztük-

röcske mellett így otthoniasan elhelyezkedhettem, térde-
men a képpel. Nem valami híresen rajzoltam, miért is az
egész egy kicsit bizáncziasan sikerült, a mi viszont szí-
nezésbeli ügyességéhez és rajzolásához képest elég kü-
lönössé tette. Lopva figyeltem meg mindennap Annát,
néha nyíltan is, s e szerint javítottam a képet, míg meg-
lehetős hasonlatos lett. Egész alak volt, a hogy egy vi-
rágágyban áll, melynek magas szárai és koronái Anná-
val együtt nyúltak bele az ég mélységes kékjébe; a rajz
felső része ív formára volt lekerekítve s inda-fonattal
körülkerítve, melyben csillogó madarak és pillangók ül-
tek meg, a miknek színét még aranyfoltokkal is nevel-
tem. Mindez, valamint Anna ruhája, melyet fantaszti-
kusan emeltem ki és czifráztam föl, édes foglalkozás
volt számomra sok napon át, melyet az erdőben töltöt-
tem, s munkámat csak azért szakítottam félbe, hogy ját-
szam egyet fuvolámon, mely mindig velem volt. Este,
napszállat után is, kísétáltam még fuvolámmal, magasan
föl a hegyre, a honnan le lehetett látni a mélységbe a
tóhoz s a partján a mester házához, s ilyenkor megszól-
laltattam bele az éjszakába s a holdvilágba az én vadon
termelt danáimat vagy valami szép szerelmes nótát.

Így teltek el a nyári hónapok; a képet gondosan
elrejtettem s még sokáig titokban akartam tartani, mert
mindenki kiolvashatta belőle, elég világosan, a szerelmi
vallomást. Egy napos szeptemberi délután, mikor az
őszi fény szelíden vonta be a kertet s a lelket enyhülettel
töltötte el, éppen kimenőben voltam, mikor egy pöttön
kis kölyök azzal jött fel hozzám, hogy mennék le a nagy
kerti lugasba. Tudtam, hogy az egész leányság ott a
Margot kelengyéjével foglalatoskodik s Anna segít ne-
kik, a szívem menten kalapálni kezdett, mert sejtettem
valamit; de azért csak valamivel később mentem le, kö-
zömbös ábrázattal. A leányok félkörben ültek a fehér vá-
szon holmi körül a zöld szőlősátor alatt s valamenynyien
virútlak a szépségtől.

Mikor odaléptem s megkérdeztem mi tetszik, egy
darabig zavartan nevetgéltek s vihogtak, úgy, hogy
már daczosan meg akartam fordítani, hogy elmegyek. Ám
Margot megszólalt s utánam kiáltott: „Maradj no, nem

eszünk meg!“ s köszörülvén egyet a torkán, így folytatta:

— Számos panasz érkezett ellened, s ezért mi törvénybe gyűltünk ide, hogy széket üljünk feletted és kivallassunk, szeretett unokaöcsénk, illetve bátyánk s ezennel felszólítunk, hogy minden kérdésünkre híven, igazán s alázatosan felelj! Elsőbb is tudni kívánjuk, — igaz is, mit is akartunk először kérdezni, Caton?

— Hogy szereti-e a sajtot, — válaszolt ez, Lisette meg közbekiáltott: — Nem; azt kell legelsőbb is kérdeznünk, hogy hány éves és mi a neve!

— Kérlek: ne sokat élhetetlenkedjeteK, — szóltam én, — ki vele, hogy mit akartok!

Margot erre így szólt — Hát röviden nem mondanád meg, hogy mi van Annán kivetni valód, hogy így viselkedel iránta?

— Hogy-hogy? — kérdeztem én zavartan s Anna fölig elpirúlt s belehajolt vásznába.

Margot folytatta: — Hogy-hogy? Ezt kérdezném én is! Egy szóval, mi okod van rá, hogy idejöveteled óta egy árva szót nem szólsz Annához, s úgy teszel, mintha nem is volna a világon? Ez nem csak rá nézve sértés, hanem valamennyiünkre nézve, s már tisztesség okából is tenni kell róla valamely módon; ha Anna tudtán kívül megbántott volna, mondd meg, hogy alázatosan megkérleljen. Azért valami nagyra ne légy ezzel, s ne gondold, hogy négyrét görnyedünk kegyelmedért! Éppen csak tisztesség és igazság okából tartjuk meg most ezt a tárgyalást!

Én azt feleltem, hogy megmondhatom okát Anna iránt való viselkedésemnek, mihelyt ő okát adja az övének, mert én sem dicsekedhetem egy hozzám intézett szavával sem. E beszédemnek azt vetették ellene, hogy asszonyfajta nem cselekedhetik mindig úgy, a hogy szeretne; mindenesetre nekem kell megkezdenem, mire Anna aztán arra kötelezné magát, hogy velem is olyan barátságos és előzékeny társadalmi érintkezésben él majd, mint akárki mással.

Ezt meg lehetett hallgatni, s egészen abban az értelemben hangzott számomra, a melyben a nőket egy

összeesküdött egységnek tekintetem volt; annak kellemes bizonyosága gyanánt csengett a fülembe, hogy jó, ha valamely dolgot jóindulattal vesznek kezükbe. Nagyhangú beszédük nem tévesztett meg, s mindjárt tudtam, hogy valamiben kelhetnek nekik. Mosolyogva azt feleltem, hogy az okos szónak szívesen engedek, s hogy magam sem kívánok jobbat, mint hogy mindenkivel békeességben éljek. Nyomban ezek után azonban megint nem tudtam, melyik lábamra álljak, rá sem nézve Annára, a ki szorgalmasan tovább varrt. Most Lisette kapta fel a szót s így beszélt: — Hát, hogy valóban megkezdjük: adj Annának kezet s igérd meg neki világosan, hogy valahányszor találkozol vele, neve említésével köszöntöd s megkérded, hogy van, — hozzátéve, hogy ha valamely nap először találkoztok, kezet adtok egymásnak, mint keresztyének közt szokás!

Közeledtem Annához, odanyújtottam a kezemet s egy zavart kis beszédet motyogtam; ő nem nézett fel, de kezet adott, egy csöppet fintorítva hozzá az orrát s egy iczi-piczit elmosolyodva.

Mikor erre a lugasból el akartam menni, Margot megint megszólalt: — Csak türelem, úrfi! Most következik a második pont, a melyet el kell intézni. — Ezzel felhajtotta a kendőket, melyek az asztalt befedték, s felfedte a képet, melyet Annáról festettem.

— Nem akarjuk, — folytatta, — hosszan kifejteni, mint jutottunk e titokzatos munkához; elég az hozzá, hogy felfedeztük, s most azt kívánjuk tudni, hogy ártatlan leányzókat mely jogon s mely célra szokás tudtukon kívül leábrázolni?

Anna egy futó pillantást vetett a tarkaságra s éppoly zavartan és nyugtalan ült helyén, mint a hogy én megszegyenülten és daczosan álltam a magamén. Kijelentettem, hogy a kép az én tulajdonom s én senki halandó embernek nem vagyok érte felelős, akár napvilágra került, akár titokban maradt volna, a mint hogy kérném, hogy jövőre így maradjanak a dolgaim. Ezzel el akartam venni a rajzot, de a leányok hamarosan betakarták válaszonnal s az egész kelengyét rátornyozták.

Nem lehet számukra közömbös, szóltak, ha képü-

ket titokban s ismeretlen célra veszik le. Meg kell hát mondanom világosan, kinek számára készítettem a szóban forgó munkát, vagy mit akarok vele csinálni, mert hogy magamnak akarnám tartani, azt eddigi viselkedésem szerint nem igen lehet feltenni, s ezt különben sem lehetne megengedni.

— A dolog igen egyszerű, — feleltem végre, — a mesternek, Anna édesapjának, nevenapjára egy kis örömet akartam szerezni, s úgy gondoltam, hogy azt legjobban az ő kisasszony-leánya arczképével érem el; ha rosszat cselekedtem ezzel, akkor igen sajnálom, soha többé nem teszem! Ha lefestem az ő tóparti házát meg kertjét, talán ugyanilyen örömet szerzek vele a bácsinak, nékem mindegy!

Ezzel a kifogással ugyan megraboltam magamat a képtől, mely már a ráfordított munkánál s fáradságnál fogva is kedves volt előttem, egyben azonban elmetsettem fonalát a rám nézve kényelmetlen tárgyalásnak, mert ez ellen a leányok nem tudtak mit mondani, s még inkább helyénvalónak látták, hogy a bácsi iránt való figyelmességemet megdícsérjék. De elhatározták, hogy a festményt megőrzik a rendeltetése napjáig, a mikor majd valamennyien együtt nyújtják át, ünnepi módon, a mesternek.

Igy elestem kincsemtől, de eltitkoltam bosszúságomat, ám a kis Catonnak még mindez nem volt elég, s újra rákezdte: — Hogy neki mindegy, hogy a házat festi-e le vagy Annát, azt mondta! Mit jelentsen ez?

Margot pedig így felelt: — Ez azt jelenti, hogy az úrfi rátarti legény, a kinek számára ház vagy szép lyány egyformán semmi! Különösen pedig azt akarja jelenteni, hogy: nehogy azt higyjétek, hogy ez az ábrázatocska a legkisebbet is érdekelt, mikor leestem! Ez új sértés, és Annának fényes elégtétel jár érte!

Ezzel egy összehajtott lap papírt húzott elő kebeléből, szétterítette, s felszólította Lisettet, hogy hangosan és ünnepélyesen olvassa fel. Igen kíváncsi voltam, hogy mi lehet; Anna sem tudta, mit jelent, s egy kicsit fölpillantott, de mindjárt az első szavak után megismertem, hogy az én méhesbeli szerelmi vallomásom. A forró

hideglelés futkározott bennem, mialatt olvasták; Anna, a hogy zavaromban megfigyelhettem, csak lassankint vette észre, miről van szó; a többi leány, a ki eleinte pajkosan és nevetve nézett, az olvasás közben támadt csendtől s ama szavaknak becsületes erejétől meglepődött s elszégyelte magát, és sorra elpirúltak, mintha a vallomás ő nekik szólt volna. E közben azonban a szorongás, mely az utolsó szó elhangzása előtt elfogott, új cselt juttatott eszembe. Mikor Lisette, maga sem kevésbé elfogúltan, elhallgatott, olyan szárazon szóltam, a hogy csak tudtam:

— Ördögbe! De ismerős nékem ez a história! Hadd lám csak! Persze, hisz ez egy régi lap az én írásommal!

— No, és? . . . — szólt Margot egy kissé elképedve, mert most meg ő nem tudta, hogy én mire akarok kilyukadni.

— Hol találtátok ezt? — folytattam, — ez egy francia fordításom, a mit most két éve csináltam itt nálatok. Az egész abból az aranyozott, régi pásztorregényből való, a mi ott fenn van a padlás-szobában, a régi kardok és fóliánsok között, s csak éppen a Melinda helyett tréfából mindenütt Annát írtam. Hozd le csak a könyvet, kis Caton! Fölolvasom néktek francziául azt a részt.

— Hozd magad, kis Henrik, egyforma idősek vagyunk! — vágott vissza a kis leány, a többiek pedig csalódott arczczal néztek maguk elé, mert kieszeléseinnek igen természetes és igaz volt a formája. Csak Annának kellett tudnia, hogy a vallomás csakis ő néki szólt, mert csakis ő tudhatta, a nagyanyám sírjára való hivatkozásból, hogy tárgy is, kelet is új benne. A leány meg se moczczant. De a röpke lap tartama ily mód mégis csak eljutott rendeltetéséhez, s hatását rábízhattam magára, a nélkül, hogy a magam személyében kellett volna beleelegyednem, s a nélkül, hogy a leányoknak diadaluk lett volna belőle. Annyira bátorságos és merész lettem, hogy fogtam a papirost, összehajtogattam, s furcsa meghajlással s így szólva nyújtottam át Annának:

— Mivel hogy ez írásgyakorlatnak már úgyis magasabb czélt tulajdonítottak: vegye, tisztelt kisasszony.

e búsongó lapot hajlékadó védelmébe, s fogadja el tölem emlékeztetőül e nevezetes délutánra.

Egy darabig ott állatott maga előtt, s nem akarta elvenni a papirost, csak, a mikor már indulóban voltam, akkor kapta el s vetette maga mellé az asztalra.

Én is végére értem a tudományomnak, és kerestem, hogy mi módon kerülhetnék ki szép szerével a lugasból. Egy második tréfás meghajlással ajánlottam magam; a leányok mind kecsesen felálltak, s gúnyosan udvarias hajlongással elbocsátottak. A gúnyuk női lftaragjukból származott, a miért nem tudtak megalázni és alul keríteni, udvariasságuk pedig a tiszteletből, melyet viselkedésem ébresztett bennük, mert míg a kép s a levél bizonyos hajlandóságra vallott, viszont a tárgyalás nyilvánosságában úgy meg tudtam őrizni titkomat, hogy a tréfa leple alatt nemcsak én, hanem Anna is szabadok maradtunk arra, hogy annyit ismerjünk el, a mennyit akarunk.

Igen elégedetten vonúltam vissza padlás-szobácskámba, a hol tanyát ütöttem, s egy órácskát a legnagyobb boldogságban álmodoztam át. Anna oly szerethetivelőnek s drágának tetszett előttem, mint még soha, s mivel önzésem menthetetlenül martalékomnak érezte, szinte sajnáltam törékenységében, s mintegy gyengéd szánalmat éreztem iránta. De csakhamar megint talpon voltam, és, mivel a szeptemberi nap már leszállóban volt, a kert felé lopódtam, hogy bekoronázzam e napot, s valahogy hazakísérhessem Annát, először ismét szép gyermeki napjaink óta. Csakhogy már elment volt, maga, a hegyen át; a leányok összeszedték munkájukat, s igen közömbösnek s nyugodtnak mutatkoztak; én végignéztem az üres asztalon, de ovakodtam megkérdezni, hogy Anna valóban magával vitte-e a papirost, s kelletlenül kódorogtam hegynek fel, a homályba.

A következő napokon nem jött át hozzánk, s én sem mertem a mesterékhez menni; a lyánynak most írásbeli vallomásom volt kezében, a mi mindkettőnknek elvette szabadságunkat, s azért viselkedésünk nehezebbnek látszott, mert igen éreztem az ilyen vallomás erőszakos voltát. A hogy így egyik nap telt a másik után,

rendre csökkent boldog biztonságom is, főképp, mert semmi nyomát nem láttam, semmi említését nem hallottam a lugasban történeteknek, s már éppen azon a ponton voltam, hogy ismét daczosan megkeményedem szívemben, mikor egyszer csak elkövetkezett a mester nevenapja, melyre szorultságomban ráhibáztam volt, s a leányok kijelentették, hogy este mindnyájan átmegyünk névnapot köszönteni. Csak most láttam viszont képemet, finoman berámázva. Egy tönkrement fametszeten a fruskák egy csinos fafaragású ráját fedezték fel, a mely lehetett vagy hetvenéves, s keskeny pálczán sorba rakott kagylócskákat mutatott, melyek egymást félig elfedték. Belső élén négyszögletes szemű, finom lánczocská futott végig, külső élén pedig gyöngyfűzér. A falusi üveges, a ki mindenféle mesterségben járatos volt, s különösen régi fiókneműek ódon befényezésében volt nagy mester, a kagylózatot vörösesre fényezte, a lánczot bearányozta, a gyöngyöket kifehérítette, s az egészbe tiszta, új üveget vágott, úgy, hogy igen elcsodálkoztam, mikor munkámat ily díszben láttam meg. A falubeliek igen megcsodálták, s kivált virágjaim és madaraim meg az aranykösöntyűk s a drágakövek, melyekkel Annát felékesítettem, de meg a haja, s a fehér nyakfodra ájtatos és gondos kidolgozása, tiszta kék szeme, rózsapiros arcza és cseresznye szája: mindez igen megfelelt a derék népek képzelődő természetének, a kik boldogan legeltették szemüket e sok változatosságon. Az arcz egyáltalában nem volt kialakítva, s egészen világos volt. De csak annál jobban tetszett nekik, noha, a mit kiválóságnak véltek, egyesegyedül az én tehetetlenségemben gyökerezett.

Magamnak kellett vinnem munkámat, mikor elindultunk, s a hogy a nap visszatükrözött fényes üvegén, különösképpen kiviláglott, hogy nincs az a titok, a minek egyszer ki ne kéne világosodnia. A leányok bőven ontották az elmésségeket, ha visszanéztek reám, a kinek ugyan ügyelnem kellett a rámára, úgy, hogy olyan voltam, mintha egy oltárképet czipelnék, arczom verejtékében, által a hegyen. Ám az öröm, melyet a mesternek szereztünk, bőven kárpótolt mindenért, még a kép

elvesztéséért is, kivált, mert föltettem, hogy magamnak egy még sokkal szebbet festek. A nap hőse lettem, mikor a képet, elegendő megcsodálás után, az orgonateremben a szófa fölé akasztották, a hol úgy festett, mint valamely mesebeli szentkép.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Hitbeli járadságok.

Am minden nap hozzájárult ahhoz, hogy Annához való közeledésemet megnehezítse; lehetetlen volt számomra, hogy éljek az alkalommal s tegyem neki a szépet; megértettem, hogy most meg éppen kimérten kell viselkednie, s meg azt is, hogy voltaképp nem tréfa dolog, egy leánynak ily határozott módon adni tudára hajlandóságunkat. Annál jobb lábon álltam a mesterrel, a kivel sok vitatkozásom volt. Az ő műveltségbeli köre főképp a keresztyén erkölcsi területre terjedt ki, félig felvilágosodott, félig titokzatosan ájtatos színezettel, melyen legfelül díszlett a türelem s a szeretet törvénye, a magát megismerésen épülő, s az isten s a világ mivoltának tanulmányozásán. Ezért járatos volt a legkülönbféle nemzetbeli elmésen ájtatos férfiak emlékirataiban s feljegyzéseiben, s ritka és híres könyveket vett és olvasott efféléket, melyeket ugyanily szükségek hagyománya adott a kezébe. Sok szépet és tanulságosat lehetett megolvasni a könyvekben, s én szerényen és tetszéssel hallgattam előadásait, mivel amúgy is elengedhetetlennek tetszett előttem az igaz és a jó felől való töprengés. Minden ellenvetéscim abban álltak, hogy tiltakoztam a sajátos keresztyénség ellen, hogy az volna minden jónak egyetlen ismertető jele. E tekintetben a legkínosabb meghasonlásban sínylettem. Míg a Krisztus személyét szerettem, bár olyan tökéletességben, a minőben ismeretes, csak regének véltem, mégis minden ellen, a mi magát keresztyénnek nevezte, ellenséges indulattal viseltettem, magam sem tudva, miért, sőt örültem, hogy ezt az idegenkedést érzem, mert a hol a keresztyénség uralkodó lett, ott az én számomra csak ízetlen, szürke

józanság találatott. E miatt már néhány esztendeje alig jártam templomba, s hitbeli oktatásra sem jártam el, bár köteles lettem volna; a nyár elcsúszott, mert jórészt falún voltam, télen egyszer-kétszer mentem, s azt mintha nem vették volna észre, a minthogy általában nem tettek nehézzé a dolgomat, azon az egyszerű okon, mert én voltam a zöld Henrik, vagyis, mert saját és külön jelenség voltam; aztán meg olyan komor képet vágtam hozzá, hogy a lelkészek szívesen el hagytak maradnom. Így teljes volt szabadságom, s úgy gondolom, csakis az által, hogy fiatal létemre elszántan igényt tartottam rá, mert ebben semmiképp nem értettem a tréfát. Ám egyszer-kétszer egy évben bőven megfizettem érte, mikor tudniillik rám került a sor, hogy a templomban fellépjek, vagyis a nyilvános hittanításkor előzetes gyakorlat után egy pár könyv nélkül tanult kérdésre megfeleljek. Ez már évek előtt is kín volt számomra, most meg éppen elviselhetetlen lett, de mégis alája vettem magam a szokásnak, mert, nem nézve, hogy mily bánatot okoztam volna anyámnak, ezúttal a végképp való felszabadulás volt hozzája fűzve. Karácsonyra tüzték ki konfirmáltatásomat, a mi, bár teljes szabadságra volt utána kilátásom, nagy gondot okozott nékem. Ezért az én keresztyén-ellenességemet a mester előtt még határozottabban hangoztatgattam, mint egyébkor tettem volna, noha ez egészen másképp ment végbe, mint mikor a filozófussal voltam együtt; nemcsak az Anna apját, de általában az idős férfit is tisztelnem kellett benne; s kivált az ő türelmes és szerető módja magától megszabta számomra, hogy kifejezéseimben szerényen mértéket tartsak, sőt még azt is elismerjem, hogy fiatal gyerekiül egyet és mást meg kell még tanulnom. Különben is az iskolamester szinte örült az én ellenkezésemnek, mert alkalmat adott néki lelki tanításra, s annál több oka volt engem szeretni, a fáradtság miatt, a melyet neki okoztam. Azt mondta, hogy így van rendjén; én is íme egy emberrel több vagyok, a kinél a keresztyénség nem az egyháznak, hanem az életnek lesz következtetése, s igaz keresztyén leszek én még, ha majd többet tapasztalok. A mester maga sem állt jó lábon az

egyházzal, azt vallván, hogy mostani szolgálai tudatlan és durva emberek. Ám egy kicsit abban gyanakszom, hogy ez csak azért volt, mert azok héberül meg görögül tudtak, a mi ő előtte elzárt világ volt.

Ezenközben aratás rég elmúlt, s arra kellett gondolnom, hogy hazatérjek. A bácsi ezúttal maga akart bevinni a városba, s egyben leányait is, kik közül a két fiatalabbik még sohasem járt benn. Befogatott egy vén hintóba, s így indultunk útnak, a leányok felparádézva, csodájára a falúknak, a melyeken keresztülmentünk. A bácsi még azon nap visszament Margot-val együtt, Lisette meg Caton egy hétig nálunk maradt, a hol most rajtuk volt a sor, hogy félszegek s zavartak legyenek, mert én fontoskodva mutogattam meg nekik a város minden nagyszerűségeit, mintha mind tőlem való lett volna.

Nem sokkal azután, hogy ők is hazautaztak, egy reggel könnyű kocsi gördült házunk elé, s kiszállt belőle a mester meg leánykája, kit lengő zöld fátyol védett a hűvös őszi szélről. Kedvesebb meglepetés nem érhetett volna, s anyám roppant boldog volt a jó kis teremtéssel. A mester körül akart nézni, hogy nem találna-e télire megfelelő lakást, mert a leányt lassankint mégis csak érintkeztetnie kellett a világgal, hogy tehetségei mindenképp kifejlődjenek. Ám egyik sem felelt meg neki, s úgy határozta, hogy inkább esztendőre házacskát vesz a város közelében s egészen odahurczolkodik. Ez a kilátás ugyan hirtelen örömmel töltött el, de azért Annát mégis jobb szerettem volna örökre ama távoli zöld völgyek ékességének tudni, melyeket annyira megszerettem. Közben megvolt az a titkos örömem, hogy láthattam, anyám mint barátkozik össze Annával, s a kis leány meg mily tisztelettel s egyben jó szívvel viseltetik anyám iránt, s ezt, roppant elégtételre, szívesen ki is mutatja. Valóságos versenyre kelünk, hogy én a mesternek, ő anyámnak megmutassuk tiszteletünket, s e kedves vetélkedésben nem értünk rá egymással foglalkozni, jobban mondva, csakis ez úton foglalkoztunk egymással. Így is váltunk el, a nélkül, hogy egyetlen külön pillantást váltottunk volna.

Megjött a tél is, és vele karácsony. Háromszor egy héten reggel ötkor ott kellett lennem a segédiekkész házában, hol egy hosszú, keskeny, szíjforma szobában negyven fiatalembert készítettek elő a konfirmációra. Ifjakul, a minek bennünket neveztek, minden rendbeliek együtt voltunk; legfelül, a hol egy pár gyertya pislógott, az előkelők s a diákok, azután a középpolgárság következett, elfogulatlanul s pajkosan, s végül, egészen a homályban, a szegény varga-inasok következtek, a szolgák s a gyári munkások, kissé nyersek és félszegek, a kik közt olykor egy-egy vaskosabb kavarodás is megessett, míg följebb a fiúk illedelmesen szentelték magukat a nyugodt figyelmetlenségnek. Az elkülönbötetés nem volt szándékosan így rendezve, hanem magától alakult ki. Tudniillik viselkedésünk s kitartásunk szerint osztottak be bennünket, s mivel a legelőkelőbbek otthonról az egyház szigorú külső tiszteletében nevelkedtek s legbiztosabbak voltak beszéd dolgában s ez az arány így ment lejjebb fokról-fokra: színre a rangsor teljesen természetes volt, kivált mert a kivételek aztán maguktól is a maguk fajtájához húztak, s nem akartak a többi rendbe elvegyülni.

Már a hideg, sötét téli reggeleken, rendes napokon való pontos felkelés és odamenet, valamint a kijelölt helyre való odaülés is elviselhetetlen volt számomra, mivel iskolás korom óta nem próbáltam. Nem mintha semmi fegyelemre nem hajlottam volna, ha szükségét s valami józan okát átláttam, mert mikor aztán két évvel később meg kellett felelnem hadi kötelességemnek, s regrutául bizonyos napokon persze pontosan ott kellett lennem a gyülekező helyen, hogy egy viharverte vén egzeczírozató-mester akarata szerint hat óra hosszat fordulgassak a sarkamon: én ezt a legnagyobb buzgalommal cselekedtem meg, s nagy gondom volt rá, hogy a vén zupás dicséretét kiérdemeljem. Ám itt arról volt szó, hogy a haza és szabadsága védelmére kiképezzenek; a földjét láttam s a terméséből táplálkoztam. Ott azonban legjava álmomból fel kellett tápázkodnom, hogy egy homályos szobában hosszú sor ugyanily icragadó szemű ifjú ember közt a legmesebelibb álméle-

tet éljem egy isten szolgájának egyhangú parancsa alatt, a kívül különben e világon semmi dolgom nem volt.

A mit távol keleti pálmák alatt ezredévek előtt rézsint végbevíttek, részint, szent álmodozók, megálmodtak és leírtak regék könyvéül: azt itt, mint az élet legjobb s legkomolyabb követelését, mint a polgári sor legelső feltételét kellett szóról-szóra sorra vennünk, s benne való hitünk a legpontosabban kireguláztatott. Az emberi képzelet legcsodálatosabb szüleményei, majd vidám és bájos, majd komor, lángoló és véres, de mindig egy távol messzeség lehetőleg egyenletesen befátyolozott létükre: úgy állítottak eléink, mint egész lételünk legjelentelenebb s legbiztosabb fundamentuma, s most utóljára s minden tréfa nélkül megvilágítottak s megmagyaráztattak előttünk, hogy kevés kenyerünket, borunkat ama képzelődések értelmében mint fogyaszthatjuk el leghelyesebben, s ha nem ez történnék, s ha ez idegen és csodálatos diszciplínának meggyőződéssel vagy a nélkül alája nem vetnők magunkat, akkor nem számíthatnánk az államban, s még csak meg sem házasodhatnánk. Évszázadról-évszázadra így járta ez, s a jelképes jelenségek legkülönbözőbb magyarázata tengernyi vérbe került; álladalmunk mostani terjedelme és foglalata jórészt ama küzdelmeknek volt következése, úgy hogy ez álomvilág a legszorosabban összefüggött a mi jelenvaló s legkézzelfoghatóbb valóságunkkal. Ha einéztem az el-lentmondás nélkül való komolyságot, melylyel arczrándulás nélkül kezelték a meseszerűt, úgy tetszett előttem, mintha meglett emberek virágokkal valami gyerekjátékot játszanának, melyben minden hibáért s minden mosolyért halál jár.

A legelső, a mit oktatónk keresztyén követelmény gyanánt jelölt meg, s a mire messze kiágazó tudományt épített, a bűnösség megismerése és elismerése volt. Már most a magam iránt való őszinteség, a magam hibáinak s rosszságainak ismerete nem volt tölem idegen, sőt gyermeki gonosztetteim s erkölcsbeli iskolai kalandjaim emlékezte még oly frissen élt bennem, hogy tudatom alján inkább világosan holmi bűnőspalántát láttam ideodajárni, a mi alázatos megbánást ébresztett bennem.

De maga a szó mégsem volt kedvemre; túlságosan mesterségbeli színe, kellemetlen műhelyszaga volt, mintha enyvvet főznének, vagy mint a takács megsavanyodott simító kásájának. Hogy a bűnbeeséssel való isteni miskulancia dohollik tovább e dohosságban: azt akkor még nem értettem egészen át, mert a teológus kedvességek legvégsőbb finomságai még nem tárultak föl előttünk. Ezért a dolgot gög nélkül s azzal az érzéssel hagytam úgy, a hogy volt, hogy mindenesetre nehéz ügyről van szó, s hogy baj volna netalán kívül pottyanni a tisztességesek s a becsületesek körén. Az a sejtelem is fölkelhetett bennem, hogy még az igazzal is sok mindenféle rendetlenségek eshetnek meg, s mindegyiknek kijut a maga porció felelőssége.

A bűnről való tanítás után menten a hitről való tanítás következett, s főképp erre vettetett az egész oktatás súlya; bármi hozzátétel volt még, hogy azonfelül jó cselekedetek is szükségesek, a nóta vége mindig az volt: A hit üdvözít! S hogy ezt velünk, meglett ifjakkal átláttassa, a lelkész a hite szerint legbölcsebb s legelfogadhatóbb ékesszóláshoz fordult. Ha fölmászom a legmagasabb hegyre, s átszámolom az eget, csillagról-csillagra, mintha hetipéNZ volna, ebben a hitnek semmi érdemét nem tudom felfedezni, s ha a fejem tetejére állok, hogy a hóvirágoknak a kelyhe alá nézsek, ezen a hiten semmi érdemeset nem tudok észrevenni. A ki hisz valamiben, az jó ember lehet, de épp olyan jó lehet, a ki nem hisz. Ha kételkedem benne, hogy kétszer kettő négy, az azért négy marad, s ha hiszek benne, hogy kétszer kettő négy, azért ezzel még nem kell nagyra lennem, és senkinek sem jut eszébe, hogy dicsérjen érte. Ha isten világot teremtett, s benépesítette eszes teremtésekkel, hogy aztán átláthatatlan fátyolba burkolja magát, s a teremtett nemet nyomorúságban s bűnben hagyja elpusztulni, erre megint egyes embereknek rendkívüli és csodálatos módon megnyilatkozott, s megváltót is küldött le olyan körülmények között, melyek aztán észszel megint nem voltak átérthetők, de mégis az ebben való hittől téve függővé minden teremtmények megmenekülését és üdvözülését, s mindezt, csakhogy meg legyen

az az öröme, hogy hisznek benne, ő neki, a ki ebben úgyszólván bizonyos lehetne: akkor ez az egész eljárás mesterséges komédia volna, mely kedvemet szegné istenen, világon s önnönmagamon. Hit! Mily mondhatatlan bárgyúan szól hozzám e szó! A legnyakatekertebb kitalálás, a mire az emberi elme rávetemedhetett, nekibuzdult birkalélekkel! Ha szükségét s bizonyosságát érzem isten lételének s gondviselésének: mily messze van ez az érzés attól, a mit hitnek neveznek! Mily biztos vagyok benne, hogy a gondviselés felettem jár, mint a hogy a csillag jár az égen, akár nézem vagy nem nézem. Isten tud, mert mindentudó, minden gondolatot, mely belsőmben kél, ismeri az előzőt, a melyből fakadt, a következőt, a melybe átmege; minden gondolatomnak megszabta útját, mely épp oly kikerülhetetlen, mint a csillagok útja vagy a vérnek keringése; azt tehát mondhatom, hogy ezt teszem, ezt nem teszem, jóra való leszek, vagy túlteszem magam rajta, vagy kitartással s gyakorlattal véghez tudom vinni; de sohasem mondhatom, hogy akarok hinni vagy nem hinni; el akarok zárkózni valamely igazság elől, vagy meg akarok nyílni számára! Még csak nem is imádkozhatom hitért, mert a mit nem látok át, az nem lehet számomra kívánatos, mert valamely világos szerencsétlenség, melyet megértek, még lehet számomra lélekző levegő, de olyan boldogság, a mit át nem értek, kénfüst volna a lelke számára.

Van azért valami mélységes és igaz abban az igében, hogy: a hit üdvözít! — ha tudniillik amaz ártatlan s gyermeteg elégedettség érzését gondolja, mely eltölti azokat, a kik könnyen és szívesen hisznek a jóban, szépen s a különösen, azokkal szemben, a kik elhittségből s rosszmájúságból vagy önösségből mindenben kétsékednek s gáncsoskodnak, a miről mint jóról, szépről vagy különösről beszélnek nekik. A hol a vallásos hit, megfontoló erő híján ama szeretetreméltó s jólelkű könnyenhívésben gyökeredzik, ott okkal mondják, hogy boldogít, s azt a fajta hitetlenséget, mely a másik forrásból fakad, igazsággal lehet boldogtalannak mondani. Ám a hitről való tulajdonképpeni dogmás tanulással egyiknek

sincs semmi néven nevezendő köze; mert míg vannak hívő keresztények, a kik minden egyéb dologban a legkellemetlenebb kételkedők és gáncsoskodók, van ugyanannyi hitetlen, sőt istentagadó, a ki különben minden reményletest és örvendetest készséges könnyúséggel elhisz, s az egyházi vitázóknak kedves ütőjük gúnyosan orruk alá dörgölniök az ilyeneknek, hogy minden szembeötölőbb semmiséget elfogadnak készpénznek, s ábrándokból táplálkoznak, csak éppen a Nagyot, az Egyet nem akarják elhinni. Így érjük meg azt a furcsa színjátékot, hogy némely ember elfogul a legelvontabb ideológiában, hogy aztán mindenkit, a ki hisz valamely elérhető szépben vagy jóban, ideológusnak nevezzen. Ha meg akarjuk ismerni a hit jelentőségét, akkor ne annyira az orthodox egyházi embereket nézzük, a kiknél minden egy kerékre jár s a sajtáság eltűnik, hanem inkább a hit fegyelmezetlen vadóczeit, a kik szabadon kergetődznek kívül az egyház falán, akár keletkezőben lévő szektákul, akár egyes emberekül. Itt aztán napvilágra bukkan az igazi ok, s a mi végzetbeli s jellembeli sajátosság, s világot vet a történelem nagy foglalatának egymásba nőtt s kikeményedett alakzatára.

Élt városunkban egy másunnan jött ember, Wurmlinger nevű, a kinek az volt a mulatsága, hogy az embereknek, — már a ki szóba állt vele, — mindenféle kitalálást és kérkedést találjon fel, aztán kinevesse őket könnyenhivésükért, kijelentvén, hogy a történet nem is igaz. Más azonban beszélhetett, a mit akart: ez az ember mindig tagadásba vette, s valami külön rosszakaró módja volt, mulatságossá tenni a becsületességet, melylyel valamit elmondtak neki, szakasztott úgy, mint gúny tárgyává tenni azt a becsületességet, a mivel valamit elhittek neki. A kenyérének egy morzsája nem volt, a mit ne hazugsággal szerzett volna, mert inkább éhen halt volna, hogysem egy darab igaz úton szerzett kenyérbe harapjon. Ha meg már ette a kenyerét, akkor jónak mondta, ha rossz volt, és rossznak, ha jó. Általában mindenképp arra törekedett, hogy mindig egyébnek tessenék, mint a mi volt, a mi állandó tanulmányt rótt rá, úgy, hogy a ki voltaképp soha semmit nem tett és nem hasz-

nált, mégis minden perczen a legbonyodalmasabb cselekvéssel volt elfoglalva. Ehhez folyton leskelődnie és hallgatódznia kellett, részint, hogy kilesse az alkalmas perczet, mikor bolondságaival előállhasson, részint, hogy másokat a gyengéiken rajtakaphasson, mert az volt főkedvtelése, hogy az egész világot valótlanágban s hazugságban marasztalja; s mulatságos volt nézni, ha még lábújjhegyen ugorva be az ajtón, a mely mögött éppen hallgatódzott, hirtelen keményen kiegyenesedett, vérben forgó szemmel nézett maga körül, s nagyszájú szavakkal dicsekedett az ő egyenességével, becsületes-ségével és gyanútlan érdességével. Mivel e mellett igen érezte, hogy mindenkinek jobban megy dolga, mint neki, valami mondhatatlan irigység telte el egész lelkét, úgy emésztvén azt, mint a tüzes zsarátnok, s abban jelentkezvén, hogy minden harmadik szavával „irigység“-et emlegetett. Bizonykodott, hogy állandó s boldogító erkölcsi felsőbbségben érzi magát, s ezért minden levélben, mely nem az ő módja szerint rezgett, irigy ellenséget látott, s az egész világ egy irigységtől reszkető erdő volt számára. Ha valaki ellent talált neki mondani: minden ellentmondást menten irigységnek tudott be, ha meg hallgattak, a míg ő perorált, akkor előntötte az epe, s alig várta a hallgatag ember elmenetelét, hogy aztán irigységgel vádolhassa, úgy, hogy egész beszédje, a folyton visszatérő irigység révén, maga volt a kótába szedett irigység. Így volt ő mindenekben személyes ellensége az igazságnak, s csak annak távollétében tudott lélekzethez jutni, mint a hogy az egerek tánczolnak, ha a macska nincs otthon, s az igazság a legegyszerűbb módon állott rajta bosszút. A főbaja az volt, hogy már az anyja hasában okosabb akart lenni anyjánál, s ezért csak úgy tudott élni, ha nem kellett elhinnie, a mit az emberek mondtak, s az emberek elhitték, a mit ő mondott. Persze, tudott is úgy tenni, mintha a dolog úgy állana, — meg is tette, a mi már maga is az egyes hazugságoknak erőhatalommal való egybefoglalása, maga a főhazugság volt, — ám a dolgok való állásának bizony-sága nagyon is kitapasztalható volt felebarátainak nevetésében. Ezért hát, sommásan, legjobb támasztékát ab-

ban a tanításban találta, mely a feltétlen hitet írja zászlajára. Már az is, hogy a kor általános iránya elfordult a hittől, s a gondolkodó emberek többsége, ha nem fordult is ellene, de éppen csak hogy hagyta s csak az érthetőre s megismerhetőre építette: elegendő volt számára, hogy ez iránynyal homlokegyenest szembeálljon, s e mellett azt állítva, hogy az idők folyása és nyomása félreismerhetetlenül a hit megújulása felé tart, — mert a hazugságot sehol nem hagyhatta. Azok, a kik valóban hívők voltak, igen úntatták s nem törődött velük, a mint-hogy nem is látta őt senki templomban vagy vallásos gyülekezeten. Viszont annál több dolga volt azokkal, a kik nem voltak hívők. Nem mintha a lelkük üdvösségével törődött volna, ámbár az ügyet aggodó sietséggel kezelte; aggodalma azonban ez volt: ha ő egyszer kimondta, hogy ő hívő, akkor mindazoknak, a kik nem hívők, szamaraknak kell lenniök, s ha ezt szavára el nem hiszik mindenek, akkor ő maga tetszik ilyesfélének. A minthogy a keserves vitát bátran a szamar-ügynek is nevezhetnök, mert bizonyára: ezer vakbuzgó közül, a ki vallásos meggyőződése miatt vérben gázolt, kilencz-százkilenczvenkilencz csak azért bontott békét s gyújtott máglyákat, mert mintha az üldözöttek daczolásából a szamar szót hallotta volna ki. Semmit sem gyűlölt a mi emberünk annyira, mint a becsületes, lelkiismeretes kutatást s a tudományok felfedezéseit; ha ezeknek valami eredménye vált ismeretessé, kézzel-lábbal kapálódzott ellene s nevetségessé akarta tenni, s ha mégis igaznak bizonyosodott be s jelentős következései az utczán voltak láthatók s megfoghatók: akkor meg éppen járta a bolondját s szemtül-szembe hazugságnak mondta. Az egyszeregy vagy egy vegyészti tégely számára elviselhetlenebb volt, mint az ördögnek a miatyánk meg a szenteltvíz-tartó, de a természet is mosolyogva állott rajta bosszút. Mert a míg az őt érzékünkre nem adott, viszont egyre abban fáradt, hogy egy pár újjából szoppattal nevelje a számukat, ezeknek mulatságos kifestésével akarván a keresztyén csodavilágot megértetni. Ha ennek rendjén sokszor a keresztyéni lélek ellen vétett, s ezt az újszövetséggel bizonyígtatták neki, akkor ki-

mondta, hogy fütyül az újszövetségre, neki megvan a maga feje, — ugyanazzal a lélekzettel, melylyel elébb az élet könyvének nevezte volt. Mindazonáltal igazán hívő volt, mert valamerre csak meg kell magát adnia az embernek, s annál igazabban hitt, mert egyfelől a hit tárgya bebizonyíthatatlan, megérthetetlen s földöntúli volt, másfelől, mert az ő póruljárt tudományának belső érzése gyámoltalanná és sírhatnékká tette.

Egy napon vidám társasággal sétált a meredek magas tó partján. Születésénél fogva voltaképp jó növésű ember volt, de a lelke állandó elferdültsége az egész testét félvállassá tette, úgy, hogy olyan volt, mint az elgörbült szélkakas. De azért az ő szép növése állandó beszédje tárgya volt, s minden perczben kész volt rá, hogy levetközzék s megmutassa, míg minden más halandón volt valami kivetni valója, s kérdezetlen ráköltött erre púpot, arra görbe lábat. A hogy így kissé kedvetlenül sétált a többiek előtt, a kik már többféle módon megpiszkálgatták, egyik, a ki most vette először jobban szemügyre, hirtelen utánakiáltott: „Hallja, Wurmlinger! Maga tulajdonképp átkozottul félvállas!“ Ez csodálkozva fordult vissza: „Tán álmodik, vagy ez tán tréfa akar lenni?“ Ám amaz a társasághoz fordult, s felszólította, hogy nézzék meg ők is jobban azt az embert; felszólították, menne egy pár lépést előre; ez megtette, s erre mindenki helybenhagyta, hogy: Már bizony félvállas! Az ember fölháborodottan mellé állt támadójának, s beakarta bizonyítani, hogy az maga félvállas. Ám ez nyúlánk volt, mint a fenyő, s az egész társaság nevetésben tört ki. Wurmlinger erre szó nélkül és sebtiben levetkezett, s anyaszült meztelen járkált a többiek előtt; jobb válla, a folytonos gúnyos vállvonogatástól, magasabb volt a balnál; könyöke, hiú pávázkodásától, kifelé fordult, csípője eltolódott; ehhez még, nagyon is egyenesnek akarván tetszeni, még jobban elgörbült; meztelenségében, a hogy így lépegetett, roppant furcsa volt a lába, kivált, mikor hébe-hóba aggódva fordult vissza, hogy nem követi-e már a társaság tetszése és tisztelete? Mikor ez azonban mértéktelen hahotában tört ki, nagy haragba gurult, s hogy kikényszerítse magának a számbavételt,

roppant ugrásokba s tornagyakorlatokba fogott, hogy testi erejét kimutassa. A nevetés egyre nőtt s a nevetők már oldalukat fogták bele. Ahogy így mezítelen tánczolván észrevette, hogy a nevetők kényelem okából letelepszének, hirtelen, valami mondhatatlan düh rohamában, hogy valami *csodát* kikényszerítsen, hatalmas ugrással túltermett a meredek szélén, magasan le a tóba. Szerencsére egy szélesre kitergetett háló kerületébe jutott, melyet a két csónakon dolgozó halászok éppen ebben a szempillantásban csaptak össze, s az emberünket betűszerint mint valami ficzkádozó halat fogták ki és mentették meg. Dideregve kellett mezítelen állapotában egy darabot a parton nyargalnia, míg bemenekülhetett egy házba, megvárni a ruháit. Mentén azután eltűnt a határból.

A harmadik főtanítás, a melyet a lelkész keresztényi gyanánt adott elő nekünk, a szeretetről szólt. Erről nem kell sokat beszélnem; még nem volt módomban a szeretetet gyakorolni, de érzem, hogy megvan bennem, csak parancsra és elméletben nem tudok szeretni. Már a jó istenre való egyenes tekintet is némiképpen akadályomra van és kényelmetlen számomra, mikor a természetes szeretet kíván bennem érvényesülni. Megtörtént velem, hogy az utczán elutasítottam valami szegény embert, mert, mialatt éppen adtam volna neki, egyben az isten tetszésére is gondoltam, s nem akartam haszonért cselekedni. Majd megesett a szívem a szegényen és visszaszaladtam — ám visszaszaladás közben ez a sajnálat megint komédiának tetszett előttem, s többször visszafordultam, míg végre arra a józan átlátásra jutottam, hogy: Legyen akárhogy, a szegény embernek mindenesetre meg kell kapnia, a mi kell neki, ez az egészben a fő! Néha ez a gondolat későn kerekedik felül, s az adomány adatlan marad. Ezért mindig örülök, ha úgy esik, hogy oda nem gondolva megteszem a kötelességem s csak utána jut eszembe, hogy ez valami érdeemes cselekedet lehetett, — ilyenkor roppant örömmel fügét mutatok az égnek: No látod, öregapám! mégis csak megugrottam előled! Legfőbb örömem azonban az, ha ilyenkor elgondolom, hogy ő szent felsége szemé-

ben roppant mulatságos lehetek, mert mivel a jó isten mindent ért, érti a tréfát is, noha viszont igazsággal el lehet mondani azt is, hogy az isten nem érti a tréfát!

Legderüsbbe nek s legszebbnek a lélekről való tanítást ítéltém, a mely örök s mindent áthat. Persze, attól tartok, hogy e tanítást egy kevésbé félreértettem, s nem voltam az igazi, lelki lélektől eltelve. Mert isten nem tetszett előttem lelkinek, hanem világi léleknek, mert ő a világ s őbenne a világ; az isten sugárzik a világiságtól.

Mindent összevéve mégis azt hiszem, hogy megállnám helyemet olyan emberek közt, a kik lelki keresztyénségben élnek, s ha azt a mesternek, Anna apjának, meg kellett adnom, ő, egyelőre szabad gondolkodásúan elmellőzve a csodálatosat s a hitbeli kérdéseket, azt követelte, hogy a krisztusi keresztyénséget legalább e lelki jelentősége szerint ismerjem el, s reméljem, hogy igaz tisztaságában még csak föltárul majd előttem s megfelel nevének; jobbat végre is nem tudunk, nem is várhatunk. Ám erre én ezt feleltem: a lélek ugyan elég szépen nyilvánvalóvá lehet valamely ember által, de ki nem találhatja, mert az öröktől fogva való és végtelen; s ezért az igazságnak egy ember nevével való megjelölése mintegy megrablása a végtelen közvagyonnak, s ebből ered a mindenfajta tekintélyiségnek folytonos rablóskodása. Köztársaságban, így beszéltem, minden polgártól a legnagyobbat s a legjobbát követelik, a nélkül, hogy ezért a köztársaság elbukásával fizetnének neki, az ő nevét tevén az élére s őt magát fejedelmévé emelvén; ugyanúgy a lelkek világát köztársaságnak tekintem, mely fölötte csak az Isten áll gondviselő gyanánt, a kinek fensége teljes szabadságban tartja ezentúl a törvényt, a melyet ő írt elénk — s e szabadság a mi szabadságunk is, s ez a mienk az övé is. S ha minden esti felleg a halhatatlanság zászlaja számomra, úgy minden hajnali felleg aranyzászlaja a világköztársaságnak! „A melyben mindenki zászló tartó lehet!” szölt barátságos nevetéssel az iskolamester; én még azt állítottam, hogy e függetlenségen való csüggés erkölcsi fontossága előttem nagy-nak tetszik, nagyobb-nak, mint hinnők.

TIZENKETEDIK FEJEZET.

Konfirmáció.

A lelki oktatás végét járta; arra kellett gondolnunk, hogy ruházkodjunk ki, hogy méltóképp jelenjünk meg az ünnepen. Változhatatlan szokás volt, hogy a fiatal emberek e napra szabassák első fecskefarkú kabátjukat, inggallérjukat égnek szegezzék, kikeményített nyakendőt kössenek köré s az első köcsögalapot illesz-
szék fejükre — ezenfelül mindenki, a kinek fiatalosan nagy volt a haja, most angol mód kerekre s kurtára nyiratta. Ez előttem mind csupa rettenet volt, s megfogadtam, hogy ilyesmivel soha nem tartok vele. A zöld színt már úgyis mintegy magamhoz váltottam, s nem is akartam letenni a nevemet, amin említettek, ha rólam beszéltek. Könnyen rá tudtam venni anyámat, hogy zöld posztót válaszson, s fecskefark helyett zsinóros zekét szabasson, a mihez a félelmetes kalap helyett fekete bársonykucsma járt, mivel köcsögalapnak és fecskefarkú kabátnak úgyis ritkán volna alkalma, kinöném s csak kidobott pénz volna. Ezt annál inkább átlátta, mert az inasok s a napszámos fiúk szintén nem szoktak volt feketében járni, hanem rendes ünneplőjükben jelentek meg, s én kijelentettem, hogy teljesen mindegy nekem, odaszámítanak-e, vagy sem, a tisztos polgári gyerekekhez. Galléromat a mily szélesen csak tudtam, kihajtottam, hosszú hajamat merészen fülem mögé fésültem, s így jelentem meg, sapkámmal a kezemben, karácsony este a lelkész szobájában, a hol még meghitt előkészületnek kellett végbemennie. Mikor így az ünnepélyesen fölparádézott fiatalság közzé beállítottam, némi csodálkozással szemléltek, mert viseletemben igazán tökéletes protestánsul állottam közöttük — és mivel dacz és szerénytelenség nélkül inkább elbújni igyekeztem, hamar elvesztem szem elől, s nem törődtek többet velem. A lelkész beszéde igen tetszett nekem; főfoglalata az volt, hogy mostantól fogva új élet kezdődik számunkra, hogy minden eddigi botlásaink megbocsáttatnak s elfeledtet-

nek, viszont a jövődők már szigorúbb mértékkel méretnek. Átéreztem, hogy ilyen átmenet szükséges s itt is már az ideje; ezért magamban külön eltökélt komoly szándékaimmal szívesen és őszintén hozzájárultam e nyilvános cselekményhez, s jó lélekkel voltam az ember iránt is, mikor nagyon lelkünkre kötötte, hogy sohase veszítsük el magunkban a jobb iránt való bizalmat. Az ő házából a templomba vonultunk át, az egész község elé, s az igazi ünnep itt ment végbe. Itt a pap hirtelen egészen más emberré lett; nagy képpel s fenséggel viselkedett, ékesszólását a főnnálló egyház haditárából vette, s hangos szavakkal eget és poklot elvonultatott előttünk. Beszédje művészi fölépítésű volt s növekvő feszültséggel egy mozzanat számára elrendezett, a mely az egész községet megrázza, mikor is mi, a kik nagy körben állottunk körülötte, hangosan és ünnepélyesen mondjuk ki az igent. Nem nagyon ügyeltem szavai értelmére s velük suttogtam az igent, a nélkül, hogy a kérdést világosan megértettem volna — ám borzongás futott rajtam végig, s egy perczig reszkettem, a nélkül, hogy e megindultságomnak ura tudtam volna lenni. Homályos elegye volt egyfelül az általános meghatottságba való önkéntelen odaadásnak, másfelől a mély ijedségnek, mely elfogott, meggondolván, hogy ilyen fiatal s tapasztalatlan létemre mégis ily ősi hittel s oly hatalmas közös-séggel, melynek csak jelentéktelen részecskéje vagyok, mint eretnek állok szemben.

Karácsony reggelén megint együttes menetben kellett templomba mennünk, hogy úrvacsora elé járjunk. Már korán reggel jókedvem volt — még egy pár óra múlva szabad leszek minden lelki kényszerüségtől, szabad, mint a madár. Épp ezért megenyhült s kibékült volt a kedvem, s úgy mentem a templomba, mint a hogy utoljára mennek olyan társaságba, a melylyel nincs semmi közösségük, tehát a búcsú vidám és udvarias. A templomba érve, elvegyülhettünk az idősebbek közé, s kiki oda ülhetett, a hová akart. Én először és utoljára lefoglaltam a férfi-ülést, mely a mi házunkat illette meg, s melynek számát anyám gazdasszonyi gondossággal véste elmémbe.

Apám halála óta, tehát sok esztendeje, üresen állott, — jobban mondva: egy szegény emberke, a kinek nem volt telke, telepedett le benne. Mikor odajött s engem ott talált, templomi barátsággal fölszólított, hogy hagynám el „az ő helyét“, s oktatta tette hozzá, hogy ezen a környéken csupa lefoglalt hely van. Suhancz gyerekül bízvást helyet adhattam volna az idős emberkének s magamnak mást kereshettem volna, ám ez a tulajdonrágó és kiszorító lélek a keresztyén egyház legszívében kihívta bírói kedvemet; meg aztán meg is akartam a jámbor templomjárót büntetni az ő bocsánandó tolazkodásáért, s végre azzal a tudattal tettem ezt, hogy az elutasított ember nemsokára s mindenkorra elfoglalhatja megszokott helyét, s ez a gondolat nagy öröömre szolgált. Mikor így a magam részéről meg én világosítottam föl, s láttam, hogy egészen elképedve s elszomorodva valahol messze húzódik meg az ide-odakóválygó birtoktalanok között, eltökéltem, hogy másnap majd tudtára adom, hogy csak üljön bátran az én székembe, nekem úgy sem kell. Egyszer azonban benne akartam ülni, állni, mint apám tette. Mert ő minden ünnepnap elment a templomba, mert mind a nagy ünnepek vidám örömmel s derék bátorsággal töltötték volt el, a nagy és jó lelket, melylyel az egész világot és a természetet mindenestül eltelve látta, ilyenkor különösen érezvén és tisztelvén. Karácsony, husvét, áldozó csütörtök és pünkösd a legfenségesebb örömnepok voltak számára, melyeken ugyancsak járta az elmélkedés, a templomjárás s a zöld hegyeken való vidám sétálgatás. Az ünnepek iránt való e hajlandóság öröklődött bennem, s ha pünkösd reggelén a kristálytisza levegőben hegytetőn állok, a mélységből felható harangszó számomra a legszebb muzsika, s már törtem a fejem azon, mely szokás révén lehetne, ha minden templomosságot megszüntetnének, ezt a szép csengés-bongást megtartani? De nem jutott eszembe semmi, a mi vagy bolondnak, vagy erőltetettnek ne tetszett volna, s végezetre mindig arra lyukadtam ki, hogy a harangszó epekedő bája éppen a mostani állapotban gyökeredzik, mikor a kék mélységből száll hozzám, arról beszélve, hogy odalenn a népek

ódon kegyes emlékezések közepett ülnek egybegyülekezve. Önnön szabadságomban megint tiszteltem az emlékezéseket, csakúgy, mint a gyermekségbelieket, s éppen azáltal, hogy elváltam tőlük, a harangszó, mely annyi század óta bezengette az ősi szép tartományt, bánatosan szíven kapott. Átéreztem, hogy semmit sem lehet „megcsinálni“, hogy a mulandóság, minden földi dolgoknak örökös váltakozása elegendőképp gondoskodik költőien epedő bájosságról.

Apámnak vallásos dolgokbeli szabadgondolkodása kiváltképp a Valdensisek túlkapásai s a reformált orthodoxia türelmetlensége s megcsontosodottsága ellen irányult, a szándékos elbutulás s mindenfajta képmutatás ellen, s a csuhás szót gyakran lehetett hallani tőle. Ám a tisztas papokat tisztelte s szeretett tisztességet tenni előttük, s ha meg éppen katolikus, de érdemes lelkes volt, a kit ilymód megtisztelhetett, az annál nagyobb örömet szerzett neki, mert a zwingliánus egyház kebelén belül bátorságos menedékben érezte magát. Az emberséges és szabadelvű hitújító képe, ki a csatamezőn esett volt el, apám számára kedves és biztos vezér és kezes volt. Én pedig ime más talajon álltam, s éreztem, hogy a hitújító és hős iránt való minden tisztelettellem mégsem volnék egy hiten apámmal, viszont azonban biztos voltam az ő tökéletes türelmessége s a meggyőződésem függetlensége iránt való tisztelet felől. Ezt az apa és fiú közt hitbeli dolgokban való békés elkülönbözést, melyet bizakodva tettem fel: ezt ünnepeltem most a templomi padban, apámat elevenül képzelve magam elé s istenes beszélgetést folytatva vele; s mikor a gyülekezet rákezdett az ő régi kedves karácsoni énekére, — arra, hogy: „Ez az a nap, mit isten rendelt!“, én apám helyett hangosan és derülten énekeltem velük, noha nehezen tudtam megmaradni a nótában, mert tőlem jobbra egy vén rézkovács állott, balra egy gyámoltalan czínöntő, a kik a legkülönösebb arabeszkekkel akartak a rendes útról lecsalni, és pedig annál hangosabban és merészebben, mentül állhatatosabb maradtam én. Aztán figyelmesen meghallgattam a szónoklatot, megbíráltam magamban s nem is ítélték rossznak; mentül jobban kö-

zeledett a vége s integetett felém a felszabadulás, annál pompásabbnak éreztem a predikációt, s lelkemben a tiszteletest igen derék férfiúnak tiszteltem.

Kedvem mindjobban földerült; végre végbement az úrvacsora, figyelmesen szemléltem előkészületeit, s mindent apróra megfigyeltem, hogy el ne feledjem, — mert nem kívántam többé résztvenni benne. A kenyér kártya-nagyságú fehér ostyalapokból áll, olyanokból, mint a finom, fehér papiros. Az egyházi süti, s hulladékait, ártatlan nyalánkságul, a gyerekek veszik meg tőle; magam is nem egyszer egy sapkára valót vettem belőle, s csodálkoztam, hogy igazában nem lakni jól tőle. Sok templomszolga osztogatja ki a sorok mentén, mire a hívek egy darabkát letörnek belőle s a lapokat továbbadják, míg más tisztségek a bort adják körül utána, fakelyhekben. Némelyek, különösen asszonyok meg leányok, szívesen megtartanak egy lapocskát, hogy ájtatosan eltegyék énekeskönyvükbe. Egy ilyenre, a mit bácsiéknál az egyik leány könyvében találtam, ráfestettem egyszer a husvéti báránykát, Ámorkával, a ki rajta lovagol, — s mikor felfedezték, volt nagy vallatás és fejemmosása, mikor most több ily lapot tartottam kezemben, visszaemlékeztem a dologra, s nevetnem kellett; egy perczre kedvem támadt, hogy megtartsak egyet s valami vidám emlékeztetőt fessek rá — az egyháztól való búcsúzásomra. De meggondoltam, hogy apám helyén ülök, s tovább adtam a kenyeret, miután egy darabkát belőle szájjamba dugtam, ájtatos és utolsó búcsúzóul gyermekkoromtól s a gyerekételtől, a mit az egyházfinál szoktam volt enni.

Mikor a kelyhet tartottam kezemben, keményen belenézttem a borba, mielőtt ittam volna belőle; de meg nem hatott, ittam egy kortyot, tovább adtam a kelyhet, és, miközben gondolatban már útban hazafelé, a bort lenyeltem, türelmetlen forgattam kezemben bársony-kucs-mámat, s alig tudtam megvárni az istentisztelet végét, mert a lábam keservesen elkezdett fájni s az állás nehezemre esett.

Mikor a templom ajtajai feltárúltak, én ügyesen átfurakodtam a sok ember közt, nem mutatva felszabadu-

Iásomon örömet s meg nem lökve senkit, s mégis, minden nyugodtságomban elsőül, ki már némi távolságban volt a templomtól. Ott vártam meg anyámat, ki végre, fekete ruhásan, alázatosan szövekedett ki a sokaságból; hazamentem vele, oda se nézve lelki gyakorlatokban volt társaimra. Nem volt köztük egy sem, a kihez közelebb állottam volna, és sokukkal azóta sem találkoztam. Meleg szobánkba érve, vidáman dobtam le énekes könyvemet, miközben anyám utána nézett az ételnek, melyet reggel betett a kemenczébe. Bőségesnek s ünnepinek volt az ma szánva, a minő apám napjai óta nem állott asztalunkon, s egy szegény özvegyasszony volt hozzá meghíva, ki anyámnak tett volt némi apró szolgálatokat, s a ki most pontosan be is állított. Karácsonkor szokás az első savanyított káposztát elfogyasztani, — nálunk is azt tálaltak, jó ízű sertésoldalassal. Hogy megmondják, milyen: ez az asszonyok számára éppen jó bevezető volt a beszélgetéshez. Az özvegyasszony, a milyen jólelkű, olyan pattogó szavú volt; mikor a káposzta után egy kis pástétom következett, összecsapta kezét a feje fölött, s kijelentette, hogy de bizony ebből nem eszik; kár volna érte. Végezetül nyúlpecsenye került sorra, a mihez a nyúlat a nagybácsi küldte; ehhez, intett bennünket az asszony, hozzá se nyúljunk, tegyük el ünnep másnapjára, úgy is már torkig laktunk, — mindazonáltal mindnyájan ettünk belőle, az asztalnál sokáig elültünk, pompásan elmulatva a szegény asszonyon, ki a beszélgetést át-átszötte élete történetével, szélesre nyitva szíve zsilipjeit. Sok idő előtt volt egyszer egy esztendeig valami semmirekellő ura, a ki elment világgá, egy fiút hagyván hátra, kit ő nagy nyomorúsággal fel tudott nevelni annyira, hogy falúsi szabólegényül keservesen eltengődhetett, míg az anyjának a városban kellett megkeresnie kenyerét vízhordással, mosással s egyéb ily munkával. Már a hogy az urát, — a hogy ő nevezte: a kapczabetyárt, — leírta, azon is agyonevettük magunkat; még inkább azonban a viszonyon, melyben fiával állott. Míg egyfelől, mint a kapczabetyár magzatját, a legnagyobb megvetéssel emlegette, másfelől mégis minden gondjának és szeretetének egyetlen tárgya volt, úgy

hogy másról sem beszélt, mint róla. Neki adott, a mit csak adhatott, — s éppen az ajándékok kicsinysége, melyek az ő számára oly nagyok voltak, egyrészt meghattott bennünket, de egyben nevetségre is ingerelt, mikor jólelkű kérkedéssel sorolta fel az „áldozatokat“ a mikből ki nem fogy. Legútóbbi húsvétra, így mesélte, a fiú sárga-veres kartonkendőt kapott tőle; pünkösdre egy pár czipőt, s újesztendőre már tartogat neki egy pár gyapjúharisnyát s egy prémsüveget, — a betyárnak, a kölyöknek, a tejeles szájúnak! Három esztendő alatt lassankint két arany körül kapott tőle a hunczútja, a gyönyörűséges mákvirágja. De mindenről írást követelt, mert isten szentuccse: az urának, annak a kapczabetyárnak, meg kell adnia az utolsó garasig, a mibe a fiú került. A bizonyítványai különben, a léhűtőnek, igen szépek, mert szebb az írása, mint akár a főkanczellárnak; a klárinétot is oly gyönyörűen fújja, akár a fülemile, hogy az ember elfakad sírva, ha hallgatja. Csakhogy hitvány egy kölyök; semmi sem válik egészségére, akár mennyi szalonnát meg krumplit zabál is, mikor gazdájával munka után jár a parasztok között, csak nem kap erőbe, s csak olyan pópista formájú marad. Egyszer fejébe vette, hogy megházasodik, mert hát már a harmincz körül jár; de mivel hogy éppen akkor készült el két gyapjúharisnya, hát ő, az édes anyja, hóna alá vette a harisnyát, meg egy kolbászt is vett, s úgy sietett ki a faluba, hogy ezt a bolondságot kiverje a fejéből. Mire megette a kolbászt, a sorsába is bele nyugodott, sőt még csudaszépen klárinétozott is utána. Úgy varr az a fiú, mint az ördög, a mint hogy az apja sem esett a feje lágyára, s messzi földön a legjobb motollákat készíti. Csak hogy a vérük rossz a betyároknak, ezért féken kell őket tartani, s a házasság dolgát kétszer is meg kell gondolni. E közben az asszony egyre dicsérte az ételt, s minden falatot lelkendezve magasztalt, — csak azt sajnálja, hogy annak az akasztófa fiának nem adhat belőlet, noha nem érdemli meg a kölyök. Közben három-négy mesterfamiának a dolgát is közbe vegyítette, a kiknél a magzatja dolgozott; azokkal volt ártatlan viszátkodásokat meg vidám történeteket, a mik a falvakban estek meg,

hol mester meg legény együtt dolgoztak, — úgy, hogy egy csomó ember élete folyása fűszerezte ebédünket, a kinek erről sejtelve sem volt. Ebéd után az asszony, kinek egy pár pohár bortól jó kedve kerekedett, fogta fűrulyámat, s fújni próbált rajta, majd ide adta nekem, s kért, hogy fújjak talpa alá. Mikor belefogtam, felfogta ünneplő kötényét, s magát illegetve tánczolt körül a szobában; mi ki nem fogytunk a nevetésből, s mind igen elégedettek voltunk. Azt mondta, hogy menyegzője óta nem tánczolt; s az a nap mégis csak legszebb napja volt életének, ha igaz is, hogy a vőlegény kapczabetyár volt, — mindent összevéve, háládatosan el kell ismernie, hogy a jó isten mindig jó volt hozzá, s gondoskodott kenyerről, s olykor egy-egy vidám órát sem sajnált tőle, — s bizony tegnap se hitte volna, hogy ma ilyen szép karácson napja lesz. Ezzel a két asszony rátért mindenféle komolyabb és elégedett elmélkedésre, nekem ezzel mondom akadván, bele látni egy pillantásra az özvegy asszony életébe, ki szeretne embert faragni a fiából, s ehhez nem tud egyebet, mint harisnyát kötni neki. S meg kellett adnom, hogy az én életem sora, mely előttem sokszor tetszett szegényesnek és árvának, csupa gazdagság volt a szükös elhagyatottsághoz s különszakítottsághoz képest, melyben az az öregasszony élt az ő czingár fiával.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A farsangi színjáték.

Egypár hónappal újév után, mikor már éppen kíváncsoltam a tavasz után, a faluból azt a hírt vettem, hogy az oda való helységek összeálltak, hogy ezúttal együtt üljék meg a húshagyói mulatságokat, még pedig valami nagyszerű drámai színjátékkal. A hajdani katolikus farsang megmaradt nálunk tavaszi közünnep formájában, s több esztendő rendjén a vaskos népi maszkara szabad ég alatt való hazafias előadásokkal cserélődött fel, melyekben elsőbb csak a fiatalság vett részt,

majd a jobbkedvű férfi nép is. Hol valamely svájci ütközetet adtak elő, hol nevezetes hősök életéből való történeteket, s egy-egy vidék műveltségéhez s jó módjához képest, e felvonulások hol több, hol kevesebb komolysággal s pompával rendeződtek s mentek végbe. Némely helység már ismeretes volt felőlük, némelyik csak most igyekezett erre. Az én falumat egypár egyéb faluval együtt egy szomszédos mezőváros a Tell Vilmos nagy előadására hitta meg, s ennek folytán rokonságom megint elhítt, mennék ki hozzájuk, hogy részt vegyek készülődésekben, mivel fejtettek rólam némi tapasztalatot s ügyességét, főképp mint festőről, annyival is inkább, mert falunk majdnem tisztára paraszti vidéken feküdt s effélékben kevésbé volt járatos. Szabad ura voltam időmnek, s ilyen ok miatt a megszakítás sokkal inkább apám szerint való volt, hogy sem anyám fennakadt volna rajta: így hát nem hivattam magam kétszer, s minden héten kimentem egy pár napra, mikor is az ez évszakban való állandó vándorolgatás, olykor hófedte mezőkön s erdőkben nagy örömet szerzett nekem. Most már téliesen is ismertem a vidéket s megismertem a falusiak téli foglalkozásait s örömeit, s hogy néznek elébe az ébredő tavasznak.

Az előadás Schiller Telljéből indult volna, mely népiskolai kiadásban közkézen forgott, csak a Brunecki Berta s a Rudenzi Ulrik szerelmi közjátéka hiányzott belőle. Az emberek szinte könyv nélkül tudják, mert csudálatos módon fejezi ki gondolkodásukat s a mit mind hűnek s igaznak éreznek, a mint hogy ritkán bántott még valakit, ha költőien többé vagy kevésbé szépítettek rajta.

A résztvevők legjava része mint juhász, paraszt, halász meg vadász a népet ábrázolta volna és sokaságában sorra volt menendő színhelyről-színhelyre, melyeken a cselekmény ment végbe, előadatva olyanoktól, a kik merészebb fellépésre érezték magukat hivatottnak. A nép sorában ifjú lányok is részt vettek, legfeljebb a közös énekekben jutva szóhoz, míg a cselekmény női szerepei ifjú emberektől adtak. A tulajdonképpeni cselekmény színhelye az összes helyiségekre szétosztott, kinek-kinek sajátosságai szerint, s ennek rendjén

ünnepien ide-oda hullámozhatott a színpadi öltözetű sokaság s a néző közönség.

Én beváltam a készülődéseknél és sok tennivalóval megbíztak, a mit a városban kellett elintézni. Főlkutattam minden boltot, a hol maskarafélét lehetett kapni s a legalkalmasabbat igyekeztem ajánlani, kivált mert a többi megbízott mind arra hajlott, hogy elsőbb is a rikitó s a feltűnő után nyúljon. Sőt még a köztársaság tisztviselőivel is volt érintkezésem, s alkalmam akadt, hogy az én vidékem bátor szószólója gyanánt álljam meg helyemet, mert én reám bízták a régi fegyverek kikeresését s átvételét, melyeket a hatóság azzal a feltétellel adott ki, hogy híven gondjukat viseljük. Ám mivel épp ekkor több ilyes ünnep ment végbe, majd az egész készlet kifogyott, s csak a legértékesebb diadaljelek maradtak benn, melyekhez meghatározott emlékek fűződtek. Ezenfelül az egyes községek küldöttei versenyeztek a fegyverekért mind ugyanazt akarták, noha ugyanaz nem illett mindnek; egy csomó nagy hadi szablyát és buzogányt, a mit az én vidékem számára kerestem ki, egy ellenfelem erőnek-erejével el akart szedni előlem, noha megmagyaráztam neki, hogy a mely időben az ő emberei játszanak, abban egészen más fajták járták. Végre is a fegyvertárosra hivatkoztam, a ki nekem adott igazat, s a tekintélyes és megtermett kocsmáros, ki falvainkból velem volt, hogy a dolgokat majd elszállítsa, diadalmaskodott s barátságosan megdicsért. Ám vetélytársaim most fránya legénynek tartottak, ki a legjobb kaparítja meg, s egyre sarkamban voltak a régi fegyvertár felé, éppen azt keresve ki, a mire én vetettem szemet, úgy, hogy csak megfeszített kitartással sikerült egy szekérderek vassisakot és alabárdot az én lovasított zsarnok szolgálaim számára megkaparítanom. Így igen nagy személynek tetszettem magam előtt, mikor a felügyelővel a kiszolgáltatót dolgok jegyzékét megállapítottam, noha a tulajdonképpen bizalmi ember a kocsmáros volt s ő is írta alá.

Aztán meg a vidéken volt tele a kezem dologgal; egy pár csomó festékekkel meg rengeteg ecsetekkel vonultam ki, hogy cifraságokkal és mondásokkal egy útmenti

új parasztházat még teljesen Stauffacher lakásává alakítsak át, — mert nem csak hogy a Stauffacher s a felesége közt való megbeszélés volt itten végbemenendő, hanem már előbb is idelovagol majd a kényúr, s innen röpíti világgá gonosz lázító beszédét.

Bátyám házában valóságos ezermester voltam, s búzgón rajta voltam, hogy a fiúk ruházatát oly történelmivé tegyem, a milyenné csak tudtam, s a leányokat, a kik nagyon manapian akartak kiöltözködni, e szándékukról lebeszéljem. A menyasszonyt kivéve, a bácsi minden gyermeke részt akart a dologban venni, s igyekeztek rábeszélni Annát is, kit ezenfelül a választmány is nyomatékosan meghítt. Ám a leánynak semmi kedve sem volt, s azt hiszem, nem csak bátortalanságból, de egy kicsit büszkeségből is, míg csak az iskolamester, a ki régóta lelkesedett a régi dúrva játékok e megnevesedéseért, kereken meg nem követelte, hogy ő is járúljon hozzájuk a maga részéről. Csak az volt a nagy kérdés, hogy kit ábrázoljon; finomsága és műveltsége, úgy kellett, hogy ékességeül szolgáljon az ünnepnek, viszont minden kiválóbb női szerep ifjú embereknek volt kiosztva. Ám én magamban már rég kigondoltam számára valamit, s a leányokat s az iskolamestert hamar meggyőztem ajánlatom kitünőségéről. Noha a Brunecki Berta szerepe egészen kimaradt, néma személyül mégis ékességére lehetett a Gessler kíséretének. Ezt a kíséretet a népi tréfa eddig úgy is meglehetősen gyatrának és vadnak, s kivált magát a zsarnokot igen torzúl és nevetségesen játszotta; én ellenben kivittem, hogy a helytartó felvonulása igen ragyogó és úri legyen, mert nyomorúságos ellenfélen nem nagy sor győzedelmeskedni. Magam a Rudenzet vállaltam; neki is az Attinghausenhez való viszonya kimaradt, s csak a végén kellett átpártolnia a néphez, úgy, hogy sok szabadságom és érkezésem maradt, hogy mindenfelé kisegíthessek, mondókám ellenben kevés. Az egyik fiú Haras Rudolfot adta, s Annának így két atyafia viselhette gondját. Véletlenül a Schiller eredeti kiadása nem volt a házban ismeretes, sőt még a mester sem olvasta e költőt, mert az ő műveltsége egyéb felé hajlott; ilyen

mód senki sem sejtette a vonatkozásokat, melyeket terem alá rejtettem, s Anna gyanútlan esett a neki állított kelepczébe. A legnehezebb volt lóra ültetni; egy kövér, jámbor fehér ló álldogált a bácsi istállójában, a melyik soha senkinek egy hajszálat nem görbítette meg, s a melyiken a bácsi a földekre szokott kijárni. A padláson pedig a régi időkből egy elfelejtett női nyereg akadt, — azt áthúztuk veres bársonnyal, melyet egy tisztos káros székről hasítottunk le, s mikor Anna először ülte meg, minden jól ment, kivált mert a jó lovas molnár szomszéd egy kicsit útbaigazította, úgy, hogy a leány utóbb igen megkedvelte a jámbor állatot. Egy hatalmas világoszöld selyemkárpitot, mely valaha ágymenyezet volt, lovagló ruhává szabatott át, — a mesternek pedig volt az örökségében egy régi fonott ezüstkورونا, a minőt hajdan a menyasszonyok viseltek; az Anna aranyhaját a halántéka körül vékonyan befontuk, azon alúl teljes hosszában szabadon szétterítettük s így tettük hegyébe a koronát; a nyakára széles arany nyakláncz került, fehér keztyűje fölé pedig, az én tanácsomra, egypár gyűrű, s mikor azt az egész öltözetet először felpróbálta, nem is nemesi kisasszonynak, hanem valóságos tündérr királynőnek tetszett, s az egész ház elandalodott bájos megjelenésén. Ám most újra vonakodott, hogy a játékban részt vegyen, mert magának is idegennek tetszett, s ha az egész lakosság s a legtisztesebb familiák benne nem lettek volna a dologban, nem is lehetett volna rávenni. Közben én sem voltam rest s az úriakkal együtt belekontárkodtunk a nyergességbe, a bácsi nem éppen tiszta kantárszárait veres selyemmel varrván át, a mit olcsón vettünk egy zsidó embertől, — nehogy Anna keze egyenesen érje az ócska szíjazatot.

A magam öltözékét rég rendbe szedtem, és pedig zöldet és vadászosat választottam, a hogy szükösségemből egyszerűen futotta. De azért tűrhetően hű volt; egy fahajszín nagy takaró, melyet kár nélkül lehetett köpenyeg gyanánt ránczba szedni, eltakarta a tökéletlenségeket; a hátamon ott lógott a kéziíj, a fejemre szürke daróc-zalapot csaptam. De mert csak megvan kinek-kinek a gyengéje, a derekamra a padlásról egy hosszú

tolédói szablyát kötöttem fel, — a többieknek mind lel-
kére kötöttem a történeti hűséget s korszerű fegyvere-
ket szekérdérékkal magam hoztam a fegyvertárból, s
magam mégis azt a spanyol nyársat választottam, még
ma sem tudom, mit gondolva hozzá!

A várva-várt nagy nap csodaszép reggelrel köszön-
tött be; az ég felhőtlenül ragyogott, s e télutója már oly
meleg volt, hogy a fák rügyszakaszokban voltak s a rétek zöl-
deltek. Napkeltekor, mikor a fehér ló ott állt a csillogó
folyócskánál s javában mosták, hegyi kiáltók s nyájko-
lompok szóltak le végig a falún; száznál több pompás
tehen vonult el menetben előttünk, felkoszorúzva, ko-
lomppal a nyakában, egy egész had fiatal legénytől meg
leánytól kísérvé, hogy így menjenek át a többi falún,
hegyi utazást jelképezvén. Az idevalóknak csak ősi ün-
neplő viseletöket kellett felöltöztetniük, elhagyva a beszívár-
gott újságokat s hozzávéve apáik s nagyszüleiük egy-
egy pompás örökbe maradtját, hogy ünnepi s festői
formájuk legyen; a legríkítóbb anahronizmus a pipa
volt, a mit a legények gondtalan szorítottak az agya-
rukba. A legények s a leányok friss ingújjja, veres mellé-
nyük s virágos vállfűzőjük meszsze virított a vidám to-
longásban, s mikor házunk s a szomszéd malom előtt
megálltak, s a fák alatt hirtelen a legtarkább kavarodás
támadt, énektől, kurjongatástól s nevetéstől kísérvé, mi-
kor hangos köszöntésekkel ital után kíváncsok: mi a
gazdag reggelitől, mely körül Anna kivételével már mind
felöltözötteen voltunk összegyülekezve, vidáman felálltunk,
s az öröm a maga valóságában sokkal hatalmasabban s tű-
zesebben lepett meg bennünket, mint a hogy minden vára-
kozásunk közepett vártuk volna. Hamar elvegyültünk a
készen tartott borosdedényekkel s egy csomó pohárral a to-
longásban, a bácsi meg a felesége nagy kosarakkal teli fa-
lúsi süteménnyel. Ez az első öröm nem hogy kora ki-
merülést jelentett volna, — inkább biztos előhírnöke volt
e hosszú örömnapnak s még nagyobb dolgoknak. A néni
vizsgálgatta és dicsérgette a szép jószágot, egy-
egy szebb állatot megsímogatott s megvakarga-
tott egy pár nevezetesebb tehenet, a melyik ismerős volt
előtte s ezer tréfával derítette fel a fiatalságot; a bácsi

egyre töltött, a leányai körül kinálgatták a poharakat s a leányokat is rá akarták beszélni, hogy igyanak, noha tudták, hogy az ő tisztos nemük korán reggel nem iszik bort. A szép juhásznék annál nagyobb kedvvel láttak neki a jóízű kalácsnak s el láttak vele sok gyereket, a kik kecskéikkel a menetet növelték. A tolongás közepén beleütköztünk a molnárékba, a kik az ellenséget a másik oldalról megtámadták, élükön az ifjú molnárral, a ki pánczélos lovagul nehézkesen robogott elé s ódon vas öltözetét hagyta, hogy ájtatosan nézzék és tapogassák. Egyszerre megmutatkozott Anna, tartózkodóan s szemérmesen; de bátortalanságát az általános öröm ereje menten elfújta s egy percz alatt más lett. Biztosan s vidáman mosolygott, ezüst koronája csillogott a napfényben, haja szépen lengett s lobogott a reggeli szélben s felgyűrűzött ujjával felkapva lovagló ruháját, oly bájosan és biztosan járt-kelt, mintha világéletében ilyenben járt volna. Mindenfelé körül kellett járnia s bámuló csodálattal üdvözölték. Végre azonban tovább vonult a menet, s fölkerekedtével a mi házi népünk is több felé osztott. A két kisebbik leány s a fiúk közül kettő a menethez csatlakozott, a menyasszony s az iskolamester egy könnyű kocsiba ült, hogy nézőül a maga útjára menjen s alkalomadtán találkozzék velünk, meg hogy Annát is bevehessék a kocsiba, ha netalán nem lesz kedvére a dolog. A bácsi s a felesége otthon maradt, hogy más jövevényeket is megtraktálhasson s közbe a közelben egy kicsit körül nézzen. Anna, Harras Rudolf meg én lóhátra ültünk és utánunk csörtetett a molnár. Ez a lovai közül egy becsületes pejt választott ki számomra s a nyereg fölé nagyobb biztonság okáért a nyeregre egy birkabőr bundát szíjazott föl. Ám én nem sokat törődtem a lovagló művészettel, s mivel más se sokat ügyelt rá, minden elfogúltság nélkül vettem fel magamat pej lovamra s nagy merészül tánczoltattam körül. Falún minden ember tud lovagolni, a ki betanított lóról biztosan lefordúlna. Így, nagy méltósággal lovagoltunk fel a falúba s most már magunk szolgáltunk látványosságul a visszamaradtaknak s egy had gyerekek, a kik utá-

nunk szaladtak, míg csak egy újabb csoport nem vonta magára figyelmüket.

A falú előtt mindenfelé tarka és csillogó mozgást láttunk, s mikor egy negyedórát lovagoltunk, egy keresztút mentén egy csárdához értünk, a mely előtt ott ült a hat irgalmas barát, a ki majd elczepelje Gesslert. Ezek voltak a vidék legvidámabb legényei; a csuhák alatt nagy hasat csináltak maguknak s rettenetes szakállat kötöttek az állukra kóczból, — s orrukat is veresre festették; az a szándékuk volt, hogy egész nap a maguk kedve szerint kergetődznek ide-oda, most nagy heje-hujával éppen kártyáztak, közben egyéb játékkártyákat szedve ki csuklyájukból és úgy adogatták oda az embereknek, mint a szent képeket. Nagy elemőzsiás tarisznyák is voltak náluk, s már nagyon kapatosak voltak, úgy, hogy egy kicsit aggódtunk a Gessler halála körül való szolgálatuk ünnepélyessége felől.

A legközelebbi faluban Melchthal Arnoldot éppen úgy találtuk, a hogy az ökrét sózta rá egy városbeli mészárosra, — természetesen már rajta volt a maskara. Majd egy menet vonult fel dobszóval, sípszóval s egy póznán kalappal, hogy kihirdesse a vidéken a gúnyos törvényt. Mert az volt a legszebb, hogy nem alkalmazkodtak a színpadi korlátozásokhoz, hogy nem igyekeztek meglepetésekre, hanem szabadon mozogtak ide-oda, s mintegy valóságban s maguktól találkoztak a helyeken, a hol a cselekmény végbe ment, míg a fontosabb jeleneteknél az egész sokaság ájtatosan s együtt jelent meg.

Menetünk már tekintélyesen megnőtt, egy pár lovaszal, de gyalogosokkal is meggyarapodott, a mi mind a lovagok menetéhez tartozott; egy új hidhoz értünk, mely egy nagy folyón vitt át; annak másik feléről a hegyi útasok egy nagy csoportja közeledett, hogy a szarvasmarhát haza vigye s aztán megint nép formában jelenjék meg. Már most a híid fejénél egy fukar vámszedő állt, a ki a tehenek s a lovak után minden áron vámot akart szedni, törvény szerint, mert, — így állította, — az állatokat itt átszállítják; leeresztette a gerendát és semmi

mód nem lehetett rá venni, hogy ezúttal álljon el követelésétől, mert hiszen most se módjuk, se kedvük ezt a körülményességet végig csinálni. Nagy tolongás támadt, de azért nem mertek erőszakkal keresztül törni.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Tell.

Ekkor jelent meg váratlanul a Tell, ki fiával magánosan ment az úton. Jóravaló derék korcsmáros és vadász volt, tisztelt és megbízható, körülbelül 40 éves ember, a kit maguktól s egyhanggal választottak Tellnek. Olyan ruhát öltött, a minőben a nép a régi svájczit elképzeli; vereset, fehérét, sok dudorodással s hasítékkal, veres és fehér tollakkal rovátkolt veres és fehér kis kalapján. Ezenfelül selyemkendő volt keresztbe vetve a mellén, s ha mind ez nem igen illett is az egyszerű vadászemberhez, mégis meglátszott az emberünk komolyságán, hogy lelkében e pompával mennyire megtisztelni kívánja a hősnek képét; mert e lélekben Tell nemcsak egyszerű vadászember volt, hanem politikai patronus és szent is, a kit csak az ország színeiben, bársonyban és selyemben, lobogó tollakkal lehetett elképzelné. Becsületes együgyűségében a mi Tellünk nem is sejtette micsoda ironia van ebben az ő pompás ruházatában; a saját kis fiával, a ki valami Génusz fajtának volt felmaskarázva, higgadtan lépett a hidra s megkérdezte, mi baj. Mikor megmondták neki, kifejtette a vámszedőnek, hogy nincs is joga vámot szedni, mert az állatok sem messziről nem jönnek, sem messzire nem mennek, hanem csak olybá kell vétetniök, mint hogyhnap nap utjukat végeznék. Ám a vámszedő, éhesen a sok krajczárra, betűragóan megkötötte magát abban, hogy hiszen az állatokat nagy menetben szabadon hajtják végig az úton, nem is a mezőről jönnek, hát hogyne szabadna vámot szednie. Erre a derék Tell megfogta a gerendát, feltöltte mint a pelyhet a magasba s mindent

elvonultatott alatta, magára vévén a felelősséget. A parasztokat intette, hogy csak idejében ott legyenek az ő tetteit nézni; minket, lovagi népet, hidegen és büszkén köszöntött, — szinte valóságos zsarnok népségnek nézhetett bennünket lovainkon, annyira el volt mélyedve méltóságában.

Végre elértünk a kis mezővárosba, mely mára Altorfunkul szolgált. Mikor belovagoltunk az ódon kapun, a kis várost, mely tulajdonképpen *egy* nagy piac volt, már elevenen találtuk, tele muzsikaszóval és zászlódíszszel, fenyőgalyakkal a házakon. Éppen kilovagolóban volt Gessler uram is, hogy a környéken egy pár maleficiát kövessen el, s magával vitte a molnárt meg a Harrast is; én Annával a városháza előtt szálltam le, a hol a többi uraságok voltak összegyülekezve, s felkísértem a terembe, a hol a községtanács meg a tanácsosok ott lévő feleségei csodálattal üdvözölték. Engem itt kevesen ismertek, s csak abból a fényből éltem, melyet Anna vetett rám. Majd megérkezett az iskolamester is kísérőjével; hozzánk csatlakoztak, miután kocsijukat valahogy elhelyezték s elmesélték, hogy az ifjú Melchthalnak éppen most vették el a mezőn az ekéje elől az ökreit, ő maga megszökött, apját pedig becsukták; — a mint hogy a zsarnoknépség egyáltalában nem fér már bőrébe, s a Stauffacherék háza előtt is különös dolgok mentek végbe sok ember előtt. Ezek csakhamar be is özönlöttek a kapukon; mert ha nem is akartak mindnyájan mindenütt ott lenni, mégis legtöbben látni kívánták a tisztos és jelentős főeseményeket, mindenekfölött pedig a Tell lövését. Már láttuk is a városháza ablakából, a hogy a legények megérkeztek a gyűlölt póznával, felállítva azt a piac közepén, s kihirdetvén dobszóval a törvényt. A piacot most megtisztogatták, minden népet, maskarásat, maskarátlant, oldalvást szorítottak s az összes ablakokból, lépcsőkön, farkazatokon s háztetőkön nyüzsgött a sokaság. A pózna előtt föl és alá sétált a két őr; így jött át a piacon Tell a fiával, zúgó lelkesedéstől üdvözölve; a fiával való beszélgetést nem mondhatta el, mert csakhamar nagy veszekedésbe keveredett a poroslókkal; a nép feszült

figyelemmel szemlélte, miközben Anna meg én, meg több ilyen kényúri népség a hátulsó ajtón szintén kimentünk s lóhátra szálltunk, mert ideje volt, hogy beálljunk a Gessler vadászmenetébe, mely már ott táborozott a kapunál. Trombitaszóval lovagoltunk be; az eseményt teljes menetében találtuk, Tellt nagy szorultságban, s a népet nagyon olyan kedvében, hogy kiragadja a hőst szorongatói kezéből. Mikor a helytartó belefogott szavába, mély csönd támadt. A szerepeket nem színpadian mondták el s nem gesztusokkal, hanem inkább mint a népgyűlésbeli beszédeket, hangosan, egyhangúan és szinte énekelve, mivelhogy versek voltak; jól elhallatszottak az egész piaczon, s ha valakit elfogultságában nem lehetett jól megérteni, a nép rákiáltott: „Hangosabban, hangosabban!” s igen kedvére volt, ha azt a paszszust még egyszer meghallhatta, a mely egy csöppet sem zavarta képzeletét.

Magam is így jártam, mikor egy pár szót kellett mondanom; szerencsére valami furcsaság szakított meg benne. Volt ugyanis a többi között s ott lábatlankodott mindenfelé vagy egy tuczat régi fajtájú maskara, szegény ördögök, a kik fehér inget húztak szegényes gúnyájuk fölé, televarrva tarka foltokkal. A fejükön magas papírsüveg volt, telefestve figurákkal, képük előtt pedig átlukasztott kendő. Hajdan ez volt a rendes farsangi maskara, s ebben követtek el mindenféle tréfát; nem is szerették szegények ezeket az újfajta játékokat, mert megszokták, hogy furcsa maskarájukban adományokat gyűjtsenek, tehát igen hevültek megmaradásáért. Némiképpen a maradiságot s az elsatnyulást jelképezték, s igen furcsának tetszett, a hogy légycsapóikkal s seprőikkel ide-oda tánczoltak. Különösen ketten zavarták a színjátékot, éppen, mikor rajtam volt a sor, az ingük hátuljánál fogva rángatták egymást, a mely mustárral volt bekenve. Mindegyiküknek egy-egy kolbász volt a kezében, s mielőtt harapott belőle, odadörgölte a másik hátához, közben folyton a sarka körül forogva, mint két kutya, a mely egymásnak a farka után kap. Ilyen módon tánczoltak át Gessler és Tell között, együgyűségükben isten tudja mily vidám dolgot vélvén ez-

zel cselekedni; a mint hogy volt is nagy nevetés, mert első perczen a nép nem tudott ellentállani a régi tréfáknak. Csakhamar azonban keményen megdolgozták őket, kardmarkolatokkal s kelevézekkel; a boldogtalanok a nézők közt igyekeztek elmenekülni, de mindenütt nevetséggel visszalökték őket, úgy hogy végig a vidám sorokon nem volt hová lenniök, s aggódva bolyongtak ide-oda, megtépett süveggel, maskarájukat félve szorítva ábrázatukhoz, hogy ne ismerjenek rájuk. Anna szánakozott rajtuk, s megbízott bennünket Harras Rudolfal, hogy a megkínzott bolondoknak csináljunk valahol utat, így aztán nem kellett tovább beszélnem. Ez semmi fönnakadást nem okozott, mert a szókat úgy sem tartották számon, s a Schiller jámbusait bizony felczifrálták olykor a magukéból való erősebb szólásokkal is, ha az indulat így hozta. Sőt a népi humor egyszerre csak a vége felé magán a darabon is úrrá lett.

Itt mérhetetlen idők óta, mikor még a régi módi felvonulásokon adták elő a Tell cselekedetét, az a tréfa járta, hogy a gyerek, a nagy ide-oda beszélés közben levette fejről az almát, s a nép nagy örömeire nyugodtan megette. Ezt a tréfát itt is belecsempészték, s mikor Gessler dühösen rárivallt a gyerekekre, hogy mi legyen ez, az merészen így felelt: „Uram! az apám olyan jó íjjász, hogy szégyenlene ilyen nagy almára löni! Tégy olyat a fejemre, a mely nem nagyobb irgalmasságonnál, — apám annál jobban eltalálja!”

Mikor a lövésre került a sor, Tellen látszott, hogy szinte sajnálja, hogy nincs nála a golyós puskája, s csak vak, szinpadí lövést kell produkálnia. De igazában s önkéntelen reszketett czélozás közben, annyira áthatotta az a tisztesség, hogy ily megszentelt cselekményt adhat elő. S mikor a zsarnoknak fenyegetve tartotta szeme elé a második nyilat, miközben mindenek lélekzetük elakadva szemlélték őket, reszketett kezében ez a nyíl is, szeme mintegy átszúrta Gesslert, s hangja egy pillianatra oly hatalmas indulattal erősödött meg, hogy Gessler elhalaványodott, s az egész piaczon végigszaladt a félelem. Majd vidám mormogás terjedt el, mélyen hangzó; az emberek egymás kezét rázták, s azt mondták, hogy

derék ember a korcsmáros, s a míg ilyenünk van, addig nincs a dologban fogyatkozás!

Egyelőre azonban fogságba vitték a derék embert, s a nép a kapukon különfelé széledt el, hogy egyéb jeleneteket is megnézzen, vagy másképp mulasson el kedve szerint. Sokan ott maradtak a városkában is, hogy felkeressék a hegedűszót, a mely itt-ott felhallatszott.

Délre azonban mindenki felkészült, hogy pontosan ott legyen a Rütlinél, a hol fel kellett esküdni a szövetségre, kihagyván azokat a schilleri helyeket, melyek éjszakáról szóltak. A széles folyó mentén egy szép mező, melyet menedékesen fogott körül az erdő, volt mindezek számára kiválasztva, mint a hogy a folyónak kellett a tavat pótolnia, s a halászok s a hajósok számára színhelyül szolgálnia. Anna beült apja mellé a kocsiba, én mellettük lovagoltam, így mentünk oda kényelmesen, hogy mint nézők, kipihenjünk s pihenés közben gyönyörködjünk. A Rütlin igen komolyan s ünnepélyesen ment a dolog; míg a tarka nép a fák alatt körülülte a hegyhátaikat, a szövettek lent tanácskoztak a mélységben. Ott voltak a tulajdonképpen való fegyveres férfiak, nagy kardokkal s alabárdokkal, erős buzogányos ifjak, s közbül a három vezető. Minden a legjobban ment és sok önérzettel, a folyó szélesen, fényesen s elégedetten hullámozott el mellettük; az iskolamesternek csak az a kifogása volt, hogy az ünnepi cselekedetnél se öregje, se fiatalja nem veszi ki szájából a pipát, s Rösselmann pap szünet nélkül szedi a tubákat.

Mikor a megelevenedő hegy mennydörgő helyeslése közt felesküdtek a svájci szövetségre, az egész sokaság, nézők és színjátszók vegyesen, elindultak; legnagyobb részük mint valami népvándorlás tartott a városka felé, a hol egyszerű ebéd várta őket, s majd minden ház vendégfogadóvá volt átalakítva, akár ismerősök s barátok számára, akár néhány garasért idegenek számára; mert ugyanazon elfogulatlansággal, melylyel a darab fölvonásait össze-visszadobáltuk, azt is jónak láttuk, hogy megszakítsuk egy pihenő óracsúval, hogy az erőszakos, végső eseményeket aztán annál frissebb erővel idézzük fel. A vendéglősök a szokatlanul meleg időre

való tekintettel a városka belsejét hirtelen *egy* étkezőteremmé alakították át; a felöltözöködtek s egyéb tiszteletbeli személyek számára, a kik a közös ebéden részt akartak venni, hosszú asztal-sorok voltak fölterítve; a többi ember a házakat szállta meg, vagy az ezek elé állított asztalokat. Így a városka megint egy család képét mutatta; a különvált társaságok is az ablakokból lenéztek a főasztalra, a házak előtt valók, mintha annak elágazásai lettek volna. A hangos beszélgetéshez tárgyat a színi bírálókat szolgáltatott, mely végigterjedt az összes asztalokon, s melynek szóbeli czikkeit maguk a művészek szerzették. Ez a bírálókat kevésbé foglalkozott a dráma tartalmával s előadásával, mint inkább a hősök regényes külsejével s rendes viselkedéséhez való mérésével. Ebből száz vonatkozás és czélzás támadt, melyből csak Tell vevődött ki, mert ő hozzá nem volt szabad nyúlni. Viszont Gessler, a zsarnok, olyan keresztűzbe került, hogy a küzdelem hevében egy kicsit felöntött a garatra, s vad dühét nemsokára igen természetes módon tudta előadni. Mindez azonban engem nem igen mulattatott, mert éppen eleget kellett gondolnom Annával. A díszhelyen ült apja s a kormányhelyettes között, szemben Tellel, s annak ott lévő valóságos feleségével. Miután már bájos s előkelő viselkedésével közfigyelmet keltett, most már apjának tisztos híre, a leány finom neveltetése s a háttérben a csinos örökség is érvényesült; nagy bánatomra azt kellett látnom, hogy helyét mindenféle reményteljes ifjú táborozza körül, sőt, hogy mind a négy fakultás töri magát érte, hogy a tekintélyes iskolamesternek kedvében járjon, mert egy ifjú vidéki orvos, egy törvényszéki írnok, egy lelkész-helyettes s egy tanult gazdász kedveskedett ott nekik s a végén otthagyták Annánál névjegyeiket, melyeket akkor csináltattak, mikor iskoláikat elvégezték. Csupa meglett, virágzó legény volt, kire kényelmes jövő várt, míg én olyan pályát választottam, mely közfelfogás szerint az örökös szegénységnek jegyeztetett el. Először vettem észre, nagy ijedelemmel, mily összefogott hatalommal állok szemben, s Anna széke mögött állva, mindinkább elkomorodtam, s el is akartam menni.

Egyszerre Anna visszafordult s kért, hogy tegyem el a névjegy-kártyákat; mosolyogva tette hozzá, hogy vigyázzak ám rájuk, s mikor zsebre tettem, az az érzésem volt, hogy mind a négy filkó ott van a zsebemben.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Asztali beszélgetések.

Mialatt mindenfelől fölkerekedtek, a mi közelünkben, ott, a hol a kormányhelyettes ült meg Tell, meg a korcsmáros meg más tekintélyes férfiak, komoly beszélgetés támadt. Egy új országút merre való irányításáról folyt a szó, mely a fővárostól ezen a vidéken keresztül húzódott volna a határig. A mi szűkebb vidékünkre vonatkozóan két terv állott szemben egymással, előnyeire is, nehézségeire is körülbelül egyforma; az egyik irány egy messze elterülő magaslaton vitt volna át, szinte összeesve egy régebbi másodrendű úttal, csak-hogy ez zeg-zúgban ment volna, s féltő volt, hogy sokba kerül; a másik egyenesebben és síkábban vitt volna át a folyón, csak-hogy itt drágán kellett volna a földet megváltani, s ezenfelül hidat is kellett volna építeni, úgy, hogy a költség egyre ment, s a forgalmi föltételek sem sokban különböztek volna. Ám a régi út mentén, a magaslaton, ott feküdt a Tell korcsmája, messze elnézve, sűrűn látogatva üzletemberektől s fuvarosoktól; a völgymenti nagy út elvonta volna onnan a forgalmat, s a híres, régi ház árván maradt volna; miért is a derék Tell, egy csomó más magaslati lakossal együtt, keményen annak a szüksége mellett volt, hogy az új út a hegyen húzódjék keresztül. Viszont a völgyben egy gazdag fakereskedő vette hasznát a lefelé való hajózásnak, ott építvén meg raktárait, s ez meg a fölfelé való szállításnál nem tudott meglenni az új út nélkül. Ez az ember jó pár esztendeje tagja volt a nagy tanácsnak, s egyike azoknak a férfiaknak, a kik nem annyira gondolatbeli tartalmat visznek valamely törvényhozó gyülekezetbe, mint inkább tárgy- és helyismeretük révén egyszerű, de

mindig szükséges és állandó jelenségül találtak ezekben, s minden pártnak egyformán hasznára válnak. Meggyőződése radikális volt, s politikai kérdésekben haladó értelemben szavazott, de nem sok körülményességgel, inkább példával, mint beszéddel hatván. Csak ha valamely dolog zsebbevágónak mutatkozott, akkor tartóztatta fel a tárgyalást, fontos megbeszéléssel s aggodalmaskodásokkal; mert a szabadelvűséget is üzletszámba vette, s azt volt a hite, hogy a megtakarításokkal, melyeket hat vállalat költségeiből lecsíphetnek, egy hetediket is nyélbe lehet ütni. A szabadságnak s a felvilágosodásnak ügyét a bölcs gyáros módjára szerette volna kezelteni, a ki nem arra törekszik, hogy rengeteg költséggel egyszeriben egy roppant csoda-palotát építsen, melyben éppen csak hogy munkát tud adni a munkásoknak, hanem jobb szeret nem mutatós, füstös épületeket, műhelyt műhelyre, raktárt raktárra ragasztani egymás mellé, a hogy a szükség és nyereség megengedi, hol ideiglenesen, hol tartósan, lassankint, de idővel mind gyorsabban, hogy csak úgy füstöl, gőzöl s lármaznak s kalapálnak minden sarokban, miközben minden alkalmazott a víg keveredésben tudja a maga fogását és lépését. E miatt egyre ellene volt a szép, nagy iskola-házaknak, a tanítók jobb fizetésének, s egyéb effélének, mert csak olyan ország igazán művelt, a mely nagyszámú, bár szerény, s kevés, de jó fölszereléssel ellátott iskolai szobával van teleszórva, kényelmesen, hozzáférhetően mindenütt, a hol egy pár gyerek lakik, s a hol vidáman s szorgalmasan folyik a tanulás, minden külső lárma nélkül. A kérkedő pompa, így állította a fakeskedő, csak útját állja a jóra való mozgásnak; nem aranykard kell, melynek drágakővel berakott markolata nyomja a kezét, hanem könnyű és éles fejsze, melynek istenigazában való használattól kisimult fanyele pontosan megfelel az ember kezének, úgy védekezésre, mint munkára, s az ilyen fejsze nyelén a tisztos politúr sokkal szebb fény, mint a minőben annak a markolatnak aranyos köve szikrázhat. A mely nép palotákat épít, csak czifra sírköveket állít velök, s a mulandóságnak úgy lehet még a legjobban ellentállani, ha zászlaja alatt ra-

vaszul, fürgén és könnyedén lopják át magukat az időn; csak a mely nép ezt átértette, a mely mindig föl van fegyverkezve, s mindig kész a tovább vonulásra, felesleges czókmók nélkül, de teli hadi pénztárral, a melynek egy darabban temploma, palotája, vára és lakóháza az ő tapasztalatainak és életfelfogásának könnyed, szellős s mégis elpusztíthatatlan vándorsátra, a melyet mindenüvé magukkal lehet vinni s mindenütt fel lehet ütni: csak az ilyen nép remélheti a megmaradást, s még földrajzi hazáját is tovább tudja megtartani. Kivált a svájciaktól volna bolondság, ha hegyeiket szép épületekkel akarnák teleragasztgatni; legfeljebb a határnál lehetne egy pár szemrevalóbb várost megtúrni, különben egészen a természetre kellene bízni a vendégfogadást. Ez nemcsak a legolcsóbb, hanem a legokosabb is. A művészetek közül csak a szónoklat s az ének talált előtte kegyelmet, mert ezek megfeleleltek az ő „vándorsátrának“, semmibe sem kerülnek, s nem foglalnak el helyet. Az ő saját birtoka egészen e felfogás szerint való volt, tüzelő meg építőfa, szén, vas meg kő nagy mennyiségben volt rajta felraktározva; közben kisebb-nagyobb kertek zöldellettek, mert ha nyárára valahol hely szabadult fel, azt hamar teleültették veteménnyel; imitt-amott nagy fenyők, melyeket még meghagyott, egy-egy fűrészmalmost vagy kovácműhelyt árnyékoltak be. Lakóháza inkább munkás-kunyhó, mint úri ház módjára volt mindezeknek közéje vetve, s hozzátartozói közül az asszony népnek egy szerényke díszkertért állandó harczot kellett vívnia, s környöskörül menekülni vele a ház körül; hol erre, hol arra a szegletre tólták, s kerítést vagy korlátot az egész telken nem lehetett látni. Nagy vagyon feküdt rajta, de ennek mindig megváltozott külső formája; még az épületek fölül a háztetőket is eladta olykor emberünk, ha jó alkalma akadt rá, pedig már hosszú ideje élt e birtokon, s a kérdésben forgó út mintha az egészet bekoronázta volna számára, mert egy jó országút a legjobb dolognak tetszett neki a világon, csak nem kell drága mér-földmutatókat állítani rajta, vagy akáczfákat, s egyéb ilyen hiábavalóságokat. Maga is majd mindig künn volt az úton, könnyű, egyszerű, de kifünő csészájában, mely-

nek kocsiszíne szintén állandó vándorlásban volt, s javarészt összerótt épületfából állott. Már most a fakereskedő úgy vélte, hogy a korcsmáros csukja be odafenn kunyhaját, s lenn az új út mentén a híd fejenél építsen új fogadót, a hol még nagyobb forgalmat várhat, mert még a hajósok is növelnék. Ám a korcsmáros másképp gondolkozott. Apáinak házáról volt szó, mely ősidőktől fogva mindig vendégfogadó volt. A ház napos magasáról szokott ő végignézni a vidéken, s be is festette az egészet szép svájci történetekkel. Egy rossz fejszével való védekezésről mit sem akart tudni; ez legfeljebb farkasvadászatnál jó, ha agyonverésre kerül a sor; s különben a jó és finom művü puska s az ezzel való bánás tetszett előtte a legnemesebb időtöltésnek. Továbbá az is volt a hite, hogy bár a szabad polgárnak dolgoznia s fáradnia kell, hogy független jövedelmet szerezzen s biztosítson magának, de ne többet, mint a mennyi szükséges; ha az üzlet megy a maga rendjén, bizony elkel az embernek a tisztos pihenés, egy ital bornál az okos szó, az ország múltjának s jövődjének tanulságos elgondolása. Kicsiben kereskedett borral, csak jóval s értékesel, inkább alkalomadtán, mint üzletszerűen, s házában ment minden a maga módján, a nélkül, hogy sokat ugrált volna utána. Maga is a tanácsadás s a cselekvés embere volt, de inkább erkölcsi dolgokban, a politikában befolyásos népbeli ember, noha nem ült a nagytanácsban. Választáskor sokan adtak a szavára, ezért a kormányt épp oly kevéssé kívánta magára haragítani, mint a fakereskedőt. A kormányhelyettes kapott is most az alkalmon, hogy a kérdésben forgó útépités dolgában a két ember közt valami egyességet üssön nyélbe. Barát-ságos, nagyhasú ember volt, kedves ábrázatú s előkelően őszhajú, mely hajporra emlékeztetett; finom volt a fehéreneműje, finom a kabátja, fehér kezén aranygyűrűket viselt s szívesen nevetett. Mindig nyugodt volt, s minden dolgát biztossággal vitte végbe, de a nélkül, hogy hatalmára hivatkozott vagy kormányzati méltóságával kérkedett volna. Volt közjogi műveltsége, de ebből mindig csak annyit mutatott, a mennyi szükséges volt, s mindig olyan módon, mintha a parasztnak csak olyat

mesélne el, a mihez véletlenül jutott, s a mit az épp oly jól tudhatna, ha a véletlen úgy hozta volna magával. Finom kabátjában s kézelőjével mindenütt ott volt, a hol a parasztember, nem ügyelt ruhájára, de még sem tette tönkre; az embereivel sem úgy nem viselkedett, mint valamely helytartó az alantasaival, vagy a katonatiszt a katonáihoz, sem úgy nem, mint az apa a gyermekeihez, vagy a pátriárkák a pásztoraikhoz, hanem elfogulatlanul, mint az olyan ember, a kinek a másikkal valami dolga van, s valami kötelességet kell teljesítenie. Nem volt sem leereszkedő, sem komázó, s különösen nem akarta a nép fizetett szolgáját játszani. Biztossága nem a hivatalnak járó tiszteleten, hanem kötelességtudáson épült; de ha nem is akart több lenni másoknál, kevesebb sem akart lenni.

Pedig mégsem volt független ember; gazdag, de pazarló családból származván, s maga is mulató ember lévén, épp akkor tért vissza, esze megjöttével, az apai házba, mikor az összeomlóban volt; a fiatal embernek hivatal után kellett néznie, és sok válság és tapasztalat rendjén végre egyike lett azoknak, kik hivataluk nélkül koldusok volnának, vagyis professzionátus kormányférfiak. De vele tiszteletet és becsületet vallott ez a hirhedt megélő mód; az első lépést, fiatal korában, szükségből tette, s mikor aztán nem változtathatott rajta, legalább becsülettel s nagy okossággal állta meg helyét. Az iskolamester azt szokta volt mondani róla, hogy egyike a keveseknek, a kik okulnak, mialatt kormányoznak.

Ám most semmi okosságának nem sikerült a fakereskedőt s a korcsmárost egyességre bírnia, hogy a kormánynak hírül adhatta volna, merre kívánják az idevalók az új országútat. Mind a két ember makacsul védte a maga javát; a fakereskedő egyszerűen a józanság szavát hangoztatta, a mely szerint manapság csak nem lehet kérdés, mit válaszszanak: sík és egyenes útat-e, vagy hegyen át vivőt, s így bújtatta a maga érdekét a józanság mögé, azt is átcsillogtatván, hogy mint hatóságbeli ember majd csak keresztülsegíti a maga hasznát. Viszont a korcsmáros egyenest azzal állott elő, hogy

majd meglátja, azt érdemelte-e ő az államtól, hogy apáinak a házáat sivatagba helyezze! Arra ugyan rá nem veszi senki, hogy leszálljon, s a nedves víz mentén üssön tanyát, mint a vidra; ő odafönn született, napfényben, szárazságban, s ott is marad! A minek ellenfele mosolyogva vetette ellene, hogy ezt ugyan megteheti, s álmodhatik szabadságról, miközben elfogultságainak rabja; mások jobb szeretnek igazán szabadok lenni, s vígan ide-oda mozogni.

Már majdnem befellegzett a higgadtságnak, s a két táborbeli hívek olyasmit röpítgettek egymás felé, mint: makacsság! haszonhajhászás! — mikor egy vidám csapat eljött Tellért, hogy folytassa cselekedeteit, mert még fel kell ugornia a kiszögellésre s lelőnie a helytartót. Egy kicsit bosszúsan kerekedett föl, miközben a többiek is elszéledtek, csak Anna meg apja meg én maradtunk ülve. A vitatkozás kínosan hatott rám, kivált a korcsmárosnál bántott a maga hasznának ez a leplezetlen követelése: ezen a napon s ilyen sokatmondó öltözetben; egy közmunkával szemben ilyen magános igények; vezérlő emberektől, egymás közt hevesen vitatva, de meg a személyes tekintélynek s érdemnek fitogtatásai mindenképp ellene szólottak a képnek, mely az állam pártatlansága felől élt bennem, s melyet a híres közférfiak felől alkottam magamnak. El is mondtam ezt Anna apjának, kotnyeles szavakkal, hozzátéve, hogy most már látok valamelyes igazságot a svájcziai abbeli hírében, mely kicsinyességet, haszonlesést s szűkkeblúséget vet szemükre. Az iskolamester enyhített egy keveset gáncsomon, s türelemre intett az emberi tökéletlenség iránt, mely ezeket a különben derék férfiakat is beárnyékolja.

Különben, úgy vélte, nem lehet eltagadni, hogy a mi szabadságszeretetünk nagyon a rögből nőtt, s hogy a mi haladóink híjjával vannak az igazi vallásosságnak, mely a nehéz politikai életbe azt a vidám, jámbor s szeretettel teli könnyelműséget elegyíti, a mely az istenbe vetett meleg bizalomból fakad; az áldozatra való igazi készséget, a test és a lélek legszabadabb mozgékonyágát csak ez teszi lehetségessé. Ha a mi szorgalmas em-

bereink egyszer átlátnák, hogy az evangyéliom még sokkal felvilágosodottabb és szebb mozgékonyt tanít, mint a minőt a fakereskedő prédikál, akkor a politizálás még sokkal üdvösebb lesz majd, s csak akkor terem édes gyümölcsöket. Én éppen kerek tagadást akarom ennek ellene vetni, mikor valaki megveregette vállamat; mikor megfordultam, a kormányhelyettes állott mögöttünk, s barátságosan így szolt: „Noha nem az a vélekedésem, hogy a jó respublikában nagyon kellene törödni az ifjúság véleményével, a míg az öregeknek nem fogyott el a sütnivalójuk, s el nem totyakosodtak, mégis megpróbálnám, ifjú ember, enyhíteni bánatát, hogy hite szerint szomorú tapasztalatai ne rontsák meg ezt a szép napját; különben is még azt az ifjú kort sem érte el, a melyikre tulajdonképp gondoltam, s mivel ily keményen tud gáncsolni, nyilván épp ily jól tud tanulni is. Mindenekelőtt öröömre szolgál, hogy a két férfi tekintetében, a ki éppen most ment el, megint föl-támaszthatom bizodalmát; hiszen igaz, nem mindenki olyan a mi svájczi országunkban, mint ők, de úgy a kantoni tanácsosról, mint az oroslány kocsmárosról, tessék elhinni, hogy javukat és vagyonukat úgy az országért, ha az veszedelmen volna, mint egyikük a másikért szívesen fölládozná, ha a másik bajba kerülne, s talán annál kevésbbé habozva, mentül keményebben harczolt ma az a másik az országútért. Aztán jegyezze meg magának jövendő napokra: a ki nem tudja nyilt kézzel a hasznát kiküzdeni és megőrizni, az sohasem lesz képes nyilt cselekedettel valami hasznot szerezni felebarátjának! Mert (itt mintha a kormányhelyettes inkább az iskolamester felé fordúlt volna), nagy a különbség valamely megszerzett s kiküzdött jónak szabad odaadása s továbbadása, és valami olyannak ernyed elszalasztása között, a mi soh'sem volt birtokunkban, vagy a mit megvédeni bátortalanok vagyunk. Az egy tisztességgel megszerzett vagyonnak nagylelkű használata, ez azonban öröklött vagy talált kincseknek elherdálása. Az olyan ember, a ki mindig s örökké csak lemond s mindenütt szeliden hátraáll, jó és senkinek nem vétő ember lehet; de ezt senki nem köszöni meg neki és senki sem

mondja róla: ez az ember hasznomra volt! Mert ilyenivel csak az szolgálhat, a ki — mint mondom — elébb a maga hasznát tudja megszerezni és megtartani. A hol ezt friss bátorsággal és képmutatás nélkül cselekszik, ott hitem szerint egészség uralkodik, s néha a haszonért való egy kis jó veszekedés egészségnek a jele. A hol az ember nem állhat helyt szabadon a hasznáért és a javáért, ott bizony nem telepedném én le; mert ott nem találni egyebet, mint a képmutatás, a kegyelemkenyéren való élés, s a regényes romlottság zsírtalan árvalevesét; azért mondanak ott csak le, mert savanyú a szőlő s a róka farka fanyarul édes csóváltatásban ütődik keszeg vékonyához. A mi pedig az idegenek vélekedését illeti (itt megint inkább hozzám fordúlt) az utazásain majd megtanulja, hogy arra ne sokat adjon!“

E beszéd után a kormányhelyettes megrázta kezünket s eltávozott. Engemet azonban nem győzött meg, a mint hogy az iskolamesternek sem lehetett kedvére beszélgetésünknek ez a fordulata. De abban meggyegettünk, hogy a kormányhelyettes igen szeretetreméltó és okos ember s miközben, megtiszteltnek érezvén magam, hogy megszólított, jóakaróan néztem utána, az iskolamester előtt érdemes, tehát bizonyára szerencsés embernek dicsértem. Ám az iskolamester fejét csóválta, úgy vélte, hogy nem mind arany, a mi fénylik. Egy idő óta tegezett, most tehát így folytatta: „Mivel gondolkodó ifjú vagy, illik, hogy bele is láss az emberek életébe, — mert én azt tartom, hogy mentül több esetnek és példának ismerete a fiatal embereknek többet használ, mint minden erkölcsi elmélet; ezek csak a tapasztalt embernek valók, mintegy kárpótlásul azért, a min úgysem lehet változtatni. A kormányhelyettes csak azért heveskedik úgy az ellen, a mit lemondásnak nevez, mert ő maga is egy fajtája a lemondónak, vagyis mivel ő maga is fölládozta azt a fajta életet, a mely boldoggá tenne, s a mely az ő tulajdonságainak megfelelne. Noha az ilyen önmehtagadás az én szememben erény, s ő a mostani munkásságában annyira érdemes és hasznos, a minő alig lehetne másutt, neki magának mégsem ez a véleménye s vannak olykor oly komoly s meg-

kísértetéssel teljes órái, a minőket az ember nem is tenne föl erről a vidám és barátságos emberről. Természetből fogva tudniillik épp oly tüzes indulatú, mint a mily erős és világos elméjű, tehát inkább arra született, hogy a lelkek egymásnak menésénél, a meggyőződések harczánál vezérnyi ember legyen, s nagyban legyen ura az emberek sorsának, mint hogy mindig ugyanazon hivatalban állandó igazgatójuk legyen, ám nincs meg az a bátorsága, hogy bár egy napra is kenyeretlen maradjon; sejtelve sincs arról, hogy a madarak s a mezőliliomai mint tudnak biztos jövedelem nélkül táplálkozni s ruházkodni, s ezért letett arról, hogy a maga nézeteit juttassa diadalra; nem egyszer megtörtént, mikor a pártküzdelem kormányváltozással járt, s a győztes fél igazságtalan rendszabályokkal piszkálgatta a legyőzöttet, hogy ő a maga hivatalában becsületes emberül ellene szegült ennek; ám azt, a mit hajlandósága szerint legszívesebben tett volna: hogy tudniillik a kormánynak lába elé vesse hivatalát, élére álljon egy mozgalomnak s erejével és bölcsességével a hatalmasokat visszakeresse oda, a honnan jöttek: ezt elmulasztotta s ez a mulasztás tizszer több fáradságába került, mint az ő szakadatlan munkás hivataloskodása. A vidéki emberekkel szemben csak úgy kell élnie, a hogy teszi, hogy állásában megálljon. Azonban a hatóságokkal szemben s a fővárosban bizony kell mindenféle mosolygás, mindenféle, bár még oly ártatlan udvariaskodás, a hol jobb szeretné azt mondani: Uram! az úr bolond! vagy: uram! nekem úgy tetszik, hogy az úr gazember! Mert, mint mondtam, homályos borzadást érez attól a valamitől, a mit kenyeretlenségnek neveznek!

— De ördögbe is! — szoltam én, — hát mi a kormányzó uraink bármikor is más valamik, mint egy darab nép, s nem élünk-e köztársaságban?

— Abban, fiam, abban, — felelt az iskolamester; — ám csudálatos, hogy főképp ujabb időben az ilyen egy darab nép, egy-egy ilyen képviselőtestület, a választás pusztá folyamata révén hirtelen valami egészen külön dologgá válik: egyfelől még mindig nép, másfelől valami egészen ellenkező, szinte ellenséges. Úgy vagyunk ezzel,

mint valamely vegyi anyaggal, mely egy botocska pusztá belemártására, sőt pusztán azzal, hogy állni hagyjuk, titokzatos módon megváltozik belső összetételében. Néha szinte úgy tetszik, mintha a régi patricziusi kormányok inkább kimutatták s megőrizték volna népük jellemvonásait. De nehogy kísértésbe essél, hogy a mi képviseleti demokráciánkat a legjobb alkotmánynak ne tartsd! Az a fönt említett jelenség egészséges népnél csak jótékony derültségre szolgál, mert teljes nyugodalommal megcselekszi azt a tréfát, hogy a csodálatosan megváltozott matériát néha egy kicsit megrázogatja, az üvegiét világosság felé tartja, kémlelve átnézeget rajta, s a végén mégis csak a maga hasznára fordítja.

Az iskolamesternek szavába vágva, azt kérdeztem, hogy hát ilyen elméjű s ilyen tudású ember, mint a kormányhelyettes, nem tudna-e jobban megélni valamely magános foglalkozásból, mint a hivatalából? Az iskolamester azt felelte: hogy éppen, mert ezt nem tudja, vagy azt hiszi, nem tudja, nyilván ez az életének s helyzetének titka! A szabad kereset olyan dolog, melynek számára a legtöbb embernek csak későn vagy sohasem nyílik meg a szeme; némelyek számára hirtelen ötlet, melynek átértése egy kézfordulatra vagy véletlenségből, avagy szerencséből jutott részükül, sokak számára csak lassan megszerezhető művészet. A ki nem fiatalságában fogja meg, környezetének gyakorlata s példája, úgyszólván szülőházának hagyománya vagy különben az alkalmas percz sugallatából, alkalmas helyen a dolgot, annak bizony negyven-ötven éves koráig is ode-oda dobott koldus embernek kell lennie s néha bizony úgy hal meg, mint valami semmire kellő. Sok közférfi, a ki világeletében derék hivatalnok volt, nem is sejtí, hogy mit tesz a vagyonszerzés; mert mind a közfizesesek maguk közt egy phalansteriumot tesznek, megosztják egymás közt a munkát, s a közjövedelmekből mindegyikük megkapja a maga élni valóját, minden további gond nélkül esőre, vagy napfényre, rossz termésre, háborúra vagy békére, sikerre vagy sikertelenségre. Ily módon külön világul állnak szemben a néppel, melynek közintézményeit igazgatják. Ez a világ azok

számára, a kik elejétől fogva benne éltek, szerző képesség dolgában valami ernyesztő hatással van. Ismerik a munkát, a lelkiismeretességet, a takarékossgot, de nem tudják, hogy a kerek összeg, melyet fizetésbe kapnak, mint került össze a verseny szelében, viharában. Nem együk világéletében szorgalmas bíró és végrehajtó volt pénzdolgozóban, de ki nem tudna tölteni, s még kevésbé idejében beváltani egy váltót. A ki enni akar, annak dolgoznia is kell; ám hogy a munka megszolgált bére biztos és gond nélkül való legyen-e, vagy legyen a pusztán munkán kívül még gondnak és ügyességnek szüleménye s ezzel nyereség is, — hogy a kettő közül melyik az ész szerint valóbb s magasabb rendeléstől az ember számára rendeltetett: ezt eldönteni én nem merem, talán eldönti a jövő. De a mi állapotainkban előfordul mind a kettő, s ezzel kusza elegye van nálunk függetlenségnek és szabadságnak s különböző életnézeteknek. A kormányhelyettes magát függetlennek hiszi, s egy-egy válság idején magába zárkozva letesz minden saját nyilatkozásról, nem is tudván, hogy ezalatt hányan vesződnek azzal, hogy háta mögött kitalálják legbelsőbb gondolatait, hogy ezek szerint igazodjanak.

Nagy részvétet éreztem a kormányhelyettes iránt, s tiszteltem őt, a nélkül, hogy számot tudtam volna erről adni magamnak — mert igen rossz néven vettem a szegénységtől való félelmét, s csak később világosodott meg előttem, hogy megcselekedte a legnehezebbet: egy kényszerű állást úgy töltött be, mintha éppen erre született volna, s nem lett bele sem mogorva, sem alacsonyrendű. De a mesternek a keresetről s a jó szerencséről való beszédjei sem tetszettek előttem szép muzsikaszónak, igen kérdéses volt előttem, hogy én üstökön tudom-e ragadni, mivel kezdtem átlátni, hogy mind e tenyeres-talpas nép számára a szabadság csak akkor kezdett jó gyanánt számba kerülni, ha a kenyere felől biztos volt, s a hosszú, most már üres asztalsorok előtt is azt éreztem, hogy ez az ünnep is sokkal szontyorodottabb lett volna éhes gyomorral és üres zsebbel.

Örültem, mikor végre fölkerekedtünk. Anna apja azt ajánlotta, hogy mindketten ülünk be hozzá a ko-

csiba, hogy együtt vitessük magunkat a színjátszók után; de a kis lány megértette, hogy jobb szeretne még egyszer fölülni pihent fehér lovára s egy kicsit körüllovagolni, mert később aztán nem lesz rá semmi kifogása. Ebbe az iskolamester is beleegyezett s kijelentette, hogy legalább egy darabon kocsin kísér bennünket, míg alkalma akad, hogy valamely korosabb személynek megkönnyítse hazatértét, ha már az ifjúság így cserben hagyja. Én pedig derűs gondolatokkal szaladtam be a házba, hol lovaink állottak; kihozattam az állatokat az utczára, s mikor Annát fölsegítettem a nyeregbe, dobogott szívem a vad örömtől, majd megint, boldog ijedségtől, szinte elállt a dobogása, mert előreláttam, hogy nemsokára magam is együtt lovagolok vele a vidéken.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Esti táj. Brunecki Berta.

Ez így is történt, sőt még ügyebben, mint reméltem. Nem voltunk még messze túl a kapún, mikor a vendégszerető iskolamester kis kocsiját már megrakta három öreg emberrel s vidám ügetésben hajtott előre, már a kijelölt mély út felé. Mi lassan, lépésben lovagoltunk s nagy igyekezettel köszöngettünk jobbra-balra a víg népnek, mely szembe jött velünk, míg közelébe nem értünk a hullámzó és zümmögő sokaságnak, sőt majd hogy el nem értük. Ekkor találkoztunk a filozófussal, a kinek szép kis képe csak úgy piroslott a bőrébe nem féréstől s le lehetett róla olvasni, hogy mennyi betyárságot követett már ma el. A rendes ruhájában volt s könyv volt a kezében, mivel egy másik tanítóval együtt a sűgői hivatalt vállalták, hogy mindenütt kéznél legyenek, ha valamelyik hőst elhagyja az emlékezete. De most azt mesélte, hogy az emberek már oda sem hallgatnak s minden megy, a hogy megy, magától, vadul; neki tehát — így kiáltott elénk — van ráérő ideje bőven, hogy sugónk legyen annál a vadászejelenetnél, a melynek

előadásra vonuljunk ki nyilván ilyen szép kettesben; de hát ideje is már, menten hozzá fogjunk a munkához!

Én elvörösödtem s elindítottam a lovakat; ám a filozófus megfogta a kötőfékeket; Anna azt kérdezte tőle, hogy mit akar a vadászjelenettel, a mire ő nevetve kiáltott: Ugyan, csak nem neki kell megmondania, a min minden ember mulat s mi bizonyára még jobban, mint minden ember! Most már Anna is elpirult s állhatatosan követelte, mondja meg a filozófus, mit gondol: az odaadta neki a föllapozott könyvet s miközben az én pejlovam meg az ő fehér lova kényelmesen szaglálgatództak, én pedig mintha parázson ültem volna, a lány a könyvet jobb térdén nyugtatva, figyelmesen elolvasta a jelenetet, melyben Rudenz és Berta az ő szövetségüket megkötik, elolvasta elejétől végig, mindjobban elpirulva. Meglátszott hát a háló, melyet oly ártatlanul vetettem a lánynak; a filozófus szemmelláthatóan nagy betyárkodásra készült, mikor Anna hirtelen becsapta a könyvet, eldobta és kereken kijelentette, hogy azonnal haza akar menni . . . Egyben pedig meg is fordította lovát s neki indult a mezőnek, egy keskeny kocsiúton, körülbelül a falunk irányában. Zavartan és határozatlanul néztem utána egy darabig. De aztán neki bátorodtam s csakhamar utána ügettem, minthogy valakinek csak kellett kísérnie; miközben elértem, a filozófus valami hunczutnótát danolt utánunk, mely azonban mind gyengébben hangzott el mögöttünk, s végtére nem hallottunk már egyebet, mint a mély út felől a vidám, de messze menyegzői muzsikát s egy-egy elvétett örömkialtást vagy kurjongatást, hol innen, hol onnan a vidékről. Ez, a vidék, éppen e kis megszakítások következtében még csöndesebbnek tetszett, s mezeivel és erdeivel békességben pihent a délutáni nap fényében, mint a csupa aranyban. Sík magaslatra értünk; én lovamat mindig egy fejhosszával az övé mögött tartottam s egy szót sem mertem szólni. Ekkor Anna a lovagló vesszővel merészen ütött egyet a lovára, mire az elkezdett vágatni; én is így tettem az én pejkómmal; langyos szellő lengett elénk s mikor egyszerre azt láttam, hogy a lány egészen

kipirúlva szívja magába a balzsamos levegőt s boldogan mosolyog maga elé, fejecskéjét, csillogó koronácskáját messze hátra szegve, miközben haja vízszintesen lebeg utána: szorosán az oldala mellé kerültem s így vágtattunk vagy öt perczig tova a magános hegyháton. Az út még félig nedves volt, de mégis kemény, jobbra alattunk folyt el a folyó s mi szemmel követtük csillogó futását, túl rajta a meredek part veszett bele a sötét erdőbe, s mindezekén túl sok hegyláncz mögött északkeletre egy pár sváb hegy emelkedett magános piramisul, végtelen csöndességben és messzeségben. Délnyugotra messze elnyultak az Alpok, még mélyen hóval fedve, s felettük egy hatalmas, csodaszép felhőhegység, ugyanilyen fényben, világosságban s árnyékban rezgett, egészen olyan színben, mint a hegység, valóságos tengere az izzó fehérnek s a mélységes kéknek, de ezer formába öntve s egyik a másiknak fölėje tornyozva. Az egész egy meredeken fölmagasló, fényes és csodálatos vadon volt, hatalmas, a lélekre nehezedő, s mégis hangtalan, mozdulatlan és távoli. Mindent egyszerre láttunk, a nélkül, hogy bárhova külön is oda néztünk volna; egy végtelen koszorúnak tetszett előttünk a messze világ, a mely körülöttünk forog, míg mindjobban megszűkül, mialatt fokonkint lejjebb vágtattunk a folyó felé. Mintha álmunkban egy megálmodott álomba léptünk volna bele, úgy csobogtak el alattunk, mikor egy kompon átmentünk a folyón, az átlátszó zöld habok, zúgva törvén meg a komp oldalán, mialatt mi még mindig lóháton voltunk s félkörben vonúltunk át a vizen. S megint, mintha egy más álom lett volna, mikor a tulsó partra érve lassan mentünk fölfelé egy sötét, mély úton, melyen olvadt a hó; itt hideg volt, a levegő nedves és dideregtető, a sötét bokrokról csepegett a víz és csomókban pottyant le ránk a hó; sötét barna homályon vonultunk át, melynek árnyékában szomorúan csillogott a régi hó, csak magasan fölöttünk fénylett az aranyos égbolt. Azonfelül el is tévedtünk s nem igen tudtuk, hol vagyunk, mikor egyszerre zöld és száraz lett körülöttünk a világ. Fölértünk a tetőre s egy magas fenyőerdő közepett találtuk magunkat, melynek fái három, négy lépésnyire állottak

egymástól; a talajt vastagon fedte a száraz moha s fölül az ágak sötétzöld sátorrá fonódtak össze, úgy hogy az égből alig láttunk valamit. Meleg szellő fogadott itt bennünket, aranyos fénypettyek cikáztak föl itt-ott a mohan s a fatörzseken; a lovak lépte nem hallatszott; mi kényelmesen lovagoltunk át a fenyőfák között, hol elszakadtunk egymástól, hol két oszlop között szorosán összekerültünk, mint egy mennyei aranykapú alatt. Ám egy ilyen kapút egy korai pók keresztbe szőtt hálójával s a pókháló a rajta elsikló fényben minden színben csillogott, kéken, zölden, vörösén, mint a gyémánt. Egyet gondolva hajoltunk meg alatta, s e pillanatban oly közel ért a képünk, hogy önkéntelen megcsókoltuk egymást. Már a mély úton elkezdtünk bezélgetni s most egy darabig egészen boldogan csevegtünk, míg egyszerre eszünkbe jutott, hogy hiszen megcsókoltuk egymást s láttuk, hogy a másik elvörösödött, mikor egymásra néztünk. Erre megint elcsöndesedtünk. Az erdő most a hegy másik felén jutott lejtőre s ismét árnyékba merült. A mélységben valami vizet láttunk csillogni, s a szemközi hegyoldal egészen a közelünkben, szikláival és fenyőfáival világos napfényben csillogott át a mi fáink között s titokzatosan váltakozó fényt vetett a mi fenyvesünk árnyas boltozataira. A talaj itt olyan lejtős lett, hogy le kellett szállnunk. Mikor Annát lováról leemeltem, másodszer is megcsókoltuk egymást, ám a leány menten elugrott, s előttem lépegetett lefelé a puha zöld szőnyegen, miközben én a két állatot vezettem. A hogy e bájos, szinte mesebeli alakot így láttam lebegni a fenyőfák között, megint az volt az érzésem, hogy álmodom, s majd hogy el nem eresztettem a lovakat, hogy meggyőződjem a valóságról, hogy utána vessem magam, s karjaimba zárjam. Így értünk végre a vízhez, s észrevettük, hogy ismerős helyen vagyunk, a pogányok szobájánál. Itt, ha lehet, még csöndesebb, még titokzatosabb volt minden, mint a fenyőerdőben; a napos sziklafal visszatükröződött a tiszta vízben, s felette három-négy héja kerengett a levegőben, mindúntalan összetalálkozva s szárnyuknak barnasága s szárnyukalja fehérsége váltakozott és csillogott, minden egyes szárnycsapással s a

napfényben való fordulattal, miközben mi ott lent voltunk az árnyékban. Mindezt megláttam, boldogságom közepett, miközben a jó gebékről, melyek víz után kívánczoktak, levettem a zablát. Anna egy fehér virágot pillantott meg, nem tudom mi fajtát, letépte s odalépett hozzám, hogy kalapom mellé tegye; én se nem láttam, se nem hallottam már, mikor harmadszor megcsókoltuk egymást. Átfogtam karommal, hevesen magamhoz szorítottam, s elborítottam csókjaimmal. Előbb egy percze reszketve megállott, aztán nyakam köré fonta karját s visszacsókolt; ám az ötödik vagy hatodik csóknál holtalavány lett, s ki akart bontakozni karomból, mialatt én is valami különös változást éreztem. Csókjaink mintegy maguktól kihültek; olyan érzésem volt, mintha valamely végtelenül idegen, valóság nélkül való dolgot tartanék karjaimban; idegenül s ijedten néztünk egymás szemébe; tétovázva még mindig köréje fonva tartottam karomat, s nem mertem sem elereszteni, sem szorosabban vonni magamhoz. Úgy éreztem, mintha feneketlen mélységbe ejteném, ha eleresztem és megölném, ha tovább is így fogva tartom; nagy szorongás és szomorúság nehezedett gyermeki szívünkre. Végre mégis meglazultak karjaim s széjjel estek; szégyenkezve s leverten állottunk egy helyt, s lesütöttük szemünket a földre. Aztán Anna leült egy köre, szorosán a tiszta, mély víz mellé, s keservesen elfakadt sírva. Csak mikor ezt láttam, akkor tudtam vele megint foglalkozni, annyira el voltam foglalva addig a magam zavarával, s elmerülve a jeges hidegségben, mely rajtunk ütött. Közelebb mentem a szép, szomorkodó leánykához, s meg akartam fogni a kezét, félénken nevét suttogva. Ám ő szorosán beletemette képét a hosszú, zöld ruha redőibe, szakadatlan ontva könnyeit. Végre magához tért egy kissé, s csak ennyit mondott: „Oh, mily boldogok voltunk eddig!” Azt hittem, megértem, mert magam is körülbelül ilyesmit éreztem, csak nem oly mélyen, mint ő; épp ezért nem feleltem semmit, csak csöndesen leültem, egy kicsit messzebb tőle s így néztünk komor hallgatással a vízbe. A víz fenekéről, mint egy más világból láttam felragyogni hozzám kis koronás tükörké-

pét, mint egy idegen vizi tündért, a ki valamely hitszegés után visszamenekülni készül a mélységbe.

Mikor oly erőszakosan vontam volt magamhoz, s megcsókoltam, s ő zavarában ezt viszonzta: ártatlanul örömünk kelyhéből nagyon is nagyot ittunk; az ital hirtelen hidegséggel öntött el bennünket, s a testnek szinte ellenséges érzése végképp lerántott bennünket mennyországunkból. Ilyen ártatlan és bensőséges felindulásnak ilyen következései, két olyan gyerekember közt, a kik kis korukban ugyanazt minden gond nélkül megcselekedték, sokak előtt bizonyára bolond dolognak tetszenék; nekünk azonban nem tetszett annak, s igaz bánattal ültünk a víz szélén, mely egy fokkal sem volt tisztább, mint Anna lelke. Az ijedelmes esemény igaz okát nem is sejtettem; nem tudtam, hogy abban a korban a vér bölcsőbb, mint a lélek, s magától visszaszorul medrébe, ha illetlen hullámvásba dagadt bele. Anna viszont nyilván azt vethette magának szemére, hogy azért bűnhődik, mert mégis csak rá hagyta magát venni, hogy az ünnepre eljöjjön, s e miatt zavartatik meg ily durván és bántóan a maga rendes módjában s egyéniségében.

Hatalmas zúgás hallatszott végig köröskörül a fák sudarain, felriasztva bennünket mélabús elmélyedettségünkben, mely valójában szintén közel járt a boldogság egy fajtájához, mert utolsó perczei, még mielőtt a déli szél zúgása felébresztett bennünket, épp oly édesen s drágán élnek emlékezetemben, mint a hegyháton s a fenyvesen át való lovaglás. Anna is mintha elégedettebbé sírta volna magát; mikor felálltunk, egy átfutó mosolyt vetett a vízben eltűnő képemre; de mintha bájosan eltökélt mozdulatai azt mondták volna: Nehogy még egyszer hozzám nyúlj!

A lovak már rég eleget ittak, s csodálkozva szorongtak a vadonban, hol a fák és kövek közt alig volt helyük megmozdulni; újra felkantároztam őket, felültetem Annát az ő fehér lovára, s vezettem azt nagy ügyel-bajjal a folyócskától is meg-megszakított úton, míg pejkom türelmesen s hűségesen koczogott utánunk. Rendben értünk ki a mezőre, majd végre, a fák alatt,

az ódon paplakhoz. Egy lelket nem találtunk otthon, még a bácsi s a néni is elment estére, s csend vette körül a házat. Anna menten beszaladt, én a lovát bevezettem az istállóba, levettem róla a szerszámot s szénát raktam elébe. Aztán fölmentem kenyérért a pejkonak, mert még vissza akartam menni rajta a komédiához. Anna is nyomban erre szólított fel, mikor a szobába léptem. Már akkor ruhát váltott volt, s egy kicsit sietve fonta haját szokott fonataiba; hogy éppen ennél értem: újra elpirult s megzavarodott.

Lementem a pejkót megetetni, s míg a kenyeret eléje szeltem s darabonként tettem a szájába, Anna ott állt a nyitott ablaknál, s haját kontyba tűzve, nézte, mit művelek. A csendben, mely az udvarra ráterült, a kezünk kényelmes mívelkedete mélységes és legmélyéig boldog nyugalommal töltött el bennünket, s évekig így el tudtunk volna maradni. Olykor magam is haraptam a kenyérből, mielőtt a lónak odaadtam, mire Anna is hozott magának a szekrényből s megette az ablaknál. Ezen aztán nevetnünk kellett, s mint a hogy a lármás ünnepi ebéd után így izlett nekünk a száraz kenyér: az együttlétünk mostani módja is, úgy tetszett, a hajónk igazi útja, amelyre a kis vihar után ráterelődvén, legiobb ezen maradnunk. Anna azzal is megmutatta elégedettségét, hogy nem mozdult el az ablaktól, míg tova nem lovagoltam.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Az irgalmas barátok.

Mindjárt a falu végén szembetalálkoztam az iskola-mester csézájával, melyen rajt' ültek a bácsiék is; elmondtam nekik, hogy Anna már otthon van; kevés várta-tva találkoztam a molnár béresével is, a ki a gazdája lovát vezette hazafelé. Mivel azt mesélték, hogy mindenek ott sereglenek már a zsarnokvár körül, a magam lovát is rábíztam a béresre, s gyalog siettem tovább. Zsarnokvárnak egy pusztuló várromot tettek meg, egy

hegyi közbirtok legfelsőbb pontján, a honnan messze el lehetett látni a hegységen. A romokat gerendákkal és deszkákkal úgy támogatták meg, mintha nem pusztulóban, hanem épülőben volnának s a diadalmas zsarnokság koszorúival voltak teleaggatva. A nap éppen lemenőben volt, mikor odaértem, s láttam, hogy a nép mint rontja le a gerenda-állványt, s a koszorúkkal együtt mint tornyozza fel egy roppant fa- meg galy-halomba, végül meggyujtván az egészet. A Tell felmagasztaltatása is itt ment végbe, nem a háza előtt, s nem az előirt rendben, hanem a hogy a pillanattól felizgatott ezer feinek általános ötletessége hozta; a cselekmény vége határozatlanul vészett bele a harsogó örömjajba. Az elkergetett zsarnokok minden pereputtyostól együtt visszalopódtak, s vidám kísértetek gyanánt jártak-keltek a nép között; ez volt a világ legártatlanabb reakciója. Minden hegyen és dombon fellángoltak a farsangi tüzek, a mienk már hatalmasan lobogott; százzámra álltuk körül, s Tell, az ijász, most jó énekesnek sőt prófétának mutatkozott, egy sereg harcias népdalt énekelvén el a sempachi ütközetről, melynek visszatérő sorait mind vele énekeltük. Bor volt bőven, több daloskör alakult, egyszerű egyszólamúak, régi dalokra, négyszólamú férfikarok, új nóták számára, vegyes leány-, legény- és gyerek-karok, ide-oda szólt, csengett és hullámozott minden az egész közbirtokon, mely felett veres volt az ég a tüztől. A hegység felől mind erősebben s melegebben fújt a déli szél, nagy felhőgomolyokat hömpölygetvén az égen; mentül sötétebb lett, annál hangosabb lett az öröm, mely elébb egy nagy testben táborozott a rom s a tűz körül, majd lefelé, a hegyoldalra sok csoportra s egyesre oszlott szét, a kik itt a tűz pirosában szaladgáltak, amott a sötétben kurjogattak. Messzebről is hangos öröm zúgott fel a sötét vidékről, s végül újra láthatóan fennragyogott a szemhatár lángnyelveiben. E földnek ősi tavaszi lehe, ha hozhatott is bajt és veszedelmet, ugyanily ősi, daczosan derűs természeti érzést keltett fel az emberekben, s belengvén az arczokat s a forró lángokat, a sejtelmet visszavitte a politikai öntudat lángjelétől, a középkor keresztyén tűzén át a pogányidőbeli tavaszi

tüzekig, melyek talán ugyanezen órában ugyanazon a helyen lobogtak. A sötét felhőrétegekben mintha eltűnt nemzedékek hadi menetei vonultak volna el, meg-megállván olykor az éjszakában danoló és zsongó népsokaság fölött, mintha kedvük lett volna leszállani és közéjük vegyülni azoknak, kik arasznyi idejükkel itt a tűz mellett feledkeztek. De szép hely is volt ez a közbirtok; barnás talaja a zöldelő vad fű első nyomaitól befedve puhábbnak és rugalmasabbnak tetszett előttünk a bársony vánkosnál, s már a frank idők előtt az volt e környék lakosai számára, a mi ma.

Az asszonyok hangja mind hangosabb lett az éjszakával; míg az idősebbek már elmentek s a nős férfiak összeálltak, hogy meghitt kocsmákat keressenek fel, a leányok az ő uralmukat elfogulatlanabbul kezdték gyakorolni, elébb egyes nevető körökben, míg végre mindenki összekerült, a ki együvé való volt, s minden pár a maga módján mutatkozott vagy elbujt. Amikor a zsarátnok összeesett, az összefonódott ember-koszorúk is feloldódtak, s kisebb-nagyobb csoportokban a városka felé vonultak, hol a városházán, valamint egypár fogadóban trombita- és hegedűszó várt rájuk. Én a tolongásban nyugtalanul kóvályogtam volt ide-oda s most elgyönyörködtem a kialvó zsarátnokban, a mely körül egy pár gyereken kívül csak azok a bizonyos maskarák tánczoltak, mert ez a tréfa nem került semmijükbe. Lobogó ingeikben s magas papirsüvegeikben olyanok voltak, mintha kisértetek váltak volna ki a szürke falazatból. Egy páran meg is számolták a pénzt, amihez hozzájutottak; mások még egy elszenesedett fahasábot igyekeztek kirángatni a tűzből, — kivált egyet láttam, ki a legbolondabb ugrásokkal erőlködött s a kit valami fiatal léhűtőnek tartottam, de most, maskaráját levetvén, ősz öreg emberül állt előttem, s lihegve vesződött a füstölő fenyőtuskóval. Végre othagytam őket s lassan elindultam, nem tudva, haza menjek-e vagy a városkába. Köpenyegem, kardom és íjjam már rég aggatott; összefogtam mindent a karom alatt, s mikor így gyorsabban mentem lefelé a közbirtokról, oly frissnek s elevennek éreztem magam, mint reggel, s mentül tovább mentem, annál

erősebben felkelt bennem a merész kívánság, hogy egyszer átmulassam az éjszakát, s egyben a megbánás, hogy Annát ily könnyű szerrel eleresztettem. Az az érzésem volt, hogy vagyok én olyan legény, a ki a kedvesét egy ünnepi éjszakán végigvezesse táncz, pohárcsengés és tréfálkozás közepett. Szememre vetettem magamnak, hogy ezt a páratlan napot ily ügyetlenül és gyáván elszalasztottam, s egyben tele hiúsággal elképzeltem, hogy Anna is ilyesmit érezhet, s talán álmatlan vágyakozik utánam; mert kilencz óra már elmúlhatott.

Egyszerre csak odaértem a városkába, mely zengett a zeneszótól, s mikor egy túltömött terembe léptem, a melyben forogtak a virágzó párok, a vérem egyre hargosabban s forróbban lüktetett; nem gondoltam meg, hogy mi lettünk volna az egyetlen tizenhat esztendő párócská, a mely ily nyilván mutatkozik együtt, még kevésbé, hogy mai élményeink tízszerre szebbek voltak, mint minden, a mi öröme itt e zajos ifjúságnak lehet, s hogy arra visszagondolva éppen elég gazdagnak s boldognak kellett volna tudnom magamat. Csak a nagykorúak, a jegyben járóak, az önállóak örömét láttam s az ő jussukat követeltem magamnak, nem gondolta meg egy percze sem, hogy kérkedő vérem, ha Anna valóban itt lett volna oldalamon, abban a szempillantásban megint megszelidült volna. Nem is válik becsületemre, hogy testi jelenlétére volt szükségem, hogy visszaszorítson a szerénységbe. Ám mikor a fiúk s az ismerősök, mint valami elveszettnek hittet, nagyban üdvözöltek s bevontak a forgatagba, az öröm fénye úgy elvakított, hogy megfeledkeztem magamról, bosszúságomról és sorra megtánczoltattam a három leányt. Egyre jobban nekitüzesedtem, de meg nem elégedtem. A mulatság, mely egészben oly nagy zajjal járt, részleteiben nagyon is lassúnak s józannak tetszett előttem. Bármennyire örömtől sugárzott is mind e fiatal nép, csak halvány csillogásnak tetszett ez előttem a fényhez képest, mely képzeletben gyulladt fel. Nyugtalanul mászkáltam egy pár ivószobán át, mely ott volt a terem mellett, míg egy társaság fiatal legény fel nem tartóztatott, a ki biborveres bort ivott s énekelt hozzá. Itt mintha végre célhoz ért

volna vágyakodásom; ittam a hűs borból, melynek szép színe nagyon jól esett szememnek s hevesen kezdtem bele az énekbe. Alig végeztek egy nótával, én menten másikba fogtam, frissebbre is nógattam őket s jelentősebb helyeken úgy kihallatszott a hangom, hogy nem-sokára túlharsogta valamennyit. Elcsudálkozva azon, hogy a városbeli alamuszi még jobban iszik s hangosabban lármáz, mint ők, a többiek sem akartak szégyent vallani; kölcsönösen tüzeltük egymást, én szakadatlanul danoltam, s csak egy köréneknél, mikor egy darabra el kellett hallgatnom: akkor vettem észre, hogy a leányok bekukucskálnak az ajtón, s nagy csodálattal látnak dicsőségem közepett. Felém nevetgéltek, fenyegetődzve intettek, a miért elhagytam zászlójukat s hittak, hogy menjek megint táncolni. Ám én most már meglett és tekintélyes ember voltam czimboráim között, szakasztott, mint gyerek-koromban, mikor egy darabig szintén adtam a fenegyereket, — s mikor egypáran megint a leányok után néztek, én két vad ifjúval fölkerekedtem, hogy bejárjuk a várost. Kart-karba öltve viharzottunk végig az egészséges parasztlegényekkel az utczákon; a legbolondabb dolgokat mondogattuk el egymásnak, danoltunk s azt a tetszetős jó érzést éreztük, mely akkor keletkezik, ha különbözők találkoznak s együtt örülnek.

Ám már a legközelebbi tánczvigalomban, a hova beléptünk, elvesztettem új barátaimat, egyiket a másik után, mivel itt megtalálták, a mit nyilván kerestek, s most már magam, de pihenés nélkül folytattam vándorútamot. Itt-ott megálltam egy perczre nézőnek, menten feleltem a tréfákra, a melyekkel reám szóltak, míg egy olyan korcsmába nem értem, a hol egy nagy kerek asztal körül még négyen ültek az irgalmas barátok közül. Kettő már elpártolt s elpárolgott tőlük; a kik itt mulattak, túl voltak már a második részegségen is, s abban a tunya állapotban, melyben tapasztalt ivóczimborák mulatják ki az ilyen vidám napot, gyenge tréfákkal mulattatják egymást, s borukat úgy isszák, mintha nem sokat törődnének vele, de azért nagyon vigyáznak, hogy valahogy egy csöpp el ne vesszen belőle.

Nem messze a barátoktól, ugyanannál az asztalnál

ült Judit, kit szokás szerint megkínáltak egy pohár borral. Úgy látszik, egészen maga nézett körül a mulatságban, s öröme telt abban, hogy ezeknek az uraknak a tréfáit s vaskosságait menten visszaadja s tisztességben tartsa őket, a mihez nem csekély ügyesség és erő kellett. Maga is lomhán üldögélt ott, visszadőlve, félig elfordulva s feleleteit közönbösen vetette oda. A barátok leszedték állukról a kenderkóczot, lemosták orrukról a festéket, csak a legidősebb, a kinek természeténél fogva volt pilis a fején s mindig lángolt az orra: az ékeskedett még ennek veresével. Ez volt köztük a leghunczutabb is, s mikor elmentem mellette, rám kiáltott: „Hova, hova? . . .“ Én megálltam s ezt feleltem: „Kedves barátom! Mintha el tetszett volna felejteni, lemosni orráról a czinóbert, mint a többi barátok tették! Nem veszi rossz néven, ha figyelmeztetem rá, nehogy isten ments bepiszkolja vele vánkösát“.

A többiek nevetése azonnal befogadott a bájos szövetségbe; le kellett ülnöm s egy poharat elfogadnom, mire így szóltak: — Hát hinné-e, hogy ez a ficzkó szükségesnek tartotta, hogy még ki is pirosítsa ma az orrát? — Hát ez már, — feleltem én, — csakugyan épp oly boldonság, mintha valaki egy rózsát akarna kipirosítani!

— S hozzá még veszedelmesebb, — felelt egy másik, — mert rózsát kipirosítani, ez olyasmi, mintha az isten művén akarnánk javítani, s az isten jó és megbocsát! De egy veres orrot kipirosítani: ez annyi, mint az ördögöt kigúnyolni, s ez nem bocsát meg!

Így folyt a szó; csakhamar rákerültek a kopaszságra is, a miben azonban én nagyon elmaradtam, mert ők erről a tárgyról vagy húsz különböző mókát eresztettek meg, melyek az emberben a legnevetésesebb képzeteket keltették, s melyek túltettek egymáson képeik ujságára s merészségére. Judit nevetett, mikor a hunczutok saját magukat dolgozták meg s mikor a megtámadott ezt észrevette, azzal akart a tűzből kimenekülni, hogy ő ellene fordult. Az asszonyon egyszerű barnaruha volt, mellén fehér átvető, mely megláttatott egy darabot pompás nyakából, ezen finom aranyláncz lógott

s beleveszett a kendőbe; egyéb dísz nem volt rajta, csak szép barna haja. A kopasz rákacsintott s így énekelt:

»Hőfehér nyakadba
Gyöngysor van akasztva, —
Macskaszem a gyöngye
Mindegyik,
Úgy esik le csalfa
Szívedig!«

Judit hamarosan így felelt: „Hát hogy elfelejtsétek egyszer az én fehér nyakamat, majd danolok én is valami fehérről! — s ezzel nem dalolta, hanem egyszerűen s kellemetesen elmondta a következőket:

»Rossz időket élünk!
Szűz leány, szép holdvilág
Vén kecskéknék feje búbján
Fényes nappal kacsingatva
Incselkedik vélünk!
Úgy ám, úgy ám —
Ej ha, holdvilág!

Ablakom, nyílj ki!
Éjzaka tájt nem az égen,
Hanem itt a ház tövében
Fehérlik a holdvilág —
Lenn bújkálgat a kertembe'.
Hol a veder, hadd öntöm le —
Ej ha, holdvilág!«

Az anyja meghalt volt, azonfelül azóta valami külföldi lutrin is nyert egypár ezer forintot, mivel unalmában effélére adta magát. Ezért a körülötte kakaskodó kisebb-nagyobb zshiványok számára jobb falatnak tetszett, mint valaha, főképp a kopasz hitte, hogy minek utána egypárszor kölcsön vett az asszonytól, a mire az nevetve ráment, ezután egy rohamra beveheti; csak hogy az asszony épp ily nevetve kikoszarazta. Sőt a Judit nótája mintha valami felsüléses kalandra célzott volna, mely a kérővel megesett. Mert a többiek átkozottul titoktartó ábrázattal néztek a kopaszra, csillogó szemmel s erősen összeharapott szájjal, félhangon zümmögve:

Hm! hm! hm! — hm! hm! hm!
Hm! hm! hm! — hm! hm! hm!

E zümmögésnek a ritmusa annyira csábító volt, hogy én is vele tartottam, s boldog örömet éreztem, hogy

a gúnyolódókkal együtt danolhattam, hogy: Hm, hm, hm! Hm, hm, hm! A már csak gyengén megvilágított szobában ünnepi csend volt, s ünnepi jóérzéssel folytattuk a furcsa dűnnyögést. Judit hangosan föl kaczagott, s ránk szólt: „Oh, ti gyerekemberek!” Mi pedig hangosan harsogtattuk: Ha, ha, ha! Ha, ha, ha!

Ám a kifigurázott ember körül nézett, s egyszerre csak kihúzott a leghangosabbik csuhájából egy kikan-dikáló ujságot s elolvasta a címét: „Keresztyén Heti Hír-nök. Konzervatív Néplap.” Ezzel minden gúnyolódás a meglepett emberre zúdult, kinek gyengéje éppen az ő konzervatívsága volt, melyet nem tudott eléggé sem megmagyarázni, sem megvédelmezni. Ez a név is csak egy idő óta kerengett vidékünkön, s megragadott egy-pár embert, a ki elébb homályosságban kóválygott. A kopasz felszólította a konzervatívot, hogy mondja már meg egyszer, mit ért azon, mikor azt állítja magáról, hogy ő konzervatív? Az meg úgy akart tenni, mintha e dologban nem értene tréfát, s fontoskodva jelentette ki, hogy nem kíván politizálni! De egy másik felkiáltott: — A magyarázatért vissza kell mennünk a paradicsomba! Mikor Ádám nevet adott az állatoknak, volt köztük egy, a melyik lassan konyítgatta a fülét, s azt mondta, hogy ő konzervatív; okát azonban nem tudta adni, mire Ádám így szólt: A te neved pedig legyen számár! — A konzervatív erre dühösen előállt legbelsőbb s igazi okával, melybe valósággal belerágta magát, szemére vetvén a radikálizmusnak, hogy a bort megsavanyította s megdrágította. Ha az ember egy édes ital bort akar inni olcsón, csak a félreeső régi korcsmákban találja meg, a hol a vén czopfosok húzzák meg magukat, elbújni a világ elől. — Csak töltsétek magatokba a ti híres politikus korcsmárosaitok radikális rabvallatóit! Én a czopfosokkal tartok! — Minthogy e vádban volt valami igazság, nosza a másik három is felpaprikázódott; a konzervatívot rágalmazónak szidták s igyekeztek megmagyarázni neki, hogy a radikálizmus nélkül bornak még csak feléje sem szagolhatna, se jónak, se rossznak; hogy ő konzervatív pártfélül teljesen felesleges, s az ő czopfosaitól utilaput kapna a talpa alá, a gyomorerősítő borocska

proszelita-jutalma helyett. Ebből nagy veszekedés támadt, melyben a férfiak az egymás felfogásait, adatait és pártvezéreit kölcsönösen a sárga földig lerántották, és pedig olyan kifejezésekkel, hasonlatokkal és fordulatokkal, szót-szóra visszavágva, aminél találóbbakat és sajtóságosabbakat nincs az a drámai költő, a ki népjelenetei számára kiszelni tudna; még utánuk írni sem lehetett volna, oly könnyedén, villámszerűen pattantak ki e tréfák olyan feltevésekből, melyek hol hamisan, hol helyesen, de mindig embereken és körülményeiken épültek. Vezérczikket vagy beszédet ugyan nem lehetett volna ebből a szóharczból kiszűrni, de meg lehetett látni, hogy a nép a maga módja szerint milyen átkozottul kemény bíráló, s hogy mennyire csalódik az, a ki mikor a dobozról kétes czélok számára a „derék, becsületes néphez” fordul, valami nagyon jóakaró vagy naiv indulatra számít. Még külsőségeik is, szokásaik s testi fogyatkozásaik is olyan összefüggésbe hozattak kiváló férfiak szavaival, és cselekedeteivel, hogy az utóbbiak az előbbieket szükséges következéseinek tetszettek, s az ember azt hitte, hogy a tanulatlan, de erős képzeletű népbeli emberekben a legelméletibb fiziognómistákat látja maga előtt. Sok tekintélyes ember nevetséges vagy kisérteties figurává gyűrődött itt át, szinte testében láttatván; még a megvédetése is megalázó lett volna rá nézve, ha hallotta volna.

Mily más világban voltam itt, mint az iskolamesternél! S mégis menten otthon éreztem magam, s a borsos és kíméletlen beszédek, a gúnyos és vad ötleteket éppoly áhítattal szíttam magamba, mint az Anna apjának válogatott s nyugodt szavait. Örültem, hogy életem egyik oldalát a másik után tárja fel előttem, s büszke voltam erre, elhitetvén magammal, hogy e víg férfiak méltónak ítélnék a maguk lármájára, s tréfáikat nem nyelték el előttem. Örömmel gondoltam az iskolamesterre, hogy ezentúl mily komolyan és rendesen disputálok majd vele, most már egyéb dolgokról is tudván, mert úgy éreztem, nekem sehonnan sem szabad kizárva lennem, s mindent át kell láthatnom.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Judit.

Az irgalmas barátokat a politika megint felrázta és felfrissítette; újra megtöltették az üvegeket, noha éjiél rég elmúlt, mikor Judit hirtelen felkelt s így szólt: „Aszszonyok meg gyerek-emberek haza valók! Nem jön velem, Henrik, úgyis egy útunk van?“ Igent mondtam, csak elébb utána kell néznem rokonaimnak, a kik nyilván szintén velünk jönnének. „Azok már elmehettek“, felelte Judit, „mert későre jár; ha nem számítottam volna arra, hogy magával mehetek, már én is rég elmentem volna.“ „Ohó!“, kiáltottak a czimborák, „mintha mi itt sem volnánk! Mindnyájan elkísérünk benneteket! A mi nem azt jelenti, hogy Judit ne válogathatna kíséreiiben!“ Felemelkedtek, a frissen hozott bort még bekebelezték, miközben Judit intett nekem, s mikor a tornácra értünk, így szólt: „Ezt a négy pogányt majd jól lóvá teszszük!“ Az utczáról láttam, hogy a terem, a hol a fiúk meg a leányok mulattak volt, már sötét és többen meg is erősítették, hogy már hazamentek. Így hát követnem kellett Juditot, mikor egy sötét mellékutczácskán át a szabadba s egy pár dülön át az országútra vitt ki, úgy, hogy éger-utat vettünk s a négy embert mögöttünk hallottuk kiabálni. Gyorsan haladva egymástól egy pár arasznyira mentünk egymás mellett; én huzakodva hátrább maradtam, miközben fülem egy neszét sem veszítette el biztos és mégis könnyű járásának, s mohón figyelt a ruhája halk suhogására. Az éjszaka sötét volt, ám valóságának aszszonyi biztos és teljes volta természetének körvonalaiából részegítően hatott rám, úgy, hogy mindúntalan át kellett sandítanom, mint egy szorongó vándornak, a kinek mezei kísértet megy oldalán. S mint a hogy a vándor szorongása közepett keresztyén öntudatát ébreszti fel a kísérteties kíséző ellen való védelemül, én e csábító út során a huzakodás s a hibázhatatlanság lelki gögösségét viseltem magamban. Judit azokról az emberekről beszélt s ki-nevette őket; elfogulatlan mondta el a bolondságokat,

a miket az egyik elkövetett érte. Aztán a verset emlegette, hogy egy könyvben olvasta; ugy-e, jól ráillett a hunczutra? Majd hirtelen megkérdezt, miért lettem oly büszke, hogy olyan rég rá se nézek s hozzá meg éppen nem megyek? Azzal akartam kimenteni magam, hogy nagybátyámékkal nem szoktak összejönni, nekem sem illik hát, hogy felkeressem.

— Ugyan! — szólt ő, — hát maga nem rokonom, s nem kereshet fel tisztességgel, a mikor tetszik? Lám, mikor olyan fiatal volt, akkor ugyancsak szeretett s egy piczit most is mindig kedves hozzám, de persze, most egy kis kedvese van, a kibe szerelmes, s azt hiszi, más nőre rá sem szabad néznie!

— Nekem, kedvesem? — feleltem én s mikor ismételte ez állítását s megnevezte Annát, én kereken letagadtam a dolgot. Észre sem vettük s már oda értünk a faluhoz, a hol beszéd hangzott fel sok felől s fiatal emberek járkáltak az utczákon; Judit ki akart térni útjukból, s én noha már bátran mehettem volna a magam útján, nem ellenkeztem vele s önkéntelen követtem, mikor kézen fogott s bokrok és falak közt sötét tömkelegesen czipelt át, hogy láttatlan jussunk házába. A földjeit mind eladta s csak egy szép gyümölcsös-kertet tartott meg a háza mellett, melyben egymaga lakott. A borital még nevelte az izgalmat, mely elfogott, mikor a szűk úton végiglopódtunk s mikor a házhoz érve, Judit így szólt: — Jöj-jön be, kávéfőzők! — s én bementem s ő a kis kaput erősen bereteszelte mögöttünk: a szívem határozatlan félelemben dobogott, miközben legénykedve örültem kalandomnak s megfogadtam, hogy becsülettel ugyan, de vakmerően állom meg. Annára rá se gondoltam; hullámozó vérem elhomályosította képét s csak hiúságom csillagát hagyta magán átszűrődni, — mert ha jól megfontolom, csakis önnönmagam kedvéért akartam állhatatosságomat kipróbálni; noha azt is meg kell vallanom magamnak, hogy velejében valami romantikus fajta kötelességtudás volt, mely arra ösztökélt, hogy semmiféle különös tapasztalat elől ne térjek ki. Kisérteties izgatottságom el is múlt, mihelyt Judit világot gyújtott s a tűzhely is fellobogott. Odaültem a tűz mellé s egé-

szen vidáman csevegtem az asszonynyal, s miközben egyre a lángtól beragyogott arczát néztem, azt hittem, hogy büszkén játszhatom a veszedelemmel s viszszaálmodtam magam a dolgok olyan állapotába, mint mikor két év előtt a haját ki-be fontam. Mialatt a kávé zümögve földögélt, Judit bement a szobába, hogy levesse vállkendőjét és ünneplőjét, s fehér alsóruhában jött vissza, mezítelen karral, s a hófehér vászonból káprázatos szépséggel bontakozott ki válla; azonnal megint csak megzavarodtam s csak lassankint, mialatt le nem vettem róla szememet, tudott megállapodni káprázó pillantásom idomainak nyugodt világosságán. Már mint fiú is láttam így egyszer, kétszer, mikor öltözködés közben nem igen ügyelt rám, s noha most más volt a szemem, mint akkor, e havon mégis mintha ugyanaz a gáncstalanság nyugodott volna; különben is Judit oly biztosan és szabadon mozgott, hogy ez a biztosság rám is átragadt. Bevitte a kész kávét a szobába, ott bent mellém ült, s felütve odahozott énekeskönyvét, így szólt: — Látja, még mind megvan a képem, a mit rajzolt! — Sorra nézegettük a gyerekes apróságokat, egyiket a másik után, s akkori bizonytalan vonásaim roppant furcsáknak tetszettek előttem, mint egy végeláthatatlanul eltűnt időnek elfedett maradványa. Bámulattal álltam meg a feledség ez örvényei előtt, melyek a rövid ifjúi évek között tátonganak, s elmerülve szemlélgettem a lapokat; kezem írása is, a mivel a mondásokat leírtam volt, egészen más volt, mint a mostani, még az iskolai volt. A szorongó vonások szomorúan néztek fel reám, Judit egy darabig csöndesen nézegette velem ugyanazokat a képeket, — majd hirtelen mélyen a szemembe nézett, miközben karjával átfogta nyakam s így szólt: „Még mindig a régi vagy! Mire gondolsz most?“ „Nem tudom“, feleltem én. „Tudod“, folytatá ő, „hogy meg tudnálak enni, mikor így belemorfondírozol a levegőbe!“ — Ezzel szorosabban vont magához, miközen én így szóltam: „De hát miért?“ — „Magam sem tudom; de az emberek olyan unalmasak, hogy az ember örül, ha másra gondolhat; én is megtenném, csak hogy nem tudok eleget s mindig ugyanazt gondolom, noha valami ismeretlen kóvályog a fejemben; mikor

oszt' így elbáméskodva látlak, az az érzésem, mintha éppen arra gondolnál, a min én is elgondolkozom; azt hiszem mindig, hogy jó lehet annak, a ki a te titkos gondolataiddal mehet neki a világnak!" Ilyesmit én még sohasem hallottam, noha átláttam, hogy, a mi belső gondolataimat illeti, Judit nagyon is javamra téved s magamat elszégyelve úgy elpirultam, hogy azt hittem, égő arczomnak veressége kiegészíti a fehér vállat, a melyen nyugodott: mégis ez édes hizelgésnek minden szavát mohón szívtam magamba s szemem e közben kebele magasán pihent, mely csöndesen s nemesen emelkedett ki a friss vászonból s pillantásom legközelében úgy tündöklött, mint a boldogság örök hazája. Judit nem tudta, vagy nem igen tudta, hogy most az ő kebelén halkan és okosan, szomorúságos és mégis boldogságos lehetett lenni. Egészen kívül éreztem magam az időn; egyforma idősek vagy egyforma fiatalok voltunk e perczben s nekem az vonúlt át szívemen, mintha most előlegbe venném a nyugalmat minden bánatért és minden fáradtságért, mely még eljövendő. Igen, ez a pillanat, mintha annyira magában foglalta volna igazolását, hogy még csak föl sem ijedtem, mikor Judit az énekeskönyvben lapozgatva, egy összehajtogatott lap papírt vett elő, kibontotta, elémtartotta s én hosszas fejtörés után azt a teleírt s Annához intézett szerelmes levelet ismertem fel, melyet esztendőkkel ezelőtt bíztam volt a habokra. „Most már csak nem tagadhatod, hogy az a kis leány a kedvesed?“ De én daczosan másodszor is letagadtam, azt mondva a papírra, hogy elfeledett gyerekség. Ebben a perczben hanges lett a ház eleje; ráismertünk a négy férfi hangjára. Judit abban a szempillantásban kioltotta a világot, úgy, hogy sötétben maradtunk. Ám a lent valók csak tovább bekéredztek, felkiáltozva: „Ereszszen már be bennünket, szép Judit, s kínáljon meg egy csésze forró kávéval! Tisztességesen viseljük magunkat s elbeszélgethetünk még okosan is! De nyissa ki az ajtót, kárpótlásul, a miért így lóvá tett bennünket; farsang volna, s csak nem árt a hírének, ha az ország négy legnevezetesebb korhelyét megvendégeli!“

Ám mi csendben húztuk meg magunkat; nehéz eső-

csöppek ütődtek az ablakokhoz, még villámlott is meszsziről s dörgött hozzá, akárcsak májusban vagy júniusban. Hogy Juditot meglágyítsa, a négy ember képmutató gondossággal egy négyszólamu nótába kezdett, a mily szépen csak tudta, s éjszakázott áliapotuk igazán mintegy meghatottságban rezegtette meg hangjukat. Mikor mindebből semmi sem használt, káromkodásba csaptak át, s egyikük fölkúszott az ablakhoz, hogy benézzen a sötét szobába. Jól megláttuk hegyes csuklyáját, a mi fejébe volt húzva, mikor egyszerre villám világította be a szobát, s a bekandikáló megismerhette Juditot fehér ruhájáról.

— Az átkozott boszorkány ébren van s ott ül az asztalnál! — szólt le fojtott hangon; egy másik meg felszólt: — Hadd lám csak! — Ám mialatt felváltották egymást s a szoba megint besötétedett, Judit gyorsan odasuhant ágyához, annak fehér terítőjét pedig odadobta a székre, engemet halkán odavonván az ágyhoz, hova az ablakból nem lehetett ellátni. Mikor erre egy második, még erősebb villám egészen bevilágította a szobát, a másikat, a ki felmászott s szemét mint a duplacsöví puskát, meresztette rá a székre, hallottuk, a hogy mondja: „Nem, nem ő az, — valami fehér kendő; a kávé edény ott áll az asztalon s mellette az imádságos könyve. Ez az isten ördöge még tán istenesebb, mint az ember hinné!”

Judit pedig a fülembé súgta: „A betyár most biztosan meglátott volna téged is, ha ott maradunk ülve!”

Ám az ítéletidő, mely most a vidékre szakadt, elűzte a leskelődőket az ablaktól, hallottuk, hogy' rázzák le csuhájukról a vizet s hogy' rebbennek szét, hogy a faluban szállást keressenek, mert valamennyien messze voltak hazulról. Mikor már nem hallottuk őket, egy darabig csöndben ültünk az ágyon, s kifigyeltünk az égi háborúra, mely megremegtette a kis házat, úgy, hogy a magam csöndes remegését sem tudtam tőle megkülönböztetni. Átfogtam Juditot, csakhogy e szorongó remegést megszakítsam, s szájon csókoztam; ő visszacsókozt, erősen, melegen; de aztán lefejtette karját nyakamról s így szólt: „A boldogság boldogság, s csak egy boldog-

ság van; ám én nem tarthatlak itt tovább, ha nem vallod be, hogy te meg az iskolamester leánya szeretitek egymást! Mert csak a hazugság tesz rosszá!”

Semmit el nem hallgatva, elmondtam neki az egész történetet, elejétől végig mindent, a mi csak történt, köztem és Anna között, s milyen voltának beszédes leírását összefűztem a szerelemével, melyet iránta éreztem. Elmondtam apróra a mai napot is, s elpanaszoltam Juditnak a huzakodás s a tartózkodás miatt való fájdalmamat, mely mindig újra közénk tolakodik. Hosszan beszéltem és panaszkodtam; — a végén Judit nem felelt panaszomra, hanem azt kérdezte: „Hát arról tulajdonképp mit tartasz, hogy most itt vagy nálam?” Zavarosan s megszégyenülve hallgattam el, s kerestem a szót arra, a mit mondjak; végre bátortalanul azt mondtam: „Hiszen te hoztál magaddal!” — „Igen“, felelte Judit, „de hát elmentél volna akárki más csinos asszonynyal, a ki esalogatott volna? Ezt gondold el!” Igazán el is gondoltam, aztán határozottan szoltam: „Nem, semelyikkel!” — „Hát szeretsz egy kicsit?” folytatta. Itt roppant zavarba estem; ha igent mondok: éreztem, ez volna az első tulajdonképpen való hűtlenség, s mégis, mikor becsületesen végigpróbáltam gondolni a dolgot, még kevésbé tudtam nemet mondani. Végre mégsem tudtam megállani s azt mondtam: „Igen; de nem úgy, mint Annát!” — „Hát hogy’?” — Hevesen átöleltem, s megsimogatva, s minden mód hízelkedve neki, így folytattam: „Látod, Annáért mindent el tudnék viselni s minden intésének engedelmeskedném; a kedvéért derék, becsületes ember szeretnék lenni, a kin minden mindenestül olyan tiszta és világos, hogy átnézhetne rajtam, mint a kristályon; nem tenni semmit úgy, hogy rá ne gondolnék, s mindörökké a lelkével élni, még ha mától fogva sohse látnám többet. Mindebből semmit sem tudnék érted megtenni! Pedig mégis tiszta szívemből szeretlek, s ha ennek bizonyosságul azt kérnéd, hogy hadd döfhess kést a szívembe, ebben a perczen mukkanás nélkül állnám, s véremet nyugodtan ömletném öledbe!”

Mindjárt megijedtem ezeken a szavaimon, de egyben rájöttem, hogy semmiképp sem túlzóak, hanem teljesen

megfelelnek az érzésnek, mely elejétől fogva öntudatlan élt bennem Judit iránt.

Kedveskedéseimet hirtelen abbahagyva, kezemet otthagytam arczán, s ezen perczben egy könnyét éreztem rajta leperegni. Egyúttal felsóhajtott s így szólt: „Mirevaló nekem a véred! Oh, soha férfi nem kívánta, hogy derék emberül, tisztán, becsületesen álljon előttem, pedig úgy szeretem az igazságot, mint saját magamat!“

Elszomorodva szóltam: „De hiszen csak nem lehetnék igazán szeretőd vagy éppen urad!“ — „Oh, azt nagyon is tudom, nem is jut eszembe!“ felelt az asszony, „meg is mondom, hogy mit tarts rólam! Azért csaltalak magamhoz, hogy először is megint csókolózzam egy kicsit, a mit mindjárt meg is teszek majd, éppen jó vagy nekem erre! Másodszor egy kicsit meg akartalak lezúgztatni, hogy olyan fennen hordod gyerek létedre az orrod, harmodszor pedig örömem telik benne, hogy más hijján azt a férfit szeressem, a ki benned rejtelkedik, mert már gyerekül is jó szemmel néztelek.“ Ezzel megragadott és úgy elkezdett csókolni, hogy előntött a forróság, s én, csakhogy hevemet oltsam, nedves ajakára tapadtam és visszacsókoltam.

Mikor Annát csókoltam, úgy tetszett, mintha szájam rózsához ért volna; most azonban forró, valóságos ajkakát csókoltam, s egy szép, teljes asszony belsejéből felható titokzatos és balzsamos lélekzet teli ömléssel zúdult által rám. A különbség annyira érezhető volt, hogy java csókolódzás közben Anna csillaga kelt föl, éppen mikor Judit inkább magának suttogetta: „Hát most is a kedvesedre gondolsz-e?“ — „Igen“, feleltem én „és megyek is!“ s ezzel ki akartam magam szakítani karjából. „Hát menj!“ szólt ő mosolyogva, de meztelen puha karját olyan különös módon tárta széjjel, hogy szívembe nyilallt a szabadságom, s éppen megint visszaakartam omlani ölelésébe, mikor felugrott, még egyszer megcsókolt, aztán ellökött magától, halkan szólva: „Most pedig takarodj; ideje, hogy haza kerülj!“ Szégyenkezve kerestem meg kalapomat s úgy elsiettem, hogy hangosan felnevetett, s alig tudott elérni, hogy a kis kaput kinyissa számomra. „Megállj“, suttogetta, mikor el akartam

szaladni, „kerülj ott felül a gyümölcsösnek s egy kicsit a falu körül!“ s maga vezetett át kertjén könnyű ruhájában, noha úgy esett és villámlott, mintha vederből öntenék. A kerítésnél megállt, s így szólt: „Hallgass rám: Sohse látok férfit a házamban, s hosszú idő óta te vagy az első, a kit megcsókoltam! Úgy tartja kedvem, hogy most már csak azért is hű legyen hozzád, ne kérdezd, miért; valamivel csak el kell töltenem az időt, s nekem jól esik. De viszont megkívánom, hogy valahányszor itt vagy a faluban, el gyere hozzám, éjszaka, titokban, nappal s az emberek előtt úgy teszünk, mintha alig néznénk egymásra. Megígérem, hogy nem lesz okod megbánni. A világban nem úgy lesz majd a dolgod, mint gondolod, talán Annával sem; mindezt majd meglátod, én csak azt mondom, hogy később majd örülsz, ha itt lehettél nálam!“ — „Sohse jövök többet!“ kiáltottam én hevesen. — „Csitt! ne ilyen hangosan!“ szólt reám ő, aztán olyan komolyan nézett a szemembe, hogy éjen, viharon át fölfénylett előttem az övé, s így folytatta: „Ha nem ígéred meg szentül és becsületedre, hogy eljössz, akkor azonnal visszaviszlek, odaveszlek az ágyamba s velem kell hálódnod! Esküszöm az élő istenre!“

Nem jutott eszembe, hogy e fenyegetésen nevessek vagy azt megvessem; inkább megígértem, kézzel s a mily hamar csak tudtam, hogy megint eljövök, s ezzel elmentem.

Nekivágtattam a világnak, magam sem tudva, hová, mert a zuhogó eső jól esett képemnek; csakhamar kívül voltam a falun, valami magaslaton s ezen mentem tovább. A reggel pirkadt már s gyenge fényt vetett a retentő időre; keserves szemrehányásokkal illettem magam s tele voltam töredelemmel, s egyszerre csak lábam alatt megpillantottam a kis tavat s az iskolamester házát, mely alig hogy megismerszett az eső s a virradat szürke fátyolán át. Kimerülten rogytam le a földre s keservesen elfakadtam sírva.

Az eső egyre paskolt, a szél neki-neki rohant a világnak, füttyült a levegőben s nyöszörgött a fák sudarán, én meg sírtam hozzá, mint a gyerek; tisztességgel senkit sem okolhattam, csak magamat, s nem jutott

eszembe, hogy Juditnak valamit felrójjak. A lelkemet ketté hasítotttnak éreztem, s Anna elől Juditnál, Judit elől Annánál szerettem volna elbúni. De megfogadtam, hogy soha Judithoz nem megyek s megszegem szavam, mert véghetetlen szálnalmat éreztem Anna iránt, a kit most csendes álomban tudtam lenn, lábamnál, a nedves mélységben.

Végre felszedelőzködtem s megint lefelé tartottam a faluba; a kéményekből füst szállt fel s furcsa foszlányokban vánszorgott az eső között; egy kicsit összeszedtem magam s azon gondolkoztam, hogy a bácsiék házában milyen kifogást mondok, hogy mért maradtam ki; talán, hogy eltévedtem s egész éjszaka így kellett bódorogni. Ama bizonyos gyermekéveim óta először történt, hogy valami ok miatt megint hazudnom kellett, sok esztendeje már nem is tudtam, mi a hazugság, s ez a felfedezés megint olyan érzéssel töltött el, mintha egy szép kertből löktek volna ki, a hol egyideig vendégségben voltam.

HARMADIK KÖTET

ELSŐ FEJEZET.

Munka és szemlélődés.

Délig úgy aludtam, mintha kútba estem volna; mikor fölébredtem, a meleg déli szél még fujt s még egyre esett. Kinéztem az ablakból, s fölfelé-lefelé a völgyben száz meg száz férfit láttam a víznél dolgozni, hogy gátakat s töltéseket emeljenek, mert a hegyekben az egész hó olvadni kezdett s nagy áradást lehetett várni. A folyócska már megdagadva és szürkén zúdult le medrében; a mi házunk nem forgott veszedelemben, mert jól körültöltött mellékér mentén feküdt, a mely a malmot hajtotta; de minden férfiember odajárt, hogy a földeket megvédjék, s én az asszonynéppel magam ültem az asztalnál. Később én is kimentem, s a férfiakat éppoly eltökélten s derekasan nekilátva láttam a munkának, mint tegnap a mulatságnál.

Dolgoztak földdel, fával, kövekkel, térdig álltak vízben, iszapban, baltát villogtattak, gerendákkal, ágnyalábokkal czepekedtek, s ha így nyolczanként egy hosszú, nehéz fával elvonultak, megint mintha felvonulást tartottak volna, csak azzal a különbséggel, hogy pipát nem lehetet látni senki szájában. Én nem sokat segíthettem nekik, inkább útjokban voltam; egy darabig fölfelé ballagtam a víz mentén s fölülről kerültem vissza a falunak, ez úton a munkát rendes folyásában látva min-

denütt. A kinek nem volt dolga a víznél, az kiment az erdőbe, hogy még hamar végezzen ott is, s a szántóföldeken egy embert olyan nyugodtan és figyelmesen láttam az ekéje után menni, mintha nem is volna ünnep után való nap és veszedelem az országban. Szégyeltem, hogy csak én ödöngök ilyen munkátlanul és céltalanul, s csak hogy valami határozottat tegyek, eltökéltem, hogy rögtön visszatérek a városba. Noha, sajnos, nem sokat mulasztottam otthon, s vezetetlen és úttalan munkám nem volt számomra e perczben kívánatos menedék, sőt inkább üresnek és semmisnek tetszett előttem, — mégis, mert már késő délutánra járt az idő, s esőn meg sáron át késő éjszakáig kellett vándorolnom, aszkéta kedvemben ezt az utat valóságos jótéteménynek éreztem, s bármennyire lebeszélt is a rokonság, azonnal útnak indultam.

S ezt az utat, akármily zivataros és fáradságos volt is, úgy tettem meg, mintha kerti ösvényen járnék; mert lelkemben minden gondolat fölébredt, s mint valami aranygolyóval, úgy játszott egyre az élet titkával; igen elcsodálkoztam, mikor észre sem vettem s máris a városba értem. Mikor házunk előtt megállottam, az ablakok sötétek voltak, anyám már aludt, egy hazavetődött lakóval együtt besurrantam a házba s szobácskámba, s reggel anyám nagyot nézett, mikor váratlanul elé bukkan-
tam . . .

Azonnal észrevettem, hogy szobánkban valami változás történt. Egy divánpad állt a fal mellett, melyet anyám olcsósága miatt vett meg egy ismerősünktől, a ki nem tudta hová tenni; roppant egyszerű volt, könnyedén épített, csak fehér meg zöld szalmával átfonva, de mégis csinos bútor. Rajta pedig egy testes csomó könyv volt odarakva, vagy ötven kötet, mind egyformán kötve, piros czimlapocskákkal s arany felírással a hátukon s egy sokszoros erős zsinórral átkötve. Goethe összes munkái voltak, melyeket egy ószeres hozott ide, ki régi könyvekkel s megsárgult rézmetszetekkel időnek előtte való gyenge eladósodásba szokott volt belecsalogatni — mutatóba hozta, hogy nem venném-e meg? Néhány esztendő előtt egy német asztaloslegény, a kinek a szobánk-

ban volt valami helyre szegezni valója, csak úgy mellesleg megemlítette, hogy: „A nagy Goethe meghalt“, s ez a szó azóta is tovább csengett bennem. Az ismeretlen halott minden foglalkozásomon s érdeklődésemen átvonúlt, s mindenfelől magához vonta az odabogozott szálakat, eltűnván ezek vége az ő láthatatlan kezében. S mintha most mind e szálak együtt lettek volna a zsinogban, a zsinog goromba csomójában, mely a könyveket körülkötötte: neki estem, félve kicsomóztam, s mire végre szétvált, a nyolczvanesztendős élet arany gyümölcssei drágalátosan széllyel estek belőle, szétterültek a padon, a széléről a padlóra is leestek, úgy, hogy két kezemmel is alig tudtam e kincseket együttartani. Ettől a perctől fogva nem mozdultam el a padtól, s negyven álló napig olvastam, miközben még egyszer tél lett, majd újra kitavaszkodott; ám a hó fehérsége úgy vonúlt el előttem, mint valami álom, melyre ügyet sem vetek, mikor a reggel felcsillan. Mindenekelőtt az után nyúltam, a mi nyomása szerint szindarabnak tetszett, aztán a rímes dolgokat olvastam, majd a regényeket, utánok az olasz utazást, s mikor ezekután a folyam a mindennapos munka s az egyes fáradság prózai vidékén veszett el, megint előlről kezdtem az egészet, s ezúttal a teljes csillagképeket felfedeztem, egymáshoz való szép állásaikban, közben magános különös fényű csillagokat, aminő a Reinecke Fuchs vagy a Benvenuto Cellini. Így kalandoztam be mégegyszer ezt a mennyböltöt, és sokat újra kétszer is elolvastam, végül még egy egészen új, ragyogó csillagot is fölfedezvén: a *Költés és Való*-t. Éppen ezzel is végeztem, mikor az ószeres betoppant, s tudakolta, hogy megtartom-e a könyveket, mert más vevő jelentkezett. Ilyenformán a kincset készpénzen kellett volna megváltani, a mi erőmön felül lett volna; anyám pedig látta ugyan, hogy valami fontos dologról van szó számomra, de az én negyvennapos heverésem és olvasásom habozóvá tette, s közben pedig az ember fogta a zsinogot, átkötötte a könyveket, hátára vette az egész csomót és ajánlotta magát.

Mintha egy had fényes és énekes lélek hagyta volna el a szobát: egyszerre csöndesnek és üresnek tetszett.

Felugrottam, körülnéztem, s nyilván sírban éreztem volna magam, ha nem hallom anyám kötötűinek barátságos kopogását. Kimentem a szabadba; egy ódon hegyi város, szikla, erdő, tó, folyó s a sokformázatú hegység mind ott csillogott a márcziusi nap gyenge fényében, s miközben pillantásom mindezt átfogta, olyan tiszta és tartós örömet éreztem, a minőt azelőtt nem ismertem. A minden lett és meglévő iránt való odaadó szeretet volt ez, mely tiszteli a jogát s jelentőségét minden dolognak s megérzi a világ összefüggését s mélységét. Ez a szeretet fölötte áll az egyes dolog önző célból való művészi különlopásának, melynek mindig kicsinyesség és kedvbéli váltakozás a vége; s magasabban is áll, mint lelki állapotok s regényes kedvtelések szerint való élvezés és elkülönbötetés — csakis ez éleszthet bennünk egyenletes és állandó izzást.

Ettőlfogva mindent mindig újnak, szépnek, megnézni valónak találtam, s kezdtem a dolgoknak nemcsak formáját, hanem tartalmát, valóságát s történetét is nézni és szeretni. Noha nem hirtelen ezen kész és teljes tudattal jártam-keltem a világban, az, a mi fokról-fokra felébredt bennem, mégis mindenképp annak a negyven napnak felelt meg, a minthogy a következő nézetek is még ezek benyomásában gyökeredznek.

Csak a mozgásban való nyugalom tartja együtt a világot s teszi a férfit; a világ legbelül nyugodt és csendes, és ilyennek kell lennie a férfinak is, a ki megértse s mint egy cselekvő része kívánja visszatükröztetni. Nyugodtság vonzza az életet, nyugtalanság elriasztja; isten meg sem moczczan, azért forog körülötte a világ. Művészember számára ezt úgy kéne fordítani, hogy inkább csak elviselően és tudomásul vevően viselkedjék, s a dolgokat inkább elvonúltassa maga előtt, semmint hajszolja, mert a ki valamely ünnepi menettel maga is velement, ez nem tudja azt úgy leírni, mint a ki az út mentén áll. Ezért ő sem felesleges vagy lebzselő s a látó adja csak meg a látottnak az életet, s ha igazi látó, akkor elkövetkezik a perc, melyben a menethez csatlakozik aranytükrével, mint Macbethben a nyolczadik király, ki tükrében még sok királyt láttatott. S a nyugodtan elvise-

lőnek nézése nincs is külső cselekvés és fáradság hijján, mint a hogy egy ünnepi menet nézőjének éppen elég dolgot ád, hogy jó helyet szerezzon s tartson meg magának. Ilyen fáradság a szemünk szabadságának s kifogástalanságának biztosítása.

A költői felől való nézeteimnek is változása ment bennem végbe. Rászoktam arra, — magam sem tudom, mikor és mint, — hogy valamit csak az életben s a művészetben használhatónak, jónak és szépnek ítélttem, költőinek neveztem, s még választott mesterségem dolgait, színeket, formákat sem neveztem festőieknek, hanem költőieknek, csakúgy, mint bármely emberi eseményt, a mely hatással volt rám. Ez, úgy hiszem, teljesen rendjén volt, mert egyazon törvény az, mely a legkülönbféle dolgokat költőiekké vagy valóságuk letükröztetésére érdekessé teszi; ám sok felől, a mit eddig költőinek neveztem volt, most megtanultam, hogy az érthetetlen s a lehetetlen, a kalandos és a jellemző nem költői, s hogy mint amott a mozgásban nyugalomnak és csöndnek, emitt fény és alakok közepett egyszerűségnek s becsületeségnek kell uralkodnia, hogy valami költőt, vagy, a mi ezzel egyet jelent, eleven és észszerűt hozzunk létre — egyszerűen: hogy a művészetben az úgynevezett cél nélkül valóságot nem kell összevéteni az ok nélkül valósággal. Ez ugyan régi dolog, mert már Aristotelesnél megláthattuk, hogy a prózai politikai szónoklatokra vonatkozó tárgyi megjegyzései egyben a költő számára is a legjobb előírások.

Mivel — úgy tetszett nekem, — minden helyes igyekvés a szemre elválasztottnak s különbözőnek egy életbeli okra való egyszerűsítésére, visszavezetésére s abban való egyesítésére törekszik, s e törekvés rendjén a szükségeset s az egyszerűt erővel, teljességgel s a maga egész valóságában kifejezni: ez a művészet; ezért a művészek csak abban különböznek a többi embertől, hogy mindjárt belátják a dolgok velejét s teljesen tudják előadni, míg a többieknek erre rá kell ismerniök s elcsodálkozniok rajta; miért is nem is mester az, a kinek megértéséhez valamely különös izlésbeli irányra vagy művészi iskolázottságra van szükség.

Nekem nem volt dolgom sem az emberi szóval, sem az emberi alakkal, s már azzal is boldog és elégedett voltam, hogy a legszerényebb tartományra tehettem rá lábamat, a földi talajra, a melyen az ember mozog, s a költői világnak így legalább szőnyegkötője lehettem. Hiszen Goethe sokat beszélt és szeretettel tájfestői dolgokról, s e hídon át, úgy véltem, szerénytelenség nélkül összeköthetem magam egy kissé az ő világával.

Menten hozzá is akartam fogni, hogy mostantól fogva amúgy istenigazában szeretettel s figyelemmel kezeljem a dolgokat, hogy ne térjek el a természettől, semmi fölöslegeset, vagy hívságosat ne csináljak, s minden vonással tisztában legyek. Lelkemben már láttam is egy egész kincsházra való munkámat magam előtt, mind csinosakat, értékeset és tartalmasat, tele gyengéd és erős vonásokkal, s eggyel sem értelem nélkül valóval. Kiültem a szabadba, hogy e pompás gyűjtemény első darabját megkezdjem; — csakhogy ekkor az tűnt ki, hogy ugyanott kell folytatnom, a hol legutóbb abbahagytam, s hogy egyáltalában nem voltam képes hirtelen valami újat teremteni, mert ehhez elébb valami újat kellett volna látnom. Mivel semminemű mesternek egy lapja sem állott rendelkezésemre, s képzeletem nagyszerű lapján menten semmivé foszlottak szét, mihelyt a czeruzát a papírra tettem: bizony csak keserves firkát tudtam kiszorítani, ki akarván feledkezni régi módomból, melyet lenéztem, de most meg csak rontottam még ezen is. Így gyötrődtem több napig, gondolatban mindig jó és szakbéli munkát látva, de kezemmel tanácstalan. Szorongás fogott el, úgy éreztem, kétségbe kell esnem, ha nem sikerül, a mit akarok, és sóhajtvá könyörögtem istenhez, hogy segítsen ki a csávából. Még ugyanazon gyermeki szavakkal imádkoztam, mint tíz év előtt, egyre ugyanazt ismételve, úgy, hogy magamnak is felötlött, mikor félhalkan magam elé suttogtam. Ezen elgondolkozva, megszakítottam sebes munkámat, s gondolatba merülve néztem le a papirosra.

MÁSODIK FEJEZET.

Csoda. Egy igazi mester.

Ekkor térdemen a fehér papírra, melyre eddig a nap világított rá, egyszerre árnyék vetődött; ijedten hátra-néztem, s egy jó formájú, idegen öltözetű férfit láttam magam mögött állani; ő vetette az árnyékot. Magas, nyulánk ember volt, komoly, kifejező ábrázatú, erősen hajlott orrú, gondosan kipödrött bajuszú, s finom volt a fehéreműje.

Felnémet nyelven szólított meg: „Meg szabad egy kicsit nézni a munkáját, fiatal ember?“ Félig örömmel, félig zavartan odatartottam rajzomat, melyet egypár perc-
zig figyelmesen nézegetett, aztán megkérdezt, hogy nincs-e többem a tékában, s hogy igazán művész akarok-e lenni. Hát velem volt is mindig egy és más a legutóbbi munkáimból, ha természet után mentem rajzolni, hogy mindenesetre legyen mit vinnem, ha nem volt kiadós napom; s míg most e dolgokat egymásután előszedtem, szorgalmasan s bizalmasan elmondtam eddigi művészi sorsomat; — mert a módon, a hogy az idegen dolgaimat megnézegette, mindjárt megláttam, hogy ért hozzájuk, ha ugyan maga is nem művész.

Ez be is igazolódott, mikor fő hibáimra figyelmeztetett, s a tanulmányt, melynél rajta kapott, a természettel összehasonlítván, ebben rámutatott a fontosra, s meg-tanított, hogy meglássam.

Végtelenül boldog voltam s teljesen csöndesen viselkedtem, mint olyasvalaki, a ki örömmel hagyja, hogy jót tegyenek vele, mikor papirosomon egypár lombozat-részt egybevetett mintájával, világítást, formát tisztá-zott, s a papiros szélén egypár fáradság nélkül való mes-teri vonással elővarázsolta, a mit én hiába kerestem.

Vagy egy félórát maradt velem, aztán így szólt: — Az elébb a derék Habersaatot említette; tudja-e, hogy most tizenhét éve magam is szolgáló lélek voltam az ő átkozott klastromában? De idejében kereket oldottam, s azóta mindig Olaszországban s Franciaországban él-

tem. Tájképfestő vagyok s a nevem Römer, s most egy darabig itthon akarok maradni. Örülök, ha egy kicsit segítségére lehetek; van velem otthon egy és más, látogasson meg egyszer, vagy akár jöjjön mindjárt velem, ha kedve tartja!

Hamar fölszedelőzködtem, s ünnepi kedvben, nem csekély büszkeséggel követtem emberemet. Sokszor hallottam felőle beszélni; egyike volt a refektórium nagy legendáinak, s Habersaat mester ugyancsak elbűszkélkedett vele, ha híre jött, hogy az ő volt tanítványa, Römer, híres vízfestő Rómában, s munkáit csak hercegeknek s angoloknak adja el. Útközben, mialatt még a szabadban jártunk, Römer mindenféle jókat mutogatott meg nekem a természetben. Figyelmes lelkesedéssel néztem mindenhová, a hova keze finom végigvonulással odamutatott; elcsodálkoztam, mikor felfedeztem, hogy tulajdonképp a mily jó látónak tartottam magam még röviddel elébb, igazában még semmit sem láttam, s még jobban elcsodálkoztam, hogy most a jelentőset és tanulságosat többnyire olyan jelenségekben találom, melyeket elébb vagy nem láttam meg, vagy kevéssé ügyeltem csak rájuk. Ám örültem, hogy legalább elég jól megértem, hogy micsodával mit akar mondani kísérom, s vele együtt meglátni valamely erős és mégis világos árnyékot, valamely gyengéd árnyalatot vagy egy fán valami kecsesebb kidomborodást, s mikor később már egypárszor sétáltam vele, hamar rászoktam arra, hogy a természetet ne valamely magában kikerekedett, hanem csak egyetlen festett kép és tanulmány-szobának tekintsem, a mit csak helyes szempontból lehet meglátni s csak műkifejezésekkel lehet róla ítélni.

Mikor a festő lakására értünk, mely egy szép házban egypár előkelőbb szobából állott, Römer rögtön a szófa elé rakta egy székre a tékáit, engemet a szófára maga mellé ültetett, s legnagyobb s legértékesebb tanulmányainak gyűjteményét egyiket a másik után, elővette s felállította. Csupa nagy lap volt, mind Olaszországból, vastag, érdes papirra vízfestékekkel festve, előttem teljesen új módon, s ismeretlen, merész és elmés eszközökkel, úgy, hogy éppoly zománczosak és levegősek voltak,

mint a mily világosak és erővel teljesek, mindenek fölött pedig minden vonásuk arra vallott, hogy az eleven természetből vétettek. Nem tudtam, minek örüljek inkább: a mód fényes és kellemetesen felötlő mesteri voltak, vagy maguknak a tárgyaknak, mert a római világlák hatalmas sötét czipruscsoportjaitól kezdve a szép szabin hegyektől a pástumi romokig, a nápolyi ragyogó öböl, Sziciliának tündéri odalehelt, csak elgondolt vonalpartvidékeig egyik kép a másik után merült fel előttem, pompás megismerhetőségével a napnak, a helynek, a nápfénynek, a mikor, a hol s a mely alatt keletkezett. Szép klastromok és kastélyok ragyogtak e napfényben szép hegyoldalokon, éj és tenger mély kékségben vagy derült ezüstben pihent, s mindebben a pompás, nemes növényvilág fürdött, klasszikusan egyszerű s mégis teli formáival. Közbe csengtek-zengtek az olasz nevek, mikor Römer a tárgyakat megnevezte s természetükről s fekvésükről tett megjegyzéseket. Néha a lapok felett körülnéztem a szobában, melyben itt egy veres nápolyi halászsapkát, ott egy római zsebkést, egy sor korállt vagy ezüst hajnyilat találtam; majd végignéztem új pártfogómat figyelmesen s mélyszéges jóakarattal, fehér mellényét, kézelőit; s csak mikor a lapot már elfordította, esett oda vissza pillantásom, hogy mégegyszer átfussam, mielőtt megjelent a másik.

Mikor ezzel a mappával végeztünk, Römer még sebtében belenézett velem egypár másikba is, melyek közül az egyik gazdag gyűjteménye volt a színes részleteknek, a másik teméntelen sok czeruza-tanulmánynak, a harmadik csupa tengerre, hajózásra s halászátra vonatkozó; végre a negyedik különböző látványosságoknak s színcsudáknak, aminő a kék grotta, a minők rendkívüli felhőjelenségek, a Vezuv kitörései, lávapatkok és egyebek. A másik szobában pedig megmutatta, hogy most min dolgozott: állványra állított nagyobb képen, mely a Villa d'Este kertjét ábrázolta. Sötét óriás cziprusok emelkedtek ki libegő szőlők és babérbokrok közül, márványkútak s virágos korlátfák közül, melyekre egy magános alak támaszkodott, Ariosto, fekete lovagi ruhában, karddal oldalán. Hátul középiütt Tivolinak házai

s fái húzódtak el, párázatba borúlva, s e felett a messze-
mezőség terült el, a napszállat bíborától előntve, mely-
ben, a szemhatár legszélén, a Szent Péter kupolája buk-
kant fel.

— No, mára elég lesz! — szólt Römer, — jöjjön el
gyakrabban hozzám, mindennap, ha szereti; hozza ma-
gával a dolgait, talán vele adhatok egyet-mást lemásolni,
hogy valami könnyebb és ajánlatosabb tehnikához jusson!

Hálás tisztelettel búcsúzkodtam, s szaladtam in-
kább, mint mentem, haza. Otthon a legbeszédesebben el-
mondtam anyámnak a szerencsés kalandot, s nem mu-
lasztottam el felékesíteni az idegen urat és művészt min-
den fénynyel, a mihez csak hozzájuthattam; örültem,
hogy anyámnak végre a dicső sikerülés egy példájában
a magam jövője felől mutathattam vigasztalást, kivált,
mert hiszen Römer is a Habersaat uram csenevész fais-
kolájából került ki.

Ám a messze idegenben eltöltött tizenöt esztendő,
a mi ehhez a sikerüléshez kellett, anyámnak nem igen
fért a fejébe; aztán azt tartotta, hogy nem is olyan bi-
zonyos ám, hogy az az idegen valóban jól áll, hiszen
magánosan s ismeretlenül jött meg hazájába. Nekem
azonban volt egy másik titokzatos jelem a remé-
nyeim helyes volta felől, tudniillik a Römer hirtelen
megjelenése, egyenest azután, hogy imádkoztam; mert
minden egyházellenes forradalmárságom közepett még
mindig igazi titokimádó voltam, mihelyt személyes ja-
vamról vagy káromról volt szó.

Erről azonban nem szóltam anyámnak; mert elő-
ször is nem volt köztünk szokás effélékről sokat beszélni,
aztán meg anyám, bár erősen bízott isten segítségében,
mégsem nézte volna jó szemmel, ha ily különös és
színpadi esettel dicsekszem el. Örült, hogy az isten nem
hagyta elfogyni a kenyeret, s nehéz megpróbáltatások,
életre-halálra szóló esetek számára tartja készen segít-
ségét, s alkalmasint elég gúnyosan utasított volna
rendre; magam azonban annál többet foglalkoztam, egész
este, az esettel, s meg kell vallanom, hogy mégis kétsé-
ges érzésem volt. Nem tudtam elnyomni magamban egy
hosszú drótnak a képét, a melylyel az idegen az én

imádságomra odavonódott, miközben, szemben e nevetéses képpel, a véletlen még kevésbé volt számítás szerint való, mert elmaradását meg éppen nem tudtam elképzelni. Azóta hozzászoktam, hogy efféle örvendetes eseteket, meg az ellenkezőket is, mikor tudniillik valamely kellemetlen esetet mintegy egyenest az előtt elkövetett és tudott hibám miatt büntetésnek kell mindenáron tekintenem, befejezett valóságok gyanánt vegyek tudomásul s hálás legyek érettük istennek, nem nézve közelebbről, hogy egyenest és külön az én számomra történtek-e. Ám megállani ma sem tudom, hogy bármely olyan alkalommal, mikor nem tudok magamon segíteni, újra imádsággal törekedjem ilyen megoldásra, s a sors rendreutasításaiért a magam hibáiban keresvén okot, javulást fogadjak.

Türelmetlenül vártam egy napig s a következőn egy egész kocsiderékra való eddigi munkámmal mentem el Rómerhez.

Barátságos előzékenységgel fogadott s figyelmes érdeklődéssel nézte a dolgaimat. Közben folyton ellátott jó tanácscsal, s mikor végeztünk, azt mondta, hogy mindenek előtt az anyaggal való bánás ügyetlen, régi módjáról kell leszoknom, ezzel ma már nem érnek el semmit. Természet után rajzoljak szorgalmasan, egyelőre puha czeruzával, otthon pedig próbáljam meg az ő módját begyakorolni, a miben szívesen kezemre jár. Aztán kikeresett számomra a tokjaiból egy pár egyszerű tanulmányt, czeruzával rajzoltat, és színeset, a melyet próbára lemásoljak, s mikor erre ajánlani akartam magam, így szólt:

— Maradjon még egy órácskát, délelőtt már úgysem foghat semmibe; nézze egy kicsit, hogy én hogy dolgozom, közben elbeszélgethetünk!

Ezt nagy örömmel megtettem, figyeltem megjegyzéseire, melyeket eljárása felől tett, először láttam az egyszerű szabad és biztos módot, a hogy művész-ember dolgozik. Új világosság gyúlt előttem, s mikor magamat eddigi módomon dolgozva elképzeltem: mintha máig csak harisnyát kötöttem vagy egyéb effélét cselekedtem volna.

A lapokat, a miket Rőmer nekem adott, hamar le-
másoltam, azzal a nagy kedvvel s azzal a nagy siker-
rel, melyet az első nekiiramodás ad meg, s mikor elvit-
tem neki, azt mondta, hogy: „De hisz ez pompásan
megy, egészen jó!“ Ezen a napon meghítt, hogy mivel
igen szép az idő, sétáljak vele egyet, s e sétán azt,
a mit a házában már átláttam, összekötötte az élő ter-
mészettel, s közben meghitten egyéb dolgokról beszélt,
emberekről, viszonyaikról, a mint szóba kerültek, hol
élesen és bírálóan, hol tréfálkozva, úgy, hogy egyszerre
megbízható tanítóm s mulattató és barátságos barátom
volt személyében.

Nemsokára szükségét éreztem, hogy mindig s egé-
szen a közelében legyek s ezért mind gyakrabban éltem
a szabadsággal, hogy meglátogathassam, mikor egy nap
gyökeresebben s már valamivel szigorúbban átnézvén
egy munkámat, így szólt hozzám:

— Jó volna kegyed számára, ha még egy darabig
tanító vezetése alatt állna; nekem örömömre s fölvidulás-
somra szolgálna, ha szolgálataimat felajánlhatnám; de
mivel, sajnos, az én körülményeim nem olyanok, hogy
ezt kárpótlás nélkül tehessem, legalább ha nem feltétle-
nül szükséges, hát beszélne talán asszony-anyjával, hogy
nem fordítana-e erre havonként valamicskét. Én minden-
esetre itt maradok egy darab ideig s remélem, hogy egy
félév alatt viszem kegyedet annyira, hogy később job-
ban felkészülve s maga is keresőül mehessen utazni.
Minden reggel nyolczkor jönne s egész nap nálam dol-
goznék!

Magam sem kívántam jobbat, s haza szaladtam,
hogy anyámmal tudassam az ajánlatot. Ő azonban nem
találta oly sürgősnek, mint én s mivel szép darab pénz-
ről volt szó, s a Habersaatnak fizetett egy részét magam
is kidobott pénznek tartottam, előbb felkereste azt az
előkelő urat, a kinél már járt egyszer tanácsot kérni;
mert azt gondolta, hogy az csak tudja majd, vajjon Rő-
mer igazán olyan tisztelt és nevezetes művész-e, mint a
minőnek én lelkendezem. Csakhogy az az úr a vállát
vonogatta; megengedte ugyan, hogy Rőmer művésznek
tehetséges, a külföldön jóhírű, ám jelleme felől hallga-

tásba burkolódzott, semmi jót nem akart tudni, bár közelebbit sem tudott mondani s abban lyukadt ki végre, hogy jó lesz vigyázni. A mit követel, az mindenesetre sok, — a mi városunk nem Róma és nem Páris, s különben is jobb volna a pénzt eltenni akkorra, mikor majd elutazom, a mit viszont cselekedjem meg mentül hamarabb, hol is aztán magam is megláthatom, s megszerezhetem, a mit Rómer tud.

Az utazást már sokat emlegették s ez elegendő volt anyámnak arra, hogy minden garast akkorra tegyen el. Ezért elmondta nékem a tamáskodó nyilatkozatokat, nagy súlyt a jellemre vonatkozókra nem vetve, különben is én fellázadva czáfoltam meg ezeket, mert erre már fel voltam fegyverkezve, a Rómer különböző titokzatos nyilatkozatából megértvén, hogy nem a legjobb lábon áll a világgal és sok igazságtalanságban volt része. Sőt edologról egészen külön nyelvünk alakult ki, én tisztelő részvétellel fogadván az ő panaszait s úgy felelvén rájok, mintha magam már a legkeservesebb tapasztalatokat szereztem volna, vagy legalább is ilyenektől kellene tartanom, de a melyeket én a lábamat keményen megvetve várok, s akkor majd megbosszúlok magamat is, őt is. Ha Rómer ilyenkor rendre utasított és megérttette velem, hogy az embereket csak nem ismerhetem jobban, mint ő, ezt meg kellett adnom s fontos ábrázattal fogadtam a tanítást, hogy mint kell szembe nézni a dolgokkal, a nélkül, hogy tulajdonképpen tudtam volna, miről van szó s miben állanak azok a tapasztalatok.

Én sommásan elszántam magam s azt mondtam anyámnak, hogy az aranyat, a mi egykor kifosztott takarékperselyemben megmaradt, erre a dologra szánnám. Ez ellen nem volt szava; fogtam tehát az érmet s egy pár aranyat, a mely mellette volt, s elvittem az egészet az aranyműveshez, a ki ezüstben fizetett érte, elvittem a pénzt Rómerhez s azt mondtam, hogy ez az egész, a mit rászánhatok s legalább négy hónapig szeretnék érte nála tanulni. Ő előzékenyen azt felelte, hogy hát nem kell ezt oly szigorúan venni. Mivel megteszem, a mit tudok, a mint az egy leendő művésznek illik, ő sem akar mögöttem maradni, s ugyancsak meg akarja tenni,

a mit tud, már a meddig itthon van; jöjtek mindjárt holnap reggel s elkezdhetjük.

Én nagy elégedettséggel rendezkedtem be nála, első, második nap még elég kellemetesen ment a dolog, ám harmadik nap Römer egészen más hangon kezdte; hirtelen igen szigorú és aggatódzó lett, a munkámat irgalmatlanul lepiszkolta s bebizonyította, hogy nemcsak hogy nem tudok semmit, de még azonfelül hanyag és figyelmetlen vagyok. Ezt igen furcsállottam; egy kicsit összeszedtem magam, de nem igen volt benne köszönet, sőt inkább Römer egyre szigorúbb és gúnyosabb lett gáncsban, melyet nem a legkíméletesebb kifejezésbe foglalt. Ekkor aztán komolyan összeszedtem magam, a gáncs is komolyabb lett, szinte megható, míg végre töredelmesen és alázatosan láttam neki dolgomnak, minden vonásnál jól megnéztem a helyet, a hova odategyem, néha gyengéden és óvatosan illesztettem oda, máskor meg rövid megfontolás után, mint a koczkát vettem oda, hatra-vakra, s végre mindent pontosan úgy igyekeztem csinálni, a hogy Römer kívánta. A hunczut észrevette szándékomat s észrevétlen megnehezítette feladatomat, úgy, hogy a nyavalygás előlről kezdődött s a mesterem gáncsa bujábban virágzott, mint valaha. Keserves fáradsággal megint feléje eveztem egy kis reménybeli kifogástalanságnak, de egy még nehezebbé tett cél megint visszavetett, a helyett, hogy, mint reméltem, valamely elért foknak babérain egy keveset megpihenhessek. Így tartott Römer egy pár hónapig a legnagyobb alávetettségben, miközben azonban folytatódtek a keserű tapasztalatokról s egyről és másról való titokzatos beszélgetések, a mint, hogyha vége volt a napi munkának, vagy sétáinkon társalgásunk a régi volt. Ebből aztán az a furcsaság támadt, hogy Römer valamely meghitt, s mélységes társalkodás közben hirtelen rám rivalt: „Az isten szerelmére, mit csinál már megint! Mit akar ezzel? Nem lát?” Úgy, hogy én egyszerre elcsendesedtem s dühösen rá és magamra, kétségbeesett figyelemmel láttam megint a munkámnak.

Így végre megtanultam ismerni az igazi munkát és fáradságot, a nélkül hogy terhemre esett volna, mert ma-

gában viseli az állandó frissülés és megifjodás jutalmát, s végre képes voltam Rómernek egy nagy tanulmányát, melyet inkább már képnek lehetett nevezni, magam elé venni s úgy lemásolni, hogy mesterem kijelentette, hogy elég is lesz már ebben az irányban, különben utána rajzolom összes mappáit, pedig ezek az ő egész vagyona, s bármilyen jó barátok vagyunk, azt már mégsem akarja, hogy teljes másodpéldányát tudja másnak a kezében.

E foglalkozás rendjén csodálatos mód a Délen még otthonosabb lettem, mint saját hazámban. Mivel a képek, a melyeken dolgoztam, mind szabad ég alatt és igen kitűnően készültek s a Rómer elbeszélései és megjegyzései egyre kísérték munkámat, végtére a déli napot, eget és tengert úgy ismertem, mintha már láttam volna.

Különös gyönyörűségem telt a görög építészet romjaiban, melyeket imitt-amott találtam. Megint költészetet éreztem, ha valamely dór templom napos márványgerendázatát kellett a kék égről leválatnom. A gerenda, a kép s a koronázó-párkány vízszintes vonalait valamint az oszlopok barázdáit félig, s mégis biztosan s elegánsan kellett odavetni; ez aranyos, nemes közeten a rá eső árnyék tiszta kék volt s ha pillantásomat folyton erre a kékségre szegeztem, végül, mintha valóságos templomot láttam volna magam előtt. A gerendázat minden hézaga, melyen át az égbe nézett, a barázdák minden csorbája szent volt előttem, s legapróbb formáikhoz is ragaszkodtam.

Apám hagyatékában akadt egy építészeti könyv, melyben benne foglaltatott a régi építő-stílusok története és magyarázata, jó képekkel minden részletükben. Ezt szedtem elő s mohón tanulmányoztam, hogy a romokat jobban megértsem s értéküket egészen megismerjem. Visszaemlékeztem a Goethe olasz utazására is, a melyet olvastam; Rómer sokat beszélt nekem Olaszország embereiről, erkölceiről, és multjáról. Alig olvastott egyéb könyvet, mint a Homeros német fordítását s Ariostot olaszul. A Homerost, azt mondta, hogy én is olvassam el, s ezt nem kellett kétszer mondania. Eleinte nem igen ment a dolog. Tetszeni tetszett ugyan, de az egyszerű és roppant még szokatlan volt számomra és

sokáig egyhuzamban nem bírtam. Ám Rómer figyelmeztetett, mint alkalmazza Homeros minden mozdulatul és állásul az egyetlen szükségeset és megfelelőt; hogy minden edény és minden ruha, a melyet leír, egyben a legizlésebb is, a melyet csak el lehet képzelni s hogy végre nála minden helyzet s minden erkölcsi összeütközés, minden gyermeteg egyszerűség közepett a legválasztékosabb költéssel van átítatva. „Az emberek manapság egyre a ritka, az érdekes s a pikáns után kíváncznak s érzéketlenségükben nem tudják, hogy nincs ritkább, pikánsabb s örökké újabb, mint az ilyen homerosi ötlet az ő egyszerű klasszicitásában! Nem kívánom magának, kedves Lee, hogy valaha a maga tapasztalatóból tanulja megérezni az Odysseus helyzetének pikáns igazságát, mikor mezítelen s iszappal fedve jelent meg Nauzikaa s az ő játszótársai előtt! Akarja tudni, hogy az ilyesmi hogy megy végbe? Maradjunk meg a példánál. Ha egyszer a hazájától, s mindentől, a mit szeret, elszakítva, idegenben hányódik, sokat látott, sokat tapasztalt, gondja is van, bánata is van, talán nyomorúságos és elhagyatott is: akkor okvetetlen azt álmodja éjszaka, hogy közeledik hazája felé; látja már fényleni és világítani a legszebb színekben; drága, finom és kedves alakok lépnek elébe; s ekkor hirtelen felfedezi, hogy rongyosan, mezítelen és portól belepetten jött ide, mondhatatlan szégyen és szorongás fogja el, igyekszik betakarózni, elbújni s verejtékben fürödve ébred fel. A míg a világ világ lesz, ezt álmodja a gondokban fővő, ide-oda dobált ember — s így Homeros azt a helyzetet az emberiség mélységes s örök legvelejéből vette!“ Ezenközben jó volt, hogy Rómernek az ő gyűjteménye másolása körül való érdeke találkozott az enyémmel, — mert mikor, mint kívánta, megint szembe ültem a természettel, kitűnt, hogy az a veszedelem fenyeget, hogy egész másoló-ügyességem s olasz tudományom furcsa képzelődéssé sorvad össze. A legnagyobb kitartásomban s fáradságomban került csak tizedrészt is olyan tisztességes lapot összeütnöm, mint aminők másolataim voltak; első kísérleteim szinte teljesen balul sikerültek, s Rómer kárörvendve szólott: „Hja, barátom, ez nem

megy oly gyorsan! Gondoltam, hogy így lesz; most a maga lábán kell járnia, jobban mondva a maga szemével néznie! Jó tanulmányt úgy, a hogy, lemásolni: az még nem jelent sokat! Azt hiszi, az ember csak úgy mulatságból pörkölteti másokért a hátát a napon?“ Ilyesmikkel rágtá a fülemet; megint elülről kezdődött az egész gánccsokodó háborúság az ellen az igyekvésem ellen, hogy azt megelőzzem és ugrassam; Römer velem jött s maga is festett, úgy, hogy mindig szeme előtt voltam. Itt nem lett volna tanácsos megismételni a mókákat s a bolondságokat, a miket Habersaat uram alatt elkövettem, mert Römer mintha csak keresztül látott volna köveken és fákön, s minden vonásról észrevette, hogy lelkiismeretes-e vagy sem. Meglátta minden ágon, hogy nem nagyon vastag vagy nem nagyon vékony-e, s ha én úgy véltem, hogy hiszen az az ág így is nőhetett volna, csak annyit mondott, hogy: „Hagyja el! A természet józan és megbízható; különben ismerjük az ilyen kis ravaszságokat! Nem maga az első kókler, a ki a természetet s a mesterét lóvá akarja tenni!“

HARMADIK FEJEZET.

Anna.

Mivel ki kellett használnom az időt, a míg Römer itthon volt, nem gondolhattam arra, hogy kimenjek a faluba, noha mindenféle hírt és izenetet vettem onnan. Annál szorgalmasabban gondoltam Annára, munkaközben, mikor a zöld fák halkán körülsusogtak. Az ő kedvéért örültem tanulásomnak s annak, hogy az idén a múlt esztendőhöz képest mily gazdag lettem tapasztalatokban; azt reméltem, hogy némi igaz értékre tettem így szert, mely szószólóm lehet az ő szemében, házunkban pedig megveti ágyát a reménységnek, melyet magam számára merészelttem magamban élesztgetni.

Az ősz is megjött s mikor egy délben hazamentem ebédelni s beléptem szobánkba, a diványon egy fekete selyem köpenykét találtam. Örvendetesen meg-

petten siettem oda, fölkaptam a kedves, könnyű jószágot s minden oldalról megvizsgálgattam. Kisziettem vele a konyhába, a hol anyámat azzal találtam elfoglalva, hogy a rendesnél különb ebédet főzzön. Azt jelentette, hogy megérkezett az iskolamester meg a leánya, de, tette hozzá aggódó komolysággal, sajnos, nem mulatságból jöttek, hanem hogy egy híres orvost megkérdezzenek. Miközben anyám bement a szobába s megterített, egy pár szóval értesemre adta, hogy Annánál különös és aggasztó jelek mutatkoznak; az iskolamester nagy gondban is van miatta, nemkülönben ő maga is; mert a szegény kis leánynak nagyon olyan a formája, hogy isten tudja, a gyenge kis teremtés sokáig él-e?

Ott ültem volt a diványon, a köpenykét kezemben szorongattam s egészen elcsodálkozva hallottam e szavakat, melyek annyira váratlanul s idegenül hangzottak, hogy inkább furcsáknak tetszettek, mint ijesztőknek. — E perczben kinyílt az ajtó s rajta az épp oly szeretett, mint tisztelt vendégek léptek be. Meglepetten keltem fel s elébük mentem s csak mikor Annának kezét akartam adni, akkor láttam, hogy még mindig a köpenyét fogom. Elpirult s mosolygott egyszerre, míg én zavartan álltam előttük; a mester szememre vetette, hogy egész nyáron nem mutattam magam s a nagy isten hozottozás közben megfeledkeztem arról, a mit anyám mondott, s a mire különben sem emlékeztetett semmi feltűnő. Csak mikor az ebédnél ültünk, akkor tett figyelmessé a szokottnál is több szeretet és figyelem, melylyel anyám Annát körülvette, s mintha úgy láttam volna, hogy a kis leány régebbhez képest nagyobbnak, de egyben gyengébbnek, s törékenyebbnek látszik; arcza egészen átlátszó lett s szeme körül, mely hol a hajdani napok gyermekes tűzében, hol álmatag, mély elmerüléssel növekedett fényben csillogott, valami szenvedés látszott. Derült volt s elég sokat beszélt, míg én nem szóltam, őt hallgattam s néztem; a mester is vidám volt, csak úgy, mint máskor; mert olyan bajoknál s megpróbáltatásoknál, melyek hozzánk tartozókat érnek, nem viselkedünk sopánkodóan, hanem épp úgy érzelmeinken uralkodva, a reménynek, félelemnek s magunk csalásának épp oly váltakozásával,

mint maguk a bajtól érték. Csak éppen arra figyelmeztette leányát, hogy ne beszéljen túlságos sokat, engem pedig megkérdezt, hogy tudom-e már a kis felutazás okát, s hozzátette: „Igen, kedves Henrik! Annácska mintha betegeskedni kezdene! De ne veszítsük el bátorságunkat! Hiszen az orvos is azt mondta, hogy egyelőre nincs mit mondani s nem kell semmit sem tenni; csak egy pár dolgot mondott, hogy ahhoz tartsuk magunkat s meghagyta, hogy menjünk csak nyugodtan vissza s éljünk ott, a helyett, hogy ide hurczolkodnánk, mivel az ottani levegő jobbat tesz neki. A mi doktorunk számára levelet ád velünk, s időről-időre maga is kinéz majd, hogy megtudja, hogyan van Anna.“

Egy szó nem sok, annyit sem tudtam felelni, részvételemet sem tudtam mivel mutatni; csak rettenetesen elpirúltam s szégyeltem, hogy én is nem vagyok beteg. Anna ellenben apja szavainál mosolyogva nézett rám, mintha szánakoznék rajtam, hogy ily keserves dolgokat kell hallanom.

Ebéd után mostani foglalkozásaimat tudakolta az iskolamester, s látni kívánt dolgaimból valamit; egy teli tékával tettem elé s beszéltem neki a mesteremről; ám ő nem sokáig nézegette, hanem felkészült, hogy egy pár útát megtegyen s egy pár bevásárlást ellásson. Anyám kikísérte s én Annával magam maradtam a szobában. A leány tovább nézte figyelmesen a munkáimat; a diványon ülve mindent maga elé tétetett s megmagyaráztatott; mialatt a tájképeimet nézte, én ő rá néztem le; néha le kellett hajolnom, néha hosszú ideig együtt tartottunk kezünkben egy lapot, de egyéb semmi szerelmeskedés nem történt közöttünk, mert ő mostantól kezdve az én számomra más lényyé lett s én féltem, hogy még távolról is megsértem; ő az öröme s a figyelmességnek minden nyilvánulását csakis a munkáimra halmozta, s nem akart azoktól elválni, míg én rám csak ritkán nézett.

De hirtelen így szólt: „A pap néni azt izenteti, hogy most mindjárt gyere ki velünk, mert különben megharagszik! Akarsz?“ Én meg ezt feleltem: „Igen, most már mehetek!“ s hozzátettem: „mi bajod tulajdonképpen?“

„Magam sem tudom, csak mindig fáradt vagyok s néha fájdalmaim vannak; a többiek fújják fel, én nem!”

Anyám s az iskolamester visszajött; az idegenszerű gyógyszerári csomagok mellett, melyeket a mester titkolt sóhajtással tett le az asztalra, egypár ajándékot is hozott magával Anna számára: jó ruhaszöveteket, egy nagy meleg shawlt s egy aranyórát, mint hogyha ez értékes s hosszú időre szóló dolgokkal a sorsnak valami kedvezőbb fordulatát akarná kikényszeríteni. Mikor Anna megijedt ettől, azt mondta, hogy a kis leány már rég rászolgált ezekre a dolgokra s az ő számára annak a kevés pénznek nincs értéke, ha leánykájának egy kis örömet nem szerezhet vele.

Úgy látszott, tetszett neki, hogy velük megyek. Anyám is szívesen látta s elrendezte holmimat, miközben én elhoztam a kocsit a vendéglőből, a hová be volt állítva. Anna ennivaló csinos volt, mikor bebugyolálva és lefátyolozva ott ült az iskolamester oldalán. Én a kocsis ülésre ültem s megragadtam a jól táplált ló gyepelőjét; a derék állat már türelmetlenül topogott; anyám még tett-vett egy ideig a kocsi körül, s újra, meg újra felajánlkozott a mesternek mindenfajta segítségre, s hogyha netalán kell, szívesen kijön Annát ápolni; a szomszédok kidugták fejüket az ablakon, s nevelték önérzetemet, mikor kedves és bájos társasággal végre végighajtottam a keskeny úton.

Napos őszi délután ragyogott a tájék fölött, falvakon és mezőkön utaztunk át, gyengéd párázatban láttuk magunk körül az erdőket s a magaslatokat, messziről kúrtszó szállt felénk, szembe sok szekérrel találkozottunk, mely mind az őszi áldást takarította be, itt az emberek a szüretre valót igazgatták helyre s nagy kádakat abroncsoltak össze, amott soronként lepték el a szántóföldeket s szedték a veteményt; máshol meg felszántották a földet s az egész familia ott gyülekezett, kicsalatra az őszi naptól, minden csupa élet volt, csupa elégedettség és mozgalom. A levegő oly enyhe volt, hogy Anna visszavetette zöld fátylát s megmutatta kedves képét. Elfelejtettük mind a hárman, hogy tulajdonképp mi járatból jövünk; a mester beszédes volt és sok történetet tudott

a vidékekről, a melyeken átmentünk, megmutatta a helyeket, a hol híres férfiak tanyáztak, kiknek tiszta, rendes udvarházai a gazdáik bölcs okosságáról beszéltek. Itt-ott egy vagy két csinos leány lakott, a kiket előttük elkocsizóban igyekeztünk megpillantani s ha ez sikerült, Anna azzal a szerény magatartással köszönt nekik, mely azoknak a sajátja, kik maguk is virágjai a vidékeknek.

Jócskán beesteledett, még mielőtt a faluba értünk s a sötétséggel eszembe jutott Juditnak tett ígéretem, hogy mindannyiszor fölkeresem, ha a faluba jövök. Anna megint bebugyolálkozott s én most már mellette ültem, mert a mester, a ki az utakat jobban ismerte, maga vette kezébe a gyeplőt; s mivel most a sötétség miatt mindinkább elállt a szavunk, ráértem elgondolni, mi tévő legyek.

Mentül illetlenebbnek tetszett előttem, hogy ígéreteimet megtartsam, a kedves teremtetést, a kit oldalamon éreztem, s a ki most gyengéden rám támaszkodott, mentül kevésbé akartam még gondolatban is megbántani, annál sürgetőbb lett másfelől az a meggyőződés, hogy végtére még sem szabad szavamat megszegnem, mert Judit csak abban bizakodva bocsátott el azon éjszaka, s nem haboztam elhítenni magammal, hogy bántaná és fájna neki, ha szavamat megszegném; semmiért a világon nem akartam előtte férfiatlannak tetszeni, vagy olyan, a ki félelemből megígér valamit s félelemből megszegi. Egyszerre csak jó kibúvó jutott eszembe, — legalább én annak tartottam, — a mely legalább magam előtt igazoljon. Csak ott kellett laknom az iskolamesteréknél, akkor nem laktam a faluban s ha csak nappal megyek át, akkor meg nem kell elmennem Judithoz, a ki csak éjszakai és titkos látogatásomat kötötte ki, ha a faluban tartózkodom.

Mikor így az iskolamesterék házához értünk s ott találtuk a nénit egyik fiával és két leányával, a kik vártak ránk s a kocsijukkol mindjárt magukkal akartak vinni, én váratlanul kijelentettem, hogy itt akarok maradni; az öreg Kata szaladt, hogy elkészítse szállásomat, miközben Annának, a kit elfogott a fáradtság, a gyengeség és a köhögés, azonnal le kellett feküdnie. Odavezetett egy

csinosan berendezett asztalhoz, a melyen rajt voltak könyvei, kézimunkái, meg papiros és írószerszám is, világhosszú gyújtott s mosolyogva szólt: „Apám minden este nálam marad, míg el nem alszom s olykor fel is olvas; itt talán elfoglalkozhatnál addig, látod ezt neked csinálom . . .“ s ezzel egy kis mappára való himzést mutatott, melyet a szerint a virágcsokor szerint készített, melyet néhány év előtt a szőlőlugasban festettem s neki ajándékoztam; az együgyű kép ott függött asztala fölött. Aztán kezét adott s fájdalmasan, halkán s mégis barátságosan szólt: „Jó éjszakát!“ s én épp ilyen halkán mondtam neki: „Jó éjszakát!“

Egy pár percz múlva bejött az iskolamester s láttam, hogy egy szépen bekötött, istenes könyvet visz magával, mikor megint kimegy, át Anna szobájába. Én meg megnéztem minden apróságot, mely ott volt az asztalon, eljátszottam a leány ollójával s nem tudtam komolyan elgondolni, hogy valami veszedelem fenyegetheti Annát.

NEGYEDIK FEJEZET.

Judit.

Mivel a kedvesem házában voltam vendégül, reggel korán ébredtem fel; egy lélek sem volt még ébren. Kinyitottam az ablakot s hosszan kinéztem a tóra, melynek erdős parti meredeke köröskörül piros volt a hajnaltól, miközben a késői holdvilág még fenn fehérlett az égen s elég erősen visszatükröződött a sötét vízben. Láttam, mint haloványodik el fokról-fokra a nap előtt, mely most már a fák sárga koronáját aranyozta be s gyengéden felcsillogtatta a kékülő tavat. Egyben azonban a levegő is kezdett elburkolódnani, elébb finom köd szállott, mint valamely ezüsfátyol, minden dolog köré s miközben egy fény a másik után kialudt, úgy, hogy köröskörül körtánc támadt a fölcsillogó válásból s eltűnésből, a köd hirtelen úgy megsűrűsödött, hogy már csak a kertecskét láttam magam előtt, — végre beburkolta ezt is, s nedvesen nyomult ablakom felé; becsuktam az ablakot, ki-

mentem a szobáckából s az öreg Katát ott találtam a konyhában, a jó meleg, fényes tűznél.

Hosszan elbeszélgettem vele; bőven s szeretettel elpanaszkodott Annának aggasztó állapotáról, elmondta, hogy az mikor kezdődött, de azért nem tudtam tisztán, miről van szó, mert a vén szolgáló csak homályosan s titokzatosan czélozgatott; aztán megható és pompás beszédességgel tért át Anna dicséretére, végig nézett a kis leány eddigi életén, vissza a gyerek-évekig, úgy hogy, mintha láttam volna körülöttünk ugrálni a kis hároméves angyalkát, pontosan leírt ruháckában, aztán meg, igaz, kora és keserves betegágját, a melyen a kis teremtés évekig rajt feküdt, úgy, hogy most egy hófehér, hosszan kinyújtóztatott tetemecskét pillantottam meg, türelmes, okos, mindig mosolygós ábrázattal. Ám a gyenge galy erőre kapott, a szenvedés okozta kora bölcsesség csodálatos kifejezése megint eltűnt ismeretlen hazájába, s egy rózsás és gyermeki gyermek virágzott eléje, mintha semmi sem történt volna, az időnek, mikor én először láttam.

Megmutatkozott végre az iskolamester is, ki, mivel a leányának most reggelenként ágyban kellett maradnia, maga sem szeretett már korán kelni, s idejét teljesen beteg gyermeke szerint rendezte be. Jó idő múlva Anna is megjelent, s elfogyasztotta külön előírt reggeli-jét, miközben mi a rendeset ettük meg. E réven valami szomorúságféle nehezedett az asztalra, mely lassankint komoly elmélkedésbe ment át, a hogy hármásban tovább maradtunk ülve s elbeszélgettünk. Az iskolamester könyvet vett elő, a Kempis Tamás Krisztus követéséről szóló munkáját, s felolvasott belőle egypár verset, miközben Anna hímzését vette elő. Majd az apa beszélgetésbe fogott az olvasottak felől, engem is igyekezőn belevonni s a hagyományos módon kipróbálni, enyhíteni is ítéletemet, s közös épülésül valamely tanúlságos találkozó pont felé fordítani. Ám én az idén nyáron majd minden kedvem elveszítettem az ilyes megbeszélések iránt; pillantásom kézzelfogható jelenségekre és alakokra szegeződött, s még a Rómerrel együtt a tapasztalatok felől kifözött elmélkedéseink is tisztára e világbeliek vol-

tak. Ezenfelül azt is éreztem, hogy most a legnagyobb tekintettel kell lennem Anna iránt, s mikor észrevettem, hogy szinte örül, mikor engem így befogva lát s kiszolgáltatta egy kezdődő térítómunkának, vonakodtam attól, hogy ellenkezsem, olyan helyeket, melyekben igazság foglaltatott, vagy mélyen, szépen s erővel teljesen voltak kifejezve, őszintén megdicsértem, vagy édes tétlenségnek engedtem át magam, az Anna kis selyemgombolyagainak szép színeit nézegetve.

Szépen kipihente magát s elég frissnek látszott, úgy, hogy nem igen különbözött máskori nappali mivoltától. Ez úgy felvidított, hogy felkerekedtem, hogy, nappal lévén, Judittól biztosságban, átmenjek a paplakba s még vissza is térjek onnan.

Széles jó kedvem volt, mikor nekivágtam a sűrű ködnek s nevetnem kellett furcsa ravaszságomom, kivált mert a szürke világon át való rejtett vándorlásom útamat még hasonlatosabbá tette a rejtekúthoz. Megjártam a hegyet, s hamar a falúhoz értem, csak hogy itt a köd miatt eltévesztettem az irányt, s valóságos hálója közepébe kerültem a keskeny kerti ösvényeknek, s mezei dülő-útnak, melyek hol valami messzi házhoz vezetnek, hol egészen vissza a faluba. Négy lépésnyire nem láttam magam előtt; beszédet hallottam ugyan, de embert nem láttam s véletlenül nem is találkoztam senkivel. Így értem egy nyitott kiskapúhoz, elhatároztam, hogy bemegyek s átvágok az összes udvarokon, hogy kijussak megint az országútra. Pompás gyümölcsösbe kerültem, melyeknek fái görnyedtek a szép érett gyümölcsöktől. Egyszerre csak egy fát lehetett tisztán meglátni, a szomszédjai már félig elfátyolozottan álltak körben, s mögöttük újra bezárult a fehér ködfal. Egyszerre csak megláttam Juditot; szembe jött velem, két kezében maga előtt egy nagy kosarat vitt, teli almával, a fonása csak úgy ropogott bele. A gyümölcscsszedés volt szinte az egyetlen munka, melynek szeretettel és kedvvel látott neki. A nedves fű miatt szoknyáját egy kicsit feltúrte, s szép két lába látszott ki alóla; haja összecsapzott a nedvességtől, s arczára tiszta bibort szítt ki az őszi levegő. Egyenest felém tartott, kosarát víve; mikor hirtelen meg-

látott, elébb elhalaványodva letette kosarát a földre, aztán a szíves és igaz öröm minden jelével nyakamba borult s egy féltuczat csókot nyomott a számra. Nehéz volt nem viszonoznom s végre lebontakoztam kebeléről.

— Lám, milyen okos legényke! — szólt vígan nevetve, — ma jöttél meg, s mindjárt felhasználod a ködöt, hogy még éjjel előtt felkeress; ezt fel se tettem volna rólad! — Nem, — feleltem én, földre sütvé szemem, — tegnap jöttem s a mesteréknél lakom, mert Anna beteg. Ilyen körülmények közt nyilván nem jöhetek magához! — Judit hallgatott egy perczig, karját keresztbe fonva; okosan és áthatóan nézett rám, úgy, hogy pillantásomat felvonta a magasba, a magáé felé.

— Hát ez még okosabb, mint én gondoltam, — szólt végre, — ha csak valami kis hasznod volna belőle! De hát, hogy a szegény kis jószág beteg, emberséges leszek s megváltoztatom egyességünket. A köd vagy egy hétig mindennap leszáll majd így egypár órára. Ha minden nap eljössz, feloldozlak éjszakára s egyben megígérem, hogy soha nem ölelgetlek s magam szólok rád, ha ilyesmit tennél; csak egy ugyanazon kérdésemre mindig egyetlen egy szócskával kell majd felelned, hazugság nélkül! — Micsoda kérdésre? — szóltam én. — Majd meglátod, — felelte ő, — nézd, milyen szép almáim vannak!

Elöttem ment, egy fához, melynek ágai s levelei mintha nemesebb formájúak lettek volna a többieknél; egy lajtorján felment egypár fokot, s egypár egészséges szép almát szakított le. Egyiket, a melyiken már rajta volt a harmat, fehér fogával kettéharapta, a leharapott felét nekem adta, a másikat maga kezdte megenni.

Én is megettem az enyémet, még pedig hamar; ritka friss és zamatos volt, s alig vártam, hogy egy másik almával ugyanígy tegyen. Mikor hármat ettünk meg így, a szám olyan édesen felfrissült, hogy alig tudtam megállni, hogy Juditot meg ne csókoljam s a szája édes-ségéből is ne vegyek hozzá. Az asszony észrevette, nevetett és így szólt:

— Hát mondd: kedvelsz engem? — Erősen a szemembe nézett közben, s én, bár ekkor élénken és hatá-

rozottan gondoltam Annára, nem tudtam nem azt mondani, hogy: igen! Judit elégedetten szólott: — Ezt kell most mindennap mondanod!

Elkezdett beszélgetni s megkérdezt: — Tudod tulajdonképpen, hogy igazában mi van azzal a szegény kis leánnyal? — Mikor azt feleltem, hogy csakugyan nem okosodom ki belőle, így folytatta: — Azt beszélik, hogy szegénykének egy idő óta különös álmai és látományai vannak, hogy egypár dolgot meg is mondott előre, s azok úgy is következtek el, s hogy néha álmában, meg ébren is, hirtelen valami látomása vagy sejtése van arról, hogy előtte kedves távollévő emberek azon perczben mint vannak, vagy mit cselekszenek. S hogy most . . . most végképp elkegyesedett és bizony sorvadásos! Én nem hiszek effélékben, de az világos, hogy beteg; szívemből kívánok neki minden jót, mert szeretem, már a te kedvedért is. De hát kire-kire rá van mérve a maga keresztje! — tette hozzá elgondolkozva.

Mialatt én hitetlenül csóváltam a fejem, mégis könnyeden meglibabőrözött a hátam, s valami különös idegesség fátyola vonódott bennem Anna alakja köré, a hogy lelkem előtt állott. S ugyanezen perczben az az érzésem volt, hogy most okvetetlen látnia kell engem, a hogy meghitten állok Judit mellett; ezen megijedtem s körülnéztem.

A köd eloszlóban volt; ezüst foszlányain át már meglátszott a kék ég, egy-egy napsugár megcsillogtatta a nedves ágakat s rásütött a cseppekre, melyek esőben leváltak azokról, már egy arra menő férfinak is felkéklett az árnyéka, végre a világosság mindenütt áttört, körülvelt bennünket, s rávetette, a hogy ott álltunk, a ketőnk árnyékát a gyenge naptól süttött pázsitra.

Elsiettem s a papbácsiéknál megerősítették, a mit Judittól megtudtam; az eleven ház bátorságában s megnyugtatta a meghitt beszélgetéstől, megint hitetlenül mosolyogtam, s örültem, hogy a fiúkban társakra találtam, a kik szintén nem sok hajukszálát hullatták az ilyesmikért. De azért mégis elegyes érzés maradt meg bennem, mert maga az ilyen jelenésekre való hajlandóság, az erre való igény is fennhéjazásnak tetszett előttem, a

mit bár nem a szegény Annának, de annak az előttem idegen s nem szívesen látott valakinek igenis felróhatam, a ki mintha most helyébe lépett volna. Így aztán, mikor este visszamentem hozzájuk, némi húzódozással kerültem eléje, de ezt az ő kedves jelenléte csakhamar eltüntette; s mikor aztán ő maga kezdte halkán, édes apja előtt, valami álmát elbeszélni, a mit nemrégiben álmodott, s ezzel észrevettem, hogy maga akar belevonni a vélt titokba: menten hinni kezdtem a dologban, tiszteltem, s annál szeretni valóbbnak éreztem, mentül jobban kételkedtem benne azelőtt.

Mikor magamra maradtam, jobban elgondolkoztam rajta, s eszembe jutott, hogy olvastam én ilyen történetekről, melyekben, a nélkül, hogy csodát vagy természetelleneset tettek volna fel, a természetnek még fel nem kutatott térségeire és képességeire mutattak rá; a mint-hogy, érettebb átgondolás után, még számos rejtett köteléket s törvényt kellett lehetségesnek ítélnem, ha az én legnagyobb lehetőségemet, a jó istent, nem akartam nagyon is kiforgatni és sivár magányosságba számkivetni.

Már lefeküdtem, mikor e gondolatok megvilágosodtak bennem, s az Anna ártatlanságára és becsületességére gondoltam, a mit szintén számba kell venni, s alighogy ez elgondolás elfogott, illedelmesen kinyújtózkodtam, kezeimet kecsesen keresztbe tettem mellemen s igen választékos és eszményi fekvésbe rendezkedtem, hogy tisztességet valljak, ha Anna léleklátó szeme netalán tudtomon kívül megpillantana. Ám az elalvás hamar kiforgatott e szokatlan helyzetemből s reggel nagy bosszúságomra a világ legkényelmesebb s legközönségsőbb helyzetében találtam magamat.

Sebtiben összeszedtem magam, s mint a hogy az ember reggel kezét-képét megmossa, én is úgyszólván megmostam a lelkem kezét-képét, ügyelő, összeszedkezett mivoltot öltöttem, gondolataimnak ura igyekeztem lenni, és minden pillanatban tiszta és átlátszó. Így jelentem meg Anna előtt, a hol ily kitakarított és ünnepnapos élet könnyű volt, hiszen jelenlétében egyéb nem is volt lehetséges. A reggel megint úgy ment végbe, mint tegnap,

a köd szorosán az ablak előtt állt, s mintha hivatott volna. Nyugtalanság fogott el Judit után, de nem mértéktelen állhatatlanságból vagy gyengeségből, hanem inkább jólelkű háladatosságból, a mely eltöltött és azt súgta, hogy a bájos asszony iránt hajlandóságáért barátságos legyek, mert a készület és alakosság nélkül való örömből, melyben tegnap megleptem, most már csakugyan azt következtettem, hogy szívből hajlandó hozzá-
m. S úgy hittem, én is habozás nélkül mondhatom neki, hogy kedves előttem, mert különösképpen ezzel nem láttam megcsorbúlnak Anna iránt való érzésemet, s nem tudtam, hogy e biztosítással szinte csak azután való kívánczóságomat fejezem ki, hogy amugy istenigazában a nyakába essem. Ezenfelül látogatásomat jó alkalomnak néztem, hogy uralkodjam magamon, s a legveszedelme-
sebb környezetben is mindig olyan legyek, hogy valamely áruló álom bátran megmutathasson.

Ilyen szofizmák közt felkerekedtem, nem a nélkül, hogy Annára egy aggodalmas pillantást ne vettem volna, — de ott árnyékát sem láttam a kételkedésnek, Kérve, megint haboztam, de azért könnyen oda találtam Judit kertjébe. Őt magát azonban egy darabig keresnem kellett, mert menten észrevéve jöttömet, elbújt, a ködgomolyokban ide-oda bújkált s e közben maga is úgy eltévedt, hogy utóljára meg kellett állania s csöndesen nevémen szólított, hogy megtaláljam. Mindketten önkéntelen mozdúltunk egyet, hogy egymás karjába esünk, de erőt vettünk magunkon s kezetadtunk egymásnak. Judit még mindig gyümölcsöt szedett, de csak finomabb fajtákat, melyek kisebb fákon nőttek. A többit eladta, s magukkal a vevőkkel szedette le. Segítettem vagy egy kosárra valót letépnie s föl is másztam egy-egy fára, a hova nem tudott felnyúl-
ni, sőt annyira nem fértem a bőrömbe, hogy végre egy magas almafa leg-
sudarára másztam s eltüntem Judit elől a köd-
be. Ő oda-
lentől megkérdezte, hogy kedvelem-e, s én mintegy a felhőkből mondtam rá az igent. Mire ő hizelegve szólt fel: — Ejnye, de szép nóta, ezt ugyan szívesen hallom!
Gyere le szép madár, a ki ilyen szép nótát tudsz!

Igy töltöttünk minden nap egy órát, mielőtt bácsi-

ékhoz mentem; erről-arról elbeszélgettünk, én sokat beszéltem Annáról, s Juditnak mindent meg kellett hallgatnia, a mit ő nagy türelemmel cselekedett meg, csak hogy ott maradjak. Mert míg én Annában a magam jobb és lelkibb felét szerettem, Judit is az én ifjúságomban valami különbet keresett, mint a miben eddig volt része. Mindazonáltal jól látta, hogy csak a testi feletem babonázta meg, s ha sejtette is, hogy szívemnek több része van a dologban, mint magam is hinném, nagyon ügyelt, hogy észre ne vetesse velem, s mindennapos kérdésére abban a jámbor hitben hagyott válaszolnom, hogy nem nagy sor az egész.

Néha én sem hagytam békében, hogy beszéljen életéről, s hogy miért oly elhagyatott. Megtette s én möhön hallgattam. Elhalt urához mint fiatal leány ment hozzá, mert szép és deli legény volt. Csakhogy az derült ki, hogy ostoba, kicsinyes, pletykáló ember, nevetséges katuska, a kinek mind e tulajdonságai a kérő néma zavarodottsága mögé voltak bújtatva. Az asszony nem is titkolta, hogy az ura halála nagy szerencse volt reá nézve. Később csupa olyan ember kérte a kezét, a ki tulajdonképen a pénzére vetett szemet s hamar más felé fordult, ha ott egy pár száz forinttal többet szímatolt. Látta, hogy virágzó, okos és ügyes férfiak mint vesznek el görbemeget sápadt asszonykákat, a kiknek hegyes az orruk és sok a pénzük, a mi miatt kinevette őket és rosszul bánt velök. ..De, tette hozzá, magamnak is penitenciát kell tennem, miért mentem olyan szép számárhoz!"

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bolond mester, bolond tanítvány.

Egy hét múlva visszatértem a városba s megint megkezdtem munkámat Römernél. Mivel a szabadban már nem lehetett rajzolni s a másolni valóból is kifogytam, Römer abban igazított útba, hogy próbáljak az eddig tanúltakból valami egészet és önállót összealakítani. Tanúlmányaim közül, így kívánta, keressek ki valami

képtárgyat s azt egész festménynyé módoljam és dolgozzam ki. — Mivel itt semmi egyéb segítségünk nincs, — így szólt, — mint az én tékám, a melyet, ha én megenyedném, ezen a télen lassankint átpingálna a magáéba, a legjobb úgy tennünk, a hogy mondtam; maga ugyan még fiatal hozzá s egyszer-kétszer új tapasztalattal kell majd előlről kezdenie, mielőtt valami maradandót tud nyélbeütni. Mindazonáltal próbáljuk meg, hátha ki tud egy négyszögletet úgy tölteni, hogy, ha rászorúl, vevő is akadjon rá!

Az első próba egészen rendjén sikerült s ugyanígy a második s a harmadik. A friss kedv, a tárgy egyszerűsége s Rőmer biztos tapasztalata az aláfestéseket mintegy maguktól rendezte egymáshoz, a fény minden nehézség nélkül oszlott szét s fényes és árnyékos részek józanul s világosan töltettek ki, úgy hogy semmitmondó vagy kusza hely nem maradt sehol. Nagy öröömöm telt benne, ha egy vagy több dolgot, melyet tanulmányaim megvilágított formájukban kaptak le, a képen árnyékba tettem, vagy megfordítva, — mikor is magam eszéből és számításából valami újat s mégis egyedül lehetségeset sütöttem ki, a helyi szín, a nap szaka, a tiszta vagy felhős ég s a szomszéd tárgyak feltételei szerint, melyeknek mind több fényt vagy színt kellett visszaverniök. Ha sikerült a nyilvánvaló színt eltalálnom, mely megfelelő körülmények közt a való természetben is így ragyogott volna, — a mi menten meglátszott, mert a való tónusnak mindig igen sajátos varázsa van, — akkor büszke érzés fogott el, melyben mintha az én tapasztalatom s a természet lüktetése egy egységben olvadt volna össze.

Ám a mulatság nehezebbnek mutatkozott, mikor nagyobb és tartalmasabb munkába kellett fognom s e mívelkedettől feligézve képzelődő kedvem megint felbukkant és elhatalmasodott. Megszerkesztés, — ez a ropant szó zümmögött kevély csengéssel a fülembbe, s miközben valóságos vázlatokat vetettem papírra, melyeket majd aztán megfessek, hajlandóságomat teljesen szabadjára eresztettem. Költői zúgokat és helyecskéket, elmés és jelentős vonatkozásokat próbáltam aplikálni s ezek felborították a szükséges nyugalmat s egyszerűséget.

Römer egyszer hagyta, hogy egy ilyen vázlatot megnyírbálatlan meg is fessek, s mikor aztán a remekmű sehogysem tetszett magamnak sem, de nem tudtam, hogy miért nem, diadallal kimutatta, hogy a mesterségbeli részletek s az egyes való természetességek a szerkezet követelő és keresett volta miatt nem hathatnak, nem állhatnak össze egy igazsággá s kikiabáló rajzomon úgy lógnak rajta, mintha egy csontvázra tarka rongyokat aggatnának, sőt hogy a részletekben sem lehetséges, legjobb akarattal sem friss igazság, mert a túlnyomó kitalálás, a tolakodó spiritualizmus elől (így fejezte ki magát) a friss természetesség úgy szólván visszavonúl riadtan, az ecset hegyéből a nyelébe.

— Hiszen igaz, — szóló Römer, — van egy iskola, mely a közvetlen igazság rovására a kitalálásra veti a fő súlyt. Csakhogy ezek a képek inkább írott költemények, mint igazi képek, mint a hogy vannak költemények is, melyek inkább festményül hatnak, mint lelket lélegző beszédül. Ha most Rómában volna, s az öreg Koch és Reinhard munkáit látná, a milyen a hajlandósága, nyilván nagy elragadtatással csatlakoznék ezekhez a vén csacsikhoz; de jó, hogy nincs ott, mert az ilyesmi veszedelmes a fiatal művész számára. Nagy, szinte tudományos képzettség kell hozzá, kemény, biztos és finom rajz, mely még inkább az emberi alak tanulmányán épül, mint fákén vagy bokrokén, egyszóval: nagy stílus, mely csak egy nagy s gazdag tapasztalat értékében állhat, hogy a közönséges természetűség fényét elfeledtesse; s még mind ezzel is az ember örökös külöködésre s szegénységre van kárhoztatva, s joggal, mert ez az egész mód jogtalan és bolond!

Csakhogy én nem adtam erre a beszédre, mert már észrevettem rajta, hogy a kitalálás nem nagy erőssége; nem egyszer megtörtént, hogy, mikor elrendezéseimet javítgatta, hegyláncz, vagy erdős vidékbeli kedves helyeket, melyeket én igen jelentőseknek hittem, egyáltalában meg sem látott, velős czeruza vonásaival kiméletlenül átvonalozott s erős, de semmitmondó háttérre símított ki. Még ha útban voltak is, hitem szerint leg-

alább észre kellett volna őket vennie, meg kellett volna engem értenie s legalább valamit mondania erről nekem.

Így tehát ellent mertem neki mondani, a vízi festékeket okoltam, melyekkel semmi erő és szabadság nem lehetséges s jó vászon és olajfestékek utáni vágyakodásomat fejtettem ki, a melyekkel minden magától alakúlna és rendezkedne szemrevalóvá. Ezzel azonban valósággal életében támadtam meg mesteremet, mert azt vallotta és állította, hogy egy kis fehér pápirossal s egy pár angol festéktáblácskával nincs az a nagy és teljes művészet, a mit tökéletesen ki ne lehetne fejezni s ki ne lehetne mutatni. Ő már lezárta pályafutását s nem gondolt arra, hogy nagyobbat vigyen végbe, mint a mit már végbe vitt; ezért bántotta, mikor értésére adtam, hogy az eddig tanúltat csak lépcsőfoknak tekintem s magamat azontúl valami magasabbra érzem hivatottnak. Annál jobban érzékenykedett, mert e tárgy felől élénk s egyre megisméltlődő vitánkat mindvégig makacsul állottam, reménységeimről nem tettem le, s kijelentéseit, ha csak úgy általánosságban szóltak, nemcsak hogy nem fogadtam el többé feltétlenül, hanem inkább habozás nélkül szembe szálltam velök. Aminek főképp az volt az oka, hogy egyéb beszédei és közlései egyre különösebbekké és feltünőbbekké váltak s ítélete iránt való tiszteletemet igen meggyengítették. Sok ebből egybe esett a homályos híresztelésekkel, melyek felőle keringtek, úgy, hogy egy ideig a legkínosabb feszültségbe kerültem, tisztelt és megbízható tanítómat különös és titokzatos alakká látván átvedleni.

Már jó ideje az emberekről és dolgokról való nézetei egyre keményebbekké és egyben határozottabbakká váltak, mindinkább csakis politikai ügyekre vonatkozván. Esténkint eljárta a városunkbeli olvasókördbe, ott elolvasta a francia s az angol újságokat és sok mindent feljegyezgetett, a mint hogy a lakásán is mindenféle titokzatos papirczédulákkal volt ügyes-bajos dolga s gyakran lehetett rajta kapni, a hogy valami fontos írásba volt elmerülve. Főképp a Journal des Débatsval volt sok baja. Kormányunkat egy csapat élhetetlen falusinak nevezte, a nagy tanácsot hitvány népségnek, hazai állapotainkat

pedig mindenestől ostoba dolgoknak. Ezen gyakran fennakadtam; nem siettem a helyesléssel, vagy egyenest megvédtem dolgainkat és zsémbeskedő embernek tartottam, a kit idegen nagy városokban való hosszas tartózkodása a maga kis hazája iránt megvetéssel töltött el. Sokat beszélt Lajos Fülöpről; gáncsolta ennek eljárásait s cselekedeteit, mint olyan valaki, a ki bizonyos titkos előírásokat nem lát pontosan megfogadottaknak. Egyszer egészen felbőszülten tért haza, s panaszkodott egy beszéd felől, melyet Thiers miniszter mondott. — Ezzel az átkozott tökmag-emberrel semmire sem lehet menni! — kiáltott, összegyűrve valami újságkivágást, — ezt a maga bolond esztől való hebehurgyaságot fel sem tettem volna róla! Azt hittem, hogy a legtalálékonyabb tanítványom. — Mit, hát Thiers úr tájképrajzoló is? — kérdeztem én, — Römer pedig kezét dörgölte s így felelt: — Az éppen nem, — de hagyjuk ezt!

Ám menten utána olyasmit éreztetett, hogy az európai politika szálai az ő kezében futnak össze, s hogy ha csak egy napot, egy órát is elernyed testét fölemészteni fenyegető megfeszített elmebeli munkájában, tüstént általános kavarodást láthatni a közügyekben, s hogy a Journal des Débats egy-egy kusza vagy habozó száma mindig arra vall, hogy ő beteg volt vagy kimerült vagy tanácsának híjával voltak. Komolyan néztem mesteremre — a képe elfogulatlan volt és komoly, sasorra úgy, mint máskor, a közepén volt, alatta ápolt bajusza s szemén nem vonúlt át a legcsekélyebb bizonytalan pislogás sem.

Csodálkozásom nem ért rá számot vetni magával, mert mihamarább azt is megtudtam, hogy Römer, miközben titkos csomópontja minden álladalmi kormányzatnak, egyben hallatlan zsarnokságnak s bántalmaknak áldozata is. Őt, ki nem is egy czímen arra való lett volna, hogy Európa leghatalmasabb trónusán üljön, mindenek szeme láttára: titokzatos kényszerítés, mint valamely megigézett lelket rejtezkedésben s szegénységben tartotta, de napról-napra lecsapolt géniúszából annyit, a mennyi a világnak éppen csak szatócskodó ellátására futja. Persze: a mely perczben megtalálná jussát és szabadságát, vége volna ennek a hörcsök-gazdálkodásnak,

s szabad, napos, boldogságos idők derülnének a világra. Ám így is: lelkének ama piczinyke porcziói is, melyek így csöppenként kerülnek alkalmaztatásba, lassankint mégis csak mindenható tengerré gyűlnek össze, mert az a természetük, hogy sem nyomuk nem veszhet, sem erejüket lebírni nem lehet, — s e mindenható tenger révén az ő egyénisége is megtalálja majd jussát s megváltja a világot, miért is testi személye nem sokat bánja, ha el is eped.

— Hallja, — szólott, — hogy kukorékol ez az átkozott kakas? Ez csak egy az ezer mód közül, a mit mind kínzásomra találnak ki; tudják, hogy a kukorékolás egész idegzetemet megrázza s képtelenné tesz a gondolkodásra; ezért a közelemben mindenütt kakasokat tartanak, s szólatják őket, mihelyt megkapták tőlem a kívánt táviratokat, — hogy a lelkem gépezete a többi egész napra vesztég álljon! Hinné-e, hogy ez a ház is át van hálózva titkos csövekkel, hogy minden szavunkat meghallják, s mindent meglássanak, a mit cselekszünk?

Körülnéztem a szobában s egy pár ellenvetéssel próbálkoztam meg, csak hogy ezeket elnyomták az ő titokzatos, szűrő és fontosságot láttató pillantásai. A míg vele beszéltem, olyan különös formán voltam, mint mikor a gyerek félig hívően hallgatja, hogy mesél a felnőtt, a kit szeret és tisztel; de ha magamra maradtam, magam előtt is meg kellett vallanom, hogy a legjobbat, a mit eddig tanultam, az örület kezéből vettem. Ez a gondolat fellázított, nem tudtam megérteni, hogy lehet valaki örült. Valami irgalmatlanság fajta fogott el; feltettem magamban, hogy világos szóval szétverem ezt az egész értetlen felhőt, — ám ha magával az örülettel állottam szemben, menten meg kellett éreznem erejét és áthathatlan voltát s örülnöm kellett, ha találtam valami olyan szót, mely ráállva a megtévelyedett gondolatra, a szenvedőnek mégis némi enyhülést szerzett azzal, hogy kibeszélhette magát. Mert hogy valóban boldogtalan volt és szenvedett s mind a képzelt kint érezte is, azt nem lehetett meg nem látni.

A Rómer bolondságát sok ideig elhallgattam mindenkivel, még anyámmal szemben is, mert mintha a ma-

gam becsületéről is szó lett volna abban, ha ilyen kitünő művésztől és mesterről kiderül, hogy örült s mert ellenemre volt, hogy a mi rossz hírek felőle kerengtek, most azokat én is tápláljam. Ám egy nagyon is nevetséges esemény mégis csak kikottyantatta velem. Mikor ugyanis már többször igen jelentősegesen beszélt volt hol a Bourbonokról, hol a Bonapartékról, hol a Habsburgokról, egy nap az történt, hogy valamely szomszéd királyságheli özvegy királyné, egy öreg hölgy sok szolgástól és iskátulástól egy pár napig a mi városunkban tartózkodott. Römer tüstént nagy izgatottságba esett, séta útjainkat a fogadó felé fordította, a hol az öreg hölgy lakott s be is ment a házba, mintha fontos beszéde lett volna az asszonysággal, a kit igen cselszövőnek írt le s a kiről elárulta, hogy ő miatta jött ide. Engem addig lent állatott. Ám mikor visszatért, megéreztem a szagán, hogy nyilván a söntésben ülhetett, a hol egy hagymás kolbászt meg egy pohár bort kellett bekebeleznie. Ilyen nemes és komoly külsejű férfinak ilyen hóbortjai annál jobban felbőszítettek, mert valami nevetséges ravaszsággal voltak összekötve. Ezért aztán sem otthon, sem egyebütt nem fért belém a dolog s ekkor nagy csodálkozva megtudtam, hogy a Römer különösége nagyon is ismeretes, de nem hogy szánalmat vagy segítő részvétet keltene, inkább úgy nézik, mint valami gonosz, rossz szokást, tudatos hazudozást, arra számítót, hogy az embereket megcsalja s rovásukra hamisságot kövessen el. A külföldön elkövetett valamely véték a szerénység ellen vagy a jó erkölcs ellen, vagy adóság a mit nem tudott beváltani: ilyesmi eshetett össze a betegsége kezdetével, a nélkül, hogy meg lehetett volna tudni, mi volt. Az, a kinek kára volt belőle s a ki a sugdolózást megindította s időről-időre felújította, még sem akart a bosszúálló haragos színében feltűnni, s úgy tudta a beteget elszigetelni, hogy a dologról alig beszéltek s ő neki magának sem volt róla sejtelve. Ám míg sokkal jelentéktelenebb művészek kényelmesen érvényesülni tudtak, Römer úgy vették, mintha nem is volna a világon; kifogástalan szorgalmának semmi kegy, semmi elismerés, semmi szíves szószólás nem sietett segítésére, pedig ez a szor-

galom nem lankadt el, elborúlása közepett sem. Csak később tudtam meg, hogy Rómer a mi érintkezésünk idejében majd mindig éhezett s szűkös keresetét majdnem csakis tiszta külső megjelenésének ápolására áldozta.

Ha a róla kerengő híreszteléseket nem vettem is kézpénznek s megvédtem emberemet a híresztelésekkel szemben, mégis csorbították mesterem iránt való bizalmamat s fiatalos, feltekintő tiszteletemet, és bizonyos fokig magam is elfogúlt lettem ellene, csak azzal a különbséggel, hogy művészi értékét ép oly sokra tartottam, mint az előtt.

Miután négy hónapot töltöttem vezetése alatt, vissza akartam vonulni, mintegy megszolgáltnak tekintve tőle a neki adott summát. Ám ő gyakran olyasfélét mondott, hogy nem kell azt oly szigorúan venni s nem muszáj amiatt abba hagyni tanulmányaimat; sőt inkább kellemetes szükségét érzi annak, hogy érintkezésünk folytatódjék. Így, bár nem dolgoztam is tovább lakásán, olykor mégis meglátogattam s éltem tanácsával. Így telt el még négy hónap, melynek rendjén, a szükségtől hajtva, de azért csak úgy odavetve s mellékesen kérdezte meg, hogy anyám nem segíthetné-e ki rövid időre valami kölcsönrel? Körülbelül ugyanakkora summáról beszélt, mint az egyszer kapott s én a pénzt aznap elhoztam neki. Tavasszal végre sikerült nagy fáradsággal megint valamit eladnia, s így megint akadt egy kis pénze. Ezzel elhatározta, hogy Párisba megy, mivel itthon csak nem jut zöldágra, a mint hogy az a kába hite is tova űzte, hogy helyváltoztatással jobb sorsot kényszeríthet ki magának. Mert az örültek és szerencsétlenek minden éles eszű ösztöne közepett sem sejtette, hogy valóságos sorsa még sokkal keservesebb, mint képzelt betegsége, s hogy az emberek mintegy összebeszéltek arra, hogy szegény szép rajzait és képeit lakoltatják meg azért, a mi vélt rosszat tartottak felőle.

Úgy találtam, a hogy czók-mókját összeszedte s egypár számlát kifizetett. Jelentette, hogy holnap utazik s egyben barátságosan búcsúzott tőlem, még néhány titokzatos czélzást fűzve hozzá utazása czélja felől. Mi-

kor anyámnak elmondtam a hírt, menten azt kérdezte, hogy hát a kölcsön vett pénz felől nem szól-e semmit.

Én a Rómer keze alatt határozottan haladtam, tágtult tudásom és látásom s nem is lehetett kiszámítani, már csak elgondolni sem, hogy e nélkül mi lett volna belőlem. Ezért azt a pénzt bátran jól megszolgált fizetségnek tekinthettük volna, annál is inkább, mert Rómer mindvégig ellátott tanácsával. Ám mi az egészben csak megerősítését láttuk ama híreszteléseknek, azonkívül akkor még nem tudtuk, mily nyomorúságban él; azt hittük, jó módú, mert szegénységét gondosan eltitkolta. Anyám kötötte magát ahhoz, hogy a pénzt meg kell adnia s haragudott, hogy valaki szó nélkül el akar venni egy részt fiacskája javára félretett kevéske pénzéből. A mit tanultam, azt nem vette számba, mert azt hitte, mindenki tartozik azzal, hogy megtanítsa mindenre, a mit csak jól tud.

Én magam meg, részint mert már magam is elfogult lettem Rómer iránt és affajta szédelőnek tartottam, részint mert én beszéltem volt rá anyámat, hogy azt a pénzt adja oda s végre gyerekészből és elvakultságból nem vettem ellene semmit, sőt mintegy elégtételt éreztem, hogy bosszút állhatok minden méltatlanságért. Mikor tehát anyám egy levélkét írt neki s én átláttam, hogy ő, ha meg akarja tartani a pénzt, egy ilyen, az ő szemében közönséges asszony figyelmeztetésével nem törődik majd, félretettem anyám levelét. a kit különben is megzavart, hogy olyan tekintélyes és különös férfiúnak ír s másikat írtam, mely, szégyenemre vallom be, igen ügyesen volt megírva.

Udvarias beszéddel számoltam fixa-ideáival, büszkeségével és becsületérzésével, s miközben a szerény levelecske elébb csupa keserűség volt, ha netalán nem veszik számba, a végén, ha Rómer mindezen nevetne, úgy volt megírva, hogy mégse nevéssen majd, hanem lássa, hogy átlátnak rajta. Ám ennyire nem is volt szükség, mihelyst az írásművet odaküldtük, az ember, a kivel küldtük volt, mindjárt hozta is a pénzt. Egy kicsit elszégyeltem magam; de most már csupa jót beszéltünk róla,

hogy nem is olyan rossz ember és így tovább, csak mert azt a nyomorúlt kis rakás ezüstöt ideadta.

Úgy hiszem, ha Rőmer azt képzelte volna magáról, hogy víziló vagy pohárszék, nem lettem volna iránta ily irgalmatlan s háládatlan; de mivel hogy nagy prófétának kívánt látszani, ez megbántotta hiúságomat, mely külső, látszólagos okkal fegyverkezett fel ellenem.

Egy hónap múlva következő levelet kaptam Rőmertől Párisból:

„Kedves fiatal barátom!

Híradással tartozom magának állapotom felől, mert szeretem hinni, hogy tovább is részt vesz sorsomban és barátsággal van irántam. Hiszen magának köszönhetem végre való megszabadulásomat és uraságba jutásomat. A maga közvetítésével, a mennyiben visszakérte tőlem azt a pénzt (melyről nem feledkeztem volna meg, csak valamely szabadabb perczben akartam maguknak megadni), végre bevonúlhattam apám palotájába, s nekiszentelhetem magam igazi hivatásomnak. De nagy fáradságon kerültem! Én azt a pénzt itt való tartózkodásom első idejére szántam; de minthogy maga visszakérte, az útiköltségek levonása után csak egy francot maradt s ezzel mentem be a postáról a városba. Rettentően esett, én hát az említett francot arra fordítottam, hogy odahajtasak a zálogházhoz s ott elzálogosítsam az útitáskámat. Kevéssel rá arra kényszerültem, hogy egy pár garasért eladjam a gyűjteményemet egy zsebórásnak, s csak ekkor, mikor végre minden felvett művészi álarcz-tól s minden művészi szerszámtól szabadon éhezve szabadgáltam az utczákon, hajléktalanul, ruhátlanul, de ujjongva szabadságomon: ekkor találtak rám végre az én fenséges házam hű szolgálói s diadallal vittek haza! De olykor még most is megfigyelnek s én egy kedvező alkalommal élek, hogy magának ezt a jelt adhassam magamról. Megkedveltem magát s valami jót tervezek magával! Addig is fogadja hálámat a szerencsés fordulatért, melyet maga idézett elő! A világ minden nyomorúsága szálljon szívébe, ifjú hős! Éhség, nyomorúság s bizalmatlanság simogassa s legyen keserves tapasztalat asztali és ágybéli társa! Mint figyelmes apródomnak, kül-

döm ime magának örök átkaimat, melyekkel viszontlátásig hűséggel maradok kegyelmes Barátja.

Sebtében írtam, nagyon sok a dolgom!"

Csak később tudtam meg, hogy Rómer egy franciaországi bolondok házában pusztult el. Hogyan jutott oda, az fentebbi leveléből eléggé kivilágosodik. Anyámat, ki előtt mindezt eltitkoltam, nem érhetett egyéb vád, mint általában azokat az asszonyokat, kiket az övéik iránt való gond szükkeblüekké és tekintet nélkül valókká tesz az egész többi világ iránt. Magamról azonban, a ki pedig épp azon időben jónak és törekvőnek hittem magam, most át kellett látnom, mily gonoszságba keveredtem bele. Nem hazudtam ugyan, nem rágalmaztam, vagy csaltam, loptam, mint gyermekkoromban, ám, mialatt színre igazságot tettem, valójában háládatlan, igazságtalan s kőszívű voltam. Váltig mondhattam magamnak, hogy hiszen az a felszólításom csak kölcsönvett pénz egyszerű visszakérése volt, a mit mindenki megtesz, s hogy sem én, sem anyám nem erőszakoskodtunk benne; azt is mondhattam, hogy tapasztalat teszi a mestert s ezt a fajta igazságtalanságot is, mely a leggyakoribb s az ember legkönnyebben esik bele, legjobban valamely élelmény útján lehet átlátni s így tanulja meg az ember, hogy elkerülje; ha még úgy magyarázgatam is magamnak, hogy a Rómer egyénisége és végzete idézte elő az én viselkedésemet és sorsa ez eset nélkül is beteljesedett volna: mindez nem állhatta útját, hogy keserves szemrehányásokkal ne illessem s ne szégyeljem magam, valahányszor Rómer alakja tűnt lelki szemeim elé. Ha megátkoztam is a világot, mely az efféle cselekedetet bölcsül és igazul fogadja el (mert éppen a legigazabb emberek üdvözöltek volt bennünket, a miért a pénzt visszaszereztük), mégis okolni csak magamat okoltam, mikor visszagondoltam arra a levélkémre, melyet minden fáradság nélkül írtam, szinte kiráztam a kabátom újjából. Már majd tizennyolczéves voltam s csak most fedeztem fel, mily nyugodtan s elfogulatlan éltem gyermeki bűneim és válságaim óta, hat hosszú éven át, s ime, most ily gonoszságot követtem el. S mikor végül azt is átgondoltam, mily magasabb rendelésnek tekintet-

tem annak idején a Rómer nem remélt megjelenését, igazán nem tudtam: sírjak-e, nevessek-e a köszöneten, melyel neki adóztam. Az íjesztő levelet nem mertem elégetni s féltem megőrizni. Hol elástam mindenféle lim-lom alá, hol előszedtem s odatettem legkedvesebb papirosaimhoz, s még ma is, valahányszor megtalálom, megváltoztatom a helyét, s máshova teszem, úgy, hogy örökké vándorol.

HATODIK FEJEZET.

Szenvedni, élni . . .

Ez a megaláztatás annál jobban lesújtott, mert, hogy Anna álmai és sejtelmei előtt tisztán és jól álljak, a télen át puritáni természetet öltöttem, s nemcsak külső viselkedésemre, de gondolataimra is gondosan felügyeltem s arra igyekeztem, hogy olyan legyek, mint az üveg, melyen minden pillanatban keresztül lehet nézni. Hogy ebbe mily kényeskedés és tetszelgés játszott bele, azt csak most ez az erőszakos háborítás láttatta velem világosan s önvádjaimat bolondságom s hiúságom érzete még keserűbbé tette.

Annának a télen át mindig a szobában kellett maradnia, s tavaszra ágyba dőlt. Szegény iskolamester bejött a városba, hogy kivigye anyámat; sírt, mikor a szobába lépett, bezártuk hát lakásunkat s kiutaztunk vele falujába, hol anyámat úgy fogadták és tisztelték, mint valami vízi csodát.

Am erőt vett magán, nem ment el a helyekre, melyek drágák voltak előtte, nem kereste fel megvénült ismerőseit, hanem sietett elhelyezkedni a szegény, beteg gyermeknél; csak lassanként használt fel egy-egy kedvező percet, s hónapok teltek bele, míg minden ifjúkori ismerősével találkozott, noha nagyobbára a szomszédban laktak.

Én a bácsiéknál laktam s mindennap lementem a tóhoz. Anna legtöbbet reggel, este s éjszaka szenvedett; napközben elszundikált, vagy hallgatva feküdt ágyában,

s én ott ültem az ágy szélén, nem igen tudva, mit mondjak.

Egymással való dolgunk színre visszavonúlt a nehéz bánat és gyász előtt, melyet a jövő csak félig takart el. Ha néha egy negyedórát egészen magamban ültem mellette, kezemben tartottam kezét, miközben ő hol komolyan, hol mosolyogva nézett rám, egy szót nem szólva vagy legfeljebb, ha egy poharat vagy egyéb tárgyat kérve el tőlem. Azt is megtette gyakran, hogy kis iskátulyáit és egyéb kincseit oda hozatta ágyába, kirakosgatta, míg bele nem fáradt, aztán mindent énvelem rakott vissza. Ez szinte csöndes boldogsággal töltött el bennünket s ha ilyenkor elmentem, nem tudtam megérteni, miért s hogyan hagytam hátra Annát, kínos szenvedéseknek kiszolgáltatta.

A tavasz teljes pompájában felvirúlt, de a szegény gyermeket alig lehetett csak ritkán is az ablakhoz ültetni. Így hát ágyas szobáját raktuk tele, fehérségében, virágcserepekkel, s ablaka elé széles állványt építettünk, hogy azon nagyobb cserepekből szinte kertet emeljünk. Ha Annának napos délutánokon akadt egy jó órája s mi a langyos májusi nap előtt feltártuk az ablakokat, s a hogy a tó ezüstje becsillogott a rózsák s oleander virágok közt s Anna az ő beteg fehér ruhájában ott feküdt: mintha valami szelíden gyászoló halotti szertartást vitünk volna végbe a szobában.

Am néha ilyen órákban Anna egészen friss lett és szinte beszédes; ilyenkor körül ültük ágyát s csöndesen elbeszélgettünk emberekről, dolgokról, hol tréfásan, hol komolyan, úgy hogy Annával mindent tudattunk, a mi kis világunkat megmozgatta. Egy nap, mikor anyám bement a falúba, a beszéd éppen én rám fordúlt s a mester is, a kis leány is olyan jóindulattal időzött e tárgynál, mely nekem igen jól esett s elégedettség és hála fejében a legteljesebb őszinteséget váltotta ki belőlem. Éltem ezzel az alkalommal, hogy a boldogtalan Rómerrel való dolgom felől beszéljek, melyről ama bizonyos levél óta senkinek sem tettem említést, — s keservesen panaszkodtam az esetről s annak rendjén való viselkedésemről. Az iskolamester nem igen értette, mi bajom; meg akart

nyugtatni, szépítgette a dolgot s a mit benne hibának ismert el, azt is arra ítélte jónak, hogy figyelmeztessen engem, mennyire bűnösök vagyunk mindnyájan s mennyire rászorulunk a megváltó irgalmára. Már pedig a bűnös szó én előttem rettenetesen úált és nevetséges volt, nem különben az irgalom; inkább: ezt a pert irgalmatlanul meg akartam víni magammal s egészen világi törvény szerint itélni el magamat benne, nem pedig holmi lelki módon. Ám Annát, a ki eddig csöndben feküdt, úgy felizgatta elbeszélésem s viselkedésem, hogy hirtelen elfogta görcse és betegsége, s megtörtént végre, először, hogy a szegény gyenge teremést ott láttam teljes kínos tehetetlenségében. A szenvedés és a félelem nagy, nehéz könnyeket sajtolt ki szemeiből, s ezek feltarthatatlan gördültek le fehér ábrázatán. Annyira elfoglalták a szenvedése okozta mozdulatok, hogy nem tudott egyébre gondolni és baján erőt venni, s csak elvétve vetett rám egy-egy rövid, téveteg pillantást, szinte egy másik idegen világából a szenvedésnek. Egyben mintha gyengéd szégyenkezés is gyötörte volna, a miért oly mértéktelelenül szenved előttem; s meg kell vallanom, hogy azon való zavarodottságom, hogy oly egészségesen és tenyeres talpasan állok a vértanúság e szent helye előtt, majd ugyan akkora volt, mint veleérzésem. Érezve, hogy talán így némi könnyebbségére lehetek, ott hagytam apja karjában, s megrendülten és megszágyenülve siettem el, hogy haza hívjam anyámat.

Ő haza is ment az egyik leánynyal, hogy a szegény beteg gyermeket ápolják, én pedig arra a napra ott maradtam a bácsiéknál, szemrehányásokkal gyötörve magam esetlenségemért és élheterlenségemért. Nemcsak hogy oly méltatlan voltam Römer iránt, de még az is, hogy ezt bevallottam s ennek ilyen következései voltak, mind gyűlöletes árnyékba borított önönmagam előtt, s az a fajta sötét lélekállapot fogott el, melyben az emberben kétség kel az iránt, hogy valóban jó és szerencsére rendelt ember-é? mikor az embernek úgy tetszik, hogy nem annyira szívének vagy egyéniségének, mint inkább a fejének s a végzetének valami rosszasága nehezedik rá, mely még boldogtalanabbá tesz, mint a hatá-

rozott ördögiség. Nem tudtam elaludni, annyira vágytam arra, hogy kibeszélhessem magam, mert úgy az állandó elhallgatás, mint a balúl kiütött őszinteség a kísértetiesség érzését csak növelte bennem. Éjfél után fel is keltem, felöltözködtem s kilópódoztam a házból, hogy felkeressem Juditot. Láttatlan jutottam tova, kerteken és sövényeken keresztül; a háza sötét volt s ajtaja, ablaka zárva. Egy darabig tanácstalan álltam a ház előtt; végre felmáztam az ablaktáblán s habozva kopogtam az ablakon, mert egyrészt féltem is, hogy a szép és okos asszonyt az éjszaka titokzatos fátyola mögül felijeszszem. Azonnal meghallott és megismert, felkelt, valamit kapott magára és beeresztett az ablakon. Aztán világot gyújtott, mert attól tartott, hogy holmi szerelmes szándékokkal jöttem hozzá. Annál jobban elcsodálkozott, mikor belefogtam a történeteimbe s elmondtam elébb a kínos esetet, mely ma a csendes betegszobát felverte, majd a Römerrel való szerencsétlen dolgot, melynek egész menetét leírtam. Miután elmondtam neki, úgy az én ravasz felszólító-leveletem, mint az arra válaszul vett levelet, melynek foglalatából megérthettük, mi történt Römerrel, csak éppen, hogy bolondok háza helyett már fogházra is gondoltunk, Judit ráms zólt: — De hiszen ez igazán útalatos. Nem szégyenled magad te Hököm Matyi. — Haragosan fel-alá járt a szobában s apróra kifestette, hogy Römer talán még erőre kapott volna, ha nem szedik el tőle az első párisi napokra való pénzt, hogy az élete fentartására való ösztöne nyilván, sőt bizonyosan visszaadta volna egy időre az eszét s ebből egy vagy más módon kiszámíthatatlan jobb fordulat állhatott volna elő.

— Csak én ápolhattam volna azt a szegény embert, — kiáltott, — biztosan kigyógyítottam volna! Kinevettem volna s hízelkedtem volna neki, a míg csak eszire nem tér!

Majd megállott, rám nézett s így szólt: — Tudod-e Henrik, hogy már egy emberélet szárad ezen a te éretlen lelken —

Erre még ennyire nem gondoltam s megdöbbenve feleltem: — Ez már csak nem állhat egészen! A legrosz-

szabb esetben szerencsétlen véletlen s én nem gondolhattam, hogy előidézem!

— Igen, — felelte ő nyugodtan — ha egyszerűen vagy akár durván követelted volna vissza a pénzt, csak hogy a te pokolian kieszelt kényszerítéssel valóssággal a torkára tetted a kést, a hogy az már a mi időnkben divatos, a melyben egymást szavakkal és levelekkel szurkálják agyon! Szegény ember! Olyan szorgalmas volt s úgy törte magát, hogy kimásszák a hinárból s mikor végre szert tett egy kis summa pénzre, nem elszedték tőle! Az ember azt hinné, hogy természetes, hogy az ember a munkája bérét az élete fentartására akarja fordítani; de nem addig van ám, ráripakodnak: add meg előbb, a mit kölcsönbe vettél, aztán dögölj meg éhen!

Egy darabig komoran és hallgatag ültünk, aztán így szóltam: — Hát ez hiábavaló, a mi megtörtént, megtörtént. Tanúlhatok ebből a dologból, de örökké csak nem czepelehetem magammal s mivelhogy átlátom és szánom, a mi rosszat tettem, neked is meg kell végre bocsátanod, s megadnod a bizonyosságot, hogy azért nem vagyok előtted gyűlöletes és utálatos!“

Most vettem csak észre t. i., hogy tulajdonkép ezért jöttem ide s igenis szükségem volt arra, hogy elmondással s egy más száj közvetítésével kiirtsam magamból a nyomasztó érzést és bocsánathoz jussak, ha az iskola-mester keresztyéni közvetítése nem volt is inyenre. Ám Judit így felelt: — De már ebből nem eszel! A lelki-furdalásod egészen egészséges kenyér a számodra; rágódj csak rajta, a míg élsz, én ugyan nem kenek rá bocsánatot vajnak! Nem is tehetném: mert a min nem lehet változtatni, azt azért elfelejteni sem lehet, — legalább én úgy hiszem, eleget próbáltam! Sajnos, azt nem érzem, hogy egy csöppet is utálatossá lettél volna előttem. Különben is minnek volna az ember a világon, ha nem arra, hogy az embereket úgy szeresse, a milyenek?

Juditnak ez a különös kijelentése igen meglepett s mély gondolkozóba ejtett, de mentül tovább gondolkoztam rajta, annál bizonyosabbá vált előttem, hogy Judit fején találta a szeget s olyan következtetésre jutottam, mely egyben tökéletessé is erősödvén (t. i. annak eltöké-

lésévé, hogy nem is akarom magamban elaltatni méltatlanságom érzését, sőt teljes frissességében akarom mindig magamban ébren tartani) előttem az egyetlen lehetséges kiegyenlítésnek tetszett.

Csodálatos, hogy az emberek csak a mi nagy ostobaságot követtek el, arról hiszik, hogy nem tudják elfelejteni, homlokukhoz kapnak, ha eszükbe jut, s ezt nem titkolják, annak jeléül, hogy most már megokosodtak; de a mi méltatlanságot követtek el máson, azt úgy hiszik, el tudják feledni, holott ez valójában már csak azért sem lehetséges, mert a méltatlanság közeli rokona az ostobaságnak, azzal egy természetű. Igen, — gondoltam magamban, — a mily megbocsáthatatlanok az ostobaságaim, annyira az is, a mit méltatlanságot követtem el! A mit Rómerrel tettem, azt soha többé el nem felejttem, s ha halhatatlan leszek, átviszem magammal a halhatatlanságba, mert hozzá tartozik személyemhez, történetemhez, egyéniségemhez, különben nem történt volna meg! Egyetlen gondom az lesz, hogy annyi igazat cselekedjem, a mennyi elviselhetővé teszi életemet!

Felugrottam, s tudtára adtam Juditnak az ő egyszerű szavainak ezt a kiépítését és véghezvitelét, — mert fontos eseménynek tetszett előttem, hogy ilyen mód örökre lemondok egy rossz tettem elfeledéséről. Judit levont magához s fülembe súgta: — Igen, így lesz; most lettél meglett ember s ebben a dologban már elvesztetted erkölcsi szüzességedet! No, legény, most csak arra vigyázz, hogy így ne folytasd. — A furcsa szó, a melylyel élt, a dolgot még újabb s nevetségesen világos világításba helyezte, úgy, hogy felmérgekedtem rajta és bolondnak, málé szájúnak, felfuvalkodott békának szidtam magamat, a kit orránál fogva lehetett vezetni. Judit nevetett és így szólt: — Gondolj rá, hogy mikor az ember azt hiszi, hogy a legokosabb, akkor tűnik ki leghamarább, hogy számár! — Ne neved! — feleltem én mérgesen, — rajtad is méltatlanságot követtem el, éppen most, mikor jöttem; attól félttem, hogy valami idegen ember van nálad!

Azonnal pofon vágott, de úgy látszik inkább örömeiben, mint haragjában: — Szemtelen egy legényke vagy s azt hiszed, csak meg kell gyónnod a te ocsmány

gondolataidat, hogy abszolváljalak értük; persze, csak a tökkel ütött emberek nem vallanak be soha semmit; de azért a többiek sem tesznek a vallomásaikkal mindent jóvá! Büntetésül most takarodj ki a templomból s jó lesz, ha haza mégy. Holnap éjszaka azért nem bánom, ha itt látlak!”

Hát én, a hányszor csak lehetett, el is mentem hozzá éjszaka; ő a napot többnyire magánosan s egymagában töltötte, míg én vagy messze elkóboroltam, hogy rajzoljak, vagy az iskolamester házában ültem, mint a szenvedés iskolájában, csöndesen és veszteg. Így mindig volt mit beszélnünk ezeken az éjszakákon s gyakran órák hosszat elültünk a nyitott ablaknál, elnézve az éjszaka csillogását a nyári világon; vagy becsuktuk az ablakot, betettük az ablaktáblákat s odaültünk az asztalhoz olvasni. Még az őszszel, mikor könyvet kért tőlem, ott hagytam nála az *Örjöngő Lóránt* egy német fordítását, melyet magam sem ismertem egészen; Judit a télen át szorgalmasan olvasgatta s most a világ legszebb könyvének dicsérte előttem. Judit már nem kételkedett az Anna közeli halálában s ezt leplezetlen meg mondta nekem, noha én nem akartam elismerni. E dolgról beszélgetve s a beteg ágyról való híradásaimtól elszomorodtunk s elkomorodtunk, ki-ki a maga módján s ha aztán Ariostót kezdtük olvasni, megfélekedtünk e szomorúságról s elmerültünk a friss és tündöklő világba. Judit a könyvet elébb egészen népi módon úgy vette, mint egyéb nyomtatványt, nem sokat töprengve származásán és jelentőségén; ám mikor így most együtt olvasgattuk, hol ezt, hol azt akarta megtudni s nekem, úgy a hogy, meg kellett magyaráznom az ilyen munka keletkezését és értékét, azt, hogy mit akar s mire törekszik a költő, s én elmondtam, a mit tudtam, Ariostóról. Ez meg éppen felvidította, az olasz költőt bölcs és okos férfiúnak nevezte s kétszeres kedvvel olvasta az énekeket, tudván immár, hogy e váltakozó, vidám és bölcs történeteknek vidám szándék rejlik az alján, akarás, teremtés, alakítás, átlátás, tudás, a mik az ő újságukban úgy ragyogtak fel előtte, mint a csillag a sötét éjszakában. A hogy a szépségtől ragyogó alakok szakadatlan vonúltak el előt-

tük, csalódásról csalódásra, egymást hevesen üzve és keresve, egyik a másik elől eltűnve s elé bukkanva egy harmadik, vagy a hogy rövid perczekre bűnhődve és szomorkodva pihentek ki indulatoktól, vagy igazában úgy látszik még mélyebben pihenték magukat bele, tiszta vizek mentén, csudálatos fák alatt, Judit fel-fel kiáltott: — Jaj de okos ember! Igen-igen, így van ez, ilyenek az emberek, ilyen az életük, ilyenek vagyunk mi magunk is, bolondok!

S még inkább valamely költői tréfa tárgyának vélttem magam, mikor itt láttam magam olyan asszony mellett, a ki, mint ama mesebeliek — nyugodtan állott a teljesre érett erő és szépség legfokán s mintha arra lett volna rendeltetve, hogy vándorhősök indulatát keltse fel szakadatlan. Egész alakján minden vonásnak diadalmasan biztos volt a vésése s egyszerű ruhájának redő-vetődése mindig oly csinos volt s ha lehet ezt nőről mondani, oly daliás, hogy a ruhán át a felajzott képzelet bizony arany kőöntyűket vagy akár csillogó fegyvereket vélt sejteni. S ha a bújja költemény meg éppen kivetkeztette asszonyait minden kőöntyűjükből s ruházatukból s prédára vetett szépségüket nyílt szorúltságba vagy pajkosan csábító helyzetbe juttatta, mialatt engem csak egy vékony szövet választott el a legvirágzóbb valóságtól, akkor meg éppen úgy éreztem, mintha valamely kába mesebeli hős volnék, s egy jókedvű költő játékszere. Nemcsak egy gyenge lénynek keresztyén imádságoktól körülvelt betegágya iránt való plátói kötelességtudás és hűség, de az a félelem is, hogy Anna beteges álmai valósággal rajtakaphatnak, békót tett követelő érzéseimre, míg Judit, Anna s irántam való tekintetből s tán azzal az óhajtással maradt ura magának, hogy még egy darabig benne éljen az ifjúságnak finom, plátói világában. Kezünk olykor önkénytelen feléje mozdult a másikunk vállának vagy derekának, de fele úton a levegőben erőt vett magán s habozó, szaggatott arczsímogatásban pihent meg, úgy hogy bolondjába két macskakölyökhöz hasonlítottunk, a kik lábacskaikkal egymás felé kapnak, villamosan megrázkódva s nem tudva, hogy játszanak-e vagy tépázzák egymást.

HETEDIK FEJEZET.

Anna halála és temetése.

Éjjelnek nappalnak e homlokegyenest ellenkező izgalmaihoz a nyáron át még mindenféle jelenet járult hozzá falusi családi életünkben s ezek, bármily egyszerűek voltak is, rávilágítottak az élet roppant váltakozására s útja állhatatlan száguldására. A fiatal molnár háztartása nem engedte, hogy házasságát tovább halogassák, megültük hát a háromnapos lakodalmat, melynek rendjén a menyasszonytól magával hozott fogyatékos városi szokások síralmasan alája kerültek a falusi pompának. Három napon át nem állt el a hegedűszó; én jó néhányszor átmentem s Juditot ünnepi díszben találtam ott a vendégek tolongásában; egyet, kettőt táncoltam is vele, csöndeset, mint valami idegen, — ő is tartózkodó volt, noha a zajos éjszakák során éppen elegendő alkalmunk volt, hogy észrevétlen egymás közelében legyünk.

Alig voltunk túl a lakodalmon, megbetegedett a néni, a ki alig volt ötven esztendő s három hétre rá meghalt. Erős asszonyszemély volt, a betegség annál jobban birkózott vele, s igen nem szívesen halt meg. Nagy fájdalmi voltak, nyugtalanul viselte s csak az utolsó két napon nyugodott meg sorsában; s csupán az ijedség, mely az egész házra ránehezedett, mutatta meg igazán, hogy mi volt ő mindeneknek. Ám, mint a hogy a becsület mezején, ha egy jó katona elhullott, hamar kitöltik a helyét s a harcz derekasan folyik tovább, úgy ennek a derék asszonynak életére s halálára az vetette a legszebb világosságot, hogy a sor egy-kettőre jajveszékelés nélkül hamar bezárult; a gyerekek megosztottak a munkán s a fájdalmas elmélkedést a pihenő napokra hagyták, melyeken az élet határkövei világosabban meglátشانak. Csak a bácsi panaszkodott eleinte fájdalmasabban, de csakhamar mindez érzését abba a szóba fogta össze, hogy „az én boldogult feleségem“ s ezt aztán lépten-nyomon elmondogatta. A temetésen Juditot is ott

láttam az idegen asszonyok közt. Városias fekete ruha volt rajta, állig begombolt, alázatosan lesütötte szemét s mégis büszkén lépdelt.

Így változott meg rövidesen a bácsiék egész háza formája, s a különböző események mindent megvénítettek s megkomolyítottak. Szegény Anna az ő betegágya bús színpadáról nézte el mind e változásokat, de már csak külsőségekben, elválakozva az eseményektől. Hosszabb időn át egyforma volt az állapota, s mindenki azt remélte, hogy tán csak mégis erőbe kap. Ám mikor legkevesbbé várták volna, egy őszi reggel az iskolamester feketébe öltözötten jelent meg a bácsinál, (a pap még maga is feketében járt) s hírt adott a szegény leány haláláról.

Egy percz alatt eltelt panaszszal nemcsak a ház, hanem a szomszéd malom is, s az arra menők szétvitték a szomorúságot az egész faluba. Volt már egy esztendeje, hogy az emberek lassankint megbarátkoztak az Anna halálával s úgy látszik, külön készültek mint egy ünnepre arra, hogy jól kiszomorkodják és kisajnálják magukat; mert ez a bájos, ártatlan és szeretett teremtés alkalmasabb volt általános gyász számára, mint a saját veszteségeik.

Én csöndben vonúltam vissza; ha vidám alkalmakkal hangos voltam is s akaratom volt bennem valami tolakodás, szomorúság közepett sohasem tolakodtam előre, inkább az a veszedelem fenyegetett, hogy részvétlennek s kemény szívűnek néznek, annál is inkább, mert engem mindig csak hibám, vagy igazságtalanságom miatt való rossz kedvem vagy az emberekkel való belső érintkezés tudott megríkatni, de sohasem az egyenes szerencsétlenség, vagy a halál.

Most azonban elcsodálkoztam e kora halálon s még inkább azon, hogy e szegény halott leányka kedvesem volt. Mély elmélkedésbe merültem mindezekben, de sem ijedelmet, sem éles fájdalmat nem éreztem, noha az eseményt gondolataimmal minden oldala felől átkutattam. Még a Juditra való emlékezés sem nyugtalanított. Miután az öreg mester elrendezett mindent, engem is kirángattak elvonultságomból, azt mondván, hogy menjek vele

s lakjam egy darabig nála; útnak indúltunk, s a többi ronkon, különösen a még otthon levő két leány megigérte, hogy mindjárt utánunk jön.

Útközben a mester összefoglalta bánatát s még egyszer leírva az utolsó éjszakát, s a hajnal felé elkövetkezett halált, szavakba is öltöztette. Figyelmesen és szótalán hallgattam; az éjszaka, a hogy elmondta, ijesztő és keserves volt, maga a halál azonban szinte észrevétlen és szelíd.

Anyám és az öreg Kata a halottat már feldíszítette s Anna szobácskájában terítette ki. Itt feküdt szegényke, a mester kivánságára azon a szép virágos szőnyegen kiterítve, melyet ő maga himzett egyszer édes apja számára s a mit most ráterítettek keskeny ágyacskájára, — mert ezek után a jó ember ezt a takarót élte fogytáig maga kívánta használni. Az ágy felett a falra a kis leánynak tölem festett arczképét akasztotta az öreg Kata, ki most már egészen megöszült s gügyögve és jajveszélve síráncozott. Szemben még mindig ott látszott a falon a pogányszobás tájkép, melyet évek előtt én festettem a fehér meszelésre. Az Anna szekrényének két ajtószárnya nyitva állott, meg lehetett látni ártatlan holmiját, mely a csöndes halottas-kamrára az élet jótévő rengését vetette. A szekrény előtt foglalatoskodó két asszonyhoz odaszegődött az iskolamester is és segített nekik kiszedegetni és megnézegetni a sok édes emlékeztető lim-lomot, a mit a szegény kis megboldogult piczi kora óta gyűjtögetett. Megenyhült szegény öreg s elszórakozott e foglalkozással, mely azért nem vonta el figyelmét fájdalom tárgyától. Sőt egyet-mást a maga őrizetéből is előszedett, teszem egy csomó levelet, melyeket a kis leány francia Svájczból írt volt hozzá; e leveleket feleletül együtt, a mikre meg a szekrényben akadt rá, rátette Anna kis asztalára, s még egyet-mást egyebet, a leányka kedves könyveit, megkezdett vagy elkészült munkáit, egy pár kösöntyűt s azt a bizonyos ezüst menyasszonyi koronát. Némely dolgokat még mellé is tettek a szőnyegre, úgy, hogy ez egyszerű emberek öntudatlan és szokáson kívül visszatértek ezzel a régi népek szertartásához. S közben mindig úgy beszéltek egymással,

mintha a halott még mindig meghallhatná s egyikük sem ment ki szívesen a kamrából.

Én ezenközben nyugodtan időztem a holttetemnél s le nem vettem róla szememet. De ha még úgy szemtől-szemben láttam is a halált, nem tudtam kiokosodni titkaiból s nem is izgatott fel jobban, mint elébb. Ott feküdt előttem Anna, nem sokkal másképp, mint a hogy legutóbb láttam, csak szeme volt lehúnyva, s tiszta fehér arcza mintha állandóan elpirúlni készült volna. Haja frissen s aranyosan fénylett, s fehér kezeckéi keresztben feküdtek fehér ruháján, fehér rózsát tartva. Mindezt jól láttam, s szinte boldog büszkeség töltött el, hogy ily szomorú helyzetbe kerültem s ily költői szép halott kedvesemet látom im magam előtt.

Anyám s az iskolamester mintha hallgatag közel jogot adtak volna nekem a halotthoz; mikor megbeszéltek, hogy mindig kell valakinek a halottnál lennie, engem állítottak őrizetnek elsőnek, hogy a többiek addig visszavonuljanak s egy kicsit kipihenjék kimerültségüket.

De nem soká maradtam magamra Annával, mert csakhamar ott voltak a faluból unokatestvéreim, s utánuk más leányok és asszonyok, kiknek számára ilyen megható esemény s ily nevezetes halott elég fontos ok volt arra, hogy a sürgős munkát is abbahagyják s az emberi végzet tisztelettel teljes szolgálatába álljanak. A kamra megtelt asszonynéppel, kik elébb halk ünnepléssel suttoztak egymással, később már valóságos beszélgetésbe melegedtek. Sűrűn szorongtak a csendes halott körül, a fiatalabbja tisztelen egymásra tett kézzel, az öregebbje keresztbe vetett karral. A kamra ajtaja nyitva állt a ki-bejárók számára s én kaptam az alkalmon, hogy kiszökjem s elkószáljak a szabadban, hol a faluba vivő utak szokatlanul népesek voltak.

Csak éjjél után került megint énrám a sor, hogy a halottat őrizzem, mert hát ebben, furcsa, de megállapodtunk. Reggelig ott maradtam a kamrában; de bár az órák oly gyorsan teltek, mint a pillanat, nem igen tudnám megmondani, mit gondoltam s mit éreztem. Oly nagy volt a csend, hogy rajta keresztül mintha meg lehetett volna hallani az örökkévalóság zúgását; a halott fehér leányka

mozdulatlan feküdt ott állandóan, a szőnyeg színes virágai pedig mintha megnőttek volna a gyenge mécsfényben. Közben felkelt az esthajnal-csillag s visszatükröződött a tóban; tiszteletére elfuttam a lámpát, hogy a csillag legyen az Anna halotti mécsje; sötétben ültem a sarokban s néztem, hogy világosodik meg lassanként a kamra. A szürkület, miközben a legtisztább aranyos hajnalpirkadásba ment át, mintha életet s rezgést keltett volna a csöndes alak körül, mely végre teljes világításban feküdt a nappali fényben. Felemelkedtem s ágya elé álltam, s miközben arcvonásai megvilágosodtak, nevén szólítottam, de csak suttogva s hanyagul. Halotti csend volt és közben habozva érve hozzá kezéhez, rémülten kaptam vissza a magamét, mintha izzó vashoz értem volna, mert a keze hideg volt, mint egy marék agyag.

Miközben e visszataszító hideg érzés átjárta testemet, s egyben a halott ábrázatát is hirtelen oly lélek nélkül, oly távol valónak mutatta előttem, hogy szinte az az ijedt kiáltás szaladt ki a számon: „Mi közöm hozzád?“ egyszerre a terem felől lágyan, de teli hangon megszólalt az orgona, csak olykor remegve és inogva meg vadul, de menten összehangzó erőt véve magán. Az iskolamester játszott rajt, ki e kora reggel a halhatatlanságot dicsérő régi ének hangjaival igyekezett enyhíteni fájalmát, megszakítani panaszát. Odahallgattam — az ének szava le bírta testi ijedelmemet, titokzatos hangjai feltárták a halhatatlan lelki világot, s úgy éreztem, hogy az elhunytal való újabb eljegyeztetésem erejével most már annál inkább helyet váltottam oda. A mi ismét jelentős és ünnepi eseménynek tetszett előttem.

Ám egyben a halottas-szobácskában sem tudtam megmaradni, s örültem, hogy a halhatatlanság gondolatával kimenekülhetek a zöldelő elevenségbe. E napon egy falubeli asztaloslegény állított be, hogy megcsinálja a koporsót. Az iskolamester már évek előtt a maga kezével vágott ki egy szép szál fenyőt koporsónak a maga számára. A szálfá deszkába fűrészelve hevert a ház megett, az eresztől védve, s padul szokott volt szolgálni, melyen a mester olvasgatott vagy kis leányával játszogatót el, a míg az gyermek volt. Most az tűnt ki, hogy a fának

karcsúbb felső vége szépen futná az Anna keskeny koporsójára, s még a mesteré számára is elég maradna; a jól kiszikkadt deszkákat sorra előszedték, s egyiket a másik után kettéfűrészelték. A mester nem bírta végighallgatni, a házbeli asszony nép sem állta a fűrész hangját. Beraktuk hát a deszkákat az asztaloslegénnyel a könnyű sajkába, s áteveztünk a part egy félreesőbb helyére, a hol a kis folyó kibukkan az erdőből s beletorkollik a tóba. Fiatal bükkfák világos előcsarnok gyanánt állottak ott a víz körül; a legény egypár deszkát szorítóval odaerősített a vékony fákhöz, ügyes gyalúpad gyanánt, mely felett sátorba borúltak a bükkfák lombkoronái. A koporsónak elsőb is fenekét kellett összeilleszteni és összeenyvezni. Az első gyaluforgácsokból meg rözséből tüzet gyújtottam s föléje állítottam az enyvesbögrét, melybe a patakából tenyeremmel merítettem a vizet, miközben a legény derekasan nekifeküdt a fűrészelésnek és gyalulásnak. Miközben a kunkorodó forgács a hulló lombbal elvegyült s a deszkák kisimultak, közelebről megismerkedtem a fiatal asztaloslegénnyel. Északnémet ember volt, messze a keleti tenger mellől való, megtermett, nyulánk legény, bátor arcú, szép, keményvonású, világoskék, de tüzes szemű s dús aranyhajú; a haját szabad homloka felett visszasimítottnak s hátul összefonottnak képzelte az ember, olyan ősgermán volt a formája. A munka közben való mozdulatai biztosak s könnyedek voltak s mégis volt benne valami a gyerekből. Hamar meghittek lettünk s ő hazájáról kezdett beszélni, az északi ódon városokról, a tengerről s a hatalmas Hanzáról. Jól tudta s bőven mesélte el azoknak a partvidékeknek multját, erkölcsseit és szokásait; szemem előtt elvonult e városok hosszú és makacs küzdelme a tengeri rablókkal, a vitaliánusokkal, s láttam, hogy a hamburgiak mint fejezik le Stürzenbecher Klaust sok legényestől; majd meg azt láttam, mint vonul ki május elsején Stralsund kapuiból a legifjabb tanácsos úr, fényes, fegyveres ifjú kísérettel, hol is aztán a pompás bükkfaerdőben zöld lombkoronával májusi gróffá koronázzák, s este valami szép májusi grófnéval tánczol. Leírta az északi parasztok házait és viseletét, a hátsó pomeránokon kezdve a derék

frizekig, a kiknél még találni nyomát a férfias szabadság-szeretetnek; láttam lakodalmaikat és temetéseiket, míg végre a legény elkezdett beszélni a német nemzet szabadságáról is, s arról, hogy nemsokára meg kell lennie a köztársaságnak. Én e közben utasítása szerint néhány faszeget faragtam, ő azonban a dupla gyalúval már az utolsókat húzta a deszkákon; finom forgács vált le róla, mint a gyenge, fényes selyemszalag, csengő szóval, mely a fák alatt úgy hangzott, mint valamely különös ének. Az őszi nap melegen és barátságosan sütött, közben szabadon csillogott a víz színén s beleveszett az erdő sötétjének kék párázatába, melynek bemeneténél letelepedtünk volt. Majd összeszerkesztettük a síma, fehér deszkákat; a kalapács végig szólt az erdőn, úgy hogy a madarak riadtan röppentek fel bele s ijedten szálltak át a tó tük-rén; csakhamar készen állt a koporsó, egyszerűen, karcsún, egyenletesen, a fedele szépen ívbe építve. Az asz-talos egypár gyalúhúzással finom, keskeny bevágást raj-zolt az élék mentén, s én csodálkozva láttam, mily játszva nyomódnak be a vonalak a puha fába; aztán két darab tajtékkövet vett elő s a koporsó felett egymáshoz dörgölte; a fehér por szétterült a deszkáján s nevetnem kellett, hogy a darabokat egészen olyan ügyesen dörgöli és kopogtatja le, mint a hogy anyámnál szoktam volt látni, mikor két czukordarabot dörgölt össze a kalács fö-lött. Mikor aztán a koporsót még le is simította kövel, a deszkája olyan fehér lett, mint a hó s a fenyőfának csak gyenge lehellete vöröslött még át rajta, mint az almavirág, Sokkal szebb és nemesebb volt így a koporsó, mintha be-llett volna festve, vagy bearanyozva, vagy éppen rézzel kiverve. Fejtül az asztalos a szokáshoz képest nyílást vá-gott s toló-ablakkal látta el; ezen keresztül látszik a ha-lott ábrázata, míg a koporsót sírba nem eresztik. Csak még üveget kellett belevágni, de erről megfeledkeztek; hazaeveztem hát, hogy hozzak.

Tudtam, hogy az egyik szekrényen hever egy régi kis ráma, melyből a kép már régen kiveszett; kivettem belőle az elfelejtett üveget, óvatosan betettem a sajkába, s visszaeveztem. A legény egy kicsit elkószált az erdő-ben és mogyorót keresett; én meg közben megpróbáltam

az üveget, s mikor láttam, hogy beleillik a nyílásba, bemártottam, mert egészen poros és elhomályosodott volt, a tiszta patakba, s gondosan megmosogattam, vigyázva, hogy össze ne törjem a köveken. Aztán felemeltem s lecsurgattam róla a tiszta vizet, s miközben a fénylő üveget magasan a nap felé tartottam s átnéztem rajta, a legbájosabb csodát pillantottam meg, melyet az életben látnom adatott. T. i. három muzsikáló angyalt láttam; a középsőnek kóta volt a kezében s arról énekelt, a másik kettő régifajta hegedűkön játszott, s mindhárman boldogan és ájtatosan néztek ég felé; ám ez a jelenség oly légius volt, oly szétfoszlóan átlátszó, hogy nem tudtam: a napsugarakban lebeg-e, az üvegen-e vagy az én képzeletemben.

Ha megmozdítottam az üveget, perczekre eltűntek az angyalok, míg egy más mozdulatra aztán hirtelen újra megjelentek. Azóta megtudtam, hogy rézmetszetek vagy rajzok, melyek hosszú éveken át zavartalan állnak üveg mögött, az évek hosszú éjszakáin át ráoszlakoznak az üvegre s mintegy tükörképüket nyomják rá. Sejtettem is most effélét, mikor régi rézmetszetnek a vonalozását ismertem fel az üvegen s a képen nyilván Van Eyck-féle angyalokat. Írás nem látszott s így lehet, hogy a lap talán valami ritka próbanyomás volt. Ezzel a drága üveglap a legszebb adománynak tetszett előttem, melyet a koporsóba tettem s magam erősítettem fedelére, senkinek sem szólva titkomról. A német visszajött; a legfinomabb gyalúforgácsot, melyből nem egy hervadt galy vöröslött ki, külön szedegettük s utolsó derekaljul szétteregettük a koporsóban; aztán összetettük, betettük a sajkába; a fehér készséggel áteveztünk a fényes, csöndes tavon, s az asszonyok és az iskolamester hangos zokogásban fakadtak el sírva, mikor közeledni és kikötni láttak bennünket. Másnap szegénykét betettük a koporsóba s behintettük minden virággal, a mi még a házban s a kertben található volt; ám a koporsó boltozatára mirtus-galyakból és fehér rózsákból való nehéz koszorút tettek, melyet az egyházközségbeli szűzek hoztak, s azonkívül mindenfajta halovány őszi virágokból való annyi egyes csokrot, hogy az egész koporsó eltűnt alatta s csak az üveg-

lap maradt szabadon, melyen átlátszott a halott gyenge, fehér ábrázata.

A temetésnek a bácsiék házából kellett végbemennie s evégből Annát át kellett vinni a hegyen. Megjelentek hát a falubeli ifjak, kik a Szent Mihály-lovát felváltva viték vállukon, s mi, legközelebbi hozzátartozók, kis csoportban kísértük a menetet. A hegy napos tetején rövid pihenőt tartottunk s a Szent Mihály-lovát letették a földre. Szép volt idefent a világ; a szem messze ellátott a körülfekvő völgyek felett a kéklő hegyekig, a vidék fénylő színpompában fogott bennünket körül. A négy erős ifjú, ki a koporsót legutoljára vitte volt, ülve pihent a Szent Mihály-lova rúdjoin, fejét kezére nyugtatva s hallgatag nézve szét a világ mind a négy tájéka felé. Magasan a kék égen fénylő fellegek vonúltak s a virágos koporsó felett egy perczre mintha megállottak volna, hogy kíváncsian kandikáljanak be az ablakocskán, mely szinte hunczutul csillogott ki a mirtusok s a rózsák közül, a felhők viszfényében. Ha Anna most felvethette volna szemét, okvetetlen meglátja vala az angyalokat s azt kellett volna hinnie, hogy magasan lebegnek az égben. Úgy ültünk, ki a hogy lekuporodott, szerteszéjjel, s engem most nagy szomorúság fogott el, úgy hogy egypár könnyem is leperdült bele, mikor elgondoltam, hogy Anna most utoljára és holtan megy át ezen a szép hegyen.

Mikor szálltunk a faluba, a lélekharang elsőt szólott. Gyerekek kísérték bennünket csapatostól a házig, hol a koporsót kitették a kapu elé, a diófák alá. A bácsiék bánatosan adták meg a halottnak a vendégjogot ez utolsó betérésekor; íme, alig múlt másfél esztendeje, hogy a pásztoroknak ama vidám ünnepi menete ugyanezen fák alatt sürgölődött s csodáló gyönyörködéssel üdvözölte Annának akkori megjelenését. A tér nemsokára tele lett emberekkel, a kik odatódultak, hogy a boldogultnak arcát még egyszer lássák.

Majd megindult a halottas-menet, mely roppant nagy volt; az iskolamester, a ki nyomban a koporsó után ment, egyre zokogott, mint a gyermek. Én igen bántam, hogy nincs tisztességes fekete öltözetem, mert feketébe öltözött unokatestvéreim között zöld viseletemben olyan

voltam, mint valami idegen pogány. Miután az egész község elvégezte a szokott isteni tiszteletet s karénnel fejezte be, odakint gyülekeztünk a sír körül, hol a szokástól eltérően az egész ifjúság halk hangon egy gondosan betanult temetési dalt énekelt el. E közben leeresztették a koporsót; a sírásó feladta a koszorút s a virágokat, hogy őrizték meg, s a szegény koporsó most árván fehérlett a nedves mélységben. Az ének egyre tartott, de az asszony nép zokogott, az utolsó napsugár bevilágított az üveglapon át a halovány ábrázatra, mely alatta feküdt; az érzés, mely most elfogott, oly különös volt, hogy nem tudom mással megnevezni, mint az idegen és hideg „objektív” szóval, melyet a tudomány eszelt ki. Azt hiszem az üveglap ígézett meg, hogy a kincset, melyet elzárt, tapasztalatomnak és életemnek mint egy ráma és üveg mögé tett részét láttam, ünnepi érzéssel, de tökéletes nyugalommal eltemetni; ma sem tudom, erő volt-e vagy gyengeség, hogy e tragikus és ünnepi eseményt inkább élveztem, mint végig szenvedtem s csaknem örültem az élet most egyre komolyabbra forduló változásán.

A toló-ajtó lezárult; a sírásó és legénye feljött a sírból, s nemsokára ott emelkedett a barna sirhalom.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Judit is elmegy.

Másnap, mikor az iskolamester megérttette velünk, hogy bánatával csak istenével való magánosságban akar megbirkózni, úgy határoztam, hogy anyámmal visszamegyek a városba. Előbb elmentem Judithoz s úgy találtam, a hogy fáit mustrálgatta, mert megint itt volt az ideje, hogy a gyümölcsöt betakarítsák. Az őszi köd éppen ma szállott le először s bevonta ezüsfátyolával a gyümölcsöt. Judit komoly volt s egy kicsit megzavarodott, mikor meglátott, mert nem igen tudta, hogy gyászszemmel szemben mint viselkedjék.

Én azonban komolyan azt mondtam, hogy búcsúzni jöttem, még pedig mindenkorra, mert mi többé nem lát-

jük egymást. Az asszony megijedt s mosolyogva szólt, hogy ez talán mégsem olyan visszavonhatatlan; mosolya közben úgy elhalaványodott s mégis oly barátságos volt, hogy ígérete majdnem kifordított magamból, mint a hogy a keztyűt kifordítják. Ám erőt vettem magamon s folytattam: hogy tovább így nem járja, hogy Annát gyerekoromtól fogva szerettem, hogy a leány mindhalálig híven szeretett s hitt hűségemben. Hűségnek és hitnek pedig kell lennie a világon, valami bizonyosban kell bízni, s én nemcsak kötelességemnek ismerem, hanem édes boldogságnak is, hogy a megboldogult emlékezetében, közös halhatatlanságunkra gondolva, olyan tiszta és kedves csillagom van egész életemre, a kinek minden cselekedetem utána igazíthatom.

Mikor Judit e szavakat hallotta, még jobban megijedt, s látszott, hogy fájdalom érte. Szavaim megint azok közül valók voltak, a minőket — mint ő állította, — soha senki sem mondott neki. Felindultan járkált a fák alatt, majd így szólt:

— Azt hittem, hogy engem is szeretsz legalább egy kicsit, de tévedtem!

— Éppen azért, — feleltem én, — mert nagyon is érzem, mennyire csüggök rajtad, azért kell a dolognak végét vetni.

— Nem, éppen azért kell most nekilátnod, hogy amúgy istenigazában szeress!

— Az volna csak a szép! — kiáltottam én, — mi lesz akkor Annából?

— Anna halott!

— Nem! Nem halott, s én majd viszontlátom s az örökkévalóság számára csak nem szedhetek össze egy háremra való asszonyt!

Judit keserűen nevetve állt meg előttem s így szólt:

— Hát igen, az furcsa is volna! De ki tudja, van-e igazán örökkévalóság?

— Mindenképpen van! Akárha csak gondolatbeli és igazságbeli! Igen, ha a halott kisleány mindörökre eltűnt volna a semmiségbe s végképp eloszlott volna még a neve is, az volna csak igazán ok arra, hogy a szegény távollévőhöz hű legyek s hitét meg ne csaljam! Ezt én így

fogadtam meg és semmi sem ingathat meg eltökélésemben!

— Semmi! — kiáltott Judit, — óh, te bolond fiú! Tán klostromba mennél? Éppen olyan formád van! De hát ne veszekedjünk tovább ezen a kényes dolgon; én nem kívántam, hogy a szomorú eset után menten felkeress s nem is vártalak. Menj vissza a városba, tölts egy félévet békességben s visszavonúltságban, aztán majd meglátod, mi hogy lesz tovább.

— Én már most is látom, — feleltem; — soha többé nem látsz, soha többé nem beszélsz velem, erre itt esküszöm istenre, mindenre, a mi szent, lelkem jobb felére, és . . .

— Megállj! — kiáltott Judit szorongva s szájamra tette kezét, — nagyon megtalálnád egyszer bánni, hogy ily kegyetlen tört vetettél magadnak! Micsoda ördög bujkál az ilyen emberek fejében! s e mellett azt állítják s magukkal is el akarják hitetni, hogy szívük szerint cselekszenek. Hát nem érzed, hogy a szív csak abban találhatja igaz tisztességét, ha szeret és szeretik, ha ebben módja lehet? Neked lehet, titokban meg is teszed és így minden rendben volna! Ha már majd nem kellenék neked, vagy valahogy másképp ejtenek bennünket egymástól távol az évek, akkor igenis egészen hagyj el, egészen feledj el, vállalom; de most csak menj el s ne kényszerítsd magad, hogy elhagyj; csakis ez fájna nekem, s igazán boldogtalanná tenne, hogy csakis ostobaságból ne lehessünk egyszer egy vagy két évig boldogok!

— Az a két év, — feleltem én, — így is, úgy is elmúlik és inkább akkor leszünk igazán boldogok mindketten, ha most válunk el; itt a legfőbb ideje, ha nem akarjuk később megbánni. S hogy kimondjam magyarul: tudd meg, hogy a *te* emlékedet is, mely számomra mindig az eltévelyedés emléke lesz, mégis oly tisztán szeretném megmenteni és megtartani, a hogy csak lehetséges, s ez csak úgy lehet, ha azonnal elválunk. Azt mondod s arról panaszkodol, hogy sohasem volt részed a szerelem nemesebb és magasabb felében! Hát kaphatsz-e jobb alkalmon, mintha irántam való szerelemből önként megkönynyítod, hogy rád szeretettel és tisztelettel gondolhassak

s egyben a halotthoz is hű legyek? Nem lesz-e ezáltal a szerelem ama mélyebb módjában részed?

— Levegőbe való beszéd! — kiáltott Judit, — én nem mondtam semmit, nem is akarom, hogy mondtam legyen, akármit is. Nem a tiszteletedet akarom, magadat akarlak, amíg módom lehet benne!

A két kezem felé nyúlt, megfogta s míg én hiába igyekeztem kibontakozni s míg ő könnyörögve nézett szemembe, indulatosan folytatta:

— Édesem, drágám! Menj vissza a városba, de ígérd meg, hogy nem kötöd le és nem kényszeríted magad ilyen rettenetes esküvésekkel és fogadalmakkal. Hagyd...

Meg akartam szakítani, de ő nem hagyta és elém vágott:

— Hagyd a dolgokat a maguk útján menni, azt mondom neked! Én hozzáam se kösd le magad, légy szabad, mint a szél! Ha úgy tetszik . . .

Nem hagytam kibeszélni, kitéptem magam kezei közül s így kiáltottam:

— Sohasem látlak többé viszont, a mily igaz, hogy becsületes akarok maradni! Isten veled Judit!

Elsiettem, de még egyszer visszanéztem, mintha valami visszafordított volna s úgy láttam, még a hogy beszédét abba hagyta, keze még ki volt nyújtva, a hogy az enyémet kirántottam belőle, s meglepetten, bánatosan s egyben sértődötten nézett utánam, egy szót sem szólva, míg a naptól átszőtt köd el nem fátyolozta a képét előlem.

Egy órával később kocsin ültem anyámmal s a bácsi egyik fia bevitt bennünket a városba. Egész télen át magam maradtam, minden társaság nélkül. Tékáimra s szerszámaimra rá sem tudtam nézni, mert mindig a szerencsétlen Römert juttatták eszembe s szinte nem érzem arra jogot, hogy továbbképezzem s alkalmazzam, a mire ő tanított. Néha azzal próbálkoztam meg, hogy valami új és saját módot találjak ki, de ilyenkor menten kiderült, hogy az útát s módot, a melyen erre igyekeztem, még azt is Römörnek köszönhetem. E helyett folytonosan olvastam, reggeltől estig, késő éjszakaiig. Csupa német könyvet és igen különös módon. Min-

den este feltettem magamban, hogy majd másnap reggel, s minden reggel, hogy majd délben elhajítom a könyveket s nekilátok a munkának, sőt óráról-órára is szabtam magam elé ilyen időhatárt; ám az órák csendben lopódtak tova, a könyveket végig levelezve, betű szerint megfeledeztem róluk; napok, hetek, hónapok így múltak el, halkán, alattomosan, mintha csendben tolongva, maguk lopnák el magukat s állandó nyugtalanításomra nevetve tűnnének el.

Ám a tavasz jó, erős megváltást hozott ebből a kényelmetlen állapotból; elmúltam tizenennyolczéves, katonasorba kerültem s bizonyos megszabott napon el kellett mennem a kaszárnyába, hogy a honvédelem kis titkait megtanúljam. Sok száz minden rendbeli fiatalember zümmögött és nyüzsgött ott, egy csapat kemény harczfi azonban csakhamar elcsöndesítette, felosztotta s mint simulatlan nyersanyagot, több órán át ide-oda tologatta őket, míg az használhatóvá összealakult. Mikor aztán a gyakorlatok megkezdődtek s a szakaszok először jöttek össze az egyes vezetők alatt, akik sokfelé megfordult katona-emberek voltak, nekem, a ki semmire sem gondoltam, nagy nevetés közt tövig lenyírták hosszú hajamat. Ám én a legnagyobb örömmel tettem a haza oltárára s kellemetesen éreztem, hogy járja át a levegő megkoppasztott fejemet. Aztán azonban ki kellett ám nyujtánunk a kezünket is, hogy megmostuk-e s a körünk rendszeren le van-e vágva? S most bizony nem egy derék mesteremberre került a sor, hogy jó lármásan kitanítsák. Majd egy kis könyvet kaptunk, később többet is utána, melyben a leendő katona kötelességei és viselkedése fölül furcsa mondatokban oktattak ki bennünket, melyek kérdés és felelet formájában voltak világosan kinyomtatva és megszámozva. Minden egyes szabályhoz egy kurta kis indokolás volt hozzáfűzve, s ha olykor megesett is, hogy a megokolás a szabályba, a szabály meg utána a megokolásba volt beleszedve, mégis minden szavát ájtatosan kívülről megtanúltuk és becsületünket vetettük abba, hogy a leczkét úgy tudjuk elmondani, mint a vízfolyás. Végre az első nap hátralévő része is elmúlt abbeli fáradságunkban, hogy újra tanúljunk meg állani s egypár

lépést járni, a mi bátorság és levertség váltakozása közben ment végbe.

Most hát arra került a sor, hogy az ember hozzátörődjék a vasfegyelemhez, s mindenfajta pontossághoz hozzászokjék; s bár ez kizavart tökéletes szabadságból s abból, hogy magam ura legyek, mégis valóságos szomjúsággal rendeltem alá magam a szigorúságnak, bármily nevetségesek voltak is legközelebbi kis céljai s mikor egypárszor közel jártam ahhoz, hogy megbüntessenek, noha csak tévedésből történt, valósággal elszégyeltem magam társaim előtt, a kik maguk is szakasztott így éreztek.

Mikor eljutottunk annyira, hogy tisztességgel tudtunk végigmenetelni az útczán, mindennap kivonúltunk a gyakorló-térre, mely kint volt a szabadban s az ország-út szelte át. Egy napon, mikor vagy tizenöten járkáltunk egy csapatban az instruktor kommandirozása szerint, a ki fáradhatatlan ment előttünk, visszafelé kiabálva s a kezével ütve a tempót, egyszerre csak szorosán az országút mellett állottunk meg haptákban és egy sorban. Kioktatónk, a ki a sor mögött állt, egy darabig mozdulatlan állatott bennünket, hogy tagjainkat ide-oda igazítgassa, s miközben a hátunk mögött lármázott és szitkozódott, a mennyire csak törvény és erkölcs megengedte s mi az út felé fordult ábrázattal hallgattuk némán: egy négylovas nagy szekér közeledett az úton, a minőt kivándorlók szoktak összeállítani, mikor valamely kikötő felé tartanak. A kocsi tetemes ingóságokkal volt megrakva, úgy látszik több familia számára, a kik Amerikába tartottak. Erős férfiak gyalogoltak a lovak mellett, négy vagy öt asszony, több gyerekekkel, de még egy aggastyánnal is kényelmes sátorfedél alatt benn ült a kocsiban. S ezekhez az emberekhez hozzájuk csatlakozott volt Judit; felfedeztem, mikor véletlenül odanézttem, kimagaslott és kiszéplott úti ruhájában az asszonyok közül. Igen megijedtem s szívem elkezdett kalapálni, mialatt megmoczczannom sem volt szabad. Judit, ki elvonúltában, a hogy látni véltem, sötét pilantással nézett végig a sor katonán, meglátott engem közöttük, s menten kinyujtotta felém kezét. Am ugyanebben a pillanatban a mi zsarnokunk kertájkot

kiabált s mint a bolond, futó lépésben vitt bennünket a messze térség legmásik végére. Én velük szaladtam, karomat előírás szerint hozzászorítva testemhez, a hüvelyk ujjam kifelé, nem láttatva magamon semmit, noha igen felindult voltam, mert ebben a perczben úgy éreztem, mintha a szívem meg akarna fordúlni mellemben. Mikor képünket végre megint az út felé fordítottuk, a vezetőnk elméjének zeg-zúgos menete szerint, a kocszi éppen eltűnt a messzeségben.

Szerencsére a gyakorlat is bevégeződött s miközben hamar elmentem s magam próbáltam maradni, azt éreztem, hogy az életem első része lezárult s mostantól fogva új kezdődik.

OSAK

